

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Sayı: 247

Yıl: 21

OCAK 2015

Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

9 TL (KDV Dahil)

Doç. Dr. Binyaz Gökmen BAĞCI
Prof. Dr. Müge BOZ
Prof. Dr. Nurettin Kurnaz DAV

FİZİKSEL ZAMAN

**AKLIN VE
BİLİMİN BÜYÜK
HAPİŞANESİNDE
HER ÜNİVERSİTEYE
BİR CAMİ**

MUZAFFER İLHAN ERDOST

**"KAHKAHAYLA
GOZYAŞINI AYNI ANDA
YAŞATAN ADAM":
ADNAN BİNYAZAR**

FEYZİYE ÖZBERK

**BİLİM VE TARİH
BAĞLAMINDA OSMANLICA**

PROF. DR. ÖZGÜR AYDIN,
ÖZGEMİR YİCE, PROF. DR. YAVUZ UNAT

**KUTSALLIKTAN GÜNAHA DÖNÜŞEN CİNSELLİK
TAPINAKTAN ARKA SOKAKLARA İNEN FAHİŞELİK**

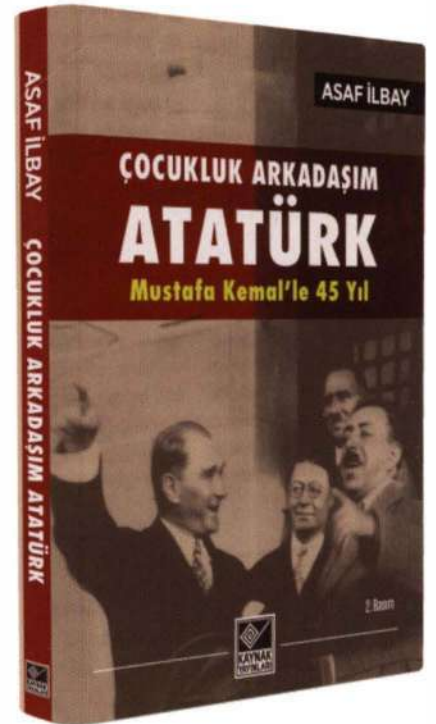
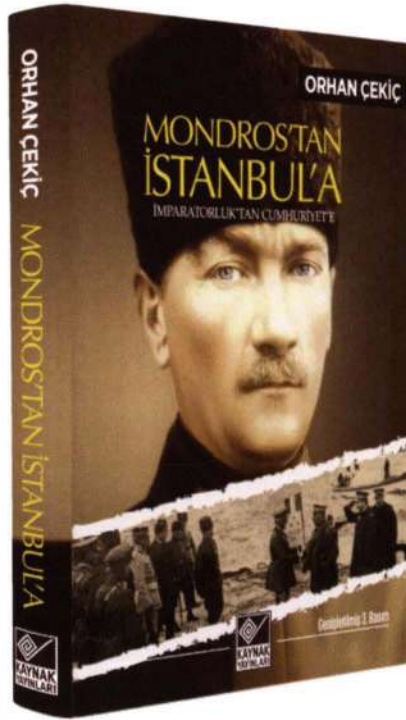
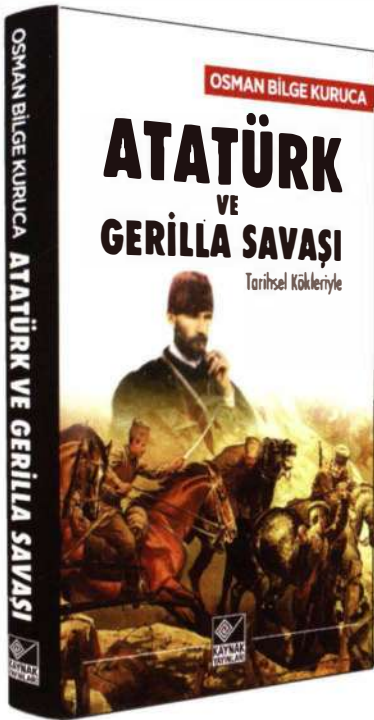
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

BENİMUR ÇELEBİ

KAYNAK KİTAPLAR

- Hırsızlığa isyan eden İslamcılar kimlerdi?
- Dünden bugüne Fethullah Gülen ve Fethullahçılık.
- “Erbakan’a MSP’yi biz kurdurduk” diyen general kimdi?
- Kâbe’de Tayyip Erdoğan’ı paylayan AKP mebusu kimdi?
- Türkeş’e neden CIA ajanı deniyor?
- MHP kongresinde Türkeş neden Nâzım Hikmet’ten şiir okudu?
- Bahçeli Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanlığını neden destekledi?
- Devlet Bahçeli’nin emir aldığı merkez neresi?

Türk Devrimi'nin Yayınevi

KAYNAK **YAYINLARI**

SAYI : 247 OCAK 2015

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel
Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Semih KORAY

Genel Yayın Yönetmeni: Emrah MARAŞO

Yazı İşleri: İlyas KARATEPE

Görsel Yönetmen: Ajans Repa

Dağıtım-Abone: İlyas KARATEPE

Yazı Kurulu: Dr. Cüneyt Akalın,
Prof. Dr. Atilla Altunel, Dr. Bora Ataman,
Çağrı Mert Bakırcı, Dr. M. Kürşat
Bozkurt, Dr. Necmi Dayday, Prof. Dr.
Remzi Demir, Prof. Dr. Ercan Enç,
Prof. Erbil Gözükrımı,
Prof. Dr. Erksin Gülec, Efe Can Gürçan,
Erkan İldiz, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu,
Prof. Dr. Zafer Kars, Doç. Dr. Çağatay
Keskinok, Prof. Dr. Semih Koray,
Prof. Dr. Tülin Oygür, Feyziye Özberk,
Prof. Dr. Hüseyin Özel, Sarper Özsan,
Ömer Özbek, Dr. Hakan Seçkin,
Doç. Dr. Haldun Soygür, Prof. Dr. Kadri
Yamaç, Prof. Dr. Osman Şadi Yenen,
Onurcan Ülker.Yönetim Yeri: İstiklâl Cad. Deva Çıkmazı
No: 7/2 34420 Beyoğlu/İSTe-posta: bilimveutopya@gmail.com
İnternet adresi: www.bilimveutopya.com.trAnkara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Dr. Mediha Eldem Sk. No: 51/1
Kızılay /Ankara
Tel: (0312) 418 52 64Eskişehir Temsilcisi: Alaz TETİK
Tel: (0505) 911 73 46
bilimveutopyaeskişehir@gmail.comGaziantep Temsilcisi: Mehmet İYİĞÜN
Tel: (0505) 669 48 71
doctoryigun@hotmail.comHatay Temsilcisi: Hüseyin GÜLER
Büyük Çarşı İşhanı Kat:1 No:45 İskenderun
Tel: (0326) 613 41 33İzmir Temsilcisi: Nural GÜRAN
Tel: (0537) 843 55 19Almanya Temsilcisi: Eylem DEMİREL
BORAL
Untermainkai 83 60329 Frankfurt am Main
Tel: +4969-25628873 Faks: +4969-25628875Belçika Temsilcisi: Ulaş SARITAS
Tel: +0484 130 819
ulas.saritas@gmail.comÇin Halk Cumhuriyeti Temsilcisi:
Nuri TÜRKKEŞ Tel: +86 1067637296Fransa Temsilcisi: Ali Rıza TAŞDELEN
Tel: +33 675451587Hollanda Temsilcisi: M. Ozan UYAR
Tel: +316 45556564İngiltere Temsilcisi: Murat METİN
Tel: +44 7939051882İsviçre Temsilcisi: Ethem KAYALI
Tel: +0041 - 79 744 41 03
e.kayali@hlspeed.chİtalya Temsilcisi: Zeynep GÜNEŞ
zeynep-gunes@merck.comAbone Koşulları: 6 Aylık: 50,00 TL.
Yıllık: 100,00 TL Avrupa ve Ortadoğu yıllık:
50 Euro Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$Abone bedelleri için, S.S. Ütopya
Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar
Yayıncılık ve
Üretim Kooperatifi
İş Bankası Bilkent Şubesi:
Hesap No: 4276 0292027İsviçre Hesap Numarası: Ethem KAYALI
SPUURLAIN 25
3098 SCHLIERN B. KANIZ ISVICRE
UBS, Ethem Kayali,
CH07 0023 5235 4108 0541 D
e.kayali@hlspeed.chYurtdışı Satış Fiyatı
Avrupa: 4.5 Euro

Organizatör: Ajans Repa Ltd. Şti.

Basıldığı Yer: Kayhan Matbaacılık San. Tic.
Ltd. Şti. Davutpaşa Cad. Güven San. Slt.
C-Blok No: 244 Sertifiğa No: 12156
Topkapı - Zeytinburnu / İST.
Tel: (0212) 612 31 85 - 576 00 66Dağıtım: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.
ISSN 1301-6717
Aylık Yaygın Süreli Yayın

Zamanda gerçek bir yolculuk

Zamanda yolculuğa davetlisiniz

Bu sayımızda büyük bir bilimsel ve felsefi soru işareti olan "Zaman"ı ele aldık. Prof. Dr. Namık Kemal Pak hocamızın editörlüğünü üstlendiği dosya meseleye sadece fiziksel boyutuyla değil, biyolojik, jeolojik, felsefi boyutlarıyla da baktı. Kapağımız sizi zamanda gerçek bir yolculuğa çıkarıyor. Newton, Copernicus, Einstein, Hubble, Fridman gibi bilginlerin zaman kavrayışlarından insanlığın zaman algısının evrimine, zamanın biyolojik ve jeolojik yönüne ve tüm bunları kapsayacak bir şekilde evrenin tarihine doğru bir serüven sizleri bekliyor.

Bilimi savunmak için ilerici ideolojik ve siyasal konum

Bilim ve Ütopya olarak gerek pratiğimizle gerekse açıklamalarımızla bir gerçeğin altını çizdik hep. Bugün bilimin ve felsefenin önünü açacak olan gerici ideolojik ve siyasal alandaki saldırılarını püskürtmek; bilim, aydınlanma ve ilerici felsefe mirasını yaygınlaştırmak ve geliştirmektir. Gericiliğin saldırılarına karşı net, köşeli ve kararlı bir mücadele yürütmek gerekiyor. İlericilerimiz belli: Antiemperyalizm, laiklik, aydınlanma, çağdaşlık ve emekten yana olmak. 1,5 aydır yaşadıklarımıza bakın. Prof. Dr. Rennan Pekünlü açık bir tertip sonucu hapse atılıyor. Rennan hocamız gülerken cezaevine giriyor. Cezaevinin kapısında mücadelenin demir parmaklıklar arkasında da süreceğini söylüyor. Aydınlik gazetesindeki köşe yazılarıyla ve kitap projeleriyle bizleri aydınlatmaya devam ediyor.

MEB Şurası'nda liselerde zorunlu Osmanlıca eğitimi kararı alınıyor. Osmanlıca kuşkusuz tarihimizin parçası. Ancak Osmanlıca'nın eğitimin hangi aşamasında, nasıl öğrenilmesi gerektiğini konuşmak, Osmanlıca'nın tarihini ve bilimle, felsefeyle ilişkisini, Osmanlıca'nın Türkçemizle ve alfabemizle ne kadar uyumlu olduğunu tartışmak gerekiyor. Bunlar üzerinde kafa yormadan yapılacak her yorum bağnazlığa davetiye çıkarıyor. Bırakın da bilim insanları konuşsun! Bırakın da gerçekler konuşsun!

Gerçekleri konuşmak için en başta ilerici ideolojik ve felsefi konumlanma gerekiyor. Sorunun iki yönü var: Biri tarihsel, bilimsel ve edebi araştırmaların derinleştirilmesi ve bu dilin öğrenilmesi arasındaki ilişki. Diğeri ise ideolojik ve siyasal boyut. Bu sayımızda her iki boyutunu da işlemeye çalıştık.

Türkçeyle bilim ve felsefe

Cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturan Tayyip Erdoğan TÜBİTAK'ta yaptığı konuşmada Türkçenin bir bilim ve felsefe dili olmadığını, felsefe yapılacaksa bunun ancak Osmanlıca ya da İngilizceyle mümkün olduğunu iddia etti. Üstelik iki yıl önce yaptığı başka bir konuşmada 'Türkçe'yle bilim ve felsefe yapılmaz diyenler ırkçıdır' demesine rağmen! Tutarsızlığı bir kenara koyalım ve Prof. Dr. Yavuz Unat hocamızın şu yazdıklarına kulak verelim:

"Türkçe felsefe yapılamaz diyenler, Takiyettin Mengüşoğlu'nu, Macit Gökberk'i, Nusret Hızır'ı, Ömer Naci Soykan'ı, Ahmet İnam'ı okusunlar; Uluğ Nutku'yu okusunlar; Kutadgu Bilig'i okusunlar;

Türkçeye çevrilmiş bir çok filozofun eserleri var; onları okusunlar; Türkçe felsefeye yetişmiyorsa tüm bu eserleri nasıl yazdılar? Nasıl biz bunları çevirebildik? Bir düşünsünler."

Hocamızın açtığı yoldan bir çağrı da biz yapalım. "Türkçe ile felsefe yapılamaz" diyenlere, en başta da Tayyip Erdoğan'a sesleniyoruz. 21 yıldır yaptığımız yayınları "zahmete girip" okumalarına da gerek yok. Değerli hocamız Prof. Dr. Ahmet İnam'ın dergimizde her ay yazdığı yazıları okumaları Türkçeyle nasıl felsefe yapıldığını görmeleri için yeter de artar bile!

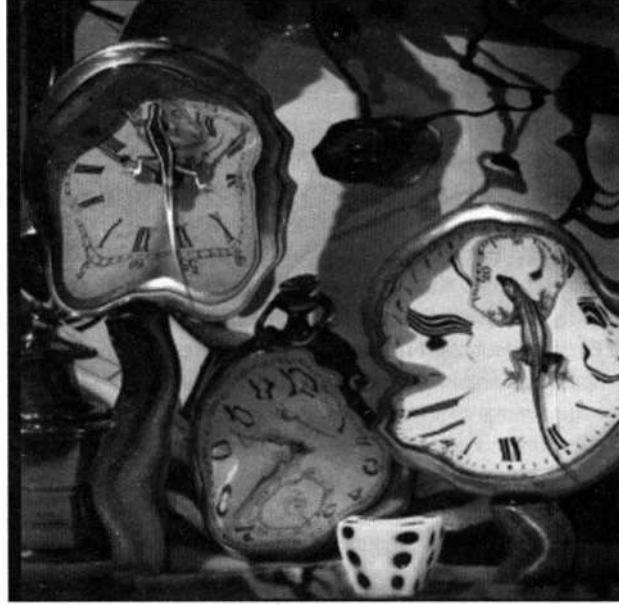
Yeni Ortaçağ'a karşı ulusallık

Aslında işin özü Yeni Ortaçağ'ın ve Osmanlı özlemcilerinin ulusal olan ne varsa ona olan karışıklığıdır. Dikkat ediniz, sabahtan akşama kadar "millet millet" diye feryat edenlerin tarihsel olarak millet kategorisini oluşturan milli devlete, milli piyasaya, milli kültüre ve milli dile olan karışıklıkları bütünsel bir programın başlıklarıdır. Bugün demokrasiyi ve özgürlüğü savunmak da ulusal olanı savunmakla mümkündür. Elbette tarihin burada takılıp kalmadığını bilmek, ufkun ötesini görebilmek ve her olgunun ve kategorinin bir gün eskiyeceğini bilmek... Bu ise hareketin yasalarını keşfetmek ve kavramak, zamanın akışını görmek ve dersler çıkarmakla ilgili.

2015'in ilk sayısı içimize sindi. Dolu dolu! Künyemizde yazan bilim, kültür ve politika başlıklarının hakkını veriyor.

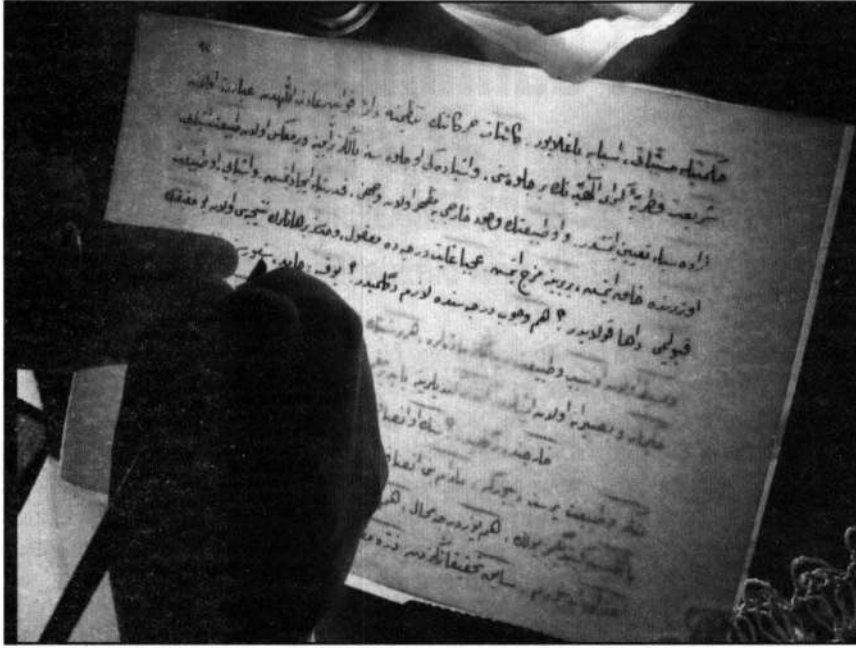
İyi okumalar.

BİLİM VE ÜTOPYA
ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU
atakanhatipoğlu@gmail.com
(0 555) 475 82 45
Ahi Evran Üniversitesi
Yarenkür ALKAN
alkanyaren@gmail.com
(0 537) 587 53 77
Akdeniz Üniversitesi
Dr. Hakan ERENGİN
erengin@akdeniz.edu.tr
(0 535) 852 74 15
Anadolu Üniversitesi
İsmail Eray ÇELEBİ
ieraycelebi@hotmail.com
(0 534) 831 39 69
Ankara Üniversitesi (Cebeci Kampüsü)
Emre CAN
emre-akan-can@hotmail.com
(0 534) 816 71 20
Ankara Üniversitesi (DTCF)
Orhan ENGİN
orhan.dtcf@gmail.com
(0 541) 687 58 07
Bahçeşehir Üniversitesi
Azra Kardelen NAZLI
kardelennazli@gmail.com
(0 554) 566 19 37
Balıkesir Üniversitesi
Alican VARAN
alicanvaran@hotmail.com
(0 506) 919 28 96
Başkent Üniversitesi
Helin ÖZÇELİK
hell_ein91@hotmail.com
(0 507) 919 83 13
Bilim Üniversitesi
Fıraz UZUN
firazuzun@hotmail.com
(0 555) 724 81 32
Boğaziçi Üniversitesi
İşıkün AKFİRAT
iakfirat@gmail.com
(0 538) 978 06 56
Cumhuriyet Üniversitesi
Furkan DEREÇİK
fderecik@hotmail.com
(0 541) 550 90 81
Çanakkale Onsekiz Mart
Hüsnâ SARI
husnasari@hotmail.com
(0 537) 386 63 40
Çukurova Üniversitesi
Sefa APAYDIN
sefa.apaydin@gmail.com
(0 546) 465 07 17
Dokuz Eylül Üniversitesi
Serdar YURTÇİÇEK
serdaryurtcicek@hotmail.com
(0 505) 298 90 70
Ege Üniversitesi
Oytun Ozan KORKMAZ
oytunozmaz@hotmail.com
(0 536) 346 59 50
Erciyes Üniversitesi
Aykut Alp AVŞAR
mahrem_utoya@hotmail.com
(0 542) 462 07 12
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Güney KARAGÖLLÜ
guneykaragollu@gmail.com
(0 506) 957 24 17
Gazi Üniversitesi (İİBF)
Uğur Cemal EYYÜBOĞLU
eyyuboglu_ugur@hotmail.com
(0 505) 833 88 35
Gazi Üniversitesi (Merkez Kampus)
Erdem ÖZBASAN
ozbasanerdem@hotmail.com
(0 543) 692 27 26
Hacettepe Üniversitesi
Doğan ÖZLÜK
doganozluk_93@yahoo.com
(0 554) 922 35 16
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Mehmet RUM
mehmetrum@gmail.com
(0 541) 414 14 31
İstanbul Üniversitesi
Gizem DOĞAN
gizemdogan92@hotmail.com
(0 543) 660 00 10
İstanbul Teknik Üniversitesi
Betül ÇIRAK
betulcirak@gmail.com
(0 531) 360 80 19
Kadir Has Üniversitesi
Buket YAZICI
buketyzici@gmail.com
(0 531) 011 96 17
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Servet CEVNI
servetcevni@gmail.com
(0 539) 399 52 48
Kırıkkale Üniversitesi
Can ALKAÇ
canalkac@gmail.com
(0 535) 788 62 68
Kırklareli Üniversitesi
Selçuk KILIÇ
selcuk.kic@gmail.com
(0 555) 368 82 63

Fiziksel olarak zaman

- Çiviyazısı 1
- Can Pınarından
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Türkiye’de siyaset canımızı çıkarıyor 4
- Kapak
Prof. Dr. Namık Kemal PAK
Fiziksel zaman 5
- Kapak
Doç. Dr. Barış Gökhan BAĞCI
Fizikte zaman oku sorunsalı 14
- Kapak
Prof. Dr. Müge BOZ – Prof. Dr. Namık Kemal PAK
Fizikçi bakışıyla evren, dünya, yaşam ve zamana dair 19
- Prof. Dr. Yavuz UNAT
Bilim ve tarih bağlamında Osmanlıca 27
- Prof. Dr. Özgür AYDIN
Lisân-i Osmânî mi yoksa hurûf-u Arabiyye mi? 31
- Özdemir İNCE
Osmanlıca Türkçe değildir 36
- Binnur ÇELEBİ
Kutsallıktan günaha dönüşen cinsellik
Tapınaktan arka sokaklara inen fahişelik 41

Osmanlıca tartışmasına bilimin yanıtı

- Muzaffer İlhan ERDOST
Aklın ve bilimin büyük hapishanesinde her üniversiteye bir cami 52
- Doç. Dr. Burhanettin KAYA
Söyleşi: Tuğba GÜLİRMAY SÖNMEZ
"Mezhepçilik yerine yurttaşlık haklarını ve evrensel insanlık değerlerini öğretelim" 57
- İz Bırakanlar
Feyziye ÖZBERK
Bir yazın ustası, "Kahkahayla gözyaşını aynı anda yaşatan adam": Adnan Binyazar 62
- Geçmişten Esintiler
Yusuf Hikmet Bey
"Doğu'da çöküşün sebepleri" 72
- İnsanlar ve Olaylar: Antropolojik Bir Bakış
Dr. Ahmet Kerim GÜLTEKİN
Şamanizm 80
- Bilimin Felsefesi ve Tarihi
Vural BAŞARAN
Tanrı, Newton olsun dedi 86
- Doğa Tarihinden Notlar
Prof. Dr. Nurdan İNAN
Dikkat! Dünya'da alarm zilleri çalıyor 91
- Forum 95
- Ödüllü Sözcük Bulmacası/ Haz.: Semra LARÇIN 96

Kocaeli Üniversitesi

Yeşim ÇAKMAK
yesim_cakmak.kou@hotmail.com
(0 536) 601 02 74

Koç Üniversitesi

Uğur Gürkan TOSUN
utosun@ku.edu.tr
(0 536) 466 80 64

Malatya İnönü Üniversitesi

Kurtuluş AKKAYA
kurtulusakkaya@hotmail.com
(0 530) 870 71 56

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Erdem ÖZDEMİR
erdem_ozdemir@hotmail.com
(0 555) 519 43 07

Marmara Üniversitesi

Sıla AY
sila_ay@windowslive.com
(0 507) 588 64 62

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

İşık UZUN
birazdahaisik@hotmail.com
(0 553) 432 17 44

Mersin Üniversitesi

Mehmet AK
mehmetak_33@hotmail.com
(0 537) 788 18 98

Muğla Üniversitesi

Gözen SORGUÇ
gozen_sorguc@hotmail.com
(0 554) 370 84 19

Namık Kemal Üniversitesi

Emre Alican YÜCEL
emrealican_18@hotmail.com
(0 530) 292 50 75

Niğde Üniversitesi

Süleyman Açıkgoz
suleymanacikgoz51@hotmail.com
(0 532) 732 64 00

ODTÜ

Mehmet KUTLU
mehmet.kutlu19@gmail.com
(0 534) 810 59 89

Pamukkale Üniversitesi

Fatma ÇAKMAK
fatmacakmak6@gmail.com
(0 538) 933 17 33

Sakarya Üniversitesi

Emre AKTAŞ
emreaktas89@hotmail.com
(0 536) 203 88 50

Selçuk Üniversitesi

Su ERK
suerk@hotmail.com.tr
(0 506) 958 83 36

Süleyman Demirel Üniversitesi

Serhat ÇIĞLA
serhat.1@hotmail.com
(0 506) 952 39 61

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Ali TATLI
aliseyin1@hotmail.com
(0 506) 286 14 03

Trakya Üniversitesi

Gürol Bora ATEŞ
guroibora@hotmail.com
(0 537) 386 63 40

Uludağ Üniversitesi

Veli ÇOLAK
velico83@hotmail.com
(0 505) 776 14 98

Yeditepe Üniversitesi

Ayşe HAYKIR
ayse-haykir@hotmail.com
(0 538) 813 04 52

Yıldız Teknik Üniversitesi

Orkun YILDIZ
orkun19901968@hotmail.com
(0 553) 236 31 68

YURTDIŞI ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ

ABD

Philadelphia Üniversitesi

Tolga KARAYAYLA
E-posta: tlgknyyl@yahoo.com

Almanya (Güney Bölgesi)

Ulm Teknik Yüksek Okulu
Hakan DAĞISTANLI (hakan.d@gmx.net)

Almanya (Kuzey Bölgesi)

Münster Üniversitesi

Mustafa TOSUN (mustafatosun@gmx.net)

Çin Halk Cumhuriyeti

Guangdong Congliang Üniversitesi

Alican GÖKDENİZ
alican@bilimutopya.com.tr

İngiltere

Queen Mary, University of London

Hatice BALLIKAYA
ballikaya18@hotmail.com

Polonya

Varşova Üniversitesi

Makgorzata PILCZUK bogorzata@wp.pl

Rusya Federasyonu

Saint Petersburg Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
sotnik37@mail.ru

Suriye

Şam Üniversitesi

Canan Fatma CAN turkkan.turhan@gmail.com

Türkiye'de siyaset canımızı çıkarıyor

Kolaya yöneliyor güç sahibi; yalnız siyasette değil, evin içinde aile bireyleri arasındaki ilişkide de durum genellikle böyle. Baba ya da anne çocuğunun can gücünü düşürerek onu ele geçirmek istiyor. Sevgililer zaman zaman can güçlerini zorlayarak birbirlerini yönetmenin ardına düşüyor.

Siyaset can içindir. Bizi cansız kılarak yönetmek istiyorlar. Canlı görünen cansızlar güruhunu yönetmek ne kolaydır! Yaşama sevinciyle dolu bir can, talep eder, eleştirir, projeler yapar, ütopyalar kurar. Can gücünü dolu dolu yaşayan insan, kendisine dayatılan dünyayı anlamak, değerlendirmek, dönüştürmek, geliştirmek ister.

Siyaset, gücü elinde bulunduranın biçim vermeye, sınırlandırmaya, ele geçirmeye çalıştığı canlarla yapıldığında hayat kokuşmaya başlar. Akıllı bir iktidar, yönettiklerinin canlarını çoğaltır, zenginleştirir. Yazık ki, yeryüzü tarihinde böyle iktidarlara pek rastlamıyoruz. Kolaya yöneliyor güç sahibi; yalnız siyasette değil, evin içinde aile bireyleri arasındaki ilişkide de durum genellikle böyle. Baba ya da anne çocuğunun can gücünü düşürerek onu ele geçirmek istiyor. Sevgililer zaman zaman can güçlerini zorlayarak birbirlerini yönetmenin ardına düşüyor.

Karşınızdakine şiddet uygulayıp sindirmeye çalışmak, onun canını aşayarak kendi canınızın asalağı haline getirmek: Can cana yaşamak bu değil. Canlar karşılaşınca canları çoğalmalı. Sevinçle ya da acıyla. (Cana güç veren acılar, sıkıntılar vardır. "Acıyı bal eylemek" buradan gelir!)

Güçü bir biçimde ele geçirdiği halde can gücü olmayan, bu eksik ve özürüllüğü yüzünden canları kucaklamaktan, onlara can enerjisi vermekten yoksun bir iktidar, yönettiklerini "herhangi bir varlık", mevcutlardan bir mevcut olarak görür. Canla karşılaşmayan bir can var olma erkesini (enerjini) tüketmeye başlar. Bu erkesini nasıl kullanacağını bilemez. Tükene-

meye başlayan bu erke, birdenbire bir öfke, önüne geçilmez bir tutku olarak da ortaya çıkabilir. Yıkar, yakar. Saldırır. Yitirmekte olduğu can erkesini bu biçimde kazanmaya çabalar. İnsan hayvanlarla ortaklıklar taşıyor elbette; hayvanlar arasında üstünlük genellikle güçle (zekâyı da unutmayalım!) kazanabildiği halde, insanın geldiği bu noktada, bu çabası, gücü şiddet yoluyla ele geçirmeye çalışması, onun toplumu, kültürünü büyük ölçüde yaralar.

İktidarın beni can olarak görmemesinin ardında iktidarın yönettiği insanların kendilerinin can oldukları konusundaki bilinçlerinin eksik ve özürülü olması da yatar. Canı olma, ölmemiş bir bedene sahip olmak değildir. Mekân ve zamanda yer tutma, parasıyla puluyla, makamıyla, toplumsal konumuyla, siyasal ve etnik gücüyle mevcut olma, can olma demek değildir.

Can olma, beden, duygu, düşünme, çevre bütünlüğünü gerektirir. Bedenime, duygularıma, düşüncelerime, düşünme tarzıma; doğal, kültürel, siyasal, etik, ekonomik, estetik, siyasal çevrelerime *açık bir insan, can yolcusu* olabilir. İçinde bulunduğu anlam dünyasını, o dünyanın değerlerini anlamaya çabalar; bu çabalamasını bir can olma sorumluluğu sayar. İnsanların canlarına örtü örten, onlara kendi amaçlarını gerçekleştirmek için yalan söyleyen, onların birer can olarak kendilerine özgü belleklerinin, düşünme güçlerinin olmadığını sanan, teknolojinin olanaklarıyla onlara kendi dayattığı dünyanın gerçek dünya olduğunu inandırmaya uğraşan güçlere karşı direnen bir varlıktır, can.

Can özerktir. Can özgürdür. Can özendir, özüyle, kendiyile, kimseler-

den kopya çekmeden, kimselerin pağanı olmadan çıkar hayat meydanına. O meydanda diğer canları görür. Doğrusu gördüğü insanların, hayvanların, bitkilerin, toprağın can olduğunu, can taşıdığını anlar. Canı ezmeye çalışan çeşitli büyük can ezici güçlerin de ayırımına varmaya başlar.

Bu güçler sizin özgürlüğünüzü, özerkliğinizi, kendinize özgü hayatı yaşamanızı engellemeye çalışmaktadır. Yaşamın çekirdeğinde böyle bir kavga ile, böyle bir savaşla karşılaşır can.

Giderek *özgeliği* anlar. Özge canlar vardır. Başka canlar, başka anlamların, değerlerin, inançların, hayat tarzlarının içindedirler. Yaşamak özge olanla birlikte kendi özünü yaşamaktır. Anlar.

Can cana, başkalarıyla özerk, başkalarıyla özgür; bizi yaşadığımız hayata hayat vermeye, dünyaya dünyalar koymaya iten can gücümüzü cana olan saygımızla geliştirmeye imkân veren, bir dünya arayışına koyulandır, can.

En etkili muhalefet, canını keşfedip, canındaki saklı güçleri gerçekleştirmeye çabalayan insanların muhalefettir. Can gücünü yitirmekte olan iktidarlar, böylesi muhalefetten korktukları için canları çıkmış, başka insanların sözde siyasal ekonomik güçlerine bağlı asalak varlıkları yönetmek isterler.

Canımızdaki güçleri üleşerek, ne denli zor olsa da, canların canlar olarak yaşayabileceği bir ülke, bir dünya özlemiyle Candaşlarımızla birlikte çıkacağımız yolculuk bizi bekliyor. Açık ufuklu, can saygısı, *başkaya duyarlı* gönlü olanların siyaseti, canımızı çıkaran siyasetçilere çok şey anlatacaktır.

Fiziksel zaman

Zaman konusuna yaklaşımımız esas olarak fiziksel odaklı olsa bile, konuyu felsefe ve metafiziğin dışında tutmanın mümkün olamadığını okuyucu açıkça görecektir. “Varlığın geçici boyutu” olarak zaman insanoğlunun çok iyi (en iyi?) bildiği dram olan yaşam ile ölümü de kapsar. Tarihimiz ve geçmişimiz zaman içinde akıp gider ve geriye esas olarak sanatçıların siyah tonla resmettiği ortak geleceğimiz kalır. Ozanın belirttiği gibi: “Zaman geçiyor, dostum, zaman geçiyor. Yazık! Aslında geçen zaman değil, biziz.”

1. Giriş

Arkeolojik bulgular Babil ve Mısırlıların günümüzden en az 5000 yıl önce (saatlerin ortaya çıkışından binlerce yıl önce) zamanı bir şekilde ölçmeye başladıklarını, toplumsal etkinlikleri, olayları, özellikle ekim ve hasat zamanlarını düzenlemek için takvim geliştirdiklerini ortaya koyuyor.

Bunun için gecenin ve gündüzün sonsuz bir kovalmaca içinde periyodik olarak birbirini izlemesi, şafak vakti güneşin ilk görüldüğünde ufuktaki Nil newhrinin konumu; güneşin uzaydaki konumu, vs gibi doğa olaylarından yararlanıyorlardı.

Yıl ilk olarak Mısırlılarca ölçülmüştü. Bunun nedeni esas olarak, ortalama olarak mevsimlere göre çok düzenli akan Nil nehri kenarında bulunmuş olmasıdır; yani Mısır bilim dahil her şeyini Nil'e borçludur. Her yıl, yılın en uzun gününde Nil nehrinin suyunun ilk yükselme ve taşımı zamanında gökyüzünün en parlak yıldızı olan Sirius'un Güneş'ten önce ufukta görüldüğünü gözlemişlerdi. Bu tarihin en önemli gökbilim gözlemlerindendir. Yaşam için Nil'in bu periyodik taşmaları ne denli önemli olmalı ki bununla ilişkili olabilecek her türlü doğa olayını büyük bir dikkatle izlemiş olmaları gerekir.

Doğada zamanı ölçmede referans olarak kullanabilecekleri üç periyodik döngü olduğunu farketmişti bu kadim uygarlıkların meraklı gözlemcileri: Dünyanın kendi eksenini etrafında dönmesi nedeni ile birbirini periyodik izleyen aydınlık ve karanlığı karakterize eden güneş günü; ayın dünya çevresindeki dolanımından kaynaklanan ay evreleri esas alınarak betimlenen “kameri ay”; dünyanın güneş çevresinde dolanımından kaynaklanan mevsim değişiklikleri üzerine kurulan güneş yılı kavramlarının bu uygarlıklarda bu denli erken çağlarda ortaya çıkması çok çarpıcı.

Zamana, olaylar geçmişten şimdi üzerinden geçerek geleceğe doğru evrilirken bu sıralanmanın ölçüsü, ya da olayların cereyan ettiği süresinin bir ölçüsü, ya da farklı olaylar arasındaki aralığın ölçüsü olarak bir anlam yüklenebiliyordu.

Zaman evrenin yapısının temel bir bileşeni mi, yoksa algılarımızı bir düzene sokmaya yarlamakla birlikte, evrenin temel yasalarının kurulumunda/yazımında kullanılan matematiksel bir araç mıdır?

Einstein uzay-zaman kavramıyla uzay ve zamanın birbirinden ayrılmaz olduğunu göstermiştir:
"Zamana ilişkin her soru veya yanıt, uzayla da ilgili olmak zorundadır."

Sonunda zamanın geçişini karakterize etmek için operasyonel tanımlar geliştirildi: Örneğin, zaman üç uzay boyutunun yanında dördüncü boyut olarak ortaya çıktı. Öyle ki, zamana, olaylar geçmişten şimdi üzerinden geçerek geleceğe doğru evrilirken bu sıralanmanın ölçüsü, ya da olayların cereyan ettiği süresinin bir ölçüsü, ya da farklı olaylar arasındaki aralığın ölçüsü olarak bir anlam yüklenabiliyordu.

Zaman insanlığın karşılaştığı en eski, ama en az anlaşılmış kavramlardan biridir. Ulaştığımız en gelişkin bilimsel düzeyiyle günümüzde bile zamana ilişkin pek çok soru hala yanıt bekliyor:

Zaman nereden geldi? Bir başka deyişle, zamanın bir başlangıcı var mı? Zamanın olmadığı bir evren olabilir mi? Öyleyse, bu ne anlama gelir? Zamanın en küçük mutlak birimi var mıdır? Zamanın birden fazla boyutu olabilir mi? Geçmişe yolculuk yapabilir miyiz? Yanıt evetse, bu zaman dilimindeki olaylar zincirini etkileyebilir ve değiştirebilir miyiz? Zaman, henüz keşfedilmemiş çok daha temel bir kavramdan kaynaklanan "türev" bir kavram olabilir mi?

Zaman evrenin yapısının temel bir bileşeni mi, yoksa algılarımızı bir düzene sokmaya yaramakla birlikte, evrenin temel yasalarının kurulumunda/yazımında kullanılan matematiksel bir araç mıdır? Özellikle bu soru aşağıda zamanın felsefi perspektiften ele alındığı kesimde anlatıldığı üzere, bilim insanları ve filozoflar arasında

antik dönemden başlayarak bilimsel devrim evresinden geçip Görelilik Teorisi'ne gelinceye dek, çok yoğun ve sıcak tartışmalara konu olmuş.

Kuşkusuz başka sorular da olabilir. Gündelik deneyimlerde bile zamana ilişkin çok karışık bilemler bulunabilir. Temel bilim bu sorularla uğraşır ve yanıtlamaya çalışır. Biz bu yazıda bu konuların bazılarına değineceğiz. Burada ele alınmayan bazı konular bu sayıdaki diğer yazılarda daha ayrıntılı ele alınacaktır.

2. Zaman ve felsefe

Zaman kavramı din, felsefe ve bilim için hep bir merak ve uğraş konusu olagelmiş. Ancak bu alanların tümü için geçerli ortak bir kavram geliştirmek, düşünürleri çok uğraştırmıştır. Bu perspektiften bakıldığında zaman için genel kabul görebilecek bir tanım, "herşeyi hep birden olaktan alıkoyan şey" olabilir mi?

Zaman konusunda ilk ciddi felsefi çalışmayı yapanlardan Aristoteles, aynı zamanda zamanın ilk idealist tanımlarından birini yapar. Sayı sayan olmadıkça sayının varolamayacağını savunan Aristoteles için ruh olmadığında da zaman varolamaz.

Modern zamanlarda zamana ilişkin iki temel görüş büyük filozofların pek çoğu arasında polarizasyona yol açmıştır. Bir görüşe göre, zamanın evrenin temel yapısının bir parçası olması; bu özelliği ile de olaylardan bağımsız olması gerekiyor.

Öyle ki, bu zaman içinde olaylar peş peşe cereyan edebiliyor. Bu, Newton'un taraf olduğu görüştür ve bu paradigma çerçevesinde hem zaman ve hem de uzay (mekan) mutlak idi.

Leibnitz ve Kant'ın taraf olduğu karşıt görüş ise, zamanın olayların içinde cereyan ettiği ve bir çerçeveye gereksinim gerektirmediği. Böylece uzay ve sayılarla birlikte temel düşünsel çerçevenin bir özelliği olarak yorumlanıyordu zaman. Bu görüş bağlamında zaman ne bir olaydır, ne de bir "şey". Yani, Leibniz, Aristoteles'in 'zaman, hareketin sayısıdır' görüşüne yakın bir görüşe sahiptir: Zaman olaylardan ayrılmaz, uzay ve zaman, cisimlerden bağımsız olarak kendi başına varolamazlar. Kant'ın uzay ve zamana soyut bir anlam yüklediği görülüyor; yani uzay ve zaman gerçek nesneler değil, sadece birer tasarımlama biçimidir.

2.1. Mutlak matematiksel zaman

Newton'a göre zaman (ve mekan) yaratılan dünyanın varlığı ya da yokluğundan bağımsız olarak mevcuttur; ne olayların bir sonucudur ne de olaylardan veya doğadan (maddi cisim) etkilenir. Zaman tek bir matematiksel çizgi boyunca, bütün madde ve hareketlerden bağımsız olarak sürekli-aralıksız ve düzgün bir hızla akıp gitmektedir: "Kendi dışındaki olaylarla ilgisi olmaksızın, kendi doğası gereği düzgün biçimde ak-

Newton'a göre zaman evrenden bağımsız matematiksel bir gösterimdir ve mutlak; Leibnitz'e göre ise evrenin bir parçasıdır. Einstein'ın özel görelilik teorisi çerçevesinde ise, zaman evrenle gözlemci arasındaki ilişkinin bir gösterimidir. Yani her gözlemciye göre aynı olan evrensel ve mutlak bir zaman yoktur.

Klasik paradigma deterministiktir ve bugünden geleceğin öngörülebileceğini savlar. Ancak bu durum 20. yy'ın ilk çeyreğinde kuantum paradigmasının geliştirilmesiyle radikal bir biçimde değişmiştir.

makta olan zaman mutlak, gerçek ve matematiksel zamandır”

Mutlak bir uzay, mutlak ve evrensel bir zaman, yani birbirinden bağımsız uzay ve zaman düşüncesi, Einstein özel görelilik teorisi çerçevesinde uzay ve zaman kavramlarını yeniden tanımlayınca kadar bilim ve felsefe dünyasında uzun süre kabul gördü.

Mutlak zaman düşüncesi, zamanın evrenin her yerinde aynı değerde olduğu ve tüm gözlemcilerin her olay için aynı zaman aralığını ölçtüğü anlamına geliyordu. Einstein ise, bu iddianın aksine, uzay-zaman kavramıyla uzay ve zamanın birbirinden ayrılmaz olduğunu göstermiştir: “Zamana ilişkin her soru veya yanıt, uzayla da ilgili olmak zorundadır. Yani bu yeni aradigma çerçevesinde uzay kendi başına hiçbir şey değildir; mutlak uzay yoktur. Uzay, tıpkı Aristoteles’in yüz yıllarca önce önerdiği gibi, yalnızca içinde yer alan cisimler ve enerjilerle varolur. Zaman da hiçbir şey değildir. Yalnızca içinde geçen olaylar sonucu vardır. Mutlak zaman yoktur; dolayısı ile mutlak eşzamanlılık da yoktur”

Bu kesimde tartıştığımız felsefi tartışmaları özetleyelim: Newton’a göre zaman evrenden bağımsız matematiksel bir gösterimdir ve mutlaktır; Leibnitz’e göre ise evrenin bir parçasıdır. Einstein’ın özel görelilik teorisi çerçevesinde ise, zaman evrenle gözlemci arasındaki ilişkinin bir göstergesidir. Yani her gözlemciye göre aynı olan evrensel ve mutlak bir zaman yoktur.

2.2. Determinizm ve zaman

Felsefi bakımdan değinilmesi gereken bir diğer konu, geleceğin bugünden bilini-

linemeyeceğidir. Olmakta olan şimdi(an), olacak olan yarınla ne tür bir bağlantı içerir? Klasik paradigma deterministiktir ve bugünden geleceğin öngörülebileceğini savlar. Ancak bu durum 20. yy’ın ilk çeyreğinde kuantum paradigmasının geliştirilmesiyle radikal bir biçimde değişmiştir. Bu çerçevede geleceğin kesin olarak öngörülmesi artık mümkün değildir; ancak gelecekteki mümkün durumların hangisini hangi olasılıkla ulaşabileceği öngörülebilir. Yani kesin deterministik bir yapıdan olasılıksal deterministik bir yapıya geçilmiştir.

2.3. Zamanın başlangıcı

Ancak, 20. yy’ın ilk çeyreğinde bilimsel bir yanıtı kavuşan (yani gözlemle kanıtlanan ve matematiksel kanunlarla ifade edilen) şu soru asırlarca (aslında binlerce yıl) sorulageldi: Evren durağan mı, yoksa bir başlangıcı var mı? Bu soru esasında “zamanın bir başlangıcı var mı?” sorusuna eşdeğer: Uzayın en derinliklerine bakıldığında, uzayın sonuna (sınırına), ya da zamanın başlangıcına ulaşılabilir mi?

Aristoteles’in evreninde uzay sonluydu. Ama zaman bağlamında durağan ve sonsuzdu; yani, ne başlangıcı ne de sonu vardı. Bilimsel devrimin en önemli ateşleyicisi Copernicus bile 1543’te dünyayı evrenin merkezi olmaktan çıkarıp güneşin çevresinde dönen sıradan bir gezegen statüsüne indirgerken (ve böylece evrenin insanoğlu için yaratıldığı inancını sorgulamaya açarken) bile evrenin uzaysal olarak sonlu, zamansal olarak sonsuz ve durağan

olduğu yolundaki Aristoteles doktrinine dokunmamıştı. Yani, 20 yy’a kadar kısım Aristoteles’ten miras kalan Batı düşüncesinin en önemli dayanaklarından biri durağan, yani zamanla değişmeyen evren kavramıydı. Bu da doğal olarak zamanın bir başlangıcı olmadığı anlamına geliyordu.

Hemen tümüyle son asrın eseri olan anıtsal bilimsel keşifler evrenin yani bizim perspektifimizden bir başlangıcı olduğunu ancak bunun teolojik çıkarsamalarla hiç ilgisi olmayan çok uzun süreler önce olduğunu kanıtlamıştır. Bu keşifler dünyanın oluşumunu 4.5 milyar yıl öncesine, evrenin oluşumunu da 13.9 milyar yıl öncesine çekmiştir. Dünya üzerinde yaşamın oluşması ve insanoğlunun “evrilerek yükselişi” ise bundan çok uzunca bir süre sonradır ve bu konu bir sonraki makede daha ayrıntıyla ele alınacaktır.

2.4. Zamanın yönü-zaman oku

* Doğadaki tüm fiziksel süreçler zamanın bir akış yönü olduğunu göstermektedir. Buna karşın fizik kanunlarının çoğunda bir zaman oku yoktur, yani bu kanunların betimlediği her fiziksel süreç zaman içinde ileri ya da geri işleyebilir.

Yani yalın nesneleri içeren herhangi bir fiziksel sürece ilişkin bir film ileri ya da geri oynatıldığında biz bu filmi izleyerek hangisinin gerçek fiziksel süreç, hangisinin zamanda tersine çevrilmiş süreç olduğunu ayırtetme durumunda değiliz.

Keşifler dünyanın oluşumunu 4.5 milyar yıl öncesine, evrenin oluşumunu da 13.9 milyar yıl öncesine çekmiştir.

Zaman ölçümünde iki farklı periyot ölçütü kullanılmaktadır: Zaman aralıklarını düzenlemek için bir matematiksel araç, ki bu takvimdir ve zamanın geçişini sayan fiziksel bir mekanizma, ki bu da saattir.

evreleri ve hatta nabız önümüze bu bağlamda fırsatlar sunmaktadır.

3.1. Takvim ve saatler

Zaman ölçümünde iki farklı periyot ölçütü kullanılmaktadır: Zaman aralıklarını düzenlemek için bir matematiksel araç, ki bu takvimdir ve zamanın geçişini sayan fiziksel bir mekanizma, ki bu da saattir. Günlük yaşamda saat bir günden kısa periyotlar için, takvim ise bir günden uzun periyotlar için kullanılır. Giderek gelişen elektronik teknolojisi sayesinde kişisel cihazlar artık hem saat hem de takvimleri bir arada bulundurmaktadır.

Paleolitik dönemden kalan arkeolojik kalıntılar günümüzden 6000 yıl kadar önce Ay'ın döngüsel hareketinin zaman ölçümünde kullanılmaya başladığını göstermektedir. 12 veya 13 aylık ay takvimleri (354 veya 384 günlük) ilk kullanılan takvimlerdir. Bazı kültürlerde 12 ve 13 sayılarına atfedilen özel önem yıl ile aylar arasındaki bu özel ilişkiden kaynaklanıyor olmalıdır.

Roma imparatoru Sezar'ın MÖ. 45 yılında gerçekleştirdiği reform paketi çerçevesinde Roma dünyasını güneş takvimine geçirdi. Julian takvimi adı verilen bu takvim yılda 11 dakikalık bir hata taşıyordu. Papa 13. Gregor 1582'de bu hatayı düzetecek bir düzenleme yaptı. Bu takvim zamanla (izleyen asırlarda) diğer ülkelere yayıldı ve bugün en yaygın kullanılan takvimdir.

3.2. Modern zaman birimi

Ortaçağ felsefe yazınında zamanın mümkün en küçük parçasına verilen ad

Fizikteki bir zamanı saptamak için temel tipte iki olay var.

Birincisi periyodik olaylar (gezegenlerin dolanım süreleri, dünyanın dönüm süresi, sarkaç titreşimleri, kristal titreşimleri, molekül titreşimleri). İkincisi monoton seyreden olaylar: Su saati, radyoaktif bozunma vb.

Ancak makroskopik yapıların hareketlerinde durum farklıdır. Örneğin sürtünme tersinmezdir. Tersinmezlik (ve tersinirlik) ne demektir? Genel olarak tersinmezlik sistemi oluşturan tüm öğelerin (parçacıkların) tek tek mekanik davranışlarının tüm ayrıntıları ile izlenmesi veya kontrol edilmesinin olanaksız olması anlamına gelir. Aksine, bu olanağa sahip olsaydık bu sistemler tersinir olurdu.

Çok iyi bilindiği gibi fiziksel enerji kavramı parçacıkların konumları, hızları, kütleleri ve kuvvetleri cinsinden kesin matematiksel ifadelerle anlatılabilir. O zaman doğal olarak akla şu geliyor: İkinci Yasa içinde yer alan entropi kavramını da benzer şekilde matematiksel olarak kesinleştirmek olanaklı mıdır? Mademki, entropi düzensizliğin bir ölçüsüdür, bu kesinleştirme işlemine önce düzensizlik kavramıyla başlamamız gerekir.

Geçmiş ile gelecek arasındaki görünür farkın, dolayısı ile makroskopik sistemlerin tersinmezliğinin açıklaması için şöyle bir varsayım yapılabilir: Atomların hareketleri hakkındaki bazı yasalar zaman içinde tek bir yönde (geleceğe doğru) işler, her iki yönde simetrik olarak işlemez. Ancak böyle bir yasa ya da ilke günümüze değin henüz keşfedilmiş değil. Bildiğimiz bütün fizik yasalarında (mikro evrene ilişkin geliştirilen tüm kuantum yasalarında) geçmiş ve gelecek bakımından bir asimetri yoktur.

Burada gene önemli bir parantez açmak istiyorum. Madem ki dünyadaki (evrendeki) her şey atomlardan oluşmaktadır, makroskopik sistemlere ilişkin tüm fiziksel süreçleri açıklamaya da mikro evrendeki fizik kanunlarından başlamamız gerekir, ki biz çağdaş fizikçiler olarak zaten öyle yapıyoruz.

Bu noktada genel okuyucuya biraz teknik gelebileceğini göz ardı etmeden bir uyarı da yapmak durumundayım: Mikroevrende elektron gibi herhangi bir elemanter parçacığın gözlenmesi sürecinde kuantum mekanikinin kanunları geçerlidir. Gerçi kuantum mekaniksel süreçleri betimleyen Schrodinger denklemi zaman yönüne duyarsız ise de gözlem ve ölçüm sürecinde Heisenberg belirsizlik ilkesine ilişkin incelemeler için içine gireceğinden durum biraz daha farklı bir nitelik kazanacaktır. Bu konuyu daha önce Derginin 183 numaralı 2009 Eylül sayısında ayrıntıyla tartıştırmızdan daha fazla ayrıntıya girmeyeceğiz.

* Derginin 221. sayısında bu konuyu Termodinamiğin İkinci Kanunu ve Entropi perspektifinden ayrıntısıyla tartışmıştık ve bu sayıdaki diğer iki makede de ayrıca ele alınmaktadır. Bu nedenle daha fazla ayrıntıya girmeden konuyu bu noktada kesiyoruz.

3. Zamanın ölçümü

Zamanın ölçümü deniz seyahatleri ve astronomi bağlamında bilim insanları için temel bir uğraş alanı olmuştur. Bunun için de kuşkusuz zamanın operasyonel bir tanımlanmasının yapılması gerekiyordu önce. Süreyi kendi zaman aralığında gerçekleştiren düzenli devirli hareketlerin sayısı ile ölçülebiliyor. O halde, hareketin devrinin süresi standart bir ölçü olarak kullanılabilir.

Bu bağlamda, fizikteki bir zamanı saptamak için temel tipte iki olay var. Birincisi periyodik olaylar (gezegenlerin dolanım süreleri, dünyanın dönüm süresi, sarkaç titreşimleri, kristal titreşimleri, molekül titreşimleri). İkincisi monoton seyreden olaylar: Su saati, radyoaktif bozunma vb. Başka örnekler vermek gerekirse, güneşin gökyüzü boyunca görünen hareketi, ya da ayın

Günümüzde kullanılan en hassas zaman ölçerler atom saatleridir. Bunların hassasiyeti milyonlarca yılda saniyeler mertebesinde. Bu saatler tüm diğer zaman ölçerleri kalibre etmekte esas alınıyor.

atomdu. İngiliz literatüründe ilk görünümü Byrtferth'in 1010-1012 yıllarında yayımlanan ve bir bilim kitabı olan Enchiridion adlı eserindedir. Bu sistemin geliştirilmesinde esas amaç Easter tarihini hesaplamaktır.

Günümüzde kullanılan en hassas zaman ölçerler atom saatleridir. Bunların hassasiyeti milyonlarca yılda saniyeler mertebesinde. Bu saatler tüm diğer zaman ölçerleri kalibre etmekte esas alınıyor. Bu çerçevede IS (International System of Measurements) tarafından 1967'den beri "bir saniye" Sezyum 133 atomunun taban durumundaki iki spin ince yapı enerji düzeyi arasındaki geçiş ışımasının 9,192,631,770'da biri olarak tanımlanıyor. Zaman protokolü ağı sayesinde dünyadaki tüm saatler GPS (Global Positioning System) kullanılarak senkronize ediliyor.

1967'den önce saniyenin kabul edilen tanımı 1900 yılı ocak ayının sıfır noktasında tropik yılın 1/31,556,925.9747'da biriydi.

Mayıs 2010 itibarıyla doğrudan yapılan zaman ölçümlerinde yapılan en küçük hata (belirsizlik) 12 atto saniyeye kadar inmiştir (1 atto saniye = saniyenin milyar kere, milyarda biri; yani 10⁻¹⁸ saniyedir). Bunu Planck zaman ölçeği ile karşılaştırmak ilginç olabilir. Şöyle ki, Planck zamanı ışığın Planck mesafesini katederken geçen zamandır, yani teorik olarak ölçülebilecek en kısa zamandır: 5.39 x 10⁻⁴⁴ s. Bu perspektiften bakıldığında yukarıda zikredilen en kısa zaman aralığı ne denli kısa görünse de ulaşılabilecek teorik alt limitten 26 mertebe (milyar kere milyar kere yüz milyon kere daha uzundur=10²⁶ kere). Burada belki başka bir doğal zaman ölçeğinden söz etmek yararlı olabilir: Örneğin ışığın atom çekirdeği ölçeğindeki (10⁻¹⁵m) bir mesafeyi katetmesi için geçen süre, 10⁻²⁴ saniyedir.

4. Özel Görelilik Teorisi: Yeni uzay-zaman paradigması

Günlük yaşamdan kazanılan deneyimler, kendi "uzunluk, zaman ve ağırlık" ölçeklerimiz ve alışılmış hızlarla (yani doğadaki hızlarla karşılaştırıldığında, çok yavaş) hareket eden şeylerle ya da çok özel koşullarla ilgilidir. 20.yy'ın başına kadar hükümranlılığını sürdüren Newton fiziği o günün teknolojik olanakları göz önüne alındığında esas olarak günlük yaşamımızdaki olayların kodifiye edilmiş kurallarıdır. Dolayısıyla çok sınırlı olgulara karşılık gelmektedir. Doğanın, bu ölçeklerin ve koşulların çok ötesine gidildiğinde de aynı şekilde davranmasını gerektirecek hiçbir neden yoktur.

Gelişen teknoloji sayesinde ancak ulaşabildiğimiz en hızlı ulaşım (uçak) hızı olan 1000 km/saat mertebesindeki hızı günlük yaşamdaki en yüksek hız olarak algılayarak deneyim dağarına yerleştirmiş bir insanın bu tür bir deneyimle bunun bir milyon katı yüksekliğindeki ışık hızını (0.3 milyon km/saniye = 1.08 milyar km/saat) ve bu hızla ilişkili olabilecek doğa olayları ve onları tanımlayan kanunlar hakkında bir seziye sahip olması herhalde beklenemez. Kendi ölçeğimizde bize aşikar gibi görünen olgular başka ölçekler ve koşullara düz mantıkla taşındığında çok büyük paradokslara yol açabilir. Kısaca, doğal olay ve olguların ancak çok küçük bir bölümü doğrudan günlük yaşamdan edinilmiş deneyim yoluyla anlaşılabilir. Doğaya ilişkin daha kapsamlı ve tutarlı bir bakış açısını ancak kendi ölçeklerimizi (kendimizi referans aldığımızda, her iki doğrultuda küçüğe ve büyüğe doğru) aşan hassas ve dikkatli de-

ney ve gözlemlerle kazanabiliriz. O zaman da hiç beklenmeyen, tahmin edebildiğimizden çok farklı, hayal edebileceğimizden çok ötesinde şeyler görürüz. Bu çok farklı bir psikolojik deneyimdir. Böyle bir durumda yaşanan heyecan ve gerilim bilim kurgu romanlarında olduğu gibi gerçekten varolduğu bilinmeyen ya da varolmayan şeyleri hayal etmekten kaynaklanan gerilim değil, gerçekte varolan şeylerle ilk kez karşılaşmanın verdiği şaşkınlık içinde onu kavrayabilmek için yaşanan gerilimdir.

4.1. Özel Görelilik Teorisi'nde uzay ve zaman

Uzay ve zaman "duyularımıza" iki farklı şey olarak görünür. Uzay, içinde üç boyutta hareket ettiğimiz şeydir. Uzayda bir yerden başka bir yere gidip gelebiliriz; ancak zamana hükmedemeyiz. *Duyularımızdan aldığımız algılara göre zamanın içinde zamanla birlikte hareket ederiz.* Bu hareket her zaman aynı yönde, yani geçmişten geleceğe göredir. Zamanın geçmişten geleceğe hareketi *günde yirmidört saatlik bir hızla*, yani aynı hızla gerçekleşir.

Geçmişe bakmak için bir saniye bile geri gidemeyeceğimiz gibi, geleceğe bakmak için de ileriye doğru sıçrayamayız. Yani duyularımızdan aldığımız algılara göre doğadaki uzay ve zaman birbirinden çok farklı kavramlardır.

Zaman geçmişten şimdiye, şimdiden geleceğe uzanan doğrusal bir kavram olarak algılanagelmıştır. Yıllar kronolojik bir sıra ile birbirini izler; günler de bir şekilde öyle. Tarih boyunca insanlar zamanın geçişini giderek daha küçük birimlere bölerek

Paleolitik dönemden kalan arkeolojik kalıtlar günümüzden 6000 yıl kadar önce Ay'ın döngüsel hareketinin zaman ölçümünde kullanılmaya başladığını göstermektedir. 12 veya 13 aylık ay takvimleri (354 veya 384 günlük) ilk kullanılan takvimlerdir.

ölçmeye çalışmışlardır. Tarıma dayalı ilk uygarlıklarda önemli olan mevsimlerin ard arda geçiydi. Tarlalardaki işçiler ve avcılar için ise günlerin birbiri ardından geçişi önem kazandı. Sanayi devriminden sonra fabrikalardaki işçilerin çalışma sürelerini ve ücretlerini belirleyebilmek için zamanın daha hassas ölçülmesi gereği ortaya çıktı. Günümüzde zamanı saniyeden bile çok küçük birimlerde ölçme olanağına sahibiz.

Altını çizelim ki sözettiğim tüm bu ölçümler normal koşullarda zamanın mutlak olduğu yani sabit-değişmeyen bir hızda akmakta olduğu anlayış ve algısına (1905 öncesi anlayışına) dayanmaktadır. Gerçekten de Newton fiziği bütün mekanik hareketlerin bir mutlak zaman zemini üzerinde olduğuna ve nesnelerin sabit bir mutlak uzay içinde hareket ettiği anlayışı üzerine kurulmuştu.

1905'te Einstein'ın, bugün özel görelilik kuramı olarak adlandırdığımız, anıtsal çalışmasının sonucu olarak uzay ve zaman tek bir matematiksel çatı altında birleştirilmiştir. Bu bir anlamda üç uzay boyutuna dördüncü bir boyut olarak zamanı aynı statüde eklemek anlamına gelmektedir. Bu birleştirmenin en çarpıcı sonuçlarından biri hareket eden cetvellerin (mesafe ölçerler) boylarının hareket yönünde kısalacağı-büzüleceği ve hareket eden saatlerin (zaman ölçerler) de yavaşlayacağı-geri kalacağı idi. Yani, hareket nedeni ile uzunluklar büzümekte, zaman ise genişlemektedir. Kuşkusuz gözlemcilerin hareket etme şekli, çevrelerindeki dünyayı algılama biçimlerini etkileyecektir. Ancak, nasıl hareket ederlerse etsinler bütün gözlemciler ışığın hızını hep aynı değerinde, saatte 300.000 km olarak ölçerler.

Doğa olaylarını fiziksel kanunlar olarak betimleyebilmek için zamanın, uzaya yeni bir koordinat olarak eklenmesi gereklidir. Zira, fiziksel bir olayı dinamik olarak yalnızca onun hangi uzay noktasında olduğunu belirterek tam olarak betimleyemeyiz; olayın hangi zamanda olduğunu da belirtmeliyiz. Bu söylenen kuşkusuz doğru. Ancak salt bu gereksinime uzayı dört boyutlu kılmaya yetmez; sadece zaman ve uzayı aynı bağlama getirir.

Farklı açılardan bakıldığında bir ölçüde ileri-geri ile sağ-sol karıştırılabilir. Bunun

1905'te Einstein'ın, bugün özel görelilik kuramı olarak adlandırdığımız, anıtsal çalışmasının sonucu olarak uzay ve zaman tek bir matematiksel çatı altında birleştirilmiştir.

gibi "zamansal geçmiş gelecek, uzaysal aralıklar da karıştırılabilir". İşte bu uzay ve zamanın birbirine bütünüyle kenetlenmiş olduğu anlamına gelir.

Özetlersek, 20. asrın başında Einstein, Poincare ve Minkowski'nin çalışmalarının sonucu olarak uzay ve zamanın aslında o zamana dek bilindiği gibi farklı tabiatla olmadıkları, uzay-zaman denilen tek bir kavram altında birleştirilebileceği anlaşıldı. *Zamanı uzay gibi bizleri kuşatan, çevreleyen bir şekilde görmesek de, bunun duyularımızın günlük yaşamda algıladığı hızların çok küçük olmasının bir sonucu olduğu, çok büyük hızlarda herşeyin radikal bir biçimde değiştiği anlamına geliyordu bu birleştirme.*

Bu birleştirmeye rağmen zaman ile uzay arasında temel bir fark vardır. Şöyle ki, zaman içinde sadece tek yönde hareket edebiliriz; günlük makroskopik yaşamımızı zı belirleyen ve geri dönüşü olmayan bir

Zamanı uzay gibi bizleri kuşatan, çevreleyen bir şekilde görmesek de, bunun duyularımızın günlük yaşamda algıladığı hızların çok küçük olmasının bir sonucu olduğu, çok büyük hızlarda herşeyin radikal bir biçimde değiştiği anlamına geliyordu bu birleştirme.

zaman oku vardır. Bu konuya bu sayıdaki başka bir yazıda daha ayrıntıyla değinilecektir.

Kabul etmeliyiz ki, uzay-zaman kavramını anlamının zorluklarından birisi, bunun gözümüzde canlandırmamızı zorlaştıran (hatta olanaksız kılan) dört boyutlu olma özelliğidir. Bu yeni uzay-zaman geometrisinin bazı önemli özelliklerinden burada kısaca söz etmek isterim. Bu uzaydaki her nokta bir an için vardır; bir diğer deyişle uzaydaki bir noktanın anlık bir varlığı vardır. Bu uzaydaki bir şema betimlediği fiziksel sürecin geçmişi, şimdiki hali ve geleceği ile tüm tarihini gösterir. Örneğin bir parçacık zaman içerisinde sürekli var olmayı sürdürdüğü için bir noktayla değil dünya çizgisi adı verilen bir eğriyle temsil edilir. Parçacık ivmesiz (sabit hızla) hareket ediyorsa doğrusal, ivmeli hareket ediyorsa eğri bir çizgi olacaktır dünya çizgisi; bu çizgi onun tüm tarihçesini belirler.

4.2. Işık saati, hareketli saatler geri kalıyor

Işık kullanılarak ideal bir zaman-ölçer inşa edilebilir. Bu saat modelini anlatabilmek için Einstein'ın düşünsel deneylerinde sıkça kullandığı ünlü tren örneğini ele alalım. Söz konusu olan ışık saati modeli şudur: Vagonun zemininde bulunan bir ışıldak ve tavanda, hemen üstündeki bir noktada bir ayna, ışıldağın hemen yanında bir dedektör düzeneği. Işıldaktan çıkan ışık, aynadan yansıdıktan sonra dedektörde kaydedildikçe bir tik sesi duyuyoruz. Demek ki bu saatin bir tik sesi ışığın bu salınma, yansıma ve dedektörde yutulma süreci sırasında geçen toplam süredir. Trendeki gözlemciye göre bu süreçte katedilen yol, katedilebilecek en kısa yoldur. Ancak perondaki sabit gözlemci için durum farklıdır. Şöyle ki, ışık yukarı-aşağı hareket ederken aynı zamanda tren de ileri doğru hareket etmektedir. Perondaki gözlemciye göre ışığın hızı gene aynı c değerinde olmakla birlikte ışık demetinin aldığı yol daha uzundur. Işık her iki yönde (yukarı doğru ve aşağı doğru hareketleri sırasında) bir dik üçgenin hipotenüsü boyunca yol almaktadır. Dolayısıyla perondaki sabit gözlemciye göre trendeki ışık saatinin bir "tiki" daha uzun bir zaman alır.

Yeni uzay-zaman geometrisinin bazı önemli özelliklerinden burada kısaca söz etmek isterim.

Bu uzaydaki her nokta bir an için vardır; bir diğer deyişle uzaydaki bir noktanın anlık bir varlığı vardır. Bu uzaydaki bir şema betimlediği fiziksel sürecin geçmişi, şimdiki hali ve geleceği ile tüm tarihini gösterir.

Yukarda belirtildiği üzere hareketli saatlerdeki bu yavaşlamayı mevcut teknolojinin el verdiği hızlarla hareket eden uzay araçlarıyla istenen hassasiyette bir deneyle kanıtlamak mümkün gözükmemektedir. Ancak burada imdadımıza elemanter parçacıkların gizemli dünyası yetişmektedir. Bu aile içindeki ilginç parçacıklardan birisi kütlesi dışındaki tüm özellikleri ile elektronla aynı olan müon adlı bir parçacıktır. Bu parçacıklar çok yüksek enerjili kozmik ışınların dünya atmosferinin üst katmanlarına çarpması sırasında oluşurlar; yüksek enerjili hızlandırıcılarda yapay olarak da oluşturulmaktadır. Müon çok kararsız bir parçacıktır; oluşturulduktan sonra yaşamı birkaç mikro saniye sürer ve bir elektron ve bir nötrinoya bozunurlar. Durgun halde iken 2.2 mikrosaniye olan ömür süresi atmosferin yaklaşık 8-10 km olan kalınlığını aşarak yere ulaşmalarına izin verecek kadar uzun bir süre değildir. Peki yerdeki laboratuvarlarda bunları gözleyebilmemizin nedeni nedir? Müonların hızları o denli yüksektir ki, iç saatleri çok büyük ölçüde yavaşlayacaktır. Bu parçacıkların her bir mikro saniyesi yeryüzündeki sabit bir gözlemcinin 9-10 mikrosaniyesine denktir; yani yeryüzüne yolculuk için 9-10 kat daha fazla zamanları vardır. Bu da sahip oldukları yüksek hızla (ışık hızının 0.994 katı) atmosferin kalınlığını aşarak yere ulaşmaları için gerekli olan süre, yaklaşık 20 mikro saniye, demektir.

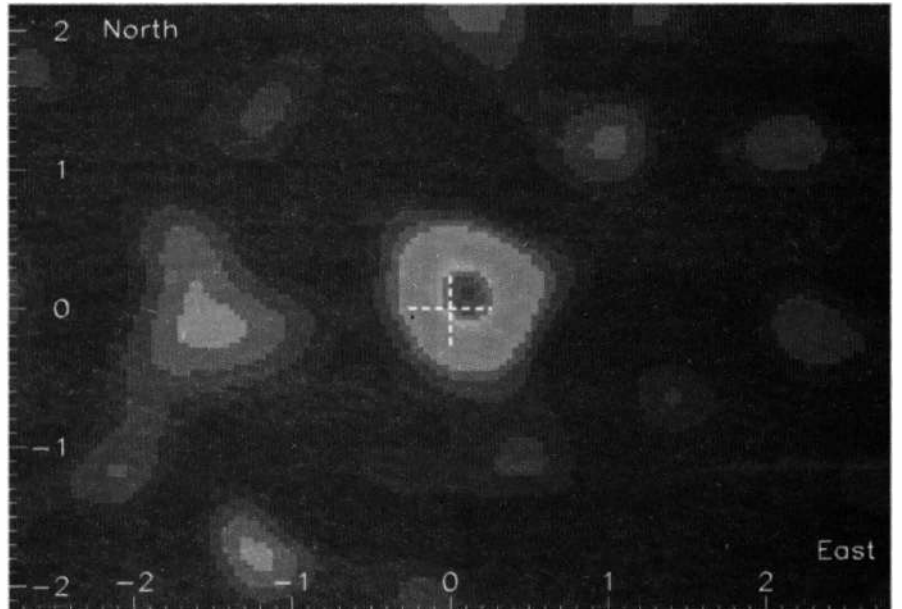
Şimdi bu sürece başka bir perspektiften bakalım. Müonla birlikte yere doğru hareket eden bir gözlemci için dünya onlara doğru büyük bir hızla yaklaşmaktadır. Dünya o kadar hızlı hareket etmektedir, atmosferi yerden ölçülen kalınlığının dokuzda birine eşit olacak şekilde büzülür. Burada hemen hatırlatabiliriz ki bu büzülme yalnızca hareket doğrultusunda; buna dik olan doğrultuda herhangi bir büzülme olmamaktadır (yani müonun referans çerçevesinden bakıldığında dünya ve havaküre bir disk görünümündedir). Müonların katetmesi gereken yol bu kısalmış yoldur. Dolayısıyla sağduyuya dayanan düz mantığa aykırı da olsa müonlar yeryüzüne ve dekteöre ulaşırlar. Bu tür bir deneyle zaman genişlemesinin ilk doğrulanması 1941 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu deney özel görelilik teorisinin harika kanıtlarından biridir. Bu örnek gösteriyor ki günlük yaşamın olanakları bağlamında düşlenebilme bile doğada bu müthiş öngörüü sinamamıza olanak sağlayacak milyarlarca hareketli saat var. Bunlardan bir tanesi yukarıda kısaca söz ettiğimiz müonlardır. Dünyadaki düzinelerce yüksek enerjili hızlandırıcılarda yapılan deneyler özel görelilik teorisinin uzunluk büzüşmesi-zaman genişlemesi öngörülerini hergün doğrulamaya devam etmektedir.

Uzay gemisindeki saat yavaş çalışıyorsa bu bir anlamda bu saate bakarak

onun yavaş çalıştığını anlayabilirim demek midir? Eğer böyle ise bu tür bir gözlemle dışarı bakmadan da geminin harekette olduğunu anlayabiliriz sonucuna götürmez mi bizi? Bu da görelilik teorisinin ihlalinin başka bir şey olmayacaktır. Bu noktada felsefi tartışmalara girmek istemiyorum ancak şu kadarını söylemekle yetinebilirim ki, burada sözkonusu olan saatler salt mekanik saatler değildir, örneğin bünyemizdeki biyolojik saat de benzer şekilde daha yavaş çalışmaktadır.

Uzay gemisi içindeki herşeyin de buradaki kısaca özetlediklerim gibi olduğundan emin olmanın bir yolu sözü edilen korkunç hızlarda işleyen düzenekler tasarlayıp bu söylenenlerin sınanmasıdır. Buna olanak olmadığı da çok açıktır. Ancak hızlandırıcılardan ve kozmik ışın deneylerinden elemanter parçacıklar evrenine ilişkin olarak gelen sayısız deneysel kanıt nedeniyle kimse bunların doğruluğundan hiç bir tereddüt duymuyor.

Bu bölümü bitirmeden tarihsel bir hususu dikkatleri sunmak istiyorum. Düz bir doğru boyunca sabit hızla hareket eden tüm gözlemciler için fizik yasalarının aynı olması bu gözlemcilerin hareket ettiklerini bilememeleri anlamına geliyor; ancak bu görelilik ilkesi Galileo ve Newton zamanından beri biliniyordu. Peki uzay ve zaman kavramlarına ilişkin radikal değişiklik ne-

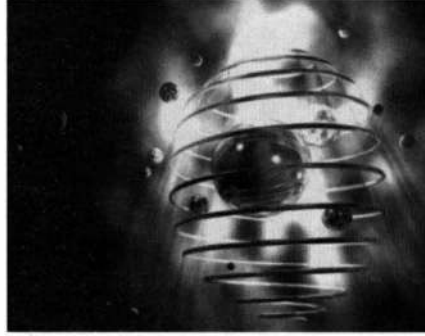
Günlük yaşamın olanakları bağlamında düşlenebilme bile doğada bu müthiş öngörüü sinamamıza olanak sağlayacak milyarlarca hareketli saat var. Bunlardan bir tanesi müonlardır.

den o zaman değil de 20. asrın başlarında yapılmak zorunda kaldı?

Bunun nedenini anlamak için Einstein'ın göreliliğinin çok önemli diğer bileşenini hatırlamamız gerekiyor: Işığın hızı tüm eylemsizlik referans sistemlerinde aynı olan evrensel bir sabittir. Ancak bu hız insanın algılama bağlamında o denli yüksektir ki, bunun 250 yıl önceki teknolojik olanaklarla saptanması hiç kuşkusuz mümkün olamazdı. Bu noktada o günkü koşullarda insanların çevrelerinde gözleyebileceği hızların saatte 20-30 km mertebesinde olduğunu ve ışığın bugün bildiğimiz hızının saniyede 300.000 km veya saatte 1.08 milyar km olduğunu hatırlayalım. Galileo-Newton yasaları ışığın hızının sonsuz olduğu ve dolayısıyla tüm etkilerin anlık olarak yayıldığı bir limite karşı gelir. Bu limitte Einstein göreliliği çerçevesindeki uzay-zaman kavramları Newton paradigması çerçevesindeki kavramlara yani uzayın ve zamanın ayrı ayrı mutlak olduğu duruma indirgenir.

4.3. Özel Görelilik Teorisi'nde eşzamanlılık

Uzay ve zamanın hareketli gözlemciler için birbirine zıt büzüşme-genleşme davranışı eşzamanlılık kavramını da göreceli duruma getirerek çok radikal bir psikolojik değişikliğe yol açar. Eşzamanlılığın mutlak bir olgu olmadığı, gözlemcinin hareketine bağlı olduğu Einstein'ın görelilik kuramını Newton-Galileo'nunkinden ayıran en önemli sonuçlardandır. Şimdi bu olayı Einstein'ın bizzat kendisinin kullandığı düşünce deneyi örneği üzerinden açıklayalım: Bu örnek bir istasyon peronu üzerindeki sabit bir gözlemci ile bu peronun önünden sabit bir hızla geçmekte olan bir tren vagonu içindeki bir gözlemcinin bu vagon içinde yapılan bir deney üzerine yaptıkları gözlemlerin karşılaştırılmasıdır. Vagonun tam orta noktasındaki bir kaynaktan aynı anda iki uca doğru zıt yönlerde iki ışık demeti gönderilsin. Bu ışık demetleri her iki uca doğru aynı c hızı ile ilerlerler ve her iki uçtaki dedektörlere aynı anda ulaşırlar. Her birinin katettikleri yol vagonun uzunluğunun yarısına eşittir. Tren içindeki gözlemcinin ölçtüğü ışık hızı, vagon hangi sabit hızla hareket ederse etsin hep c'ye eşittir. Burada bir noktaya dikkat çekmek

Bilimsel kuram tanımı defalarca sınanmış ve bütün sınamalardan başarıyla geçmiş evrenin yapısına ve işleyişine ilişkin deney ve gözlemle edinilmiş ve kodifiye edilmiş bilgiler için kullanılır.

isterim: Hareket görelisi olduğundan trendeki adama göre tren durmakta ve perondaki adam sabit hızla ters yönde hareket etmektedir. Şimdi de olayın perondaki sabit gözlemciye nasıl görüldüğüne bakalım. Her eylemsizlik referans sisteminde ışığın hızı hep aynı olduğundan, bu gözlemci de zıt yönde aynı c hızıyla ilerleyen iki ışık demeti görecek. Ancak bu gözlemciye göre tren hareket halinde olduğundan trenin arka ucu da kendisine doğru yaklaşan ışık demetine doğru yol almaktadır; ön ucu ise kendisine doğru gelen ışıktan uzaklaşmaktadır. Dolayısıyla, arkaya doğru ilerleyen ışık ışını bu uçtaki dedektöre öne doğru ilerleyen ışının oradaki dedektöre ulaşmasından daha önce varacaktır. Yani perondaki sabit gözlemciye göre bu iki ışının varmak istediği dedektörlere ulaşmaları artık eşzamanlı süreçler değildir.

Özel görelilik kuramı da defalarca sınanmış ve bu sınamaların tümü bu kuramın doğru, sağduyuya yakın eski paradigmanın yanlış olduğunu göstermiştir. Ancak tekrar etmekte yarar görmekteyim ki özel görelilik kuramının sağduyuya ters düşen etkileri ancak ışık hızına yakın çok yüksek hızlarda ortaya çıkar.

Yukarıdaki deneydeki iki gözlemcinin üzerinde uzlaşamadıkları tek konu bu eşzamanlılık konusu değildir yalnızca. Örneğin vagonun uzunluğu konusunda da uzlaşmaya varamazlar. Yerdeki gözlemciye göre vagonun boyu kısalmıştır. Tüm bu uzlaşmazlıkların nedeni göreliliğin ölçümleri yapmak için sabit ve sonlu bir hızla sahip ışığı kullanmak zorunda olmalarından kaynaklanmaktadır.

Einstein'ın özel görelilik kuramı pek çok insanın doğruluğuna inanamayacağı kadar garip öngörülerde bulunmuştur. Bu insanlar Newton'un gündelik deneyimine dayanan dolayısıyla sağduyuya yakın yaklaşımlarını özel görelilik teorisinin öngörülerine tereddütsüz tercih edecektir. Bu kişiler görelilik kuramını "alt tarafı bir kuram canım" gibi sözcüklerle küçük görebilirler. Ancak hemen hatırlatalım ki bilimsel kuram tanımı defalarca sınanmış ve bütün sınamalardan başarıyla geçmiş evrenin yapısına ve işleyişine ilişkin deney ve gözlemle edinilmiş ve kodifiye edilmiş bilgiler için kullanılır.

Özel görelilik kuramı da defalarca sınanmış ve bu sınamaların tümü bu kuramın doğru, sağduyuya yakın eski paradigmanın yanlış olduğunu göstermiştir. Ancak tekrar etmekte yarar görmekteyim ki özel görelilik kuramının sağduyuya ters düşen etkileri ancak ışık hızına yakın çok yüksek hızlarda ortaya çıkar. Mevcut teknolojinin ulaştığı noktaya karşın hiç bir zaman bu kadar yüksek hızlarda hareket edemeyeceğimize göre bu etkileri görmemiz ve duyularımızla algılamamız mümkün değildir. Bir şekilde görebilseydik bunlar da gündelik deneyimlerden edinilen sağduyuya dayalı bilgilerimizin parçası olurdu.

Özetle yanlış anlamalara yol açmamak için bir kez daha belirtelim ki, düşük hızlarda özel görelilik kuramı gündelik deneylerle uyum içindedir. Demek ki Einstein'ın görelilik teorisinin (Galileo-Newton teorisinden farklı olarak) çok önemli sonuçlarından biri şudur: Dünyada şu anda dediğimizde pek anlamlı bir söz etmiyoruz aslında; zira şu an sözcüğünün bir anlamı yok. Düz doğru boyunca sabit hızla hareket ediyorsak bana aynı anda gerçekleşiyor gibi görünen olaylar bir başkasına aynı anda gerçekleşiyor gibi görünen olaylardan farklı olacaktır. Bu eşzamanlı olayın gerçekleştiği anda

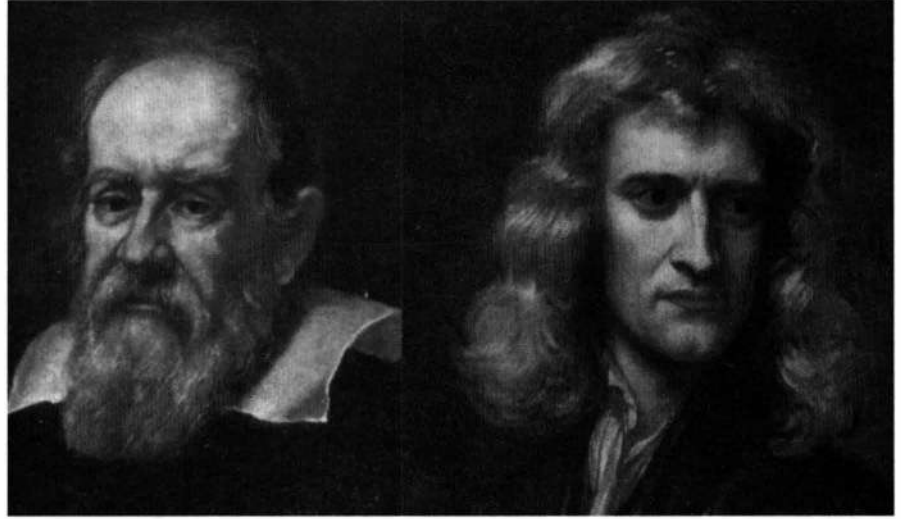
birbirimizin tam yanından geçiyor bile ol-
sak böyle olacaktır. Aramızda bir uzaklık
var olduğu sürece "şu anda" kavramı üze-
rinde bile anlaşılmamız mümkün değildir.

Eşzamanlılığın bakış açısına bağlılı-
ğı, uzay koordinatlarının sahip olduğu bir
özellikle çok benzetmektedir: Bildiğimiz üç
boyutlu uzaydaki iki farklı nokta, referans
çerçevesinin bir seçimine göre aynı x
koordinatına sahip olabilirler (bu x eksenini
doğrultusunda eşkonumluluk anlamına ge-
lir). Ancak bu referans çerçevesini sözge-
limi 90 derece çevirdiğimizde bu iki nokta-
nın x-koordinatları artık aynı olmayacaktır.

5. Sonsöz

Modern endüstriyel uygarlık evresine
kadar zaman olgusu insanoğlunun yaşa-
mında günümüze kıyasla çok az yer almış-
tır. Bilimde de zaman ancak son 250 yılda
giderek artan bir yoğunlukta rol oynamıştır.
Hiç olmazsa tarihsel olaylar ve doğanın iş-
leyiş süreçleri bağlamında zamanın önemi
aşıkarmış gibi görünse de, sanayi devrimi
öncesi insanının öyle düşünmediği anlaşı-
lıyor.

Zaman yenilerde neden bu denli önem
kazandı? Bu sanayi devriminin otomatik
bir sonucu mu, yoksa başka bir nedeni mi
var? Kuşkusuz mekanik ve giderek taşına-
bilir saatlerin geliştirilmesi de bunda büyük
rol oynamıştır (tıpkı günümüzde internet
ve akıllı telefonların başdöndürücü bir şe-
kilde yaygınlaşmasından sonra insanlığın
repertuarına daha önce hiç girmemiş pek
çok yeni kavramın aynı hızla toplumda

Galileo ve Newton

yaygınlaşması gibi). Ancak zaman hakkın-
daki algı ve düşüncelerimizi önemli ölçüde
etkileyen asıl şey, evrenin zamana ilişkin
özellikleri hakkında, özellikle 19. yy'ın son
çeyreğinden başlayarak tüm 20. yy boyun-
ca yapılan çok önemli bilimsel ve teknolojik
keşiflerdir: Işık hızının çok çok yüksek ve
evrensel bir sabit olması, görellilik teorisi,
kuantum teorisi-atom saatleri, radar meka-
nizması, GPS, arka fon ışıması, büyük pat-
lama ve genişleyen evren teorileri, atom
enerjisinin trilyon katına ulaşan hızlandırıcı
enerjileri vb.

Bu makalede zaman konusuna yak-
laşımımız esas olarak fiziksel odaklı olsa
bile, konuyu felsefe ve metafiziğin dışında
tutmanın mümkün olmadığını okuyucu
açıkça görecek. Yukarıda ayrıntıyla an-
latıldığı üzere "varlığın geçici boyutu" ola-
rak zaman insanoğlunun çok iyi (en iyi?)
bildiği dram olan yaşam ile ölümü de kap-
sar. Tarihimiz ve geçmişimiz zaman içinde
akıp gider ve geriye esas olarak sanatçıla-
rın siyah tonla resmettiği ortak geleceğimiz
kalır. Örneğin ozanın belirttiği gibi: "Zaman
geçiyor, dostum, zaman geçiyor. Yazık!
Aslında geçen zaman değil, biziz."

Bu bağlamda zaman sorusu, insanın
yaşam zincirindeki ve evrendeki yerini sor-
gular. Zamansal ardışıklık olmaksızın ne
tarih olabilir, ne de fiziksel, biyolojik ve
jeolojik bir ilerleme kaydedilebilirdi. Bu kısa
özetten bile görüldüğü gibi zaman gerçekte
uçsuz bucaksız çok geniş bir konu,
pek çok disiplinin alanına giriyor. Bilimsel
odaklı bu yazıda bile zaman hakkında an-

latılması gereken tüm bilimsel öykünün
anlatılması mümkün olamazdı. Bu nedenle
bir miktar felsefe ve metafizik desteği olsa
da, başlıkta tercih edilen ifade ile, sadece
fiziksel zaman ele alındı. Bu sayıda yer
alan diğer iki yazıdan ilkinde, önemi nede-
ni ile, Zaman Oku konusu ayrıca ve tekrar
tartışıldı. İkinci yazıda ise Biyolojik ve Je-
olojik zaman konuları ele alındı. Yani diğer
iki yazı, bu yazı ile birlikte bir paket olarak
düşünüldü ve kurgulandı.

Bu yazılar okuyucuyu sığ ve kısır oldu-
ğu kadar bilim dışı da olan polemiksel gün-
dem tartışmalarından bir süre uzaklaştırarak
gönül kapılarını evrenin zaman gibi en
derin gizemlerinden birine açan bilimin ay-
dınlık yüzünü gösterebilirse ne mutlu bize.

Kaynakça

- N. K. Pak, "Mikro Evren için Yeni Paradigma: Ku-
antum Teorisi", Bilim ve Ütopya 183, Eylül 2009,
s.7-15.
- N. K. Pak, "Görellilik Kuramı-Işığın Gizemli Ev-
reni", Bilim ve Ütopya 188, Şubat 2010, s.18-27
- N. K. Pak, "Evrenin Oluşumu", Bilim ve Ütopya
195, Eylül 2010, s.12-15
- D. A. Demir, N. K. Pak, "Büyük Patlama ve Ev-
renin Genişlemesi", Bilim ve Ütopya 195, Eylül
2010, s.16-21.
- N. K. Pak, "Doğanın Gizemli Nesnesi Antimad-
de-Kuantum Teorisi Özel Görellilik Teorisi ile bu-
luşuyor", Bilim ve Ütopya 202, Nisan 2011, s.4-6.
- N. K. Pak, "Kütle Kavramının Serüveni-Klasik
Newton ve Einstein Teorilerinden Standart Ku-
antum Alan Modeline", Bilim ve Ütopya 213, Mart
2012, s.15-23.
- N. K. Pak, "Entropi: Makro Evrenin Gizemli Kav-
ramı", Bilim ve Ütopya 221, Kasım 2012, s.9-14.

Zamansal ardışıklık
olmaksızın ne tarih olabilirdi,
ne de fiziksel, biyolojik
ve jeolojik bir ilerleme
kaydedilebilirdi. Bu kısa
özetten bile görüldüğü
gibi zaman gerçekten
uçsuz bucaksız çok geniş
bir konu, pek çok disiplinin
alanına giriyor.

Fizikte zaman oku sorunsalı*

Makro dünyadaki belirgin zaman yönü ile fiziğin temel denklemleri arasındaki ilişki, zaman oku sorunu diye adlandırılan konunun temelini oluşturur. Konunun daha iyi anlaşılması açısından alt başlıklar şeklinde ilk önce klasik fizikteki zaman okuna, ikinci olarak da termodinamik zaman okuna bakacağız. Son olarak da kuantum mekaniğindeki zaman okuna ve bu okun klasik fizikle ilişkisini inceleyeceğiz.

Bisiklet sürücüsünün arkasına bakmadan geri geri bisikleti sürmesi onu diğer bisiklet sürücülerinden ayıran yeteneklerine işaret edebilmekle beraber, her iki yöndeki hareket de fiziksel (Newton yasaları düşünüldüğünde) olarak mümkündür. Bu nedenle, çekilen filmin özgün durumunun izleyici açısından bilinebilirliği mümkün değildir.

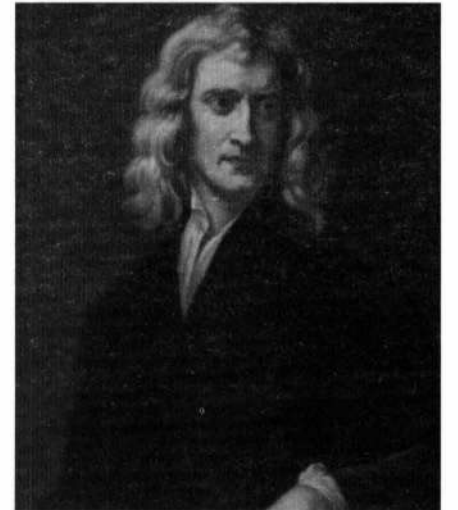
"Zaman oku" kavramı, bugün anladığımız şekliyle, ilk defa Eddington'un 1928'de yayınladığı "Fiziksel Dünya'nın Doğası" adlı eserinde karşımıza çıkar. (1) Eddington, bu kavram ile zamanın makro dünyadaki tek yönlülüğüne dikkat çeker. Diğer bir deyişle, zamanı geçmişten geleceğe atılmış ve yolu bu arada her nasılsa şimdiden geçen bir oka benzetir Eddington ve bu okun yönü asla geçmişi göstermez: Hep geleceğe doğrudur.

Zamanın bu tek yönlülüğünün fizik açısından sorun sayılmasının nedeniyse, bilinen çoğu fizik denkleminin ilk bakışta zamanın yönü konusunda ayırt edici bir özelliğinin olmamasıdır. Yüzeysel olarak bakıldığında, bu denklemlerin çoğu tek parçacıktan oluşan durumlar için geliştirilmiş olmasına rağmen, evren çok büyük sayıda ve birbiriyle etkileşen parçacıklar içeren bir bütünlük oluşturur. İçinde yaşadığımız evreni betimlemek açısından birçok başarılı öngörde bulunan fizik, nasıl olur da geçmiş-gelecek ayrımı üzerine suskun kalabilir (ya da gerçekten suskun mudur)? Makro dünyadaki belirgin zaman yönü ile fiziğin temel denklemleri arasındaki ilişki, zaman oku sorunu diye adlandırılan konunun temelini oluşturur. Konunun daha iyi anlaşılması açısından alt başlıklar şeklinde ilk önce klasik fizikteki zaman okuna, ikinci olarak da termodinamik za-

man okuna bakacağız. Son olarak da kuantum mekaniğindeki zaman okuna ve bu okun klasik fizikle ilişkisini inceleyeceğiz.

1. Newton ve zaman oku

Makro dünyanın anlaşılması açısından ilk durak, sınırları üç yasa ile çizilen Newton mekaniğidir. Bu üç yasa, en azından ilk bakışta, zamanın yönü hakkında bir ayırım yapmaz. Örneğin, Newton'cu dinamiğin temel denklemi olan ikinci yasa, bir cisme etki eden kuvvetin, o cismin kütlesiyle ivmesinin çarpımına eşit olduğunu

Makro dünyanın anlaşılması açısından ilk durak, sınırları üç yasa ile çizilen Newton mekaniğidir.

savlar. Kütlenin ve ivmenin zamanın tersinirliğinden etkilenmemesi, cisme etki eden kuvvetin büyüklüğünün de değişmemesi ni beraberine getirir.(2) Bu nedenle ikinci yasa, zamanın yönünden bağımsız olarak işlevseldir. Bunun ne demek olduğunu daha somut bir şekilde anlamak için, bir bisiklet sürücüsünü düşünün. Sürücünün hareketini filme aldığımızda, bu filmi ister filmin çekimi yönünde izleyelim, istersek geriye alalım, bir gariplik sezmeyiz. Bisiklet sürücüsünün arkasına bakmadan geri geri bisikleti sürmesi onu diğer bisiklet sürücülerinden ayıran yeteneklerine işaret edebilmekle beraber, her iki yöndeki hareket de fiziksel (Newton yasaları düşünüldüğünde) olarak mümkündür. Bu nedenle, çekilen filmin özgün durumunun izleyici açısından bilinebilirliği mümkün değildir: bisiklet sürücüsünün filmi, aracını ileri ya da geri sürerken çekilmiş olabilir.

Dikkatli bir okuyucu, yukarıda sözü geçen duruma uymayan örnekleri hemen sıralayacaktır. Bir arkadaşımızı içmek üzere olduğu kahvesine sütü eklerken ve karıştırırken filme aldığımızı düşünelim. Bir süre sonra, en azından normal şartlarda, kahvenin sütlü kahve olduğunu gözlemleriz. Şimdi bu filmi geriye sararak izleyelim: Arkadaşımızın kaşığı onu görüntülediğimiz yönün tersine karıştırması fiziksel olarak mümkündür. Bununla birlikte, film tersine akarken bir bilim kurgu filmini andıran görüntüler sunacaktır: Kahve ve sütün kendiliğinden birbirinden ayrılmalrı filmde bir özel düzeneğin kullanıldığını düşündürcektir. Bu görüntünün bizde uyandırdığı rahatsızlık, gündelik hayatımızda kahve ve sütün kendiliğinden karışabilmesine rağmen, asla birbirinden ayrılmadığını pek çok kez gözlemlemiş olmaktan kaynaklanır. Kahvenin sütle karışmasının da makro dünyaya ilişkin olduğu düşünülürse, duyduğumuz huzursuzluk yerini Newton yasalarına güvensizliğe bırakabilir. Ne de olsa makro dünya Newton yasalarına uymalı ve daha önceki bisiklet sürücüsünün durumundaki gibi, filmin ileri ya da geri oynaması arasında ayırt edilebilir bir fark olmamalıydı. Biraz daha düşünersek çevremizde kahve ve sütün karışmasına benzer birçok olgunun olageldiğini ayrırmına varırız. Bu bizi zaman oku sorununda önemli bir noktaya getirir: Kahve ve sütün birbirine karışmasıyla bisiklet sü-

Kahve ve süt karışıp kahveli süt oluşturduklarında ortaya çıkan entropi, ayrı ayrı kahve ve sütün entropilerinin toplamından fazladır.

rücüsü örneği arasındaki fark nedir? Neden biri zamanda belirli bir yön belirtirken (karışmış kahve ve sütün kendiliğinden birbirinden ayrıl(ama)ması), diğeri (bisiklet sürücüsünün filminin ileri-geri oynatılması) böyle bir yönün ayrımını betimlemez?

II. Termodinamik entropi ve zaman oku

Son sorduğumuz soruya verilen cevap genellikle kahve ve sütün karışması gibi olayların termodinamik olgular sınıfına girdiği yönündedir. Diğer bir deyişle, bu tür olgular entropi kavramıyla ve termodinamiğin ikinci yasasıyla açıklanabilen süreçlere sahiptirler. Bu konunun daha iyi anlaşılması için termodinamiğin ikinci

yasasının bilinmesi gerekir. Bu yasa, fiziksel olguları ikiye ayırır: Birinci tür olgular, entropiyi arttıran tersinemez olaylardır ki, kahve ve sütün karışması bu tür olgulara örnek oluşturur. Kahve ve süt karışıp kahveli süt oluşturduklarında ortaya çıkan entropi, ayrı ayrı kahve ve sütün entropilerinin toplamından fazladır. Bu nedenle, net bir entropi artışından söz edilebilir ki, bu tür olguların tersinin kendiğinden oluşması ikinci yasaya göre çok az bir ihtimal içerir. İkinci tür olgular, entropi artışı göstermeyen tersinebilir olgulardır. Tersinebilir olgulara örnek olarak birbiriyle aynı sıcaklıkta iki cisim düşünün. Bu cisimlerden birine A diğeri B diyelim. Eğer A cisminin sıcaklığını biraz arttırsak, A cisminin B cismine doğru bir ısı transferi olur ve bir süre sonra bu iki cisim yeniden termal dengeye (aynı sıcaklıkta olma durumuna termal dengede olma denir. Bu yeni termal dengenin ulaşılması, yeni bir sıcaklık değerinde olur) ulaşır. Bu işlemin tersi olarak, A cismini biraz soğuttuğumuzu düşünelim. Bu sefer daha sıcak olan B cisminin A cismine doğru bir ısı akışı olur ve bunun sonucunda da yeniden bir termal denge oluşur. Sonuç olarak, Newton dinamiğinin ikinci yasası bize makro dünyadaki zamanın yönü hakkında bilgi vermezken, termodinamiğin ikinci yasası bize bazı olguların çoğunlukla sadece belirli bir zaman oku yönünde oluşacağını söyler.

Böylece fiziğin en azından entropi kavramıyla bize zamanın oku konusunda önemli bir ipucu sunduğu düşünülebilir, ama daha yakından bakıldığında bu olası ipucunun daha temel bazı sorunları gölgelediği fark edilir. Bu sorunların ilki, entropi kavramının dinamik yasalarından farklı olarak istatistiksel bir geçerliliğe sahip olmasıdır. Diğer bir deyişle, belirli bir tersinmez olgu göz önüne alındığında, o olgunun, çok sık olmasa da, tersindiğinin de gözlemlenebilmesi gerekir. Örnek olarak bir sabah uyandırdığınızda içtiğiniz sütlü kahvenin kendiliğinden süte ve kahveye ayrıştığını düşünün! Şu ana kadar böyle bir gözlemin, gerek gündelik hayatta gerekse bilimsel deneylerde, yapılmamış olmasıysa entropiye dayalı zaman okunun da açıklanmaya gereksinim gösterdiğinin kanıtıdır.

Fiziğin en azından entropi kavramıyla bize zamanın oku konusunda önemli bir ipucu sunduğu düşünülebilir, ama daha yakından bakıldığında bu olası ipucunun daha temel bazı sorunları gölgelediği fark edilir. Bu sorunların ilki, entropi kavramının dinamik yasalarından farklı olarak istatistiksel bir geçerliliğe sahip olmasıdır.

Entropik zaman okuna ilişkin diğer bir sorun da, aslında entropi kavramının ortaya çıktığı istatistiksel teorinin temellerinin de Newton denklemleri olmasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, etrafımızdaki olguların imlediği zaman okunabilir açıklama getirmeyen Newton'un dinamik kanunlarını temel alan istatistiksel bir teori nasıl olur da zaman okuna bir cevap niteliği taşıyabilir? Durumu bir örnekle anlatmak gerekirse, sadece beyaz tuğlalardan (zaman okuna sahip olmayan Newton denklemleri anlamında) bir ev yaptığınızı ve bu yapıya sonuçta baktığınızda hem beyaz (zaman okuna sahip olmayan) hem de siyah tuğlalardan (zaman okuna sahip kısımlar anlamında) yapıldığını gördüğünüzü düşünün. Bu nasıl mümkün olabilir?

Bu sorunu daha da açılmak için bir bilardo masası ve üzerindeki topları düşünün. Oyuna başlamadan önce bu topları belirli bir düzende, örneğin üçgen şeklinde, dizeriz. Sonra bu düzenlenmiş topların her birine isteka yardımıyla vurduğumuzu düşünelim. Bu hareketimizin sonucunda toplar değişik hızlarda ve yönlerde masaya yayılacaklardır. Topların üçgen şeklinde dizili olduğu durumdaki (istekayla vurmamızdan önceki) entropi, onların masanın her tarafına yayılmış durumundaki (istekayla vurmamızdan sonraki) entropilerinden azdır. Diğer bir deyişle, süreç içinde entropi artışı gözlemlenmiştir. Bu nedenle topların üçgen düzendeki durumunun daha önce olduğunu bilebiliriz, çünkü termodinamiğin ikinci yasası uyarınca entropi artışı geçmiş/gelecek ayrımını yapmamızı sağlar: Entropinin arttığı yön, bizim gelecek olarak adlandırdığımız yöndür.

Şimdi bu filmi geriye doğru saralım ve izleyelim: Bu geriye sarış bilardo toplarının kütlelerini değiştirmez ve yalnız hızlarının yönünün tersinmesini doğurur. Topların geriye doğru hareketi bu anlamda dinamik olarak mümkündür. Burada sorun, termodinamiğin ikinci yasasının temellerinin Newton'un dinamik kanunları olduğu anımsanınca ortaya çıkar. Newton kanunları zamanda tersinir olduğundan, bilardo toplarının hızlarının yönü zamanda tersine çevrildiğinde de bir entropi artışı gözlemlememiz gerekir. Bunun mümkün olmadığı çok açıktır, çünkü mümkün olsaydı,

Eğer bu yasalar gerçekten de geçmiş/gelecek ayrımı yapmamızı sağlamıyorsa, nasıl oluyor da entropi kavramı (termodinamiğin ikinci yasası uyarınca) böyle bir ayrımı yapabiliyor?

gündelik hayatta arada bir de olsa dağılan bilardo toplarının kendiliğinden üçgen düzenine girdiğini görebilmeliydik!

Bu noktada ilk yapılması gereken, Newton kanunlarının zaman oku sorunu karşısında gerçekten bir şey söyleyip söylemediğine daha dikkatli bakılması gerekliliğidir: Newton'un temel yasaları bir algoritma görevi görürler ve bu anlamda zaman içinde olgunun nasıl davranacağı daha çok bu yasaların gerçek dünyada nasıl kullanılabileceğine bakılarak edinilebilir: Her ne kadar Newton yasaları geçmiş ve gelecek üzerine ayırım yapmaz görünse de, aslında bu yasaların pratik kullanımı bu ayrımı belirgin kılar. Bunun nedeni bilimsel ölçümlerin, makro dünyada bile olsa, her zaman belirli bir deneysel hata

payıyla yapılabilmesidir. Bu hata payları daha iyi bir deneysel ölçümle azaltılabilir ama asla yok sayılamazlar. Dahası, bu ölçüm hataları zamanda geriye doğru gildiğinde hareketin başlangıcındaki duruma dönmeyi olanaksız kılarlar. Diğer bir deyişle, Newton yasalarının zaman oku açısından ayırım yapmaması, sadece ölçüm değerlerinin kesin olduğu duruma ilişkindir. Aynı yasalar uyarınca hareket eden bir fiziksel sisteme ilişkin ölçümlerdeki hata payı da hesaba katılırsa, Newton yasalarının geçmiş/gelecek ayrımı yapabildiği açıkça görülebilir. Bu açıklamaya karşı bir görüş olarak, hata paylarının gerçekten çok küçük olduğu öne sürülebilir ve bu görüş kısmen doğrudur. Ama geçmiş/gelecek arasındaki ayırım sadece bu hata paylarına değil, hareketin süresine, diğer bir deyişle ölçümün de süresine bağlıdır. Çünkü küçük olan hata payları bile, gözlem süresiyle katlanırlar.

Bu açıklama entropi kavramının Newton'un dinamik yasalarına dayansa bile, nasıl olup da zamanda bir yön belirleyebildiğine ışık tutacak niteliktedir. Bunun nedeni, entropi kavramıyla açıklanmaya çalışılan sistemlerin çok sayıda molekülden oluşan sistemler olması ve bu nedenle her bir molekülün konumu ve hızına ilişkin ölçüm hatasının katlanarak artması sonucu istatistiksel bir zaman okunun belirlenimine olanak sağlamasıdır.

Bunun aksine, eğer Newton yasaları pratik kullanımında bile yaygın kanı uyarınca zamanda tersinirse, entropik zaman okunun varlığını nasıl anlayabiliriz? Eğer bu yasalar gerçekten de geçmiş/gelecek ayrımı yapmamızı sağlamıyorsa, nasıl oluyor da bu yasalardan çıktığı düşünülen entropi kavramı (termodinamiğin ikinci yasası uyarınca) böyle bir ayrımı yapabiliyor? Bu soruya cevap verebilmek için bilardo topları örneğine geri dönelim: Bilardo toplarına istekayla vurup onları dağıttığımızı varsayalım. Şimdi bu filmi geriye saralım. Fizikte bu geriye sarma topların hızının yönünün tersine çevrilmesi anlamına gelir. Bu nedenle dağılan topların yavaş yavaş üçgen düzene girdiğini görürüz. Bu üçgen düzen, topların kendiliğinden kurduğu bir düzen olmayıp, benim oyunun başında toplarla etkileşmem sonucu kurulmuş bir başlangıç durumudur. Diğer bir deyişle, ben en baştan

Newton'un temel yasaları bir algoritma görevi görürler ve bu anlamda zaman içinde olgunun nasıl davranacağı daha çok bu yasaların gerçek dünyada nasıl kullanılabileceğine bakılarak edinilebilir: Her ne kadar Newton yasaları geçmiş ve gelecek üzerine ayırım yapmaz görünse de, aslında bu yasaların pratik kullanımı bu ayrımı belirgin kılar.

İki seçenekle yüz yüze kalırız: ya Newton'cu anlayışa uyguladığımız kıstasın aynısıyla kuantum mekaniğine yaklaşırız ve kuantum mekaniğinin geçmiş/gelecek ayrımı yaptığına kendimizi inandırırız ya da farklı bir kıstas kullanarak bu iki teori arasında bulunan karşılığı koruruz.

topların entropilerinin düşük olacağı bir durumu, toplarla etkileşmem sonucu kurmuş bulunmaktayım. Bilardo toplarının ilk düzeninin benim tarafımdan kurulan bir düşük entropi durumu olması, evren için de geçerli olabilir. Evren de bir şekilde entropisinin düşük olacağı bir durumda oluşmuşsa (büyük patlama v.s.), olguların yönü, termodinamiğin ikinci yasası uyarınca, yalnız entropi artışı yönünde olacaktır. Entropi artışının bu tek olası yönü, pekâlâ bizim gelecek adını verdiğimiz yönle aynı şey olabilir.

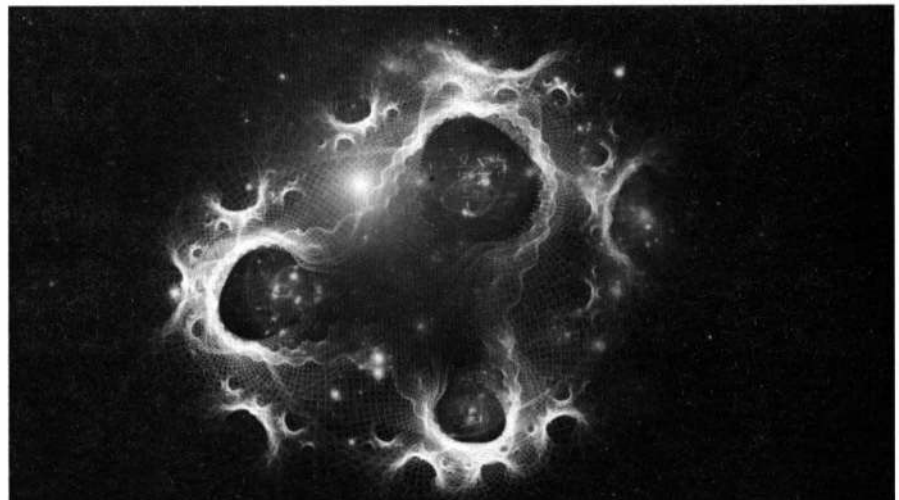
Özetlemek gerekirse, entropik zaman okunun anlaşılmasının iki olası yolu vardır: Birinci yol, Newton yasalarının (ya da pratikteki uygulamalarının) zamanda tersinir olduğundan vazgeçip, entropik zaman okunun da bununla uyumlu bir şekilde geleceği işaret ettiğini göstermektir. İkinci yolsa, Newton yasalarının tersinir olduğunu varsayıp, entropik zaman okunun sadece evrenin "özel" bir başlangıç koşuluna sahip olmasından doğduğunu göstermektir. Bu ikinci yolu seçen bilim insanlarını bekleyen en önemli sorunsu, entropi kavramının gravitasyon (çekim kuvveti) altında nasıl davranacağını hala bilinmemesidir. Bu yüzden, ikinci yol öncelikle entropi ve gravitasyonun birleştirilebildiği yeni bir teorisinin oluşturulmasını ve deneylerle kanıtlanmasını gerektirir. (3)

III. Kuantum mekaniği ve zaman oku

Son olarak (göreceli olmayan) kuantum mekaniğindeki zaman okuna bakalım.

Kuantum mekaniği özelinde zaman okuna ilişkin iki temel sorun vardır: Birincisi, kuantum mekaniğinin dinamik denklemi olan Schrödinger denkleminin zaman oku açısından değerlendirilmesidir. Bu denklem zamana göre birinci dereceden türev içerdiğinden (Newton'un daha önce ele aldığımız ikinci yasasıysa zamana göre ikinci dereceden türev içerir.), zamanın yön değiştirmesi altında Schrödinger denklemi aynı kalmaz ve bu nedenle kuantum mekaniğinde zaman okunun varlığından bahsedilebilir. (4) Bu basit gözleme rağmen, kuantum mekaniğindeki asıl sorun, zamanın tersine akışının nasıl tanımlanacağıdır. Eğer Newton'un ikinci yasasındaki anlayışla hareket edilirse, kuantum mekaniğinde zaman oku vardır ve kuantum mekaniği geçmiş ve gelecek arasında ayrım yapabilmektedir. Ancak bu tür bir yaklaşım kuantum mekaniğiyle klasik mekanik arasındaki "karşılığı bulunma" ilkesini hiçe sayar. Konuyu açmak için karşılığı bulunma ilkesinin ne olduğunu anlamak önem taşır. Bilimde genel olarak daha yeni ve başarılı bir teorisinin kendisinden önce gelen teorilerin deneyle uyumlu kısmıyla aynı sonucu vermelidir. Daha doğrusu, önceki teorilerin doğrularının bu yeni ve daha temel sayılan teorisinin içinde bir karşılığının bulunması gerekir. Dinamik açıdan bakıldığında, tam da bu nedenle, kuantum mekaniğiyle Newton'un ikinci yasası arasında bu türden bir karşılığı bulunma ilkesi olmalıdır. Bu ilke gerçekten de vardır: Kuantum mekaniğindeki belirli eşitlikler, gerçekten de Newton yasalarından çıkan

eşitliklere benzerler, ya da onlara karşılık geldikleri düşünülebilir (her ne kadar bu eşitlikler kuantum mekaniksel özellikleri beraberlerinde getirirlerse de). Zamanın tersine akışını Newton'un ikinci yasasına uyguladığımız şekliyle Schrödinger denkleminde uygulamaya kalkarsak, daha önce de belirttiğim gibi, kuantum mekaniğinde zaman okunun varlığından söz edilebilir, ama bu ancak karşılığı bulunma ilkesi ihlal edilerek başarılır. Diğer bir deyişle, iki seçenekle yüz yüze kalırız: ya Newton'cu anlayışa uyguladığımız kıstasın aynısıyla kuantum mekaniğine yaklaşırız ve kuantum mekaniğinin geçmiş/gelecek ayrımı yaptığına kendimizi inandırırız (ama bu kıstasın aynılığı Newton mekaniği ile kuantum mekaniği arasındaki benzeşimin kurban edilmesini doğurur) ya da farklı bir kıstas kullanarak bu iki teori arasında bulunan karşılığı koruruz. Bu ikinci yol, ünlü fizikçi Wigner tarafından seçilen ve daha sonraları birçok fizikçi için genel olarak takip edilen yoldur. Wigner'in yöntemi sadece zamanın tersine döndürülmesini değil, aynı zamanda Schrödinger denkleminin hermitik eşleniğinin (bunun anlamı basitçe söylendiğinde, denklemdeki karmaşık sayıların eksisinin alınmasıdır) de alınmasını kapsar. Böylece Newton'un makro dünyasıyla kuantum mekaniğinin mikro dünyası arasındaki karşılığı korumuş oluruz. Kişisel görüşüm, Wigner'in yönteminin daha çok açıklanmaya ihtiyaç duyduğu yolundadır. Bunun birinci nedeni, Wigner'in zamanın tersinirliğini modellerken neden ek bir işleme (hermitik eşleniğin de alınması-

Kuantum mekaniği özelinde zaman okuna ilişkin iki temel sorun vardır.

na) ihtiyaç duymasının zaman yönünden daha fazla açıklamaya gereksinim göstermesidir. Kuantum mekaniğindeki gözlemler, dalga fonksiyonunun ancak eşleniği ile birlikte kullanılmasıyla elde edilir ve bu anlamda dalga fonksiyonundaki değişikliklerin eşleniğine de yansıtılması makuldur. Öte yandan, kuantum mekaniğinde zaman gözlemlenebilir bir nicelik değildir ve bu nedenle bu eşlenik alma işleminin zamanın kendisinde nasıl bir değişime yol açtığının kontrolü imkânsızdır. İkinci nedense, Wigner'in tanımına göre kuantum mekaniksel bir sistemin hareketinin zamanda tersinir olmadığının anlaşılması durumunda sistem hakkında net bir bilgi edinemememizdir. Çünkü Wigner'in tanımını ek bir işlem içerdiğinden, sistemin bu iki işlemden (birinci işlem zamanın tersine olması, ikincisiye yukarıda belirtildiği üzere hermitik eşleniğin alınmasıdır) hangisiyle uyumlu olmadığını anlamak ayrı bir sorun oluşturacaktır. Bu nedenle, Wigner'in tanımının deneysel yanlışlanması, bize zaman okunun kendisi hakkında doğrudan ve kesin bir bilgiye ulaşmamıza olanak sağlamaz: Wigner'in yönteminin temel taşlarından biri, kuantum durumları arasındaki geçiş olasılıklarının zaman oku karşısında aynı kalması varsayımdır. İkinci temel motivasyonsa, klasik fizikle bağlantının kurulmasıdır. Wigner'in bütün bu çabası yine de bize kuantum mekaniksel bir teoremin zamanda tersinir olmasını garantilemez: Birbiriyle zayıf etkileşimde olan parçacıkları içeren bazı deneyler, Wigner'in zamanda tersinirlik tanımının ihlal edildiğini göstermektedir.

Kuantum mekaniği özelinde zaman okuna ilişkin ikinci temel sorunsal, bu okun varlığından ayrı olarak da önemini koruyan ölçme sorunudur. Kuantum mekaniğinde ölçme, zamansal açıdan asimetriktir. Bunun anlamı, kuantum mekaniğinin sadece ölçüm açısından bile ele alındığında, zaman okuna ilişkin bir ayrımı içerdiği. Bu konuyu daha iyi anlamak için, bir madeni parayı (paranın hilesiz olduğunu varsayarak) örnek olarak alalım. Bu madeni paranın boyutları kuantum mekaniksel olarak betimlenmeye uygun olsun. Bu durumda havaya atılan madeni paranın kuantum mekaniksel betimlemesi, aynı anda, hem yazı hem de tura olasılıklarını yüzde elli oranında içerecek şekilde yazı-

Parayı havaya attığımızı ve sonra ölçüm yapıp yazı bulduğumuzu varsayalım.

lır. Para avucumuza düştüğünde onu gözlemlediğimizdeyse (bu noktada gözlem ve ölçümün aynılığına dikkat!), artık sadece ya yazıdan ya da turadan söz edilebilir. Ölçüm/Gözlem sonucunda olasılık içeren hem-yazı-hem-tura kuantum mekaniksel betimlemesinden ya-yazı-ya-tura kesin durumuna geçiş, kuantum mekaniğindeki ölçme sorunudur. Bu durumun sorun olmasının nedeni, olasılıktan kesinliğe geçişin kuantum mekaniğinde doyurucu bir açıklamasının olmamasında yatar: Bu teoremin temel dinamik denklemi olan Schrödinger denklemi bize yalnız olasılık içeren betimlemenin (madeni para gözlemlenmeden önceki durumun) dinamiğini verirken, gözlemlenme anına ilişkin suskun kalır.

Sonuç olarak zaman oku sorunsalı, ilkin genellikle fiziksel denklemlerde kendini göstermemesi açısından, ikinci olarak da entropi kavramı gibi bazı fiziksel kavramlara ilişkin yasalarda kendini göstermesi açısından günümüzde bile, hem temel bilimlerde hem de fizik felsefesinde açık bir problemdir.

Kuantum mekaniğindeki ölçüm sorununun zaman oku açısından önemini anlamak içinse, madeni para örneğine tekrar dönebiliriz. Parayı havaya attığımızı ve sonra ölçüm yapıp yazı bulduğumuzu varsayalım. Bu bilgi, zamanı yalnız olasılık içeren ölçüm öncesiyle kesinlik içeren ölçüm sonrası arasında böler ve bir zaman okunun varlığından böylece söz edilebilir. Bu noktada dikkate değer bir konu, daha önce de belirttiğim üzere ölçümün Newton evreninde de zaman oku oluşturduğunu hatırlamakla elde edilir. Her ne kadar klasik ve kuantum mekaniksel ölçümler arasında farklılıklar olsa da, ölçümün kendisinin bir zaman oku oluşturması hem Newton denklemleri açısından hem de kuantum teorisi açısından birleştirici bir özellik olarak görünmektedir.

IV. Sonuç

Sonuç olarak zaman oku sorunsalı, ilkin genellikle fiziksel denklemlerde kendini göstermemesi açısından, ikinci olarak da entropi kavramı gibi bazı fiziksel kavramlara ilişkin yasalarda kendini göstermesi açısından günümüzde bile, hem temel bilimlerde hem de fizik felsefesinde açık bir problemdir. İlk duruma, bir Münir Nurettin Selçuk klasiği olan "Gün doğarken yıldızlar/ Söner de belli olmaz/Hayal içinde dünya/Döner de belli olmaz" şarkısı denk düşerken, ikinci durum daha çok "Pir Sultan Abdal'ın, hey dost, dünya durulmaz/ Gitti giden ömür, geri dönülmez" türküsünü çağırıştırır! (5)

(*) Ünal Gürhan Ekiz (1971-1996)'in aziz anısına.

Dipnotlar

(1) Bu yazı, 2006 yılında ODTÜ Felsefe bölümünde Prof. Dr. Teo Grünberg danışmanlığında yaptığım tez temel alınarak yazılmıştır. İlgili okur bu teze ve kaynakçaya, etd.lib.metu.edu.tr/upload/11607508/index.pdf adresinden erişebilir.

(2) Bunun temel nedeni, zamanda tersine akışın matematiksel olarak zamanı gösteren t yerine $(-t)$ yazılarak modellenmesi ve ivmenin içerdiği dt ifadesinin t ya da $(-t)$ yazılmasından bağımsız olarak aynı değeri vermesidir.

(3) Bu doğrultuda yapılan çalışmalara bir örnek, çekim kuvvetinin kendisinin de entropi kavramıyla açıklanabileceği görüşünü savunan Erik Verlinde'nin ortaya attığı entropik gravite teorisidir (Kaynak: E. Verlinde, "On the origin of gravity and the laws of Newton" JHEP 19. cilt (2011)).

(4) Schrödinger denklemi, tek bir t ifadesi içerir ve bu denklemde t yerine $(-t)$ yazmak fazladan bir $(-)$ getirir. Bu nedenle, Schrödinger denkleminin zaman oku altında aynı kalmadığını söyleriz.

(5) Önerileriyle bu yazıya emekleri geçen Prof. Dr. Namık Kemal Pak ve Dr. Kaan Öztürk'e teşekkürü borç bilirim.

Fizikçi bakışıyla evren, dünya, yaşam ve zamana dair

Geçmişte evrenin sabit olduğunun düşünüldüğü dönemlerde bilim insanları yıldızların haritasını çıkarmakla uğraşıyorlardı; günümüzde ise artık evrenin değişimi ve evrimini inceliyorlar. Aristoteles'in 22 asırlık sabit/durağan evren doktrininin sonunu getiren Hubble'in anıtsal keşfi bir anlamda Darwin'in 19. yy'daki çalışmalarının gökbilimine yansımalarıdır. Çağdaş astrofizik, vücutlarımızı da oluşturan atomların (her bir kilogramda 10^{26} atom) yıldızların içindeki nükleer reaksiyonlarda oluşuktan sonra uzaya püskürtülüp gezegenleri, toprağı ve organik molekülleri oluşturduğunu söylüyor.

1. Giriş

Nereden geliyoruz? Nereye gidiyoruz? Neyiz? Neden bu dünya var? Neden yaşıyoruz? Neden buradayız? Bunlar hep kökenlerimizi sorgulayan sorular. Çok uzunca bir süre bu sorulara yanıtlar hep dinler tarafından üretilmiş. Günümüzde ise, bu konular ve sorular artık bilimin repertuarına girmiş bulunuyor.

Bilimin, kökenlerimize ilişkin bize sunduğu mükemmel bir öykü var elimizde. Bu belki de geçen yüzyılın başından başlayarak insanlığın edindiği en büyük kazanım. Bu resme, alanlarında devrim yapan yeni ve ileri teknolojik donanım ve cihazlarla ulaştık. Güneş sisteminin derinliklerine dalan uzay araçları, uzay teleskopları, evrenin ilk anlarını yeniden canlandırabilen dev parçacık hızlandırıcıları, akıllara durgunluk veren kapasitede ve hızda bilgisayarlar, ve biyoteknolojik teknikler, fosil ve kalıtların yaşlarını tayinde katedilen müt-hiş yeni teknolojik ilerlemeler....

Kısa kısa değinerek de olsa kökenlerin peşine düştük bu yazıda; evrenin, dünya-

nın, yaşamın ve insanın. Köken sözcüğü zaman içinde yer alan bir olayı gösteriyor. Sözkonusu olan kişisel kökenimiz olsaydı, kolayca söyleyebilirdik ki, bu olayın bir öncesi ve bir sonrası vardır; tarihlendirebilir, tarihin akışı içinde bir yere oturtabiliriz. Söz gelimi dünyanın bu andan önce de var olduğunu kabul etmek pek de zor değil.

Ama kökenlerin kökenini, yani en baştaki birinci kökeni düşümeye başlayınca iş değişiyor: Evrenin kökeni. Bu kökeni başka herhangi bir olaya benzer sıradan bir olay sayamayız hiç kuşkusuz.

Konuya teolojik perspektiften bakıldığında evrenin kökeni sorusunun **za-**

Kısa kısa değinerek de olsa kökenlerin peşine düştük bu yazıda; evrenin, dünyanın, yaşamın ve insanın.

Bugün artık kesinlikle kanıtlanmış bir bilimsel teori var elimizde: Evrenin Büyük Patlama(BP) olarak adlandırılan bir başlangıcı ve bir tarihi var. Bu olayın öncesine, yani zamanda daha gerilere gitmemize olanak sağlayacak en küçük bir belirti ya da veriye sahip değiliz.

manın kökeni ile örtüştüğünü hemen farkediyoruz. Çağdaş anlayışa göre, evrenin bir kökeni varsa, bu zamanın da kökeni demektir; yani bunun öncesi yoktur. Geçtiğimiz yüzyılın en büyük buluşlarından biri, evrenin geçmişteki bilim adamlarının çoğunluğunca (aralarında Aristoteles'ten Copernicus'a, Newton'a, hatta Einstein'a kadar en büyüklerin de bulunduğu) kabul edildiği gibi, değişmez ve ebedi olmadığıdır. Aşağıda kısaca özetleyeceğimiz gibi, bugün artık kesinlikle kanıtlanmış bir bilimsel teori var elimizde: Evrenin Büyük Patlama(BP) olarak adlandırılan bir başlangıcı ve bir tarihi var. Bu olayın öncesine, yani zamanda daha gerilere gitmemize olanak sağlayacak en küçük bir belirti ya da veriye sahip değiliz. Bütün gözlemler ve veriler hep bu sınıra gelip dayanıyor ve ötesine geçmiyor. Bunun bilimsel bir açıklaması da çok zor değil: BP anındaki o müthiş sıcaklıkta mevcut fizik kanunları uygulanabilir olmaktan çıkıyor, yani basitçe işlemliyorlar. Dolayısıyla, o noktaya ve kuşkusuz öncesine ilişkin herhangi bir bilimsel söz söylemek, ya da çıkarsamada bile bulunmak mevcut paradigma çerçevesinde mümkün değil.

2. Evrenin başlangıcı - Büyük Patlama

Evren hakkında sahip olduğumuz modern bilgilerin pek çoğu için dönüm noktası, 1930'larda hem teorik hem de gözlemsel alanda gerçekleştirilen iki devrimsel gelişmedir.

Gözlemsel alandaki gelişmeyi yirminci asırda geliştirilen yeni teknolojilere borçluyuz. 1929 yılında Edwin Hubble bu teknolojileri kullanarak evrenin genişlemekte olduğunu keşfetti. Bu sonuca teleskopuna gelen ışığın frekansındaki Doppler kaymalarına bakarak ulaşmıştı. Bütün galaksiler bizim galaksimiz olan Samanyolundan ve birbirlerinden sürekli olarak uzaklaşıyordu. Hubble'in anıtsal keşfi, galaksilerin uzaklıklarının, uzaklaşma hızı ile orantılı olduğunu bulmasıydı.

Galaksiler zamanla birbirlerinden uzaklaştıklarına göre, geçmişte daha yakın olmaları gerekir. Eğer evren filmini geriye doğru oynattığımızı düşünürsek, galaksiler gittikçe birbirlerine yaklaşarak

Hubble'in anıtsal keşfi, galaksilerin uzaklıklarının, uzaklaşma hızı ile orantılı olduğunu bulmasıydı.

iç içe girmeye başlayacaklardır. Demek ki geçmişte öyle bir an vardır ki, evrendeki tüm madde, yoğunluğu sonsuz olan bir noktada sıkışmış olarak bulunacaktır. Bu durumun gerçekleşmiş olduğu zaman hesaplanmış ve günümüzden yaklaşık 15 milyar yıl önce olarak bulunmuştur. Bu ana Büyük Patlama adı veriliyor. Teorik alandaki devrimsel keşif ise Rus matematikçisi Friedman'ın Einstein denklemlerinin zamanla değişen evren modeline karşı gelen çözümlerini bulmasıdır. Bunun için Einstein'ın evrene ilişkin homojenlik varsayımını korurken durağanlık (zamanla değişmeme) varsayımını sorgulamaya almıştı. Friedman çözümünde

1929 yılında Edwin Hubble bu teknolojileri kullanarak evrenin genişlemekte olduğunu keşfetti. Bu sonuca teleskopuna gelen ışığın frekansındaki Doppler kaymalarına bakarak ulaşmıştı. Bütün galaksiler bizim galaksimiz olan Samanyolundan ve birbirlerinden sürekli olarak uzaklaşıyordu.

evren, yoğunluğu son derece yüksek bir durumdan başlayarak zamanla genişliyordu. Ne ilginçtir ki Einstein, bu yeni çözüme rağmen evrenin durağan olduğuna inanmakta diretti (tıpkı Aristoteles, Copernicus ve Newton gibi). Yani Genel Çekim Teorisinin (ya da daha yaygın bilinen adıyla Genel Görelilik Teorisinin) tek ve baş mimarı, kendi denklemleri içinde gizli genişleyen evren çözümlerini bulmaktan bir nevi kaçındığı gibi, bu çözümlerin bulunup ortaya çıkarılmasına karşı da çok olumsuz ve yıkıcı bir tavır sergilemiştir. Ne ilginçtir ki, Einstein benzer çelişkili ve yıkıcı tavrı, ilk mimarlarından olduğu Kuantum Teorisine karşı da sergilemişti.

Modern evren anlayışı tamamen 20. yy'ın bir ürünü. Mükemmel bir matematiksel yapıya sahip ve gözlemlerle kanıtlanmış gerçek bir bilimsel teori var artık elimizde. Buna göre evren, yani zaman, 13.7 milyar yıl önce bir BP ile başlamıştır. Derginin daha önceki bir sayısında (Eylül 2010; No:195) evrenin dev bir patlama sonucu nasıl oluştuğunun öyküsünü ayrıntıyla anlatmıştık. Ancak ulaştığımız bu düzey bile evrene ilişkin her şeyin tam olarak anlaşılmış olduğu anlamına gelmiyor ne yazık ki.

Günümüzde çok ileri teknoloji ürünü olan optik ve radyo teleskopları ile görebildiğimiz kadarıyla, evren çok büyük ölçekte oldukça düzenli bir yapıya sahiptir. Bunun en önemli gözlemsel kanıtlarından biri, sıcaklığı 2.7 Kelvin olan arka fon ışımasıdır. Bu fon ışıması bir anlamda Büyük Patlamadan (BP) geriye kalan bir fosildir. Gene gözlemlendiği üzere, evren her yönde düzgün bir şekilde genişlemeyi sürdürmektedir. İşte çok uzun bir süredir bir çözüm bekleyen husus da budur. Evren büyük ölçeklerde bu kadar düzgün (uniform) yapı gösterecek kadar yaşlı değil. Evrenin bu tekdüze (uniform) yapısını açıklamak için BP'nin hemen ardından 10^{-34} saniye (yani saniyenin milyar kere, milyar kere, milyar kere, on milyonda biri) kadar sonra ve çok kısa bir süre o minnacık ölçekteki evrenin aşırı hızlı bir genişlemeye (inflation = şişme) uğraması gerektiği teorik olarak öne sürülmüştü.

17 Mart 2014'te güney kutbundaki BICEP (Background Imaging of Cosmic

Kimilerini mutsuz etse de,
dünya orta halli bir
galaksininin dış
mahallelerinden birinde yer
bulmuş sıradan bir gezegen,
insan ise evrim ağacının
(son) dallarından birine
tünetilmiş evrensel
yapılanmanın son ürünlerinden
başka bir şey değil.

Extragalactic Polarization) teleskobuyla, BP'nin yankıları olduğu düşünülen kütleçekim dalgalarının keşfedildiği haberi düştü bilim dünyasına. Bu teleskop, gökyüzündeki mikrodalga frekanslarını tarayarak BP'den kalma fosil enerjiyi kaydetmek amacıyla inşa edilmiş. Fakat bu tarihe kadar şişme (enfilyasyon) iddiasını kanıtlayacak herhangi gözlemsel bir bulgu elde edilememişti. İşte gözlemlendiği iddia edilen bu kütle çekim dalgaları, yeni gözlemsel verilerle doğrulanıp pekiştirildikten sonra BP'ye ve özellikle bu "şişme" aşamasına bir kanıt oluşturacak ve tarihin en büyük keşifleri arasında haklı olarak yerini alacak. Aksi takdirde bilimsel keşif "balonlarından" biri olarak tarihin çöp tenekesine atılacak; bekleyip göreceğiz.

3. Dünya ve yaşam

4.5 milyar yıl önce oluşmuş dünya üzerinde yaşamın 3 milyar yıl önce başladığı biliniyor. Yani dünya üzerinde yaşamın oluşması için uygun koşullar oluşuncaya dek 1.5 milyar yıl geçmesi gerekmiş. İnsanın yükselişi ise çok sonraların eseri; ancak 1-2 milyon yıl önce olduğunu çıkarıyoruz. Yani dünyanın varlık sürecinin son on binde birlik diliminin bir ürünü insan; bu anlamda dünyanın en geç (ya da genç) sakinleri. Bu varlık döneminin % 99'luk kısmını da yiyecek peşinde avcı ve toplayıcı olarak geçirmiş ve son 12 bin yıldır tarım devrimi ile birlikte yerleşik uygar yaşama adımını atmış. İnsanın genetik mekanizmasının ve yapısının esas olarak tarım devriminden epeyce önce avcılık

toplayıcılık döneminde şekillenmiş olması gerektiği düşünülüyor. Tarım teknolojisinin geliştirilmesiyle insanoğlunun çevreyle ilişkisinde de radikal değişiklikler olmuş. "İnsanın inisi" söylemi doğanın geri kalanı ile ayrışmasına yapılan bir gönderme aslında. Bu da daha önce sahip olmadığı bilgiyi edinmesi ile mümkün oluyor.

Bu tür ani değişiklikler daha yakın zamanlarda da olageliyor. Sanayi-teknoloji devrimleri olarak betimlenen bu olaylar yeni edinilen bilimsel teknolojik bilgilerle çevreye daha egemen bir yaşam tarzına geçiş demek. Tüm bu devrimsel değişikliklerin çok çok daha önce gelişimi (evrimi) tamamlanmış genetik mekanizmalara sahip olarak başarılı olduğunu bir kez daha hatırlatmakta fayda var. Planlama zaman ölçeği de zamanla genişlemiş insanın. Avcı-toplayıcı evresinde yalnızca 1-2 gün sonrasını düşünebilmekte iken tarım devriminden sonra bir yıl sonrasına kadar düşünebilmesi (ve planlaması) gerekmiş. Takvimlerin geliştirilme gereksinimi bu evrede ortaya çıkmış. Tüm bunlar geleceği öngörme ve kontrol etme güdüsünden kaynaklanıyor.

4. Dünyanın Yaşı

Geriye dönüşü olmayan ve düzgün bir şekilde aktığı düşünülen zaman hep belli

bir ana, çoğu kez dünyanın oluşumu (yaratılması?) gibi ayrıcalıklı bir sürece dayandırılmıştır. Böyle bir seçim şaşırtıcı değil aslında. Zira dünyanın yaşını bulmak, evrenin yaşını aynı kesinlikte bulmaktan daha kolay olmuştur. Bu çok doğal; zira evreni on binlerce yıldır ayaklarımızı bastığımız, yani bir anlamda parçası olduğumuz dünyadan ayrı bir şey-kavram olarak anlayabilmek çok yenilerin işi. Her ikisine ilişkin sağlıklı bir anlayış düzeyine ulaşabilmemiz ise son yüzyılın kazanımlarından. Esas olarak zamanın ölçülmesi Mısır ve Babil'den beri gök cisimlerinin periyodik devinimleri ile ilişkilendirildiğine göre zamanın, ya da dünyanın yaşı kuşkusuz aşağıda bir örneğini göreceğimiz gibi yaşamın başlangıcından bu yana geçen zamana indirgenemez. Ancak, talihin, ya da tarihin bir cilvesi olarak modern çağda dünyanın yaşının ölçümü probleminin somut ve en hassas çözümü makro evrenden değil mikro evrenden, atom evreninin radyo aktivisinden gelmiştir.

Ortaçağ filozofları ve teologlarca evren, anlaşılır nedenlerle, başlangıcı olan ve dolayısıyla sonlu bir geçmişe sahip olarak düşünüldü. Genellikle teolojik metinlere dayanarak yapılan hesaplar (daha doğrusu çıkarsamalar) başlangıcı olan yani bir

İnsanın avcı-toplayıcı evresinde yalnızca 1-2 gün sonrasını düşünebilmekte iken tarım devriminden sonra bir yıl sonrasına kadar düşünebilmesi (ve planlaması) gerekmiş.

tanrı tarafından yaratılmış ancak çok genç bir dünya-evren resmi ortaya koyuyordu: Örneğin Armaga Kardinali James Ussher 1658'de teolojik kronolojiden yola çıkarak dünyanın MÖ 22 Ekim 4004 Cumartesi günü saat 18'de yaratıldığını öne sürmüştü. Ussher'a göre dünyanın yaratılışı ile insanlığın yaratılışı aralarında sadece haftalar mertebesinde fark olan süreçlerdi. Yani her şeyin olduğu gibi zamanın başlangıcı da bu hesapça günümüzden topu topu 6018 yıl öncesine karşı geliyordu.

Burada altı çizilmesi gereken yaradılış söylemine karşın, **teolojik kronolojide esas olarak insanlık tarihinin bir öyküsü** var. Bilimsel Devrim (Copernicus ve diğerleri) öncesi dünyamızı evrenin merkezi, Darwin öncesi de kendimizi canlı evrenin merkezi, özgün ve benzersiz yaratıklar olarak düşünürdük. Bu anılan devrimler her şeyi yerli yerine ve doğru bir biçimde yerleştirmiş. Ne yazık ki (kimilerini mutsuz etse de), dünya orta halli bir galaksinin dış mahallelerinden birinde yer bulmuş sıradan bir gezegen, insan ise evrim ağacının (son) dallarından birine tünemiş evrensel yapılanmanın son ürünlerinden başka bir şey değil. Teolojik kronoloji dogmaları, konu üzerinde çalışan (ve ne yazık ki son asrın bilim ve teknolojik donanımlarına da sahip olmayan) 18. ve 19. yy bilim adamları.önünde çok ciddi psikolojik engeller oluşturuyordu. Bu tarihleri milyon yıllar mertebesi öncesine çekmek teolojik otoritelere (yani kiliseye) göre çok radikal cüretkarlıklar (bazen da sapkınlıklar) olarak görülüyordu.

Burada bir şekilde hatırlamak gerekir ki daha 17. yy'da teolojik kronojilerle dünyanın ya da zamanı başlangıcı hesaplanmaya (?) çalışılmasına karşın, **dünyanın zaman içinde yaratılmamış, tersine zamanın dünya ile birlikte oluşmuş olduğu** nerdeyse iki bin yıl öncesinden bazı bilgilerce öngörülmüş olması da çok çarpıcı (İskenderiyeli Philon; MS:13-54). Bu anlayış evren-zamanın başlangıcına ilişkin modern anlayışa çok yakın (tek farkla, bu ifadede dünya yerine evreni koymamız gerekiyor).

Yani, özetle 17 yy'da Avrupa'da zamanın tarihine ilişkin en uzun zaman ölçeği (antik dönem anlayışından radikal şekilde

Dünyanın zaman içinde yaratılmamış, tersine zamanın dünya ile birlikte oluşmuş olduğu nerdeyse iki bin yıl öncesinden bazı bilgilerce öngörülmüştür.

farklı olarak) beş bin küsur yıl kadardı. Ancak bu dönemlerde jeoloji, paleobotanik ve paleojeoloji alanlarında yapılan çalışmalar ve keşifler bundan çok daha uzun zamanların söz konusu olması gerektiğine işaret ediyordu. Fakat bunu yıllar cinsinden ifade etmek o çağda mümkün olmuyordu. Bu ancak 20. yy'ın başlarında radyo aktivitenin keşfiyle mümkün olabildi. Böylece radyo aktif özelliğe sahip minerallerin yaşları, bozunmaları sonucu ortaya çıkan son ürünlerin miktarlarından tayin edilebiliyordu. Bu yolla dünyanın yaşı için -I. Dünya Savaşı'ndan önce yapılan ilk tayin 1 milyar yıl mertebesinde bir değer ortaya koydu.

Bu yeni teknik kullanılmaya başlamadan önce dünyanın yaşını tayin için ya termodinamik (fiziksel), ya da jeolojik yöntemler kullanılıyordu. Termodinamik yöntem dünyanın o an için ölçülen sıcaklığı-

na kadar soğuması için geçmesi gereken zaman hesaplanarak yapılıyordu. Jeolojik tarafta ise yaş tayini sediment tabakalarının gözlenen kalınlıklara ulaşması için gerekli zaman hesaplanarak yapılıyordu. Her iki yöntemle yapılan bu yaş tayinleri de teolojik çıkarsamalara göre çok uzun sayılabilecek, bir kaç yüz milyon yıl mertebesinde, değerler ortaya koyabilmişti. Radyoaktivite teknikleri kullanılarak yaş tayini yöntemlerinin giderek geliştirilmesi ile dünyanın yaşı için bulunan değer 4.5 milyar yıla ulaşmıştır. Bu bağlamda tamamlayıcı bir bulgu farklı bir kanaldan gelmiştir.

Jeoloji bilimi esas olarak dünyanın tarihidir. Jeolojik kronoloji kapsamında kayaların yaşları tayin edilirken radyoaktivite teknikleri kullanılır, ancak daha uzun periyotlara ilişkin yaşlandırma organik yaşamın, yani flora ve faunanın binlerce yıl boyu geçirdiği evrimsel değişiklikler üzerine inşa edilir.

Dünyadaki yaşamın kaynağı, bir sonraki kesimde ayrıntıyla anlattığımız gibi, güneştir. Ancak güneşi tam olarak anlayabilmemiz de ancak 70 küsur yıl önce gerçekleşmiş çok yeni bir kazanımdır. 19. yüzyıl fizikçileri güneşin yeteri kadar uzun süre ışıyarak varlığını sürdürebilmesinin hangi mekanizma ile olduğunu henüz anlayamamışlardı. Bu yönde eldeki tek teori 1850 yılında Helmholtz tarafından geliştirilmişti. Ancak bu teori en zorlayıcı varsayımlarla (enerji üretim mekanizması olarak sonsuz bir yarıçaptan başlayarak mevcut ölçeğine büzüşürken hidrojenin sıkıştırılması) bile güneşin varlık süresi olarak bir kaç on milyon yıldan fazlasını vermiyordu.

Flora ve fauna fosilleri üzerinden yapılan çıkarsama ise bunlara hayat veren güneşin o gün itibarıyla en az bir milyar yıldır ışıyarak varlığını sürdürmesi gerektiğini söylüyordu. Bu iki değer arasındaki radikal büyüklükteki fark 1938'de (II. Dünya Savaşı'ndan hemen önce) giderildi. Birbirlerinden bağımsız olarak Bethe ve Von Weizsäcker güneşin enerji üretim mekanizmasının termo-nükleer süreçler (füzyon) olduğunu ve güneşin, sürekli enerji ışıdığı halde, bu mekanizma ile enerji üreterek milyarlarca yıl yaşayabileceğini kanıtlamışlardır. Füzyon esas olarak 4

Jeoloji bilimi esas olarak dünyanın tarihidir. Jeolojik kronoloji kapsamında kayaların yaşları tayin edilirken radyoaktivite teknikleri kullanılır, ancak daha uzun periyotlara ilişkin yaşlandırma organik yaşamın, yani flora ve faunanın binlerce yıl boyu geçirdiği evrimsel değişiklikler üzerine inşa edilir.

Güneş bizim temel düşük entropi kaynağımızdır.

hidrojen çekirdeğinin kaynaşarak 1 helyum çekirdeğine dönüşmesi ve hidrojen çekirdeğinin kütlesinin % 0.7 kadarı kadar enerjinin açığa çıkmasıdır. Bu mekanizmanın güneş gibi yıldızların sürekli ışınarak kaybettikleri enerjiyi telafi ederek yaşamlarını milyarlarca yıl sürdürmeleri için yeterli olduğu kanıtlanmıştır.

5. Yaşam ve zaman oku

Bu konu Termodinamiğin İkinci Kanunu ve Entropi kavramı bağlamında bu dergide daha önce geniş bir biçimde ele alınmıştı. Ancak önemi nedeni ile kısaca ve biyolojik perspektiften yeniden gözden geçirmekte fayda var. Kısaca hatırlatalım, makroskopik evrende tersinmezlik varken, fizik kanunlarının tümü zamana göre simetriktir; yani bu denklemlerde zaman için tercihli bir akış yönü yoktur. Anılan makalede ayrıntılı tartışıldığı gibi, zamanın bir yönlü olduğunu gösteren tek fiziksel kanun termodinamiğin ikinci ilkesi, yani "yalıtılmış sistemler için entropi artar" ilkesidir. Biyolojik örneğe geçmeden önce, bu özelliği sürekli gözler önüne seren olağanüstü çarpıcı kozmolojik bir örnekten kısaca söz edelim: Zamanın tek yönlülüğüne kozmolojiden verilebilecek en muhteşem örnek gecenin karanlığıdır. Yıllar yılı bir paradoks olarak bilinen bu olgunun (Olbers paradoksu: Gece neden karanlıktır?) hiç beklenmedik bir yerden ve çok yakın geçmişte evrenin genişlediğinin keşfiyle çözü-

me kavuşması ne muhteşem. Yani gecenin karanlık oluşu evrenin genişlemesinin bir sonucudur. Evren büzüşme evresinde olsaydı, gece de gündüz gibi aydınlık olacaktı.

Dikkatimizi biyolojik sistemlere çevirdiğimizde çok ilginç bir sürprizle karşılaşırız: **Biyolojik sistemler zamanın yönünü yerel olarak (kendi içlerinde) evrensel kozmik zaman okunun tersi yönüne çevirebiliyorlar. Bunu entropinin değişim yönünü artandan azalana çevirerek yapıyorlar** ki, yaşam denen mucizenin sırrı budur. Madem ki bu yazıda zaman kavramına biyolojik perspektiften bakıyoruz, bu ilginç konuyu biraz daha ayrıntıyla tartışmamız gerekiyor. Burada yanıtlanması gereken ilk ve en önemli soru şudur: Evrendeki düşük entropilerin, yani düzenli sistemler olan yaşayan (canlı) nesnelerin varlıklarının fiziksel temeli nedir? Bir başka deyişle, biz insanlar düzenli organizmalar olarak kendimizdeki düşük entropiyi nasıl açıklıyoruz? Yaşamımızı sürdürmemiz için gerekli olan enerjiyi yediğimiz yiyeceklerden ve soluduğumuz oksijenden sağlarız. Ancak bu enerji çoğunlukla ısı şeklinde vücudumuzu terkeder. Enerji korunduğuna göre vücudlarımızdaki enerji, büyüme durduktan sonraki evrede, erişkin yaşamımız boyunca, yaklaşık olarak sabit kalır. Ancak büyüme evresinde ve kilo aldığımızda mevcut enerji stokumuza yeni enerji ekleriz.

O halde, erişkin evresinde sahip olduğumuz enerji stokuna yeni bir enerji eklememize gerek yok mudur? Başka türlü soralım soruyu: Büyüme evresinden sonraki erişkin çağımızda canlı varlığımızı nasıl sürdürebiliyoruz? Bunun için gerçekten bir ek enerjiye ihtiyaç yok mudur? Hiç olmaz olur mu; olmazsa yemek yemek yaşamın bu denli merkezi işlevlerinden biri olur muydu?

Isı formunda sürekli kaybettiğimiz enerjiyi karşılayacak ek enerjiyi almamız gerekir ki, bunun için yemek yeriz.

Isı, enerjinin en düzensiz, yani en yüksek entropiye sahip şeklidir. Ek enerjiyi, yiyecek ve oksijen olarak, düşük entropi durumunda alınız; yüksek entropi formunda ısı ve karbon dioksit olarak dışarı atarız yani, harcarız.

Bir kez daha hatırlayalım. **Termodinamik kanunlarına göre, enerji korunur, fakat entropi ise korunmaz, sürekli artar.** Dolayısı ile kendimizi canlı tutabilmek (atom ve moleküllerine dağılarak maksimum entropi durumuna dönüşmemek) için entropimizi düşük tutmak zorundayız. İşte tam bu amaçla, düşük entropiye sahip yiyecek ve oksijen bileşkesiyle beslenir, bunları vücudumuzda yakar, çıkan ısıyı (yüksek entropiye sahip enerjiyi) dışarı atarız. Bu şekilde entropinin vücudumuzda artmasına engel olur ve düzenimizi (=yaşamımızı) sürdürebiliriz. Şimdi bu düşük entropi kaynağımızın izini sürelim. Örneğin, vejeteryan olmayanların yiyecekleri arasında önemli bir yer tutan eti ele alalım. Bu yiyeceğin kaynağı olan hayvancıkların da biz insanlar gibi

Biyolojik sistemler zamanın yönünü yerel olarak (kendi içlerinde) evrensel kozmik zaman okunun tersi yönüne çevirebiliyorlar. Bunu entropinin değişim yönünü artandan azalana çevirerek yapıyorlar ki, yaşam denen mucizenin sırrı budur.

Günümüzde ortalama insan ömrü artık 70 yıl, yani 10^9 saniye mertebesinde.

Enzimatik reaksiyonları 10^4 saniye mertebesindeki sürelerde cereyan ediyor.

Genel biyofiziksel ve fizyolojik reaksiyonlar saniyeler mertebesinde sürüyor.

düşük entropili yapılarını sürdürmek için düşük entropi kaynaklarına ihtiyacı vardır. Hem biz insanlar ve hem de ara basamakta bize besin hizmeti gören düşük entropili hayvancıklar için yaygın bir besin kaynağı bitkilerdir. İnsan ve hayvanlar olarak yediğimiz bitkilerdeki karbonu ve oksijeni vücutlarımızda tekrar birleştirerek entropiyi azaltma sürecini sürdürürüz. Bitkilerin foto sentez mekanizmaları entropiyi azaltan çok önemli bir mekanizmadır. Bitkiler havadaki karbon dioksiti alıp, oksijeni ayırıp dışarı saldıktan sonra karbonu kendi yapılanmasında kullanmak üzere özümser. Yeşil bitkiler foto sentezi (yani entropiyi azaltma sürecini) güneş ışığından yararlanarak gerçekleştirir. Güneş ışığı enerjisi dünyaya göreceli olarak düşük entropili formda, yani “**görünür ışığın**” fotonlarıyla taşır. Dünya ve üzerindeki canlılar bu enerjiyi depolayıp saklayamaz, bir süre sonra tümünü (ışınım şeklinde) uzaya geri gönderir. Ancak geri gönderilen bu enerji yüksek entropili formda, yani ısı (kızıl ötesi ışınlar) formundadır. Özetlersek, yaygın izlenimin (inancın?) aksine dünya, üzerindeki canlılarla birlikte, güneşten enerji almaz. Yapılan şey enerjiyi düşük entropi formunda almak ve daha yüksek entropi formunda uzaya geri püskürtmektir. Özetle, **güneş bizim temel düşük entropi kaynağımızdır**.

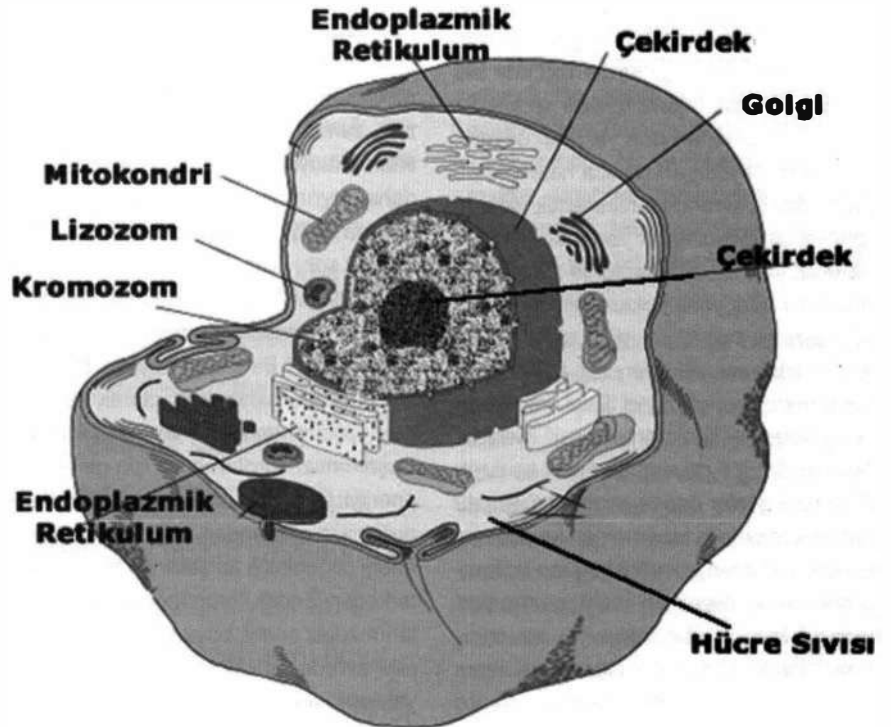
Peki güneşin bu özelliği nereden gelmektedir? Bunun nedeni güneşin uzayda sıcak bir nokta olmasıdır. Yani gök (uzay) sıcaklık dağılımı bakımından bir düzensizliğe sahiptir. Şöyle ki, güneşin yer aldığı küçük bir bölge (galaksi içindeki çok büyük ölçeklerle kıyaslandığında

kuşkusuz küçük) diğer tüm bölgelerden daha yüksek sıcaklığa sahiptir. Bu da yeterince güçlü bir düşük entropi kaynağı oluşturur. Şöyle ki, dünya bu “sıcak noktadan” enerjiyi düşük entropi formunda alır ve uzayın diğer soğuk bölgelerine yüksek entropi formunda geri gönderir. Burada yukardaki tartışmayı anlamamıza yardım edecek kısa bir “Teknik Not” eklemekte yarar var: Görünür ışıkla kızıl ötesi ışık arasındaki temel fark, ilkinin diğerinden daha yüksek frekansa, yani fotonlarının daha yüksek enerjiye sahip olmasıdır. Bu durumda dünyaya güneşten (yüksek frekanslı fotonlarla) gelen enerjinin (daha düşük frekanslı kızılötesi fotonlarla) tekrar uzaya geri salınan dengeleyebilmesi için, enerjinin korunumu ilkesi çerçevesinde, salınan fotonların sayısının gelenlerin sayısından daha yüksek olması gerekir. Böylece dünyadan uzaya geri püskürtülen enerji güneşten dünyaya gelen enerjiye göre daha yüksek sayıda serbestlik derecesi üzerine yayılmış olmalı, yani daha yüksek entropiye sahip olmalıdır.

6. Biyolojik dünyada zaman

Fizikteki zaman ölçeklerine bakıldığında dünyanın güneş etrafında dolanır-

ken geçen süre 365 günlük bir yıl ve 10^7 saniye mertebesinde. Daha büyük ölçek olarak güneşin galaksi merkezi etrafındaki dolanımı 200 milyon yıl (oluşumundan beri yaklaşık sadece 25 tur tamamlamış; bu dolanımdaki hızı ışık hızı ile kıyaslandığında oldukça düşük, saniyede 250 km, ya da saatte 800.000 km. Ancak gündelik yaşamdan alıştıklarımıza kıyasla korkunç bir hız). Son zamanlarda iyice popülerleştiği için artık herkes biliyor ki, evrenimizin bilimsel olarak kanıtlanmış ömrü yaklaşık 14 milyar yıl. Düşünebileceğimiz en büyük zaman ölçeği bu gibi. Ancak biraz daha sofistike bir bilimsel perspektiften bakıldığında önümüzde protonun ömür süresi konusu çıkıyor. Bunu için teorik olarak öngörülen ve deneyle “doğrulanmış” olan bir alt limit var; bu da 10^{32} yıl mertebesinde. Evrenin ömrüyle kıyaslandığında bile çok çok uzun yüksek, 10^{22} kez daha yüksek. Günlük yaşamımızda fiziksel dünyaya ilişkin olarak deneyimlediğimiz başka periyodik döngüler de var doğada: Dünyanın kendi eksenini etrafında biteviye dönmesinden kaynaklanan 24 saatlik (86400 saniye) günler, ayın dünya çevresinde dönmesi üzerine kurulmuş bir ölçek, 28-30 günlük aylar.

İnsan hücresi modeli.

Biyolojik dünyaya dikkatimizi çevirdiğimizde ise daha farklı zaman ölçekleri ile karşılaşırız. "İnsan her şeyin ölçüsüdür" diyen Abderalı Protagoras'a bir gönderme yapmak için önce insanla başlayalım: Günümüzde ortalama insan ömrü artık 70 yıl, yani 10^9 saniye mertebesinde. Enzimatik reaksiyonları 10^4 saniye mertebesindeki sürelerde cereyan ediyor. Genel biyofiziksel ve fizyolojik reaksiyonlar saniyeler mertebesinde sürüyor. Hücre bölünmeleri bir kaç saat mertebesinde, insan ömrü onlarca yıl yani milyar saniye mertebesinde cereyan ediyor. Öte yandan evrimsel değişiklikler için gerekli süre ise milyonlarca yıl olarak tahmin ediliyor. Biyolojide, herbiri farklı önem ve anlam taşıyan ve birbiriyle örtüşen beş zaman ölçeği var: Birinci zaman düzeyinde radikallerin ömür süreleri, yani enzimatik reaksiyonlar, kataliz ve enerji transportun süreleri: 1/20000 saniye. Örneğin bir molekül katalaz enzimi saniyede 17000 H_2O_2 molekülünü birbiri ardından su ve oksijene ayırır. İkinci zaman düzeyi biyofiziksel ve fizyolojik reaksiyonların süreleridir: Hücre zarı transportundan, sinir pulslarına, nabızdan kan dolaşımına, kas kasılma ve gevşemelerine uzanan bu süreçler saniyeler mertebesinde cereyan etmektedir.

Bir sonraki düzey hücre bölünmeleri, hazım gibi süreçlerin süreleridir ve saatler mertebesinde, yani 20000 saniye mertebesinde. Bir sonraki düzey (kabaca 20000 kere 40 saat ölçeğinde) biyolojik nesillerin ergenlik yaşı mertebesine karşı geliyor. Bunun da 20000 katına, yani yüz bin yıllar mertebesine, çıktığımızda evrimsel süreçlerin zaman ölçeklerine ulaşıyoruz. Biyolojik dünyadaki bu zaman ölçeklerine ilişkin beynimizdeki algılar biyofiziksel ve fizyolojik işlemlerin cereyan ettiği sürelerde yani saniyeler mertebesinde oluşur.

Dünya üzerindeki insan ve hayvanlar bu gezegene özgü günlük ve yıllık döngülerden çok temel bir biçimde etkilenirler. Bütün yaşamsal aktiviteler 24 saatlik bir ritim içinde gerçekleşir. Bu saate sirkadyan saat adı verilmiş. Sözcüğün etimolojik kökeni Latince "circa (yaklaşık)" ve "diem (gün)" sözcüklerinin bileşimi. Bu saat birincil olarak geceleri uyuma, sabahları uyan-

Bir şeyden korktuğumuzda nabzımız hızlanır ve zaman yavaşlamış gibi gelir; yani dakika başına daha fazla nabız olduğundan zaman daha uzunmuş gibi gelir. Böylece kendi biyolojik referans sistemimizde tepki verebilmemiz için bize zaman kazandırılmış olur.

ma alışkanlıklarımızı düzenler. Tek işlevi bu değil kuşkusuz; etkisi çok çok daha geniş bir alanda görülür. Aslında vücudumuzda hiç bir organ yoktur ki, doğanın bu ritminin etkisiyle kendileri belli bir ritmiklik göstermesin.

Örneğin, vücut iç sıcaklığımız akşam üstleri maksimumda ve sabahları uyanmadan bir kaç saat önce minimumdadır. Kan basıncımız normal olarak sabah saatlerinde 6-7 arası fırlar. Stres hormonu cortisol'un salınması sabahları geceye göre 10-20 misli daha yüksektir. İdrar boşaltma ihtiyacı geceleri baskılanır, sabah ise normale döner.

Bu konular bizimkiler dışında çok özel uzmanlık alanlarına giriyor ve başlı başına ayrı bir makale konusu. Bazı ulusla-

rarası popüler bilim dergilerinde bile bu konuya ara ara özel sayılar ayrılıyor. Bunlardan biri ünlü Scientific American dergisi. Bu derginin Eylül 2002 sayısında K. Wright imzasıyla çıkan bir makale bu konudaki (o gün için) en son gelişmeleri çok anlaşılır bir dille özetlemiş. Aşağıdaki kısa paragrafta bu çok ilginç konuda sadece bir fikir vermek amacıyla yer veriyoruz:

Nörologların dikkatleri esas olarak gün ışığının biyolojik saati nasıl etkilediğinin ve ayarladığının mekanizmasını anlamaya odaklanmış. Uzun süre biyolojik saatin beynimizde hipotalamusda yerleşik her biri 10000 sinir hücresinden oluşan iki öbek olduğu düşünülmüş. On yıllar süren hayvan deneyleri sonucu "suprakiasmatik çekirdek (SCN)" olarak adlandırılan bu merkezlerin, kan basıncındaki dalgalanmaları, vücut sıcaklığını, hareketlilik düzeyini ve dikkati (uyanıklığı) düzenlediğini göstermiş. SCN ayrıca uyumamızı sağlayan melatonin hormonunun beynin ilgili "bezince" sadece geceleri salgılanması talimatını da veren saat. Yakın bir zamana dek vücudun tüm organ ve dokularında yer alan her bir hücresel saatin SCN tarafından koordine edildiği düşünülmüş. Daha sonra 1990'ların ortasında sinek, fare ve insandaki sirkadyan ritimleri düzenleyen 4 kritik gen keşfedilmiş. Bu genlerin sadece SCN'de değil, her yerde, vücudun her dokusunda mevcut olduğu anlaşılmış. Araştırmacılar periferideki bu diğer biyolojik saatlerin dış etmenlere bağımsız bir şekilde tepki verebildiklerini de gözlemlemişler. Saatler arasındaki bu uyumsuzluğun, örneğin uzun bir uçak yolculuğundan sonra zaman farkından doğan uyku düzensizliği ve yorgunluk gibi belirtilerin nedeni olduğu düşünülüyor.

7. Çok tuhaf şu biyolojik zaman bir tür görelilik mi?

Tüm memelilerin yaşamları boyunca aynı toplam nabız sayısına sahip olması gibi ilginç bir konuya kısaca değinelim şimdi de. Hemen belirtelim ki bu konu metabolizmanın fizyolojisi bağlamında üzerinde halen sıcak bilimsel tartışmaların sürdüğü bir konu.

Bu bağlamda genellikle yapıldığı gibi "fil ile fare" örneğini ele alacağız. Filin fa-

Filin fareden daha uzun ömürlü olmasına karşın, farenin nabzının daha yüksek olması, bizi doğal olarak her iki memelinin nabız bazında aynı ömre sahip olduğu çıkarsamasını yapmaya götürmektedir.

reden daha uzun ömürlü olmasına karşın, farenin nabzının daha yüksek olması, bizi doğal olarak her iki memelinin nabız bazında aynı ömre sahip olduğu çıkarsamasını yapmaya götürmektedir. Yani her ikisi de kendi referans sisteminde 1.5 milyar nabız birimine eşdeğer bir ömre sahiptir.

Burada söz konusu edilen bireysel zaman. Yani bu memeliler bize farklı ömür süreleri yaşıyor görünse de kendi referans sistemlerinde önemli olan nabız sayıdır. Zamanı akan bir film şeridi gibi değerlendirirsek, daha yüksek bir nabza sahip olmak örneğin bir dakikada daha çok sayıda film karesinin akması demektir. Bir filin çevresinde normal hızı ile koşan bir fare file göre o denli hızlı görünür ki fil odaklanmaz bile. Tersten bakıldığında ise filin koşması fareye inanılmaz derecede yavaş görünecektir. Yani fare çevresindeki dünyayı kendi referans sisteminden ağır çekimli bir film olarak görürken, fil hızlı oynatılmış bir film olarak görecektir. Bir şeyden korktuğumuzda nabzımız hızlanır ve zaman yavaşlamış gibi gelir; yani dakika başına daha fazla nabız olduğundan zaman daha uzunmuş gibi gelir. Böylece kendi biyolojik referans sistemimizde tepki verebilmemiz için bize zaman kazandırılmış olur. Tehlike karşısında daha hızlı tepki vermemizin nedeni budur. İlginc bir görelilik örneği; ancak çok iyi bilinen fiziksel görelilikten çok farklı (zamanın fiziksel göreliliği diğer makalede ayrıntıyla tartışıldı).

Buradan zamanın nabza göre ölçülüp ölçülemeyeceği sorusunu önümüze getiriyor. Bu, örneğin Galileo'nun sarkaçlı saat-

leri geliştirmeden önce Pisa kulesindeki deneylerinde zamanı ölçmek için kullandığı ilk yöntem olsa da çok iyi bir fikir olmadığı açık. Zira böyle bir durumda herkesin farklı bir zamanı olurdu ve bir kaos doğardı. Zamanı ölçmek için dışımızda herkes için evrensel denebilecek bir yöntem gereksinim olduğu çok erkenden keşfedilmiş ve bilimsel devrim evresinden başlayıp giderek, evrilerle en son önceki makalede anlatıldığı gibi atomik saatlere ulaşılmıştır.

8. Sonsöz

Geçmişte evrenin sabit olduğunun düşünüldüğü dönemlerde bilim insanları yıldızların haritasını çıkarmakla uğraşıyorlardı; günümüzde ise artık evrenin değişimi ve evrimini inceliyorlar. Bu bakımdan da fiziksel ve biyolojik bilimlerin yaklaşımlarında belirgin bir yakınsama var. Aristoteles'in 22 asırlık sabit/durağan evren doktrininin sonunu getiren Hubble'in anıtsal keşfi bir anlamda Darwin'in 19 yy'daki çalışmalarının gökbilimine yansımalarıdır. Çağdaş astrofizik, vücutlarımızı da oluşturan atomların (her bir kilogramda 10^{26} atom) yıldızların içindeki nükleer reaksiyonlarda oluştuktan sonra uzaya püskürtülüp gezegenleri, toprağı ve organik molekülleri oluşturduğunu söylüyor.

Dolayısı ile yaşamın ve insanın kökeninin incelenmesi sürecinde kaçınılmaz olarak galaksilerin, yıldızların ve en sonunda evrenin yaşam öykülerinin incelenmesi gereği karşımıza çıkıyor. Aslında, 15 milyar yıldan beri sürüp gelen ve evreni, dünyayı, yaşam ve zamanı, ve insanı birbirine bağlayan ve yüzyılımı-

Büyük Patlama'dan başlayıp, gittikçe artan karmaşıklıkla, temel parçacıklar, atomlar, moleküller, yıldızlar, canlı varlıklar ve son olarak da biz insanlar... Serüvenin içindeki canlı-cansız kahramanlar hepsi aynı zincirin içinde birbirini takip ediyor...

za gelindiğinde bilimin ışığı ile alevlenen serüven devam ediyor. BP'den başlayıp, gittikçe artan karmaşıklıkla, temel parçacıklar, atomlar, moleküller, yıldızlar, canlı varlıklar ve son olarak da biz insanlar... Serüvenin içindeki canlı-cansız kahramanlar hepsi aynı zincirin içinde birbirini takip ediyor... Bitmeyecek bir serüven sanki. Hatta yeni başlıyor da denebilir; bu serüveni yalnızca kendi dönemimize getirip, orada kesmek olur mu? Nereye gidiyoruz? Bundan sonra bu serüven nasıl sürecek? İnsanın geleceği ne? Uçsuz bucaksız sorularla devam eden bu olaylar zinciri, merhum Feza Gürsey Hoca'dan alınan esinle, Ziya Paşa'nın şu dizelerini çağırıştırıyor kimbilir kaçınıcı kez:

Bir katredir ancak aldığım hep

Derya yine durmakta lebalep.

Bu ilginç ve muhteşem serüvenden bazı bölümleri fizikçi bakışıyla aktarmak ve okuyucuya kısa kısa da olsa yeni ipuçları sunarken, yeni soruları da akıllara getirmek istedik. Başarabildiysek ne mutlu bize.

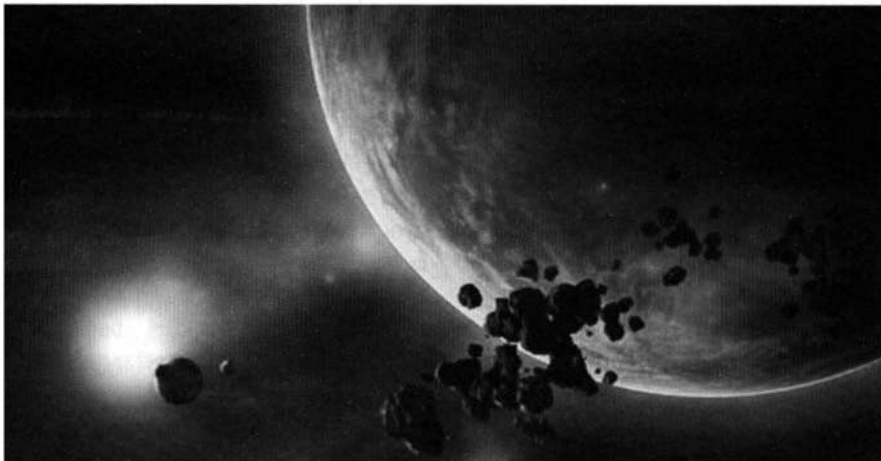
Kaynakça

N. K. Pak, "Görelilik Kuramı-Işığın Gizemli Evreni", Bilim ve Ütopya 188, Şubat 2010, s.18-27

N. K. Pak, "Evrenin Oluşumu", Bilim ve Ütopya 195, Eylül 2010, s.12-15

D. A. Demir, N. K. Pak, "Büyük Patlama ve Evrenin Genişlemesi", Bilim ve Ütopya 195, Eylül 2010, s.16-21.

N. K. Pak, "Entropi: Makro Evrenin Gizemli Kaveramı", Bilim ve Ütopya 221, Kasım 2012, s.9-14.

Bilim ve tarih bağlamında Osmanlıca

Osmanlıca'yı ortaöğretimde ve liselerde vermek, gerçekte bilim eğitimi alması gereken genç bilim insanları adaylarının zamanlarını bu dile harcamaları demektir. Modern toplumlar arasındaki yerimiz bilimde yaptığımız başarılarla bağlıdır. Fen bilimlerinde birçok ülkeden geri olan Türkiye, bu kısır döngüyü bir türlü aşamamıştır. Dolayısıyla öncelikli hedef fen bilimlerinin en iyi şekilde öğretilmesi olmalıdır.

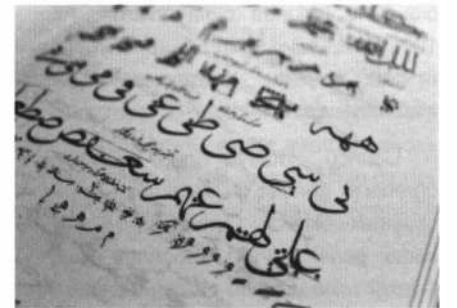
Osmanlıca Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı bir dildir. Türkçe de olan ama Arapça'da olmayan bazı harfler (pe, çe, je gibi) Farsça'dan eklenmiştir. Arapça bazen de Farsça gramatik yapının kullanılmasıyla Osmanlıca zor anlaşılan, zor yazılan ve zor okunan bir dil olmuştur.

Osmanlı Türkçesi ya da Osmanlıca adıyla anılan Türkçe, 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin yayıldığı ülkelerde kullanılmıştır. Lisân-ı Türkî veya Lisân-ı Osmânî de denilen bu dilde, alfabe olarak Arap alfabesi esas alınmış, Arapça'da olmayan ve Farsça'dan olan bazı harfler de eklenmiştir. Dolayısıyla Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı bir dildir. Türkçe de olan ama Arapça'da olmayan bazı harfler (pe, çe, je gibi) Farsça'dan eklenmiştir. Arapçanın gramerinde sesli harfler yoktur. Kelimelerin kökleri vardır; kelimeler köklerinden türetilir ve sesli harfler de hareke ile gösterilir. Osmanlıcada ise sesli harfler yine Arap harfleri kullanılarak verilmeye çalışılır. Ancak Türkçe de tek sesle karşılanan harfler, Arap alfabesinde birden fazla harfle karşılanmaktadır. Örneğin k harfini karşılamak üzere Arapça'da kaf harfi, n harfini karşılamak üzere Arapça'daki kef harfi kullanılır. Ancak kef harfi bazen n bazen de k okunur. Bunun dışında h harfi Arapça'da ha-he-hı, s harfi Arapça'da se-sin-sad harfleriyle karşılanmaktadır. Harflerin yazımı sırasında noktalı harflerde de sıkıntılar vardır. Bu nedenle nokta eksikliği ya da fazlalığı yanlış okumalara yol açar. Tamlamalar, Arapça esasa göre yapılır. Örneğin "Güneş hakkında yazdığım makale-i şükriye" (*Güneş veya Kitab-ı Heyet'ten Bir Sayfa*,

Mehmed Cemal, 1894) cümlesinde "makale-i şükriye" Arapça esaslara göre yazılmıştır. Arapça'daki bu okuma kurallarını bilmeyenler bu satırları yanlış okuyabilirler. Ayrıca Arap harflerinin bir özelliği de bir kelimede başta, ortada ve sonda yazımlarının farklı olmasıdır. Bu beraberinde yazımda ve özellikle kitaplarda basım güçlüğünü de getirmektedir. Arapça bazen de Farsça gramatik yapının kullanılmasıyla Osmanlıca zor anlaşılan, zor yazılan ve zor okunan bir dil olmuştur.

Bu kadar zor anlaşılabilen, ağıdalı kullanılan Osmanlıcanın tekrar gündeme gelmesi neden? Neden çocuklarımıza Osmanlıca öğreteceğiz? Bunu savunanların gerekçelerine bir bakalım:

Tarihimizden kopmamak ve tarihimizi daha iyi öğrenmek için Osmanlıca öğrenmeliyiz.

Bu kadar zor anlaşılabilen, ağıdalı kullanılan Osmanlıcanın tekrar gündeme gelmesi neden? Neden çocuklarımıza Osmanlıca öğreteceğiz?

Çocuklarımız eski mezar taşlarını okuyamıyorlar, bu nedenle tarihinden kopuklardır.

Osmanlıca öğrenmekle özellikle Osmanlı'nın son dönemdeki bilim eserlerini çocuklarımız okuyacaklar.

Osmanlıcanın öğretilmesiyle Osmanlı edebiyatına ilişkin kitaplar (şiiir, öykü, roman vs) gençler tarafından okunabilecek.

Bu tezleri tek tek değerlendirelim. Birinci tezi savunulara göre Dil Devrimi tarihimize bağlantımızı koparmıştır. Dolayısıyla özellikle Osmanlı tarihini bilmeyen bir nesil yetişmiştir. Oysa Cumhuriyet, siyasi anlamda, Osmanlı ile bağıni kesmiş olmasına karşın, Cumhuriyet Dönemi'nde Türk tarihi araştırmaları, Osmanlı tarihi araştırmaları ve İslam tarihi araştırmaları asla sona ermemiştir. Aksine Atatürk'e kadar gerektiği gibi araştırılıp ortaya konulamamış olan bu tür çalışmalar, Atatürk'ün direktif ve teşvikleriyle kurumsal düzeyde sağlam, bilimsel temellere dayanarak devam etmiştir. Bu tür araştırmalar akademik anlamda da devam etmektedir. Cumhuriyet Dönemini ve Atatürk'ü "tarihimizle bağımızı kopardılar" şeklinde eleştirmek doğru bir eleştiri değildir. Cumhuriyet dönemi Türk tarihi çalışmaları Atatürk'ün himayesinde gelişmiş, günümüzdeki saygın konumuna ulaşmıştır. Türklerin medeniyete olan katkılarından bugün söz edebiliyorsak Atatürk'ün bu amaçla kurmuş olduğu kurumlar, başlatmış olduğu çalışmalar sayesinde.

İkinci tezi de bu teze birlikte ele alırsak (ki ben ciddi anlamda bu tezi ortaya atıldığına inanmak istemiyorum), mezar taşlarının okunması da akademik açıdan önemlidir. Osmanlıcaı sadece harfleri öğrenmekten ibaret görenler mezar taşlarının okunmasının ne kadar güç olduğunu farkında olmayanlardır. Ayrıca 100. yılına yaklaştığımız Cumhuriyetimizde üç-dört kuşaktır mezar taşları Latin alfabesiyle yazılmaktadır.

Üçüncü iddiaya göre Osmanlıca öğrenerek gençler Osmanlı bilim eserlerini okuyabileceklerdir. Osmanlıca 15. yüzyıla kadar genel olarak Arapçanın etkisinde kalmıştır. Bu yüzyılın ortalarında biçimlenmeye başlamış ve 16. yüzyılda klasik biçimine kavuşmuştur. Osmanlıca yazışma dili olarak kullanılsa da aşağı yukarı 16.

"Tarihimizden kopmamak ve tarihimizi daha iyi öğrenmek için Osmanlıca öğrenmeliyiz" tezini savunulara göre Dil Devrimi tarihimize bağlantımızı koparmıştır.

yüzyıla kadar bilim dili olarak Arapça kullanılmıştır. Ancak özellikle tıp konusunda 14. yüzyıldan itibaren Türkçe eserler mevcuttur. Örneğin İshak İbn Murad ve Hacı Paşa eserlerini Türkçe yazmıştır. Ancak Hacı Paşa genelde eserlerini Arapça yazmış ve bazılarını Türkçeye çevirmiştir. 16. yüzyılda ise bazı bilimsel eserlerde Türkçe yazım

benimsenmiştir. Örneğin altıncı yüzyılda Osmanlıların yetiştirdiği önemli coğrafyacı ve astronomlardan Mustafa İbn Ali el-Muvakkıt, yapıtlarının çoğunu Türkçe kaleme almış ve Türkçenin bilim dili olması için gayret göstermiştir. Astronomi eserlerinin Türkçe yazılması daha çok bu yüzyıldan sonradır. Bunun en büyük nedeni Türklerin de bu konuları anlamasını sağlamaktır. Ancak bu eserlere de baktığımızda yoğun olarak Arapça terimler kullanılmış, özellikle bilimde Türkçe terimlere ilişkin bir belirlemeye gidilmemiş ve bilimsel terimler Arapça'dan alınmıştır.

Örneğin 13/1912 yılında yayımlanan Salih Zeki, *Muhtasar Kozmografya* adlı eserinde (s. 211) Kepler kanunları şu şekilde verilmiştir:

Birinci kanun: Her seyyâre bir katt-ı nâkıs resm eyler ki bu katt-ı nâkısın mihrâklarının birini şems işgâl eyler (Her gezegen, bir elips çizer ki bu elipsin odaklarının birinde Güneş bulunur).

İkinci kanun: Bir seyyârenin nısf-ı kutr-ı şuâ-ı tarafından resm olunân sâhâları, bunları resm için mürûr iden zamanlar ile münâsibdirler (Bir gezegenin yarıçapının ışını tarafından çizilen alanları, bunları çizmek için geçen zamanlar ile orantılıdır).

Üçüncü kanun: Seyyârât havelânları ya'nî devr-i nücûmileri müddetlerinin merbu'ları şemse olân mesâfe-i vasatları mukbilleriyle münâsibdirler (Gezegenlerin dolanım sürelerinin kareleri, Güneş'e olan ortalama uzaklıklarının küpleriyle orantılıdır).

Görüldüğü gibi burada bilimsel terimler Türkçe değil Arapçadır ve anlaşılması Osmanlıca bilen bir kişi için ise hayli zordur. Bu tür eserlerde başka bir problem ise, bu eserler genelde bir bilimin tarihçesiyle ele alındığından, katkı yapan Batılı bilim insanlarının isimlerinin yazılması ve anlaşılmasıdır. Bu tür eserlerde genelde bu isimler parantez içerisinde Latincesiyle beraber verilmiştir. Örneğin yine aynı eserde (s. 331) Roemer (رومر) biçiminde yazılmış ve Latincesi yanına köşeli parantezle eklenmiştir. Roemer'i bilmeyenler bunu Rûmar, Rûmer, Rûmir gibi yanlış okuyabilirler. Dolayısıyla yabancı isimlerin okunması araştırmacılar için bile hayli zordur. Görüldüğü gibi, Osmanlıca kolay okunabilen ve

Cumhuriyet Dönemi'ni ve Atatürk'ü "tarihimizle bağımızı kopardılar" şeklinde eleştirmek doğru bir eleştiri değildir. Cumhuriyet dönemi Türk tarihi çalışmaları Atatürk'ün himayesinde gelişmiş, günümüzdeki saygın konumuna ulaşmıştır. Türklerin medeniyete olan katkılarından bugün söz edebiliyorsak Atatürk'ün bu amaçla kurmuş olduğu kurumlar, başlatmış olduğu çalışmalar sayesinde.

anlaşılabilen, basit bir gramatik yapısı olan bir dil değildir. Türkçe, Arapça ve Farsça'nın karışımıdır. Osmanlıca'yı yeterli derecede öğrenmek için bu üç dilin gramatiğini de bilmek gerekir. Örneğin Osmanlıcaya ilişkin en önemli eserlerden biri olan Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kavâid-i Osmaniyye* adlı eserinde Osmanlıca Türkî, Arabî ve Farsî olmak üzere üç başlık altında incelenir ve ayrı ayrı üç dilin gramer kuralları verilir.

Bu üçüncü iddia, eğitim problemiyle beraber ele alınmalıdır. Kanımca MEB ortaöğretimi bir medrese sistemine dönüştürmektedir. 11.12.2014 tarihli Habertürk'ün internet sayfasında şu habere rastladım: "Antalya'da yapılan Eğitim Şurası'nda alınan tavsiye kararlarını değerlendiren MEB, Osmanlı'nın ortaokulda seçmeli ders olarak okutulması, ilkököl 1, 2 ve 3. sınıflara din kültürü ve ahlak bilgisi dersi konulması, fizik dersinin ilk, kimyanın ise ikinci dönem okutulması konusunda çalışmalara başladı." Medrese eğitimde ilk olarak öğrencilere nakli bilimler (din bilimleri) öğretilir, sonra öğrenci bundan başarılı olursa akli bilimler (fen bilimleri) dersleri verildi. Kanımca MEB bu yönde adımlar atmak istiyor. Bu düşünceyi daha önce de ortaya atılan bir düşünceyle ele almak gerekiyor. 4+4+4 sistemini getirmeden önce şu tartışmalar yaşanmıştı: Bundan önceki eğitim sistemi kötüydü, zira uzaya çıkamamışız. Şimdi... Uzaya çıkacağız... Ben de şu soruyu soruyorum? Osmanlı'da medrese eğitimi vardı; uzaya çıkabildi mi? Ya da bilime katkı yapabildi mi? On altıncı yüzyıla kadar bilimde önde olan Osmanlılar bundan sonra bilime ne katkı yaptı?

Osmanlı, medrese sistemini bilim ve kültürde devamı olduğu İslâm uygarlıklarından aldı. İlk medreseler Karahanlılar zamanında açıldı. Selçuklular zamanında medreseler gelişti. 1067'de Nizamiye Medreseleri dönemin en önemli eğitim kurumlarıydı. Hatta Batı'daki Üniversitelerden bile daha ileriye.

Medrese eğitimi Akli ve Nakli bilimler olarak ikiye ayrılıyordu. Nakli bilimler, din bilimleri ve felsefenin bazı kısımlarını kapsıyordu. Akli bilimler ise pozitif bilimler denilen matematiksel bilimlere karşılık geliyordu. Matematik, astronomi, trigonometri, doğa bilimleri (fizik) gibi bilimler okutul-

Osmanlılarda yeniden medreselerde akli bilimlerin okutulması Fatih zamanına rastlar.

yordu. Öğrenci ilkin nakli bilimleri okuyor, sonra akli bilimler kısmına devam ediyordu.

Bu eğitim sistemi Batı'daki eğitim sistemiyle aşağı yukarı benzerdir. Batı'da Ortaçağ'da katedral okullarında ve 11. yüzyılda kurulan üniversitelerde de ikili eğitim üçlü eğitim (trivium) ve dörtlü eğitim (quadrivium) vardı. Öğrenci ilkin daha çok dini eğitimin verildiği üçlü eğitim alıyordu. Burayı tamamlarsa matematik bilimleri içeren dörtlü eğitime devam ediyordu.

Batı'da Ortaçağ'da bir müddet dörtlü eğitimden vazgeçilince Karanlık Çağ kaçınılmaz olmuştur. Yani bilim unutulmuş ve gerilemiştir.

Aynı şekilde ilk kurulan medreselerde matematiksel bilimler çok iyi verilmesine karşın Nizamiye Medreseleri'nin başına 1091-1095 yıllarında Gazali geçince

Takiyüddin 1570'de İstanbul'da bir gözlemevi kurmayı başarmış; matematikte ve astronomide birçok başarıya imza atmıştır. Ancak 1580'de gözlemevi, din dışıdır diye yıktırılmıştır. Bir daha da Osmanlı Türkiye'sinde bilim bu derece ilerlememiştir. Üstelik Avrupa'da Rönesans yaşanmış ve bilimle ilgili her şey 17 yüzyıldan sonra değişmiştir.

pozitif bilimlerle uğraşanları kâfir olarak nitelermiş ve akli bilimleri medrese eğitim sisteminden kaldırmıştır.

Osmanlılarda yeniden medreselerde akli bilimlerin okutulması Fatih zamanına rastlar. Fatih Sultan Mehmet bilime önem veren bir devlet adamıydı ve kurmuş olduğu medreselerin programlarını Ali Kuşçu gibi dönemin bana göre en önemli bilim insanı olan bir bilim insanına yaptırmıştır. Böylece akli bilimler tekrar eğitim sistemine dâhil edilmiştir.

Bunun semeresi de alınmıştır. Osmanlı kısa sürede bilimde ileriye gitmiş ve 16. yüzyılda Takiyüddin gibi olağanüstü bir bilim insanı yetişmiştir. Takiyüddin 1570'de İstanbul'da bir gözlemevi kurmayı başarmış ve matematikte ve astronomide birçok başarıya imza atmıştır.

Ancak 1580'de gözlemevi, din dışıdır diye yıktırılmıştır. Bir daha da Osmanlı Türkiye'sinde bilim bu derece ilerlememiştir. Üstelik Avrupa'da Rönesans yaşanmış ve bilimle ilgili her şey 17. yüzyıldan sonra değişmiştir.

Avrupa modern bilimi kurmuş, bizler ise eski tarz bilimi yürütmekte devam ederek bilimde duraklamışız. 18. yüzyılda durum anlaşılmış ve eğitimde yenileşme çabasına girmişiz. Ancak bu yenileşme çabasına medreseliler hep karşı çıkmıştır. Zira bilim dedikçe din bilimleri anlaşılmış, pozitif bilimlere yönelenler dinsiz damgası yemişlerdir.

Evet, Din Bilimleri medreselerde okutulmuştur. Ancak bu bilimlerde de Osmanlı'nın bir katkısı olduğu söylenemez. İslâm Dünyası'nda bu anlamda önemli ekoller gelişmiştir. Gazali, Razi, İbn Rüşd gibi. Aslında Razi de Gazali'nin bir devamıdır. Bu düşünürler İslâm'da hem dini bilimlere ilişkin gelişim sağlamışlar hem de felsefede önemli çalışmalara imza atmışlardır.

Ancak Osmanlı bu anlamda yenilikçi bir çalışmaya da imza atamamıştır. Yani medreselerde nakli ilimler okutulur ancak çalışmalar hep Gazali veya Razi'nin bir devamı niteliğindedir. Bu anlamda bir yenilik de yoktur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde önemli bilim insanları yetişmiştir. Bunların birçoğu kişisel çabalarıyla bir takım işler başarmıştır. Salih Zeki, Hoca Tahsin Efendi, gibi.

İlk olarak 1849'da açılan ve Darülfünun adı verilen ilk üniversitemizde de durum aynıdır. Burada dersler veren Hoca Tahsin gibi isimler, modern bilimleri anlatmaya başladığında hep yuhalanmışlar, kâfir olarak nitelendirilmişlerdir.

Yeni bilimleri Osmanlı Türkiye'sine getiren ve tanıştıran okullar medreseler değil 18. yüzyılda açılan Mühendishanelerdir. Ancak bu okullarda da modern bilimler tam anlamıyla taraftar bulamamıştır.

Örneğin, Mühendishâne-i Berî-i Hümayun'a 1817'de Başhoca olan Seyyid Ali Paşa, Ali Kuşçu'nun *Fethiye* adlı eserini *Evrenin Aynası* adıyla tercüme etmiş (1824) ve eserin önsözünde, astronomide üç önemli görüş olduğundan söz etmiştir. Bunlar, Batlamyus'un Yer merkezli sistemi, Pitagoras ve Kopernik'in Güneş merkezli sistemi ve Tycho Brahe'nin hem Yer'i hem de Güneş'i merkeze alan sistemidir. Seyyid Ali Paşa, Yer merkezli sistemin İslâm ülkelerinde yaygın olduğunu, takvim yapmak için hazırlanan katalogların bu görüşe dayandıklarını, dolayısıyla da bu görüşün kabul edildiğini söylemektedir.

Oysa Batı'da artık astronomlar Güneş merkezli sistemi tartışmasız kabul etmişlerdir. Hatta o dönem Batı'da gökyüzü fotoğraflarının çekildiği bir dönemdir. Yani bırakın uzaya çıkmayı, eski astronomiyi savunuyorduk.

Eğitim sisteminde en önemli gelişme Atatürk'ün yaptığı çalışmalarla Türkiye Cumhuriyetinde olmuştur. Atatürk hem Batı'dan bilim insanları getirtirmiş hem de Batı'ya öğrenciler göndermiştir. Batı'da yetişen yeni nesil bilim insanlarımız o dönemde inanılmayacak işler başarmıştır.

Pozitif bilimleri öğrenmesi gereken genç beyinlerin, asıl öğrenilmesi gereken diğer derslere yönelmemesi, eksik öğrenmesi demektir. Bu da eğitim sisteminin gerilemesi ve Türkiye'nin geleceğinin karartılması demektir.

Bu dönemin yarattığı ivmelenmeyle, Cahit Arf, Ahmet Cemal Eringen, Ratip Berker, Mustafa İnan, Turhan Onat, İhsan Ketin, Sırrı Erinç, Feza Gürsey, Asım Orhan Barut, Behram Kuşunoğlu, Oktay Sınanoğlu, Gazi Yaşargil gibi dünya bilimine damgasını vuran çok önemli bilim insanları yetişmiştir.

Hala belki uzaya çıkamadık. Ama Cumhuriyet Türkiye'sinin yetiştirdiği Erdal İnönü, Nüzhet Gökdoğan gibi bilim insanlarımız sayesinde 1997'de dünyaca önemli ulusal gözlememiz olan Tübitak Ulusal Gözlemevi'ni (TUG) kurduk.

Bu bağlamda üçüncü iddianın da geçersiz olduğu açıktır. Ortaokullarda ve liselerde Osmanlıca okutularak Osmanlı'nın bilimsel mirası da tam olarak öğrenilemez. Osmanlı'nın ilk dönemlerindeki bilimsel gelişimini anlamak için Arapça eserler bakmak gerekir. Son dönemler ise bilime katkı yapılmadığı, daha çok Batıdaki bilimsel gelişmelerin takip edildiği dönemlerdir. Bu tür çalışmalar akademik ortamlarca zaten yapılmaktadır ve akademisyenlere bırakılmalıdır.

Son iddia ise Osmanlıca, Osmanlı edebiyatına ilişkin kitapların (şiir, öykü, roman vs) okunabilmesini sağlayacak biçimindedir. Ancak son derece ağırdalanan bu tür eserlerin okunması da ortaöğretim ve lise öğrencileri için zordur. Çoğunlukla zaten bu tür eserler yeni Türkçeye aktarılmıştır.

Osmanlıca'yı ortaöğretimde ve liselerde vermek, gerçekte bilim eğitimi alması gereken genç bilim insanları adaylarının zamanlarını bu dile harcamaları demektir. Modern toplumlar arasındaki yerimiz bilimde yaptığımız başarılarla bağlıdır. Fen

Ortaokullarda ve liselerde Osmanlıca okutularak Osmanlı'nın bilimsel mirası tam olarak öğrenilemez. Osmanlı'nın ilk dönemlerindeki bilimsel gelişimini anlamak için Arapça eserler bakmak gerekir. Son dönemler ise bilime katkı yapılmadığı, daha çok Batıdaki bilimsel gelişmelerin takip edildiği dönemlerdir.

bilimlerinde birçok ülkeden geri olan Türkiye, bu kısır döngüyü bir türlü aşamamıştır. Dolayısıyla öncelikli hedef fen biliminin en iyi şekilde öğretilmesi olmalıdır. Ayrıca mademki gençler tarihi öğrenmek için dil öğrenecekler, bu diller seçmeli olabilir ve Osmanlıca yanında seçmeli olarak Yunanca, Latince gibi dersler seçmeli olarak eklenebilirdi. Ancak bu da açıkça pratik değildir, zira pozitif bilimleri öğrenmesi gereken genç beyinlerin (bu tür dilleri öğrenmesi belki önemlidir ama) asıl öğrenilmesi gereken diğer derslere yönelmemesi, eksik öğrenmesi demektir. Bu da eğitim sisteminin gerilemesi ve bana göre Türkiye'nin geleceğinin karartılması demektir.

Kaynaklar

Mecdut Mansuroğlu, "Eski Osmanlıca", *Tarihi Türk Şiveleri*, Çev. Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 73, Seri: IV, Sayı: A. 21, Ankara 1988, 247-276.

Mustafa Altun, "Alfabe Değişiminin Tarihîsel Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme", *Cumhuriyetimizin 81. Yılına Armağan*, Editör: Yrd. Doç. Dr. Enis Şahin, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Adapazarı, Aralık 2004, s. 57-63.

Nevzat Özkan, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Yıl 2006/1, s. 219-232.

Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, 2009.

Yavuz Unat, "Eğitim Şart"

www.usgam.com.tr/index.php?l=807&cid=1302&konu=26&bolge=0

Zafer Önler, "XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Sözvarlığı", *Kebikeç*, Sayı 6, 1988, s. 157-168.

Lisân-ı Osmânî mi yoksa hurûf-u Arabiyye mi?

Osmanlı Türkçesi adlı dersin hedefinin Türkçenin tarihsel bir dönemini öğretmek olmadığı, Türkçenin Arap harfleriyle yazılışını öğretmek olduğu anlaşılmaktadır. Yazı sistemine ilişkin bilgi de tarihsel metinleri okuyup anlamayı garantileyememektedir. Türkçeyi Arap harfleriyle yazma düşüncesinin ise yazı sistemlerinin saydamlığıyla ilgili ölçütler düşünüldüğünde, bir dayanağı olmadığı açıkça görülmektedir.

Osmanlı Türkçesi dersi tartışmalarıyla birlikte, "Osmanlıcanın Türkçenin Arap harfleriyle yazılmasından ibaret olduğu" yanlışlığı yeniden dile getirilmeye başladı. Lisan-ı Osmânî yani Osmanlıca, Türkçenin XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadarki dönemini, özellikle de bu dönemdeki üst değişkeyi ifade etmektedir. Hurûf-u Arabiyye (Arap harfleri) ise bu dönemde kullanılan yazı sistemini gösterir.

Osmanlı Türkçesi dersi tartışmalarıyla birlikte, "Osmanlıcanın Türkçenin Arap harfleriyle yazılmasından ibaret olduğu" yanlışlığı yeniden dile getirilmeye başladı. Lisan-ı Osmânî yani Osmanlıca, Türkçenin XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadarki dönemini, özellikle de bu dönemdeki üst değişkeyi ifade etmektedir. Hurûf-u Arabiyye (Arap harfleri) ise bu dönemde kullanılan yazı sistemini gösterir.

19. Milli Eğitim Şurası ile birlikte liselerde Osmanlı Türkçesi dersleri gündeme geldi. Aslında mevzu çok daha eski: 2003-2004 öğretim yılında Sosyal Bilimler Liseleri açılmış ve Osmanlı Türkçesi dersleri okutulmaya başlamıştı. 2003 yılında okutulmaya başlamasına karşın, dersin öğretim programı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 12.09.2011 tarih ve 139 sayılı kararıyla uygulamaya konmuştu. Yani 2003-2011 yılları arasında öğretim programı bile olmayan bir ders liselerde okutuldu. 2013'e geldiğimizde ise bu ders tüm liselerde seçmeli olarak okutulmaya başladı. Bu yıl yapılan 19. Milli Eğitim Şurası'nda, bir sonraki adımın hayata geçirilmesi için harekete geçildi ve Osmanlı Türkçesi dersinin zorunlu bir ders olarak tüm liselerin öğretim programlarına alınması gündeme geldi. Sonuçta Şura'da tüm liselerde değil ama

Anadolu İmam Hatip Liselerinde zorunlu olarak okutulması tavsiye kararı çıktı.

2-6 Aralık 2014 tarihleri arasında gerçekleşen Şura'da alınan kararlar tavsiye niteliğinde. Ama sanki Talim ve Terbiye Kurulu, Şura'nın tavsiye kararlarını ne-

Üst değişkeyi kullanan Osmanlı aydını annesinden mader (Far.), babasından peder (Far.), oğlundan mahdum (Ar.), kızından kerime (Ar.) sözcükleriyle söz eder (Aksan, 2000).

Hüve'l-hayyü'l-bâkî

*el-Mevtû ke'sün küllü nâsin şâribün
ve'l-Kefenü siyâbun küllü nâsin lâbisün
ve'l-Cenâzu merkebun küllü nâsin râkibün
ve'l-Kabru bâbun küllü nâsin dâhilün
Hayf sad hayf bağ-ı dehrin ekmeli
Gitti dünyâdan yıkıldı ilm evi
Gitti tevhîd ile râh-ı Hakka ol
İlm ile tutmuşdı doğru yol
Ey-Hulûsî söyle mevt-i târîhini 1281
Rahmet ile yâd ideler nâmını
Müderrisin-i kirâmdan esbak Samsun
Müftisi fazîletli merhum Ahmed Efendi'nin
Rûh-i şerîfiyçün el-fâtîha
Figurre Cim sene 1281*

Samsun Müftüsü Ahmet Efendi'nin 1878 tarihli mezar taşı, bkz. Nefes (2007)

redeyse 10 ay önceden “sezmiş” olmalı ki 20 Ocak 2014 tarih ve 9 sayılı kararında bu dersi İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri içine yerleştirmiş bile. “İleri görüşlülük” bu olsa gerek! Daha önce sadece Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü’nden mezun öğrencilere Osmanlı Türkçesi derslerini verme hakkı tanınırken Talim ve Terbiye Kurulu’nun bu kararında, bu dersin İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi, Dini İlimler Fakültesi ve İslami İlimler Fakültesi mezunları tarafından da verilebileceği hükmü yer alıyor.

Ortaöğretim izleme ve Değerlendirme Raporu’nun (2013), Anadolu İmam Hatip ve İmam Hatip Liselerinde öğrenci oranının arttığı yönündeki verilerini göz önüne aldığımızda, ortaöğretim de daha geniş bir kitlenin bu dersi zorunlu olarak almak durumunda kalacağı açıkça görülüyor. Tüm bu gelişmeler bir sonraki adımın Osmanlı Türkçesi dersinin zorunlu ders olarak diğer liselerde de okutulmaya başlayacağını habercisi. Bunun böyle olacağına yönelik adımlar da atılmış durumda. Gazetelere yansıyan haberlere göre, Milli Eğitim Bakanlığı, 150 bin Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenine Osmanlı Türkçesi eğitimi verdirmek üzere, kurucusunun Nur cemaatine ait olduğu belirtilen Hayrat Vakfı ile bir protokol imzalamış durumda.

Türkçenin Arap harfleriyle yazılışı Osmanlıca mı?

Neredeyse 10 yıldır ortaöğretimde okutulmakta olan bu dersin siyasi iktidarın arzuladığı biçimde yaygınlaştıramadığı ortada. Aynı zamanda dersin başarısı da tartışmalı. Osmanlı Türkçesi dersini alan öğrencilerin metin okuma ve okudukları metinleri anlamlandırma becerileriyle ilgili öz değerlendirmeleri, Arap harfleriyle yazılmış metinleri kısmen doğru okuduklarını, ancak okudukları metinleri anlamlandıramadıklarını gösteriyor (Çalışkan, 2013). Bu durum, Os-

Mezar taşları örneğini ilginç kılan, mezar taşlarının ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerin mutlaka okuması gereken metin türlerinden biri olup olmadığı meselesi değil, Arapça ve Farsça öğelerin çokça yer aldığı mezar taşlarının aslında okunmasının o kadar kolay olmaması.

manlıcanın son zamanlarda ifade edildiği gibi “Türkçenin Arap harfleriyle yazılmış biçimi” olmadığını öğrencilerin yaşadığı gerçek üzerinden gösteriyor. Osmanlıca, Türkçenin tarihsel bir dönemini ifade etmekte, hatta o dönemdeki bir değişkesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden de Arap harflerini bilmek, Osmanlı dönemine ait metinleri okuyabilmek anlamına gelmemektedir.

“Diglossia” olarak adlandırılan iki değişikli durum, genel olarak bir toplumda iki farklı kodun bulunma durumunu ifade etmektedir. Bu iki kod birbirinden farklı diller olabileceği gibi, aynı dilin farklı değişkeleri de olabilir. Arap ülkelerinde “Fasih Arapça” ya da “Klasik Arapça” olarak adlandırılan üst değişke karşısında alt değişke olarak çeşitli bölgesel değişkeler, İsviçre’de üst değişke konumundaki standart Almanca karşısında alt değişke olarak İsviçre Almancası günümüzdeki iki değişikli durumlara örnek olarak verilebilir. Buna benzer bir durum geçmişte Türkçe için de geçerli bir durumdu. XVI. yüzyıldan sonra, Türkçede iki değişikli bir durum ortaya çıkmış, alt ve üst değişkeler birbirinden ayrılmaya başlamıştı. İşte günümüzde “Osmanlıca” olarak adlandırdığımız, “Lisân-ı Osmânî” ya da “Lisân-ı Türkî” olarak da adlandırılan dil değişiksi, bu dönemlerde üst değişkeyken, alt değişke bugün kullandığımız dile çok benzeyen bir dildi.

XVI. yüzyıldan üst ve alt değişkelere örnek iki metin:

Dost bî-pervâ felek bî-rahm ü devran bî-sükûn
Derd çoh hem-derd yoh düşmen kavî tâlî' zebûn
Fuzulî

Karşıdan görünen ne güzel yayla
Bir dem süremedin giderim böyle
Ala gözlü pirim sen himmet eyle
Ben de bu yayladan şaha giderim
Pir Sultan Abdal

"Osmanlıca" terimi, Türkçeden farklı bir dili çağrıştırmaktan ötürü eleştirilmektedir. Bu nedenle de kimi araştırmacılar Osmanlı dönemindeki yazı dilinin Türkçenin bir "lehçesi" olduğunu vurgulamak amacıyla "Osmanlı Türkçesi" terimini tercih etmektedir. İster "Osmanlıca" diyelim ister "Osmanlı Türkçesi", bu terimler Türkçenin XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadarki dönemini ifade etmektedir. Elbette Osmanlıca Türkçeden "farklı" bir dil değildir. Ancak konu yazı dili olunca bu terim ister istemez ikideğişkeli durumun ortaya çıktığı dönemlerdeki üst değişkeyi anlatmak için kullanılmaktadır.

Okuyamayacakları metinleri okumaları için bir ders

Osmanlı Türkçesi adlı dersin liselerde zorunlu ders olarak okutulması gerektiğini savunanların gerekçesi, bilindiği gibi, gençlerin bugüne kadar okuyamadıkları metinleri okuyabilme olanağını sağlamak. Bu konuda da ilginç bir metin örneğini dile getiriyorlar: Mezar taşları. Bu metin örneğini ilginç kılan, mezar taşlarının ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerin mutlaka okuması gereken metin türlerinden biri olup olmadığı meselesi değil, Arapça ve Farsça öğelerin çokça yer aldığı mezar taşlarının aslında okunmasının o kadar kolay olmaması.

Mezar taşlarını bir kenara bırakırsak, hangi önemli eserin Latin harflerine aktarılmış biçiminin olmadığı sorusu akla geliyor. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okuyan bir öğrenci bile Divan Edebi-

Ordu Salnamesi" adlı eserin kapağı.
Eser "hurûf-ı munfasıla" olarak adlandırılan
biçimde yazılmıştır.

yatı derslerinde Latin harflerine çevrilmiş metinleri tercih ederken, lise öğrencileri Latin harfleriyle yazılmış metinler yerine Arap harfleriyle yazılmış metinleri neden okusunlar? Uzmanların bile okumakta güçlük çektiği el yazması eserleri mi okuyacaklar?

Eğer mesleki bir gereklilik bulunmuyorsa, Latin harflerine çevrilmemiş Osmanlıca bir metinle karşılaşma olasılığı oldukça düşük görünüyor. Karşılaşılsa bile ortaöğretimde alınan derslerin sun-

Türkçenin Arap harfleriyle yazılışına ilişkin sorunlar Cumhuriyet döneminden çok daha önce bu tartışılmaya başlamıştı. Söz gelimi, XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi, "ömrü boyunca doğru yazılmış bir kitap göremediğini" belirterek Arap yazısının yetersizliğinden söz etmiştir.

duğu birikimle, bu tür metinlerin okunup anlaşılması pek olanaklı değil gibi. Öğrencilerin öz değerlendirmeleri de bu savı doğrulamaktadır. Günlük yaşamda Osmanlıca metinlerle karşılaşmış karşılaşılmadıkları sorusuna öğrencilerin çoğu olumsuz yanıt vermiştir (Çalışkan, 2014). Çalışkan'ın bu çalışmasında, öğrencilerin büyük bir bölümü Osmanlıca bilgilerini kullanarak herhangi bir araştırma ya da çalışma yapmadıklarını da belirtmişlerdir.

Gerek 19. Milli Eğitim Şurası'ndaki tartışmalar gerekse siyasi iktidarın açıklamaları, Osmanlıcadan anlaşılan şeyin Türkçenin Arap harfleriyle yazıldığı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Osmanlı Türkçesi adlı dersin hedefinin Türkçenin belirli bir dönemini öğretmek olmadığı, Türkçenin Arap harfleriyle yazılışını öğretmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Türkçenin Arap harfleriyle yazılış konusuna değinelim.

Türkçenin Arap harfleriyle yazılış

Aslında Türkçenin Arap harfleriyle yazılışına ilişkin sorunlar Cumhuriyet döneminde fark edilmiş değildir, çok daha eskiden bu sorun tartışılmaya başlamıştı. Söz gelimi, XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi, "ömrü boyunca doğru yazılmış bir kitap göremediğini" belirterek Arap yazısının yetersizliğinden söz etmiştir. Tanzimat dönemiyle birlikte sorunlar daha çok dile getirilir olmuştur. 12 Mayıs 1862 tarihinde Münif Efendi Cemiyet-i İlmiye Osmanlı'da verdiği konferansta Arap harfleriyle oluşturulan yazı sisteminin değiştirilerek okumayı ve yazmayı kolaylaştırıcı biçime dönüştürülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir yıl sonra, Mirza Feth-Ali, "harflerin ıslahı" tasarısını Sadrazam Fuat Paşa'ya sunmuştur. Sonraları, 1869 yılında Namık Kemal'e İranlı aydın Melkum Han arasında başlayan tartışma, ilerleyen zamanlarda Terakki ve Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetelerine taşınmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tartışmalar hızlanmış, bu dönemlerde Hüseyin Cahit (Yalçın), Celal Nuri (İleri), Abdullah Cevdet gibi aydınların açıkça Latin yazı siste-

mine geçmek gerektiğini dile getirdikleri görülmektedir.

Bu dönemlerde, Arap yazı sisteminin yol açtığı sorunları çözmek adına, Latin alfabesine dayanan bir yazı sistemini savunmak yerine, ilk akla gelen çözüm Arap yazı sisteminin yeniden düzenlenebileceğidir. "Hurûf-ı munfasıla" ya da "hatt-ı cedit" olarak adlandırılan, harflerin ayrı yazılması konusu böyle bir çabanın sonucudur. Aslında 1863 yılında ortaya atılan bu öneri, sonraları Enver Paşa'nın isteğiyle "Ordu Elifbâsı" adıyla Balkan Savaşı sırasında kullanılmaya başlanmıştır. Arap yazısının yeniden düzenlenmesi yönünde bir başka öneri de yazıda ünlüleri gösteren imlerin eklenmesine yönelik "hareke-i harfiye" önerisiydi. Arap yazı sisteminin Türkçe için yeniden düzenlenmesine yönelik tüm öneriler başarısız olmuştur. Bu başarısızlıklar da yazı sistemini tartışılmakta olan Latin yazı sistemine yönlendirmiştir.

Yazı sistemlerinde saydamlık

Mesele harflerin bitişik yazılması meselesi değildir sadece. Arap yazı sistemiyle ilgili sorunlar, büyük çapta yazı-birim-sesbirim etkileşimleri kaynaklıdır. Alfabetik yazılarda yazıbirim olarak adlandırılan birim, dilde anlam ayırt edici en küçük birim demek olan sesbirimi gösteren harf ya da harf birleşimlerini adlandırmak için kullanılır.

Yazı sistemleri de yazıbirim-sesbirim etkileşiminin saydamlığını gösteren "yazı sisteminin derinliği" olarak adlandırılan bir etkene bağlı olarak sınıflandırılmaktadır. Yazıbirimlerin sesbirimlerle tümüyle ya da büyük bir oranda eşleştiği, Fince, Ma-

carca, İtalyanca, Sırpça-Hırvatça, Türkçe gibi dillerde görülen yazı sistemi "saydam" olarak nitelenirken sesbirimlerin yazıbirimlerle düzenli biçimde örtüşmediği Arapça, İngilizce, Fransızca gibi dillerin yazı sistemleri "opak" olarak adlandırılır. Elbette, ilkece seslerle harflerin tümüyle örtüştüğü bir yazı sisteminden söz etmek olanaksızdır. Söz gelimi, Türkçede *kapı* ve *kedi* sözcüklerinde görüldüğü gibi, <k> harfi iki sesle etkileşime girse bile bu iki birim anlam ayırt edici bir özelliğe sahip olmadığı için, diğer bir deyişle birer sesbirim olmadıkları için yazı sisteminin saydamlığını etkilemez. Kısacası, yazı sistemlerinin saydamlığı, harf-ses etkileşimlerine göre değil, anlam ayırt edici birimlere dayalı olarak, yani yazıbirim-sesbirim ya da harf-sesbirim etkileşimlerine göre değerlendirilir.

Arap yazı sisteminde yazıbirim-sesbirim etkileşimi

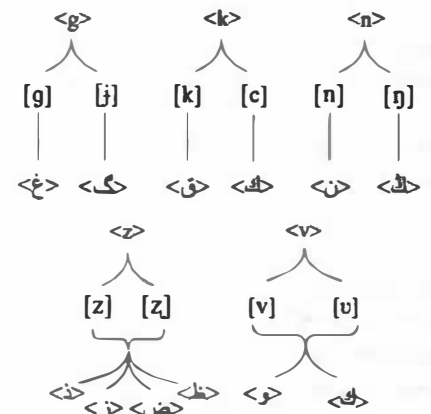
Türkçenin Latin harfleriyle yazımında, herhangi bir sesbirim karşılığı olmayan tek harf <ğ> harfidir. Tersine bir durum, yani yazıbirim karşılığı olmayan bir sesbirim bulunmamaktadır. Ancak bir ya da birden çok sesbirimi örten süre, vurgu, ton gibi parçalar üstü sesbirimlerin yazı sisteminde her zaman bir karşılığı bulunmamaktadır.

Türkçenin Arap harfleriyle yazımına ilişkin en çok dile getirilen şey, Arap alfabesiyle Türkçe yazımında, Türkçedeki sekiz ünlüyü göstermek üzere dört yazıbirimin (<ا>, <و>, <ى>, <ه>) kullanılmış olmasıdır. Bunla r dışında, sözcük başlarında ünlüleri göstermek üzere <او>, <ای> gibi diyagraflardan da yararlanıl-

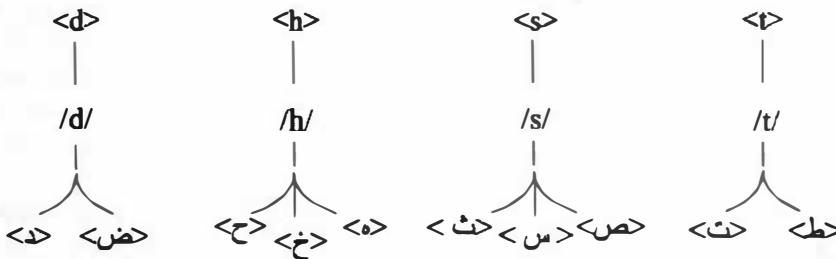
mıştır. Dolayısıyla ünlülerle ilişkili olarak sesbirim-yazıbirim etkileşiminde her bir sesbirimi tek bir yazıbirim karşılayamamaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz "hareke-i harfiye" önerisi de bu sorunun önüne geçmeyi hedeflese de başarılı olamamıştır.

Ancak sanıldığı gibi, tek sorun ünlülerle ilgili değildir. Öyle olsaydı Latin yazı sistemini benimsemek yerine, Arap harflerinin ıslah edilmesi yoluna gidilir, çocuklarımız da rahat rahat mezar taşlarını okuyabilirdi. Arap yazı sisteminde, yazıbirimlerin birden çok sesbirimle etkileşimleri de söz konusudur. Arap yazı sisteminde 26 yazıbirim Türkçedeki tek bir sesbirim ile örtüşürken, <ا>, <ض>, <ط>, <ع>, <ك>, <و>, <ه>, ve <ى>, ve <ى> gibi yazıbirimleri birden çok sesbirimle etkileşime girmektedir. Söz gelimi, <ع> yazıbirimi sekiz ünlü ve bir ünsüz ile etkileşiminin yanı sıra iki farklı parçalar üstü birimle olan etkileşimiyle yazıbirim-sesbirim etkileşiminde en karmaşık ilişkiyi kuran yazıbirim görünümündedir.

Arap alfabesiyle Türkçe yazımında, aynı yazıbirimin birden çok sesbirimle etkileşiminin yanı sıra tek bir sesbirimin birden çok yazıbirim ile etkileşimi de söz konusudur. Şekil 1'de görüldüğü gibi, Arap alfabesindeki bazen iki, bazen üç yazıbirim aynı sesbirimle etkileşim içindedir.

Şekil 2.-Türkçenin Arap ve Latin Alfabetiyle Yazımında Sesbirim Değişiklerinin Yazıbirimlerle Etkileşimi

Şekil 1.-Türkçenin Arap ve Latin alfabetiyle yazımında sesbirimlerin yazıbirimlerle etkileşimi

Yazı sisteminin saydamlığını etkileyen bir başka etken de sesbirimlerin değişkelerinin farklı yazıbirimlerle etkileşime girmesidir. Şekil 2'de görüldüğü gibi, /g/, /k/ ve /n/ sesbirimlerinin değişkeleri, farklı yazıbirimlerle etkileşim içindedir. Ancak /z/ ve /v/ sesbirimlerinin iki değişkesinin bu türden bir etkileşimi bulunmasa da bu sesbirimler yine de iki farklı yazıbirimle etkileşime girer.

Yazı sisteminin saydamlığını etkileyen bir başka etken, eklerin yazımında sesbilimsel nedenlerle ortaya çıkan biçimlenişlerin gösterilmesidir. Söz gelimi Türkçede *-DI* ekinin sesbilimsel etmenlere bağlı olarak *-dı*, *-di*, *-du*, *-dü*, *-tı*, *-ti*, *-tu* ve *-tü* biçiminde sekiz altbiçimciği bulunmaktadır ve Latin yazı sisteminde sekizi de gösterilir. Türkçenin Arap harfleriyle yazımında ise tüm sesbilimsel koşullanmalar göz ardı edilerek bu biçim-birimin sekiz altbiçimciği tek bir biçimde, *دی* (di) biçiminde gösterilir. Arap yazı sisteminde, bu türden farklı altbiçimciklerin tek bir biçimde gösterilme oranı %52.5'tir. Konuşma dilindeki altbiçimcik sayısı ile yazıdaki altbiçimcik sayısının örtüşme oranı ise sadece %24.6'dır (Aydın, 2012).

İki yazı siteminde harf-sesbirim eşleşmesinin karşılaştırılması

Buraya kadar, yazıbirimler ile sesbirimler arasındaki etkileşimler çerçevesinde, Arap yazı sisteminin saydam olmaksızın çok uzak bir yerde olduğunu gördük. Ancak bunu daha belirgin biçimde görebilmek için sözcüklerde tek tek yazıbirimlerin hangi sesbirimlerle örtüştüğünün ortaya konması da gerekir. Söz gelimi, Arap yazı sisteminde <ح> (te), <ر> (re) ve <د> (dal) yazıbirimleri birer sesbirimle etkileşime girmektedir, ancak yine de bu yazıbirimlerin kullanıldığı sözcükler saydamlık sergilemiyor olabilirler. Bunun böyle olmadığını sekiz sesbirimden oluşan *tereddüt* sözcüğünde görebiliriz, bu sözcük Osmanlıcada sadece dört yazıbirimle gösterilmektedir: تردد (te+re+dal+dal).

Daha önceki bir çalışmamızda, 10.525 sözcüğün sesbirim ve harf sayıları belirlenerek tam ve kısmi olarak eşleşen sözcükleri belirlemiştik (Aydın, 2012). Bu araştırmada, Latin alfabesine dayalı bugünkü Türkçe yazı sisteminde harf-sesbirim eşleşmesinin %95.33 ora-

Bu araştırmada, Latin alfabesine dayalı bugünkü Türkçe yazı sisteminde harf-sesbirim eşleşmesinin %95.33 oranında tam olarak gerçekleştiği, Arap alfabesine dayalı Türkçe yazı sisteminde ise bu oranın %21.14'te kaldığı görülmüştür. Bu da Arap yazı sisteminin bir hayli opak olduğunu gösterir.

nında tam olarak gerçekleştiği, Arap alfabesine dayalı Türkçe yazı sisteminde ise bu oranın %21.14'te kaldığı görülmüştür. Bu da Arap yazı sisteminin bir hayli opak olduğunu gösterir.

Osmanlı Türkçesi adlı dersin hedefinin Türkçenin tarihsel bir dönemini öğretmek olmadığı, Türkçenin Arap harfleriyle yazılışını öğretmek olduğu anlaşılmaktadır. Yazı sistemine ilişkin bilgi de tarihsel metinleri okuyup anlamayı garantileyememektedir. Türkçeyi Arap harfleriyle yazma düşüncesinin ise yazı sistemlerinin saydamlığıyla ilgili ölçütler düşünüldüğünde bir dayanağı olmadığı açıkça görülmektedir.

Kaynaklar

Aksan, D. *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.

Aydın, Ö., Elifbâdan Alfabeğe: İki Yazı Sisteminde Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39 (Nisan), 2012, 61-86.

Çalışkan, Nihal, Lise Düzeyindeki Osmanlı Türkçesi Dersi Öğretim Programı'nın Uygulanışına İlişkin Öğrenci Görüşlerine Dayalı Bir Değerlendirme, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 2013, 329-343.

Millî Eğitim İstatistikleri: *Örgün Eğitim 2013/14*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Resmi İstatistik Programı Yayını, 2014.

Nefes, Eyüp. "Samsun Merkez Kökcüoğlu Mezarlığı'nda Kitabelerinde Şair Adı Bulunan Mezar Taşları", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24-25, 2007, 229-246.

Ortaöğretim İzleme ve Değerlendirme Raporu 2013, Yay. S. Polat, Haz. M. Özoğlu, R. Yıldız, Y. Canpolat, Ankara: İzleme ve Değerlendirme Grup Başkanlığı, Ortaöğretim Genel Müdürlüğü, 2013.

Osmanlı Türkçesi 2003-2004 öğretim yılında açılan Sosyal Bilimler Liseleri'nde okutulmaya başlanmasına karşın, dersin öğretim programı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 12.09.2011 tarih ve 139 sayılı kararıyla uygulamaya konmuştu.

Osmanlıca Türkçe değildir

Osmanlı yönetici sınıfının ve eğitimli seçkinlerin kullandığı bir yazışma ve edebiyat dili olan Osmanlı Türkçesi, günlük hayatta konuşulan bir dil olmamıştır. En belirgin özelliği, Türkçe cümle altyapısı üzerinde, İslam dünyasının klasik kültür dilleri olan Arapça ve Farsçayı serbestçe kullanma olanağı tanınmasıdır.

AKP ve Başyüce'nin saçmalıkları yüzünden tamirat çantasını gene açacağız. Başyüce "Lamı cimi yok herkes Osmanlıca öğrenmek zorunda!" diyor. Başyüce böyle bir ferman buyurabilir ama henüz cumhurbaşkanlığı Ak Kondu'sunda oturuyor. Ak Kondu (1) henüz Başyücelik otağı olmadı. Olup olmayacağı da belli değil...

Başyüce ferman buyuracak da çomarlara saldırmayacak, mümkün mü? Osmanlıca, bizim konuştuğumuz Türkçenin Arap harfleriyle (Eski Türkçeyle) yazılması imiş... Ee, bu durumda Harf Devrimi'nden (1928) geri mi dönülecek?

Önce geveze ağızları Japon tutkalıyla yapıştıralım ki sussunlar ve biz işimize bakalım:

"Osmanlı" ve "Osmanlıca" tarih, coğrafya, yurt bilgisi ve sosyolojide bir sınıfı, yönetici sınıfı işaret eder. Sınıfsal kavramdırlar. "Osmanlı" yönetendir, efendidir ve "Osmanlıca" da onun konuşup yazdığı dildir. Ulusal değil sınıfsal bir dildir. Ulusal dil Türkçedir.

Söylenmesi ayıp bizim zulada bu türden marazlara karşı her zaman ilaç bulunur. İlaçın reçetesi 9 Kasım 2008 tarihli Hürriyet gazetesinde yayımlanmış. Yazının adı: "Anadolu Halkı ve Aleviler"

Isıtmaya gerek yok, tazedir hemen okuyalım:

[Prof. Dr. Nur Vergin "Din, Toplum ve Siyasal Sistem"de yer alan "Din ve Muhafız Olmak: Bir Halk Dini Olarak Alevilik" (Bağlam Yayınları, s.66) adlı makalesinde, Osmanlı dönemi toplumsal yapılanmasını merkez ve çevre olmak üzere iki düzlemde konumlandırır ve bu ikilinin özelliklerini 6 kalemde belirler:

Merkez:

- * Kentliler ve yerleşik halk,
- * Askeri sınıf,
- * Etnik heterojenlik,
- * Ortodoks İslam (Sünni),
- * Arap-Fars kültürü,
- * "Osmanlıca"

Çevre:

- * Göçebeler,

İstanbul merkezinden uzaklaştıkça Osmanlıcanın etkisi azalır ve taşra yöneticileri de Osmanlıcadan uzaklaşır.

"Osmanlı" ve "Osmanlıca" tarih, coğrafya, yurt bilgisi ve sosyolojide bir sınıfı, yönetici sınıfı işaret eder. Sınıfsal kavramdırlar. "Osmanlı" yönetendir, efendidir ve "Osmanlıca" da onun konuşup yazdığı dildir. Ulusal değil sınıfsal bir dildir. Ulusal dil Türkçedir.

Latin harfleri alınmasaydı, halifeliği ve saltanatı kaldıran Devrim'in hiçbir etkisi kalmazdı.

- * Halk tabakaları (reaya),
- * Etnik homojenlik (Türkmen),
- * Heterodoks İslam (Alevilik),
- * Türkmen kültürü özgüllüğü,
- * Türkçe.

Bu nitelemelerden hareketle merkez ve çevrenin portresini çizebiliriz:

- * Nüfus: Kentliler ve yerleşik halk - Göçebeler,
- * Sınıf: Yönetici asker - Halk tabakaları (reaya),
- * Etnos: Etnik heterojenlik (çoğul etnisite) - Etnik homojenlik (Türkmen),
- * Din: Ortodoks İslam (Sünni) - Heterodoks İslam (Alevilik),
- * Kültür: Arap-Fars kültürü Türkmen kültürü
- * Dil: Osmanlıca - Türkçe.

Yani: Kentli ve yerleşik olan halk çoğul etnisiteden (Türk, Rum, Ermeni, Arap ve diğerleri) oluşuyor; Arap-Fars kültürünün yörüngesine girmiş olan yerleşik kentli halk ise Osmanlıca konuşuyor. Ancak bunu da abartmamak gerekir. Çünkü İstanbul merkezinden uzaklaştıkça Osmanlıcanın etkisi azalır ve taşra yöneticileri de Osmanlıcadan uzaklaşır.

Çevreyi ise Türkmen ağırlıklı, Türkmen kültürünü koruyan, has Türkçe konuşan

göçebe ve Alevi halk oluşturuyor. Bu nitelendirme, şimdiye kadar pek dile getirilmeyen bir gerçeği de yansıtıyor: Anadolu'nun yerleşik, kentli, sivil meslek sahibi Hristiyan halkı Müslüman olurken Sünniliği seçmiştir. Bunun böyle olması, yerleşik Hristiyan halkın yerleşik Türklerin mezhebi olan Sünniliği tercih etmeleri çok doğal. Çünkü göçebe ve Alevi Türkmenler, üretim ve tüketim tarzları ile yerleşik Müslüman ve Hristiyan halk için ortak tehlikeyi temsil etmekteydi. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde görülen, göçebe ve Alevi Türkmenlerin merkeze karşı giriştikleri ayaklanmalarının tek nedeni bu ikilik olmasa da ayaklanan taraf karşısında her zaman yerleşik kentlileri (Müslüman ve Hristiyan) buluyordu. Bu merkez-çevre çatışması yüzyıllarca sürdü ve bu süreç içinde merkezdeki Hristiyanların büyük bir bölümü Sünni İslam'a döndü.

Yapı budur: Şu anda sahip olduğumuz Türk dilini ve Türk kültürünü merkezden çok çevreyi oluşturan kitlelere borçluyuz.

Osmanlı döneminde Halife ve Şeyhülislam'ın temsil ettiği Sünni İslam, toplumun inanç bağlamında egemen unsurdur. Çevrenin inancı olan Heterodoks İslam (Alevilik) Osmanlı döneminde devlet için tehlikeli ve güvenilmez öge muamelesi görmüş ve Alevi halk her fırsatta şiddetle cezalandırılmıştır.

Cumhuriyet, "Tehlike ve güvenilmezlik" kaygılarını iki taraf için de gidermiş olmasına karşın, onun kurduğu Diyanet İşleri Baş-

kanlığı, merkezi ve Sünniliği temsil etmeyi sürdürmüştür.

Evrensel demokrasinin şiarları adalet, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ise, bu şiarların artık Alevi inancına sahip halkımızın kimliğini de kapsaması gerekmektedir. Resmen!]

Başıyüce'nin Osmanlıca aşkı Alevi düşmanlığından kaynaklanıyor olmasın sakın?!

İşin içine Osmanlıca girsin de "Harf Devrimi"nin, Alfabe devriminin kapısı çalınmasın olur mu? Elbette olmaz ki olmaz!

Onun da ilacı var zulada. "Harf Devrimi Konusunda Zırvallar" adlı reçetesi 15 Kasım 2012 tarihli Aydınlik gazetesinde yayınlanmıştır:

[Mürteci tayfasından Mustafa Armağan, Zaman gazetesinde yayınlanan (04.11.12) "7 Soruda Harf İnkılâbı" adlı yazısını bir dergi kapağı ve bir alıntı ile süslemiş.

Kapak 1928 Ağustos ayının Akbaba dergisinin kapağı: Elinde bir divit, ayaklarının altında Arap harfleri, Mustafa Kemal görülüyor. Arkada, ufukta bir güneş doğmakta...(2) Yazıcı Mustafa Armağan, resmin altına, "Arap harflerinin Yunanlılar gibi 'düşman' kategorisinde görüldüğünü

1913 yılında ülkedeki

okur-yazar oranı % 10.6,

öğrenci sayısı 350.000

civarında iken, 1938 yılında

okur-yazar oranı % 11.4'e,

öğrenci sayısı ise 1.110.000'e

çıkıştır. Yine 1923'te, tüm

ilkokulların sayısı 4.894,

öğrenci sayısı 341.941,

öğretmen sayısı 10.138 iken,

1931 yılında okul sayısı

6.788'e, öğrenci sayısı

567.361'e, öğretmen sayısı

15.064'e yükselmiştir.

Osmanlıca diye bir dil vardır. İçinde Türkçe sözcükler de vardır ama dil Türk dili değildir. Çünkü isim ve sıfat tamlamaları, cümle yapısı (sentaks) Türk diline uygun değildir, Arapça ve Farsçadır.

resmeden örneklerden sadece biridir" diye yazmış. (Önemli not: "Yunanlılar" yanlıştır. Doğrusu: "Yunanlar").

Devrimin Arap harflerini "düşman" olarak gördüğü doğrudur. Devrim Latin harflerini alarak Arap-İslam zihniyet dünyasından ayrılmayı seçmiştir. Bu değişim olmasaydı Halifeliği ve saltanatı kaldıran Devrim'in hiçbir etkisi kalmazdı.

Bir anlamsız alıntı

Mustafa Armağan, yazınsal ve felsefi önemi abartılıp cıalanmış Cemil Meriç'ten bir alıntı yapmış: "1928'den itibaren kütüphaneler tuğla yığınınına dönecek..."

Bu cümleyi okuyan, 1928 yılında, Osmanlı-Arap harflerinin mirası olarak, Saint Petersburg (30,7 milyon kitap), Washington (11 milyon kitap) kütüphanelerinin bize kaldığını sanabilir. Ama ülkede ne kütüphane, ne de tuğlaya dönüşecek kitap vardı:

Osmanlıların ilk dönemlerinde Selçuklu geleneğinin devamı olarak kütüphaneler cami, türbe, tekke gibi yerlerde ya da imarethanelerde kuruluyordu. Bu kütüphanelerde bulunan kitapların büyük çoğunluğu dini kitaplar idi.

1925 yılında hazırlanan bir rapora göre: 64 il merkezinden 45'inde ve 395 ilçeden 366'sında genel kütüphane yoktu. Bütün Anadolu'daki kitaplıklarda bulunan kitap sayısı 60-70 bin dolaylarındadır.

2011 yılında, bizler için, Arap, Çin, Japon, Kiril alfabeleriyle yazılmış olan hiçbir değerli eser tuğla yığını değildir. Bu dilleri bilenler bu kitapları dilimize çevirip yayınlattılar, bizler de okuruz. Harf devrimi yüzünden tuğlaya dönüşmüş 10 tane bilimsel kitap adı veremezler.

Bir günde gelen cahillik

Mürteci yazarı, harf devriminin okur-yazarlık açısından pek yararlı olmadığını iddia ediyor. Oysa herhangi bir kaynaktan kolayca bulunabilecek sayılar bu iddiayı yalanlamakta:

1923 yılında ülkedeki okur-yazar oranı % 10.6, öğrenci sayısı 350.000 civarında iken, 1938 yılında okur-yazar oranı % 22.4'e, öğrenci sayısı ise 1.110.000'a çıkmıştır.

1923'te, tüm ilkokulların sayısı 4.894, öğrenci sayısı 341.941, öğretmen sayısı 10.238 iken, 1932 yılında okul sayısı 6.788'e, öğrenci sayısı 567.361'e, öğretmen sayısı 15.064'e yükselmiştir. 1938 yılında ise okul sayısı 7.862'ye, öğrenci sayısı 813.636'ya, öğretmen sayısı ise 17.720'ye ulaşmıştır.

Orta, lise ve yüksek öğrenimde ise durum ilkokullardan daha beterd. İnönü'nün gerekçesine yer vermek için bu konuda aktarma yapmayacağım. İsteyen gösterdiğim kaynağa bakabilir.

Osmanlı Türkçesi, günlük hayatta konuşulan bir dil olmamıştır.

İnönü'nün gerekçesi

İnternette gezinirken, devrim düşmanı sitelerde, İsmet İnönü'nün Harf Devrimi'yle ilgili açıklamasını buldum. Alıntıyı "Altınton. org. İslam ve Bilim" adlı siteden yapıyorum:

"Harf devriminin tek amacı ve hatta en önemli amacı, okuma yazmanın yaygınlaşmasını sağlama değildir. Okur-yazar oranının düşük oluşunun yegâne sebebi alfabe-nin öğrenilmesinin zor olması değildi. Uzun yıllar devlet, eğitim sorununa eğilmemiş, kitlesel eğitime önem vermemişti. Devrimin temel gayelerinden biri yeni nesillere geç-mişin kapılarını kapamak, Arap-İslâm dün-yası ile bağları koparmak ve dinin toplum üzerindeki etkisini zayıflatmaktır. Yeni nesil-ler, eski yazıyı öğrenemeyecekler, yeni yazı ile çıkan eserleri de biz denetleyecektik. Din eserleri eski yazıyla yazılmış olduğundan okunmayacak, dinin toplum üzerindeki etki-si azalacaktı."

Alıntıyı göya İnönü'nün Hatıraları'ndan yapıyorlar ama Bilgi Yayınevi tarafından yayınlanan "İsmet İnönü, Hatıralar"ın Harf Devrimi'yle ilgili bölümünde (s.483-486) böyle bir "parça" yok. Bu mürteci İslamcılar anadan doğma sahtekâr! İnönü, adını verdi-ğim yerde, şunları yazıyor:

"Harf inkılâbı okuma yazma kolaylığına bağlanamaz. Okuma yazma kolaylığı Enver Paşa'yı tahrik eden sebeplerdir. Ama, harf inkılâbının bizde tesiri ve büyük faydası, kültür değişmesini kolaylaştırmasıdır. İster istemez Arap kültüründen koptuk. Arap kül-türünün ve Arap dilinin tesiri hakkında, yeni nesiller bizim kadar fikir edinemezler. Bir misal olarak söylemek isterim: Benim ço-cukluğumda kültür sahibi adamlar, Türk di-linin kifayetsizliğinden, eksikliğinden me-yus olarak bahsederlerdi ve bunun için cemiyet içinde hem Türk diye bir millet olarak Arap-tan ayrılığı kaldırmalıydık, hem de sağlam bir dile kavuşmak maksadıyla Arapçayı ka-bul etmeliydik, derlerdi. Yani vaktiyle devleti kurarken ve Türk dilini yaparken Arap dilini kabul etmek doğru olacaktı, görüşünü ha-raretle savunurlardı. // Anadolu'da ilk Türk devletini kuranların hepsi Türk beyi olarak devlet başına geçmişler ve milli hususiyet-lerini muhafaza etmişlerdir. Sonra Osmanlı-lar devrinde, edebiyat vesilesiyle dil ihtiyacı

Dönemin konuşma Türkçesinin sesini; klasik Osmanlı eğitimi almış yazarların metinlerinde tanımak çok güçtür.

genişledikçe sanatı Arap dili üzerinde işle-mek hevesi milli kültürü zayıflatmıştır. Bizim devrimizde Latin harflerine geçmek Türk di-lini ve milli kültürü kurtarmak için esaslı bir etken olmuştur." (S.485)

İşte size Mustafa Armağan'ın da öğren-mesi gereken Harf Devrimi'nin gerçek ge-rekçesi!]

Osmanlıca diye bir dil vardır. İçinde Türkçe sözcükler de vardır ama dil Türk dili değildir. Çünkü isim ve sıfat tamlamaları, cümle yapısı (sentaks) Türk diline uygun değildir, Arapça ve Farsçadır.

1950'lerde dalga geçmek için şöyle cümleler ezberlemiştik:

-İmanım tahtelbahir (taht el bahr) göğ-süm denizaltı.

-Bab-ı âli yüksek kapısından tek bir atlı yek süvari mürur edip geçerken...

İtiraf etmeliyim: Osmanlıcanın gerçek Türkçe olduğu iddialarını ciddiye al(a)ma-dığım için ciddi bir araştırma yapmadan internetin wikipedisine uğradım ve orada sözlükçü Şemseddin Sami Bey'in şöyle bir cümlesini okudum:

"Söylediğimiz lisan ne lisanıdır ve nere-den çıkmıştır? Osmanlı lisanı tabirini pek de

doğru görmüyoruz çünkü bu unvan Selâtin-i Osmaniye'nin birincisi, fatih-i meşhurun nam-ı âlilerine nisbetle müşarünileyhin te-sis etmiş oldukları bir devletin unvanıdır. Hâlbuki lisan ve cinsiyet müşarünileyhin zuhurundan ve bu devletin tesisinden eski-dir. Asıl bu lisanla mütekelim olan kavmin ismi "Türk" ve söyledikleri lisanın ismi dahi "lisan-ı Türkî'dir. Cühela-yı avam indinde mezmum addolunan ve yalnız Anadolu köylülerine ıtlak edilmek istenilen bu isim intisabıyla iftihar olunacak bir büyük ümme-tin ismidir. Bize kalırsa o aktar-ı baidedeki Türklerin lisanıyla bizim lisanımız bir oldu-ğundan ikisine de "Lisan-ı Türkî" ism-i müş-tereki ve beynlerindeki farka da riayet olun-mak istenildiği hâlde onlarınkine "Türkî-i Şarkî" ve bizimkine "Türkî-i Garbî" unvanı pek münasiptir."

Sözlükçü Şemseddin Sami, Türkleş-mesinin etkisinde kalan ve belli bir ölçüde arınmış olan Yeni Osmanlı dilinde yazıyor. "Türk dili", "Türkçe" ya da "Türk lisanı" de-mek varken Osmanlıca tamlama kuruyor ve "Lisan-ı Türkî", "ism-i müştereki" türünden Hacivatlıklar yapıyor.

Divan şairlerinin ve saray katiplerinin icadı olan Osmanlıca üç evreden geçmiştir.

1. Eski Osmanlıca: 15. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar.

2. Klasik Osmanlıca: 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar.

3. Yeni Osmanlı: 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyıla kadar.

Osmanlı yönetici sınıfının ve eğitilmiş seçkinlerin kullandığı bir yazışma ve edebiyat dili olan "Osmanlı Türkçesi, günlük hayatta konuşulan bir dil olmamıştır. En belirgin özelliği, Türkçe cümle altyapısı üzerinde, İslam dünyasının klasik kültür dilleri olan Arapça ve Farsçayı serbestçe kullanma olanağı tanınmasıdır."

"Osmanlı yazı dili belirgin anlamda 15. yüzyıl ortalarında biçimlenmeye başladı ve 16. yüzyıl başlarında klasik biçimine kavuştu. 19.yüzyıl ortalarından itibaren gazeteciliğin ve Batı etkisindeki edebiyatın gelişmesiyle hızlı bir evrime uğrayan Osmanlı Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra gerçekleştirilen Harf Devrimi (1928) ve Dil Devrimi (1931) sonucunda yazı dili ve gramer olarak kullanımdan kalktı ancak, konuşma ve yayın alanındaki kullanımı Türk Dil Kurumu'nun yabancılık kelimeleri Türkçeleştirme uğraşları ve Batılılaşmanın ivme kazanması ile kullanıma giren yeni kelimeler sayesinde değişime uğrayarak devam etti ve bugün kullanılmakta olduğumuz modern Türkçeye dönüştü."

Lafı uzatmayıp örneklemeye geçelim:

"Şeyhülislam Esad Efendi'nin 1725-32 yılları arasında yazılan *Lehçet-ül Lügat* isimli sözlüğünün önsözü, 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin özellikle rafine bir örneği olarak alıntılanmaya değer."

"Amed-i medid ve ahd-i ba'iddir ki daniş-gâh-ı istifadede nihade-i zanu-yı taleb etmekle arzu-yı kesb-i edeb kılıp gerçi irre-i ahen-i berd-i gûş-i bi-müzd zerre-i fulad-ı fu'ad-ı infihâmı hîred edemeyip şecere bi-semere-i isti'daddan yek-bar-ı imkân intişar-ı nüşare-i asar-ı hayr-ül me'ad as'ab-ı min-hart-ül katad olup ancak piş-nigâh-ı ihvan ve hullanda hem-ayar-ı nühas-ı hassas olan hey'et-i danişveriyi zaharîf-i tafazzul ile temviye ve tezyin edip bezm-gâh-ı sühan-güyanda iksar-ı sersere ile ser-halka-ı ihvab-ı hava-ayın olmuş idim."

Osmanlı hayranı Başyüce ile Başvekili Bayefendi yukarıdaki cümlelerin tek bir satı-

rını günümüz Türkçesinde söylesinler ben eşek gibi anırım. Ama anırmak zorunda kalmayacağım yüzde yüz kesin.

1790 dolayında yazılan bir yemek kitabından alınan aşağıdaki bölüm, Osmanlı Türkçesinin nisbeten sade bir örneğidir:

"Türkîde turunc dediğimiz mîveye Farrisî'de narenc denir. Portakal derler, İstanbul'da şekerden leziz zuhur etmeye başladı. Hatta nev-zuhur Frenk hekimleri 'Asitane sahil-i bahr ve ahalisi et'ime-i mütenevvia ile aluf ve fesad-ı dem hasebiyle iskorpit illetine mübtelalardır. Elbet beher yevm bir dane portakal ekli lazımdır ve vacibdir.' Maa-haza kendüleri illet-i müstekreh-i frengîden muallal olup bahusus oldukları arzda portakalı ancak kibarı görebildiğinden Asitane'de kesreti kendülerini hayran eylediğinden hezeyan-ı gûna-gûn ederler. Maa-haza alil-ül mizac olan ihvana muzır olmak melhuzdur."

Bu alıntıyı da Osmanlıca-Türkçe sözlüğe bakmadan Türkçe söyleyemezler. Ha, sahi, aklıma geldi: Osmanlıca Arap harfleriyle yazılan Türkçe idiyse Ferit Devellioğlu "*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*" ı âcaba paralelci olduğu için mi yazdı?

"Dönemin konuşma Türkçesinin sesini, klasik Osmanlı eğitimi almış yazarların metinlerinde tanımak çok güçtür. Buna karşılık Osmanlı eğitimi almamış bir İstanbullu Ermeniye ait olan aşağıdaki metinde, günümüz Türkçesinden hemen hemen farksız bir sokak diliyle karşılaşırız. 1736 yılında İran sefaret heyetine müzisyen olarak katılan Tamburi Artin Efendi'nin seyahatnamesi, Ermeni harfleriyle Türkçe olarak kaleme alınmıştır.

"Yezd ile Kerman arasında kum deryası dedikleri vardır ki inceliği ve beyazlığı saat kumu gibidir ve bir köyleri vardır ki yolcular konar. Damlara ve sokaklara bir adam nazar etse gûya kar yağmış sanır. Yol üzerinde bir buçuk, iki saat çekecek kadar yerde kule gibi miller yapıldır ki karşına tutar da öyle gidersin. Eğer o milleri sağına veya soluna alır isen, yolu şaşırırsın ve birer ikişer minare derinliğinde kum ile dolmuş hendekler vardır ki hiç belli değil. Atın ayağı eğer oralara basacak olursa kurtulmak muhaldır. Çabaladıkça batır gider."

Anlaşıldı mı şimdi Vehbî'nin kerrakesi! Ben fakir "*Cehaletin Rönesansı*" ile "*Eğemenlik Cehaletindir*" adlı kitaplarımı boşuna yazmamışım anlaşılan.

Orta yerde böyle bir şenlik olur da ben *Türk Galib'i*mi (XIX. Yüzyıl Divan Şairi) hiç unutmuyum? Bakın Osmanlıcaya bulaşmadan kendi dili Türkçenin Niğde şivesiyle nasıl bir Divan şiiri yazmış:

Yaz geldi şükür bak yine çillendi höyükler
Fık fık ötüşürler uçuşurlar ibübükler

At eşeğe eşek ata garman garuş oldu
Gök kubbeyi gümletdireyor dağda kölükler

Sesle bi çügez can gulaguyla ne guyakdur
Can koymadı gövdemde davullarla düdükler

Gar gurduna benzer soğuğu eslemes emme
Gışda otururlar çatur altında Yörükler

Eyan çağurunca hele bir varma da gör bak
Halta dakarak boynuga it denli sürükler

Varsın yimesün Niğdeli Galib gara manca
Ağzın dadunu hiç ne bilür öyle hödükler

Yaz günü insana can yoldaşdır sıvrü sinek
Muzu heyvanlarının hep başıdır sıvrü sinek

Gövdemi dişleyişün hem acıdur nem gabarur
Sayki guyruk urunun gardaşudur sıvrü sinek

Uflaz emme sesi ağzında ağu var dalasa
Gilk uyuz denli ne mırdar gaşudur sıvrü sinek

Heç ırılmaz gece eğlendürsüz sazlar çalarak
Gayfelerde garibün haldaşdır sıvrü sinek

Dünügün dilleşürüz köyde bununla Galüb
Yaz günü insana can yoldaşdır sıvrü sinek

Dipnotlar

(1) "Kaç Ak Saray" gibi uydurukçuluğu fırlatıp atın, yerine AK KONDU'yu kullanın. Akla ve gerçeğe uygun bir karşılıktır.

(2) Aynı illüstrasyon Derin Tarih dergisinin Kasım 1011 (Sayı:8) sayısının kapağını da süslüyor.

Kaynaklar

Axis 1000 Büyük Ansiklopedi, Milliyet/Hachette
"Atatürk Dönemi Türkiye'sinin Genel Durumu", Tarih Yeri.Net
İ.İnönü, Hatıralar, C.1.s.213
Wikipedi (son sayfadaki tırnak işaretli yerler)

Kutsallıktan günaha dönüşen cinsellik

Tapınaktan arka sokaklara inen fahişelik

Eskiçağ tapınakları günümüz kilise, sinagog ve camileri gibi insana hüznün veren mekânlardan ziyade dansın, müziğin ve cinselliğin yer aldığı tapınma yerleriydi. Bugünkü kiliselerde çarmıha gerilmiş acı çeken İsa ya da kucağında çocuğu ile boynu bükük Meryem'in freskleri yerine cinsel birleşmenin tasvir edildiği erotik sahneler, içki sunumları, dans ve eğlenceler konu edilmiştir.

"Her şey cinselliktir. İnsan onu güçlü ve kutsal olarak koruyabildiği ve o dünyayı doldurabildiği sürece, cinsellik ne kadar da güzel olabilir. Sizi ışığıyla dolduran, yıkan güneş gibidir."

Cinselliğin kutsallığı

Eski toplumlarda ayıp sayılmayan ve özgürce gerçekleştirilen cinsellik, sonrasında günah kavramıyla bağdaştırılarak tarihin derinliklerine kök salmıştır. Cinselliğin neden günah olarak görüldüğünü ve insanlarda neden suçluluk duygusu uyandırdığını düşünmek gerekmektedir. Özellikle kadınların omuzlarına bir "günah" olarak yüklenen bu tarihsel suç, nasıl ve kimler tarafından işlenmiştir?

Yüzyıllar boyunca kız erkek bütün çocuklara evreni ve içindeki her şeyi ERİL bir tanrının yarattığını; bu tanrının da erkeği kendi tanrısal imgesiyle donatarak oluşturduğunu ve sonra da erkeğe uysal uysal hizmet etsin diye kadını yarattığını öğreten bir toplumdan daha başka ne beklenebilirdi?

Arkeoloji bilimi olmasaydı belki cinsellik konusu gerçek manada bilinmeyecek ve

bir günah olarak kadınlara yüklenen bu tarihsel suç toprak altında gizlenmeye devam edecekti. Bu araştırmada binlerce yıl öncesinde kutsal kabul edilerek tapınılan kadının tapınaklarının erkek egemen düzen tarafından ele geçirildikten sonra emeklerinin ve bedenlerinin sömürülerek aşağılanmalarındaki tarihsel süreç ve bu sürece çağdaş dinlerin ve iktidarların katkısı ele alınacaktır.

Arkeolojik belgeler çok ilkel yaşam şartlarına sahip insan topluluklarında, birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olsun ya da olmasın, tüm eski dünyada ortak bir din kavramının kadın bedeni üzerinden yaratılmış olduğunu göstermektedir.

Eski toplumlarda ayıp sayılmayan ve özgürce gerçekleştirilen cinsellik, sonrasında günah kavramıyla bağdaştırılarak tarihin derinliklerine kök salmıştır.

Arkeolojik belgeler çok ilkel yaşam şartlarına sahip insan topluluklarında, birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olsun ya da olmasın, tüm eski dünyada ortak bir din kavramının kadın bedeni üzerinden yaratılmış olduğunu göstermektedir.

miş olduğunu göstermektedir. Özellikle Akdeniz kültürleri merkezli Eski Dünya'da ilkel toplumlardan itibaren çoktanrılı pagan inanışlarına kadar (M.Ö. 40.000'lerden M.Ö. 1. binin ortaları) kadın, cinsel çekiciliği ile doğuran ve kendi neslini yaratan olmanın yanında besleyen, büyüten ve verimliliği sağlayan yönüyle, tek ve en büyük yaratıcı güç olarak tanrıçalaştırılmıştır. Zaten Paleolitik Çağ'dan itibaren uzunca bir dönem baskın sayıda kadın heykelticiklerinin yapılmasının asıl nedeni, bu toplulukların kadından yüksek beklentileri olduğu düşüncesinin birer simgesel işaretleriydi. Avcı ve toplayıcı toplumların yaşamlarında "bereket" hemen hemen her şeyin ifadesidir: soyda bereket, avda bereket, topladıkları besinlerde bereket. Dolayısıyla göğüs, kalça ve cinsel organları abartılı yapılan "Paleolitik Venüs Heykelticikleri" daha sonraki dönemdeki Ana Tanrıça kavramının başlangıcı olarak kabul edilirler. Tarım üretimine geçilen Neolitik Çağ'da yine çok sayıda tasvir edilen çıplak kadın heykelticikleri de kadının din içindeki üstünlüğünü ve özellikle de tanrıçanın önceliğinin açık bir göstergesidir.

Anaerkil toplumun siyasal, ekonomik, toplumsal ve dini temeli de tarımsal yıla dayanır. Tarımın önemi, tüm yaşayan nesnelerin doğumdan olgunluğa, oradan ölüme ve oradan da tekrar doğuşa giden gelişimlerini vurgulayarak dairesel bir yaşam görüşünü beslemiştir. Anaerkil toplumlarda Ana Tanrıça veya Doğa Ana hayat veren en üstün tanrıdır. O, tüm insan hayatının ve bütün yiyeceklerin kaynağıdır. Kalıcı olabilmek için, toplumlar çocuk yapmak ve yiyecek üretmek zorundadır. Ana Tanrıça'nın nimetlerine ne denli bağımlı olduklarını bilirler ve bu nimetlere kavuşabilmek için düzenli olarak ona ibadet ederler.

Bir din tarihçisi olan Mircea Eliade, mitolojilerin ciddi dinsel deneyimlerden ortaya çıktıklarını ve dinin özünü oluşturduklarını savunur. Ona göre mitolojilere yapı ve kullanım kazandıran kutsal deneyimlerdir. Bu düşüncenin ilk mitolojik örneklerini Mezopotamya'da Sümer toplumunda görmekteyiz. Sümerliler için de, yaşamın devamını sağlayan en önemli değer, kutsal güçler tarafından denetlendiğine inanılan "bereket"ti. Tanrıça İnanna, bereketin ve üremenin koruyucusuydu ve bu hayati görevin sorumluluğunu dişil bir güç olarak omzunda taşıyordu. Hatta dünyadaki yaşam, ve-

Genç bir kız için bakireliğini İnanna'ya adamak ve tapınakta bir yabancıyla beraber olmak çok önemli bir erdem sayılırdı.

rimlilik ve insanlığın, özellikle Sümer halkının iyi durumda olması tanrıların çiftleşmelerine bağlıydı. Sümer dinsel inanışına göre büyük bir cinsel çekiciliği olan Tanrıça İnanna ile kralın yaptığı kutsal evlenme töreni sonucu toprak bereketleniyor, döl yatağı verimlileşiyor, bu da ülkenin zenginleşmesine ve halkın daha iyi yaşamasına neden oluyordu. Erkeklerin dölleme, yani doğumdaki rollerinin anlaşılmasının ve değerlendirilmesinin bir sonucu olarak kraliçe bir koca alıyor ve bir yıl için onu kutsal kral ilan ediyordu. Başlangıçta bu kişi, onun ya kardeşi ya da oğludur, daha sonra oğlunu temsil eden bir genç olmuştur. Pek çok genç, kutsal kral olabilmeyi onuru elde edebilmek için birbirleriyle yarışmıştır. Bu töre-

Ana Tanrıça inancı ve bereketin simgesi olan kutsal birleşme (hieros gamos) hemen hemen tüm tarım toplumlarında bir gelenek olarak aynen devam etti. Kutsal bir yerde, bereketin güvenliği için yapılan bir birleşme, hem erkek hem de kadın için saygınlık sağlayan bir davranıştı.

nin ilk örneği ise M.Ö. 3. binlerdeki Sümer şehri olan Uruk'da çoban kral Dumuzi idi. Şiir tarzındaki mitolojide tanrıça Dumuzi'yi güvey olarak seçiliyor ve bu çiftin birleşmesiyle her tarafa bitkiler fışkırıyordu. Tanrıça çoban eşinden süt istiyor ve sarayı, "yaşam evi"ni sonsuza dek koruyacağına söz veriyordu. Tanrıça yıkanıp, kudretli giysisini giyiyor, dualar ve şarkılar eşliğinde kutsal yere getirilen Dumuzi tanrıçanın yanına mutlu oturuyor, onun varlığının uyandırdığı şehvet ve istekle, cinsellik utancın ve günahın ötesinde dinsel bir anlam kazanıyordu. *Bugün argo kabul edildiği ya da pornografik bulunduğu için bizim dahi yazmaya çekindiğimiz kadın ve erkek cinsel organlarının gerçek adlarını Sümer şairi kutsal bir eylem olarak gördüğünden yazmaktan çekinmiyordu: "Sevimli eliyle kalçalarını okşuyor. Elini kadınlık organına koyuyor. Kara teknesini kremle doldurarak onu seviyor...birlikte olmaktan zevk duyduk, o benimle neşelendi, benimle tatlı sevgilim, kalbime yaslanarak dil oyunlarıyla elli defa yaptı.*

Bu nedenledir ki Ana Tanrıça inancı ve bereketin simgesi olan kutsal birleşme (hieros gamos) hemen hemen tüm tarım toplumlarında bir gelenek olarak aynen devam etti. Kutsal bir yerde, bereketin güvenliği için yapılan bir birleşme, hem erkek hem de kadın için saygınlık sağlayan bir davranıştı. Özellikle tapınaklarda bedenlerini İnanna'ya adayan bu rahibelerin tanrıçanın cisimleşmiş hali olduğuna inanılırdı. Bu kadınlar toplum içerisinde büyük saygı görürlerdi. Hatta aileler kızlarını kendi elleriyle tapınaklara getirirlerdi. Genç bir kız için bakireliğini İnanna'ya adamak ve tapınakta bir yabancıyla beraber olmak çok önemli bir erdem sayılırdı. Kutsal fahişenin müşterisi de sadece haz peşinde koşan bir erkek değildi. Onun isteği yaşamın en mahrem zevkini tadarken, aynı zamanda bedenini bereket tanrıçasına adanmış fahişeyle beraber tanrısal bir zaman geçirmeydi. Sümer düşüncesine göre insanın içindeki cinsel arzu, doğurganlığın sürekliliğini sağlayan en önemli güçtü. Aslında kutsal fahişelik, toprak ana kültüne yakarışın bir uzantısıydı. Sümer tapınaklarında arzu ve cinsel tepki, ilahiden gelen bir armağan ya da bir kutsama gibi kabul edilen bir yeniden üretme gücü olarak yaşanırdı. Sümer inancına göre yılın bereketli geçmesi, İnanna'nın mutlu edilmesine bağlıydı. Aslında Ana

Sümerler'in İnanna'sı Babil'de aşk ve cinsellik tanrıçası İştâr (Akadca) olarak karşılığını bulmaktadır. İnanna'nın bereket kültü gelenek halinde Sümer'den Babil'e, Asur'a, Kenan'a ve oradan da İsrail'e geçer. Anadolu'da Kibele, Yunanistan'da Afrodit/Demeter, Roma'da da Venüs adını alır. İştâr, Aştarte adlarıyla İsa'nın doğumuna kadar sürer.

Tanrıçanın kendisi de kutsal bir fahişeydi. Kocasını Çoban Tanrısı Dumuzi de onun için "o fahişedir, benim eşim fahişedir" diye seslenir. Bu dönemlerde yapılan İnanna/İştâr heykelcikleri ve kabartmalarında ilk göze çarpan, tanrıçaların hayli erotik pozlarla betimlenmeleriydi. Örneğin iki eliyle iki göğsünü kavramış tanrıça duruşu çok sık rastlanan bir figürdü.

Kutsal kadınlar/tapınak fahişeleri

Tapınaklarda Tanrıça İnanna adına sevişen kadınlar "saf ve lekesiz" anlamına gelen "nu-gig" adıyla anılıyorlardı. Bu kadınların Akad dilindeki adları Qadishtu ise "günahlarından arınmış kadınlar" ya da "kutsal kadınlar" diye çevrilmiştir. Sümer yazısında Lilith, bir genç kız, "İnanna'nın eli" olarak betimlenir. Bu eski tablette Lilith'in sokaklardan erkekleri toplayıp tapınağa getirmek üzere İnanna tarafından gönderildiği yazılıdır. Tevrat'da ise qadeşah; kutsal kadın veya adanmış kadın yani kült fahişeliğini ifade etmektedir.

Ancak, son iki yüzyılın en bilimsel incelemelerinde bile bu cinsel gelenekler hemen hemen hep "yosmalık" olarak tanımlanmış, kutsal kadınlarsa durmadan "tapınak yosmaları" ya da "kuttören yosmaları" adıyla anılmıştır. Qadishtu'nun karşılığı olarak verilen "yosma" sözcüğü eski geleneklerin gerçek anlamını bütünüyle çarpıtmakta ve kutsallıktan uzaklaştırarak okuyucunun dinsel inanışları ve dönemin toplum-

sal yapısını yanlış yorumlamasına yol açmaktadır. Oysaki tapınaklarda Tanrıça adına yapılan bu seks işinde her iki cinsiyetten profesyonel görevliler varken, bilim insanlarıncaya yalnızca rahibelere "kuttören kadınları/yosmaları" ya da "tapınak fahişesi" ismi yakıştırıldı. Bununla da kalmayıp, antik dönem tapınaklarını anlatırken, cinsel açıdan etkin olan Tanrıça'dan "uygunsuz", "dayanılmaz ölçüde saldırgan", "utanç verici biçimde ahlaksız" diye söz edilirken; kadınlarla su perilerinin ırzına geçen, onları baştan çıkaran erkek tanrıları da "oyuncu" ya da hayranlık uyandıracak ölçüde "erkeksi" olarak yazılılar.

Cinselliğin özgürce yaşandığı tapınaklarda görevli olan bu kadın ve erkek fahişeler çeşitli kategorilere ya da meslek birliklerine ayrılmışlardır. Bunlar arasındaki farklar ve uzmanlık alanlarını anlayacak kadar belgemiz bulunmamaktadır. Üç sınıf fahişe vardı: Kizrete, Senhate ve Haimate... Erkeklerden kimilerinin hem eşcinsel hem de dönme olduğu, kimilerinin de kadın adları taşıdıkları, hatta ve hatta lohusaymış gibi davrandıkları sanılmaktadır. İlk dönemlerinde Sümer tapınaklarında yalnızca tapınak fahişeleri başlarını örtmek zorundaydılar. Ancak M.Ö. 1600 yılında "Asur Kralı'nın" çıkardığı kanunla bütün evli ve dul kadınların başlarını örtmeleri şart koşularken, kızlar ve sokak fahişeleri için yasaklanmıştır. Böylece evli ve dul kadınlar mabet fahişeleri gibi yasal seks yaptıkları için kutsallaştırılmıştır.

Sümerler'in İnanna'sı Babil'de aşk ve cinsellik tanrıçası İştâr (Akadca) olarak karşılığını bulmaktadır. Babil'deki önemli bir tapınakta görevli kadınlara "İştâr'ın kadınları" anlamına gelen işhartu adı verilmiştir. İştâr ise Fekineliler arasında Aştoret/Astarte olarak bilinir. İştâr sözcüğü Aştâr diye söylenmekteydi: Fenike dilindeki Aştoret,

Yunan dilindeki Astarte deyimleri buradan gelmektedir. Tanrıça Astarte'ye tapınma, bütün Akdeniz bölgesine yayılmıştır. Kartaca'da, Sicilya'daki Eryx'de ve Kıbrıs'daki birkaç yerleşim merkezinde kurulan tapınaklarda kutsal cinsel gelenekler devam etmiştir. Sozomenos, bugün Lübnan olarak bilinen bölgede, Aphaca ve Baalbec'deki Aştoreth tapınağında bu cinsel geleneklerin olduğunu yazmıştır. Farnell, Akdeniz bölgesindeki ilişkilerin çoğuna değinmiştir. Profesör James ve başka bir bilim adamı Aştoreth tapınının, Kudüs'deki Yahve tapımıyla yan yana yer aldığını yazmıştır. James ayrıca Kudüs'de ve Shiloh'daki İbrani tapınağında uygulanmaya devam eden cinsel gelenekleri de anlatır.

İnanna'nın bereket kültü bir gelenek halinde Sümer'den Babil'e, Asur'a, Kenan'a ve oradan da İsrail'e geçer. Anadolu'da ise Kibele, Yunanistan'da Afrodit/Demeter, Roma'da da Venüs adını alır. İştâr, Aştarte adlarıyla İsa'nın doğumuna kadar sürer. Hatta Kuran'da Âl-i İmrân suresinden anlaşılacağı üzere İsa'nın annesi de Meryem'i doğmadan önce tapınağa adamıştır. Eski Mısırlı kadınların cinsel geleneklere göre yaşadığını düşündüren bildiğimiz hiçbir kayıt yoktur. Fakat Rahip Hezekiel'in, 13. Bölümde bir gurup İbrani kadını uçarılık ve iffetsizlikle suçlayarak bu "günahkâr" cinsel alışkanlıkları Mısırlılardan öğrendiklerinden bahsetmesinden ve öfkeyle onlara "Mısır Ülkesi'nden taşınıp getirilen uçarılığınızla yosmalığınızı sona erdireceğim" diye gözdağı vermesinden dolayı Mısır toplumunda da bu geleneğin var olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca Kutsal Kitap, bu kadınların istedikleri gibi gelip gitmekte özgür olduğunu söyler. Topluluktaki sıradan kadınlar kadar varlıklı ve soylu ailelerin kadınları da Tanrıça'nın cinsel geleneklerine katılırdı. İsa'nın

Topluluktaki sıradan kadınlar kadar varlıklı ve soylu ailelerin kadınları da Tanrıça'nın cinsel geleneklerine katılırdı.

doğumundan kısa bir süre önce Anadolu'da doğan Strabon, cinsel geleneklerin o zamanki Anadolu'nun birçok bölgesinde görülen Tanrıça tapımında izlendiğini yazar. Bu cinsel gelenekler ya Kibele ya da Anaitis adına yürütülürdü. Strabon bu törelerin Comana ve Lidya'daki tapımların ayrılmaz bir parçası olduğunu yazmış; Lidya, Tralles'de bulunan yazıtlar da bunu doğrulamıştır.

Filolojik ve arkeolojik veriler, M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Yunan toplumunda "Hetera" (Eski Yunanca heteria) olarak adlandırılan kadınların varlığına tanık olunmaktadır. Hetera'nın sözcük anlamı "arkadaş/refika, fahişe; zevk, mutluluk veren kız"dır. Aşk Tanrıçası Aphrodite'nin tapınaklarında hizmet veren Hetera'ler olduğu bilinmektedir. Bunların arasında en tanınmış Korinth'deki tapınaktır. Bu tapındaki kadınlar köle sınıfındandı ve aşk hizmetinden kazandıkları para tapınağın hazinesine gidiyordu. Sonradan Lucian kendi dönemindeki yani M.S. 150 yıllarındaki geleneklerden söz ederken; bu dönemin kadınlarının, yalnız Adonis için düzenlenen şölen gününde yabancıları sevgili olarak seçtiğini anlatır. Mısırlı İsis tapımı Roma'ya getirildiği zaman bile, kutsal kadınların İsis tapınağında eski cinsel geleneklere göre yaşadıkları bilinir.

Antik Roma'da fahişelerin müşterilerini ağırladıkları localara "lupanar" yani "dişi kurt ini" demekteydiler. "Lupus", Latince kurt, "Lupa" ise hem dişi kurt hem de fahişe anlamına gelmektedir. Bu kelime aynı zamanda Remus ve Romulus'u büyüten Acca Larentia örneğinde olduğu gibi emziren kadın, yani Sanskritçede anne mânâsına gelen "akka" kelimesiyle de bağlantılı olarak "annelik, emziren dişilik" anlamındadır. Ayrıca Aurelius Victor'a göre Acca Larentia da bir fahişedir. Dolayısıyla Roma'da da fahişelik dinsel bir içerik taşımaktaydı. Hristiyanlık başladığı zaman Korentliler'in Venüs ve Afrodite mabetlerinde 1000'den fazla fahişenin Sümer bereket kültünün devamı olarak hizmet verdikleri bilinmektedir.

Tapınakların babasız çocukları: kahramanlar, hükümdarlar, peygamberler

Bakire doğum mitleri, insan anne ile insan olmayan tanrısal bir varlığın birleşme-

Arkeolog ve filolog Mascetti'ye göre, bakire Meryem ve onun babasız çocuk dünyaya getirme hikâyesi İlkçağ mitolojisinin mirasıydı.

sinden doğan çocukları anlatır. Bir efsaneye göre; Roma'nın kurucusu Romulus da Vesta Tapınağı'nın rahibesi olan Rhea Silvia'nın, Şavaş Tanrısı Mars'tan hamile kalmasıyla dünyaya gelmişti. Budha'nın doğumu da olağandışıdır: Annesi rüyasında, gökten nurlar saçarak inen beyaz bir filden bakire olarak hamile kalmıştır. Cengiz Han'ın atalarından Alan-ho Kadın'ın da sarışın bir adamın çadırın tünüğünden sızan ışıqla gelip karnını okşayıp, ışığın vücuduna girmesi sonucunda hamile kalmıştır. Sarışın adamın işi bitince yine ışık huzmesi olarak sarı bir köpek gibi sürünerek çıkıp

İnsan cinselliğinin böylesine gizlisiz saklısız kabul edilişine kucak açan ilk dinleri "üreme-tapıncı" adıyla anmak yerine, bugünkü din anlayışı, yeni bir insan yaratma sürecini utanç ya da günahla birleştirdi. Doğal olarak artık bu kadınlardan doğan çocuklarda bir günahın ürünüydü ve ölmeliydi.

gitmiştir. Alan-ho Kadın'a göre çocuklarının tanrı oldukları aşikârdır. Ortaçağın Hristiyan dinsel resimlerinde bu falık ışık gökten Meryem'e doğru uzanır şekilde gösterilmiştir. Bu ışık huzmesinin içinde Kutsal ruh bir güvercin biçiminde Bakire'yi dölemek üzere aşağıya inmektedir. "Normal" insanlar bir hayvan türü olarak vardır, oysa kâmil olanlar, peygamberler, hükümdarlar, kahramanlar, şamanlar, ermişler insan-tanrı melezi sayılırlardı. Bu çocuklar da kutsal bir birleşmenin sonucunda doğmuşlardı.

Arkeolog ve filolog Mascetti'ye göre, bakire Meryem ve onun babasız çocuk dünyaya getirme hikâyesi İlkçağ mitolojisinin mirasıydı ve Cebrail adı "ilahî koca" anlamına da gelmekteydi. Sümer dininde, özellikle büyük tanrıların mabetlerinde rahibeler tapınaklara Tanrının gelini olarak çeyizleriyle girerler ve "genel kadınlık" görevini yerine getirirlerdi. Tapınakta çeşitli erkeklerle sevişen bu kutsal kadınlar babası belli olmayan çocuklar doğururlardı. Zaten Samiler, tapınak kadınlarının doğurduğu çocukları, anneleri evli olmadığı için "bakireden doğma" olarak adlandırmaktaydı.

Strabon yolculukları sırasında, bu gelenekler sonucu doğan çocukların yasal ve saygın sayıldığına; analarının adıyla toplumsal konumu aldıklarına tanık olmuştur. Ayrıca bu adla sanın bütün resmi yazılarda övünçle kullanıldığını eklemiş ve kendi döneminde Anadolu'da "evlenmemiş analara neredeyse tapıldığını" yazmıştır. Batı Anadolu'daki Tralles'de ele geçen M.Ö.100 ait yazıt buna en iyi örnek teşkil etmektedir. Aurelia Aemilias adlı kadın bu yazıtta; anası ve kendisinden önceki bütün kadın ataları gibi kendisinin de tapınaklarda cinsel geleneklere katılarak hizmet ettiğini övünçle anlatmaktadır.

İnsan cinselliğinin böylesine gizlisiz saklısız kabul edilişine kucak açan ilk dinleri "üreme-tapıncı" adıyla anmak yerine, asıl bugünkü din anlayışı yeni bir insan yaratma sürecini utanç ya da günahla birleştirdi. Doğal olarak artık bu kadınlardan doğan çocuklarda bir günahın ürünüydü ve ölmeliydi.

İngiltere'nin Hambleton bölgesinde 1912'de Roma döneminden kalma antik bir geneleve ait kazılarda; bir parça giysi veya bohçaya sarılmış yığın halinde 97 bebeğin bulunduğu bir toplu mezar keşfedildi. Bun-

Erkek egemenliğinin kendi ideolojisini yerleştirebilmesinin önünde kadının bu kutsallığı büyük bir engeldi ve yok edilmeliydi. Bu işe cinsel organından başlanması elzemdi. Öncelikle onun düşünsel alandaki tahtından indirilmesi gerekiyordu.

lar doğumdan hemen sonra olasılıkla gece vakti gizlice gömülen, bir günahın ürünü olarak dünyaya geldikleri için istenmeyen babasız bebeklerdi. Roma döneminden günümüze kadar yüzlerce yıl geçmesine rağmen genelev kadınlarının ve onlardan doğan çocukların kaderi değişmemiştir: hamileler zorla cinsel ilişkiye zorlanıyor ve bebekler doğar doğmaz öldürülüyordu.

Tapınaktan sokağa-kutsallıktan fuhşa

Tarımı icat eden, sebze yetiştiren, hayvanları besleyen, peyniri, yoğurdu, sirkeyi, aspirini bulan, çanağı, çömleği yapan, ipi eğiren, ıslak kile ilk anlamlı imleri basan ve büyü dilini bulup geliştiren, ilk yorumbilimi başlatan, gördüğü, duyduğu şeylerden anlam üreten ve yorumlayan, masal, ağıt, ninni ile başlayarak şiiri ve müziği bulan yani insan soyunu uygarlaştıran aslında kadındır. *İnsan soyunun devamı kadının varlığıyla mümkündür. Üremenin asıl odağı olması nedeniyle, aşkı icat eden, yüz yüze sevişmeyi, öpüşmeyi tanrıça dini altında erkeklerle öğreten ve onlara cinsel eğitim veren de oydu.* Hatta erkeğini seçen ve yöneticileri belirleyen de yine kadındır: İnanna hükümdarlık esasını çobana verdiğinde o İnanna'nın eşi olur ve kenti yönetmeye başlardı. Sonuç olarak her şeyi bilmesi ve insan soyunu üretmesi nedeniyle kadın kutsaldı.

İşte erkek egemenliğinin kendi ideolojisini yerleştirebilmesinin önünde kadının bu kutsallığı büyük bir engeldi ve yok edilmeliydi. Bu işe cinsel organından başlanması elzemdi. Öncelikle onun düşünsel alandaki

tahtından indirilmesi gerekiyordu. Çalışma alanlarının ilki tapınaklar oldu. Rahipler ve rahibeler, toprağın verimliliğini harekete geçirmek üzere birleşmek durumundaydılar. Tanrılara kurban verme âdeti nakdi ödentilere dönüşürken, kutsal fahişelik de dinsel kurumlara gelir getiren bir yapıya ulaştı. *Kutsal bir varlığın kutsal bir organı, kutsal bir mekânda, gerçekte aşağılık dünyevi çıkarlar uğruna pazarlanmaya başlandı.* Gelişen bu olgu içerisinde yüceliğin ölümlü kaçınılmazdı. Nitekim kısa bir süre sonra mabetler fuhuş yuvalarına dönerken; kadın kutsiyeti dibe vurdu, tapınakların sözde "kutsal fahişeleri", "sokak kadınları"na dönüştü.

Bunun ilk örneğine, Gılgamış Destanında tanık olmaktadır. Sümerce olduğu düşünülen Gılgamış adının ne anlama geldiği konusunda çok güvenilir bilgilere sahip değiliz. Ancak Sümer kenti olan Uruk ülkesinin M.Ö. 2600 yılları civarında yaşamış hükümdarlarından biri olduğunu biliyoruz. Gılgamış Destanı'nın yazarı birinci bin yılda yapılan çivi yazısı edebiyatı derlemesinde muhtemelen Uruk'da yaşamış şeytan çıkarıcı bir papaz olan Sin-Leqi-unnini (Ey Sin-dualarımı-kabul-et) olarak kayıtlara geçmiştir. Yani bu destanın yazarı da kahramanı da bir erkektir.

Destanda; azgın Gılgamış'ın Uruk'taki tüm evlilik çağındaki kızlarla ilk gece hakkını ki bu hak Ortaçağ'da da derebeylerinde devam etmiştir- kullandığı ve tüm güçlü genç erkekleri kent duvarları ve tapınak için çalışmaya zorladığı için Uruk sakinleri tarafından tanrıların anası Aruru'ya şikayet

edilir ve Gılgamış'ın karşısına rakip çıkarılması istenir.

Aruru'da, balıktan yabani insan olan Enkidu'yu yaratır. Gılgamış'ın avcılarında biri, Enkidu'yu görür ve Gılgamış'a haber verir. Gılgamış avcıya yanına bir tapınak fahişesi alıp, Enkidu'yu yabani hayvanlarla su içmek için gelebileceği sulama yerine götürmesini, böylece fahişenin çekiciliğinin, tuzaklarını ona karşı kullanabilmesine olanak hazırlamasını ister.

Destandan anlaşılacağı üzere özgür aşk artık tapınaklardan sokaklara inmiş ve kutsal kadın devlet eliyle baştan çıkarıcı bir şekle bürünmüştür. *Buradaki kadın tanrıça adına tapınaklarda seks yapan kadın değil erkeğin iktidarını gerçekleştirmek için kullanılan şehvet düşkünü bir "Orospu" (Akad-çısı Shamhat) olarak gösterilir.*

Böylece vahşi hayvanlar arasında yavaşayan Enkidu, gerçek aşkı kendisini tavlama için gönderilen işin uzmanı ve şehvet düşkünü gerçek bir fahişe sayesinde keşfeder: *"Kadın, örtüyü üzerinden atar/Ve [Enkidu] ondan faydalanabilsin diye, dişilik organı çıkar ortaya/Utanmadan ağzından oper onu kadın ("soluk soluğa bırakır") /El-bisesini atar bir tarafa./ Ve alır kadını hemen altına/ Enkidu, tatlı sözler söylerken ona/O, bir kadının neler yapabileceğini gösterir bu vahşi adama"*

Enkidu, altı gün altı gece süren sevişmelerden sonra, bu baş döndürücü kadının cazibesine tamamiyle kapılır ve her yere onun peşinden gitmeye hazırır. Bu kadın sayesinde, kültürlü ve uygar bir "erkek" ol-

Bir süre sonra mabetler fuhuş yuvalarına dönerken; kadın kutsiyeti dibe vurdu, tapınakların sözde "kutsal fahişeleri", "sokak kadınları"na dönüştü.

Destan, Gilgamesh'in kahramanlığa ulaşmasında devlet eliyle araç olarak kullandığı uygarlaştırıcı kadını, şehvet düşkünü baştan çıkarıcı "oroşpu" olarak belleklere yerleştirmiştir.

mayı öğrenir. Onu vahşi doğasından koparıp kültürün içine sokan "özgür" aşktır.

Aslında, Gilgamesh mitinin dinsel evreninde, hayvanlığından ayrıştırılmış "doğru" bir cinsellik, uygarlaşmanın temel ilkesi gibi görülmektedir. Buna aracılık eden kadınlar da birer uygarlaştırıcı olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan, insani niteliklerini, aklını ancak denetimsiz, irrasyonel bir libidodan kurtularak kazanabilirdi. *Cinsel ilişki bir erginleme yolu gibi görünmektedir. "Bilmek" ve "cinsel ilişki" kelimelerinin bazı dillerdeki anlamsal akrabalığı bu yöndeki düşünceleri destekler gibidir. "Bilmek" anlamına gelen İbranice ve Grekçe sözcükler aynı zamanda "cinsel ilişkide bulunmak" anlamına da gelmektedir. Kitabı Mukaddes'teki "İbrahim karısını bildi ve o gebe kaldı" denir. Metnin İngilizce çevirisinde kullanılan sözcük (conceive) hem "idrak etmek", "kavramak" hem de "gebe kalmak" anlamına gelir. Türkçe'de de bu etimolojik ilişkinin izi sürülebilir: "bel" kelimesinin hem toprağı kazmak için kullanılan aracın adı olduğu gibi aynı zamanda "bel suyu" da demektir ve "bellemek" de hem bir şeyi öğrenmek anlamına hem de cinsel ilişki anlamına gelir.*

Gilgamesh Destanı'nda ortaya çıkan bu kadınların ilk örneklerine bakılırsa, onların meslekleri gereği gözden uzak ve aşağılanmış bir halde, çok zor bir hayat sürdükleri de görülür:

"Asla mutlu bir yuva kuramayacaksın! Asla hareme sokulmayacaksın! Bira köpüğü senin güzel göğsünde kirlenecek, Ve sarhoş adamlar senin süslü giysilerini buluşturacak! Yalnızlık içinde tek başına kalacaksın, Sur dipleri senin mekanın olacak! Ve sarhoşlarla, berduşlarla yüzgöz olacaksın!"

Öte yandan Gilgamesh Destanında hayat kadınına önce iç karartıcı ve zor bir yazgı verilmiş, ardından sanki bu telafi edilmek istenircesine, kadının erkek üzerinde ki korkunç etkisi yüceltilmişti:

"En soylu kişiler sana deli olacak! Ve daha bir fersah öteden, herkes [sabırsızlıktan] tırnaklarını yiyecek! İki fersah öteden, herkes [sinirden] başlarını sallayacaklar!...Altına ve değerli taşlara boğacaklar seni... Kulaklarına küpeler takacaklar.../Ve senin için herkes, yedi çocuk anesi olsa da, kendi karısını terk etmeye hazır olacak!" (VII/IV:2 vd).

Eski muhteşem maceralarını, atıldığı sonsuz tehlikelerin ve zaferlerinin özetlendiği bölümde Gilgamesh en azından adının ölümsüz olmasını istemektedir: "Eğer günün birinde ölürsem, en azından bir adım olacak!...Sonsuz bir ün"

Söz konusu destan, Gilgamesh adını tarihte bir kahraman olarak ölümsüzleştirirken bu kahramanlığa ulaşmasında devlet eliyle araç olarak kullandığı uygarlaştırıcı

kadını ise şehvet düşkünü baştan çıkarıcı "oroşpu" olarak belleklere yerleştirmiştir.

Geç Neolitik Dönemde tapınaklarda doğan ve sokağa taşan fuhşun ve fuhuş aracılığıyla düşürülen kadının öyküsü işte böyle başlamıştır. Üstelik bu öykü bir iki merkezde değil, eski dünyada Antik Yunan'dan Mezopotamya'ya; Mezopotamya'dan Gucerat'a; oradan da Hindistan'a kadar bir hayli geniş bir coğrafyada yaşanmaktadır.

Fahişelerin tapınaklardan ayrılıp şehirlerin içine inmeleri ve bu mesleğin kutsaldan arınıp lanetle dönüşmesi ise, uygarlığın ilerleyen dönemlerinde, erkek egemen düzenin iyice olgunlaşmasının sonucunda gerçekleşecekti.

Devlet eliyle fuhuş-resmi genelevler

MÖ 6. yüzyılda Antik Yunan'da fahişeliğin artması sonucu kadın bedeninden kazanç sağlamak amacıyla Solon tarafından düzenlenen bir yasa ile ilk genelevler açılarak devlet güdümlü sektöre dönüştürüldü. Artık Atina'da her keseye uygun, kiralık kadın bedeni bulmak mümkündü. Yoksul kesim için girişin ucuz olduğu genelev mahalleleri vardı. Zenginlerin tensel zevkleri içinse, danslar eşliğinde ziyafet sofralarının kurulduğu lüks genelevler hizmetteydi. Sitenin fahişe gereksinimi, savaş ganimetleri olan kadınlar ve köle pazarlarından satın alınan esirler sayesinde sağlanıyordu. Fahişelerin çocukları gayri meşru kabul ediliyor ve onlar da anneleri gibi vatandaş ol-

İnsan, insani niteliklerini, aklını ancak denetimsiz, irrasyonel bir libidodan kurtularak kazanabilirdi. Cinsel ilişki bir erginleme yolu gibi görünmektedir. "Bilmek" ve "cinsel ilişki" kelimelerinin bazı dillerdeki anlamsal akrabalığı bu yöndeki düşünceleri destekler gibidir.

Kadın-erkek cinselliğini sınırlayan geleneksel fallik yasalar, egemen eril cinselliğin kendi cinsindeki oğlan bedenlerine yönelmesine yol açmıştı. Ancak bu cinsel yönelim de sadece yetkinliği olan yurttaşlar için geçerliydi. Aksi şekilde davrananlar ölüme kadar giden cezalarla cezalandırılıbiliyordu.

mıyordu. Hatta kadınların saçlarını sarıya boyatması ve diğer kadınlardan ayıran özellikte elbise giymeleri de yasayla belirleniyordu.

Genelevde fahişe köleler (deikteriades) dışında çeşitli müzik âletleri çalan ve dans eden eğitilmiş, istemediği takdirde erkeği reddetme hakkına sahip nitelikli fahişeler (auletrides) de vardı. Ayrıca toplum içindeki şölenlerde ve sempozyumlarda erkeklerle arkadaşlık etmeleri için dans ve müziğin dışında güzel konuşma, edebiyat, hatta felsefe eğitimi verilen hetere'ler de bulunmaktaydı. Yunanlı erkekler tarafından aranan bir tür üst tabaka fahişelerini oluşturan bu kadınların erkeklerle her türlü ilişkileri ücrette tabiydi. Hetere'lerin güzelliği ve eğitim düzeyleri, ücret saptamada başlıca kriterdi. Ancak Büyük İskender'in yıktığı Thebai şehrinin surlarını onarmak isteyen fahişe Phryne'nin bu önerisi "Şehir Meclisi" tarafından kabul edilmemişti. Çünkü ne kadar zengin olursa olsun o bir yurttaş değil, bir Hetere'ydi..!

Sonuçta kadınlar için bir tür batakhane olan genelevler, erkekler için cinsel ilişkideki baskın rollerinin abartıldığı zevk merkezleri oldu. Sonu gelmez şehvet burada tatmin buluyor; evde ise yasal eşleri aracılığıyla varisler ediniyorlardı. Antikçağ'da evli kadınların kocalarından haz almaları beklenmediği gibi uygun da görülmezdi. Ancak uzun süre cinsel ilişkiye girmeyen kadın tehlike yaratabilirdi. Çünkü kadın bedenine ve duygularına hâkim olamazdı. Bu nedenle de Solon çıkardığı yasada kocanın yasal eşi ile ayda en az üç kez cinsel

ilişkiye girmelerini zorunlu kılmıştı. Bu konudaki en güzel özeti antik Yunanlılar'ın şu özdeyişi yapmaktadır:

"Haz için hafifmeşrep kadınlara, günlük bakımımız için metreslere, yasal bir soyumuz ve yuvamızın sadık bekçisi olması için de kadınlara sahip olmak gerekir"

Kadın-erkek cinselliğini sınırlayan geleneksel fallik yasalar, egemen eril cinselliğin kendi cinsindeki oğlan bedenlerine yönelmesine yol açmıştı. Ancak bu cinsel yönelim de sadece yetkinliği olan yurttaşlar için geçerliydi. Aksi şekilde davrananlar ölüme kadar giden cezalarla cezalandırılıbiliyordu. Solon bir kölenin jimnastik yapmasını ve kendisine bir oğlan sevgili edinmesini yasaklamıştı. Çünkü ona göre, oğlan sevgili edinme davranışı onurlu ve erdemli kabul edilen edimler arasındaydı. Bu düşünce beklide kendisinin de oğlan sevgilisi olmasından kaynaklıydı.

Romalı bir erkeğin de yasal karısından zevk alması alay konusuydu. Augustus döneminde Roma'da kırk altı tane genelev olduğu bilinmektedir. Fahişelerin bulundukları oda kapılarında bu kadınların isimleriyle birlikte meziyetlerine göre değişen fiyat listeleri mevcuttu. Tiberius Dönemindeki sikkelerin ön yüzlerinde l'den XVI'ya kadar bir numara, arka yüzlerinde ise çeşitli erotik sahneler yer almaktaydı. Bunlar muhtemelen genelevlere giriş jetonlarıydı.

Fahişelerin fişlenmeleri de bu dönemde olmuştur. Roma İmparatoru Augustus

döneminde kadınlar kendilerini Lex Iulia'nın cezalarından koruyabilmek için fahişe sayılmayı bile göze almıştı. M.Ö. 19'da Vistilia adlı bir kadın cezadan kurtulabilmek için kendisini fahişe listesine yazdırmıştı. Ancak Senato devreye girmiş ve kadını sürgün cezasına mahkûm etmiştir. Cinselliğe yönelik ikiyüzlü eril siyaset hukuken desteklenmiştir. Bir yandan fahişelerle ilişki ve zina aşağılanmış, bir yandan da savunulmuştur. Erkek köle veya fahişelerle ilişki ise suç sayılmazken, zina işlemiş kadınların cezalandırılmaktan kurtulabilmek için kendilerini fahişe olarak kaydetmeleri yasaklanmıştır. Caligula fahişelere vergi yükü getirmiştir. Severus Alexander ise fahişelerle ilgili üzüntü duyduğu halde, fahişeliği ortadan kaldırmamıştır.

Antik Yunan olduğu gibi Roma'da da cinsellik kutsal güçler tarafından yasaklanmamıştı. Yani beden sağladığı zevk, günah olarak kabul edilmedi. Günah olgusunun beyinlerde oluşmadığı bu dönemde cinsel eylem, sadece bazı toplumsal düzenlemeler yoluyla denetleniyordu. Atina'da olduğu gibi Roma'da da para karşılığında kadın bedeninin zevklerinden tatmak isteyen bir yurttaş bu iş için organize edilmiş bir ev bulmakta hiç zorlanmazdı. Fahişenin fiyatı güzelliğine ve hizmet gördüğü genelevin hitap ettiği sosyal sınıfa göre belirleniyordu. En pahalı kızlar bakire olanlardı. Genelevlere bakire bir kız geldiğinde, defne yapraklarıyla süslenen kapıya kızın özelliklerinin yazılı olduğu bir tablet asılırdı. Dövüşler, spor karşılaşmaları ve şenlikler

Günah olgusunun beyinlerde oluşmadığı bu dönemde cinsel eylem, sadece bazı toplumsal düzenlemeler yoluyla denetleniyordu.

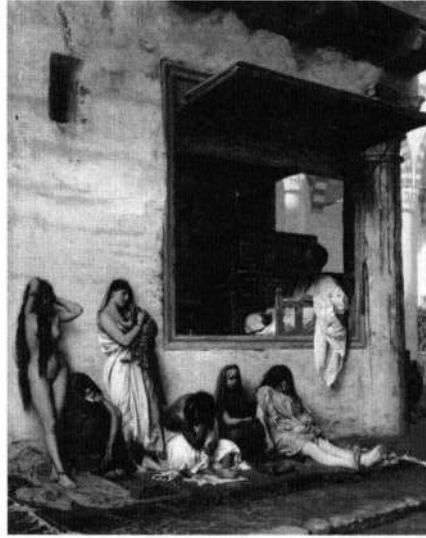
gibi halkın toplandığı yerler de serbest çalışan fahişelerin (prstibulae) gözde mekânlarıydı. İmparator Claudius'un karısı Messalina'nın bile fahişelik yaptığı yönünde dedikodular vardı. Söylentiye göre şehvetinin esiri olan Messalina, geceleri genelevlerde gönüllü olarak çalışıyordu. Gün ısıdığına bile Messalina'nın tatmin olmadığı, kulaktan kulağa yayılırdı. Muhtemelen bu kadınları şehvet düşkünü gösteren ataerkil mitin bir uydurmasıydı.

Roma'da da çeşitli fahişe grupları bulunmaktaydı. Kapı eşiklerinde bekleyip önlerinden geçenleri tavlamaaya çalışanlar (doride), kurtlar gibi uluyup zevk çığlıkları atarak müşteri toplayanlar (lupae), Venüs veya Priapos'a adanmak üzere falik çörekler yapıp satarak müşteri arayanlar (aleicariae) dışında mezarlıklarda açıtıcılık yapanlardan, sokaklarda müşteri kovalayanlara ve eğlence yerlerinde garson olanlara kadar farklı isimlerle adlandırılan fahişeler mevcuttu.

Genelev işleten kiliseler

Tek tanrılı dinlerin ilki olan İbrani inancı, katı bir ataerkil anlayışı üzerine kurulmuştu. Cinsellik ilk defa "günahkâr" bir edim olarak kabul ediliyordu. Tevrat'taki yaratılış hikayesine göre tanrı, Adem'i uyutup onun kaburga kemiğinden kadını yaratmıştı. Bu betimleme, bin yıllar boyunca erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğünün kutsal kanıtı olarak görülecekti. Kadının ikincil konumu, artık tanrısal bir kaynak tarafından da tescil edilmişti. Kadının lanetlenmesine neden olan bir diğer kutsal hikaye de, yasak meyvenin yenmesi ve bunun sonucunda da Adem ve Havva'nın cennetten kovulması olayıydı. Tevrat'a göre, bu yasaklanmış eylemi yapmak için erkeğin kafasına giren kadındı. Erkeği baştan çıkaran, kışkırtıcı bir yaratık olarak düşünülen kadın, aynı zamanda ilk günahın işlenmesine de neden olmuştu. Tevrat'taki bu öykü ile, Havva'nın cezalandırılmasının meşrulaştırılmasının yanı sıra hem kadının "yapısal aşağılığını" sistemleştirmiş, hem de kadını ebediyen şeytanın suç ortağı ilan etmişti.

İncil'de, "Bir kadına şehvetle bakan her adam, o anda yüreğinde onunla zina etmiş olur, "Eğer sağ gözün seni suç işlemeye sürüklerse, onu çıkar ve at. Senin için beden parçalarından birinin yok olması tüm

Osmanlı'da, çok sayıda savaş esirinin yerleştirildikleri yerlerde, devlet eliyle umumhaneler (genelev açıldığı) görülmektedir.

bedeninin cehenneme atılmasından daha iyidir" (Matta, 5-28/29) ifadeleri bir yandan kilisenin resmi söylemlerinde yer bularak cinsellik lanetlenmiş, öte yandan kiliseler işlettikleri genelevler sayesinde seks ticaretinden payını almıştır. XII ve XIII: yüzyıllarda İngiltere ruhban sınıfının elinde 100 bine yakın fahişe vardı. 1095 yılında Papa II.Urban'ın, çağrısıyla Kudüs'e yapılacak Haçlı seferlerinde orduları fahişe konvoyları takip ediyordu. Bir yıllık sefer için aşağı yukarı 13 bin fahişeye ihtiyaç duyuluyordu. Birkaç yıl süren seferlerde askerler, fahişeler sayesinde cinsel ihtiyaçlarını karşılayabiliyorlardı. Ancak böyle bir şansı olmayan evli kadınları bekleyen seçenek, "bekaret kemerleri"ydi. Seferde çıkıp aylarca evinden ayrı kalacak belki de savaşta ölüp bir daha hiç dönmeyecek olan koca, karısının na-

musunu ancak bu yolla koruyabileceğine inanıyordu. Sadece dışkılama delikleri bulunan bu demir donlar sayesinde feodal dünya, kadın cinsel organını kilit altına almıştı!

Halifeler şehri İstanbul'da fuhuş

İslamiyet'in kabul gördüğü Osmanlı'da da durum çok farklı değildir. Fuhşun en çok hissedildiği dönem 16. yüzyıldır. Bir yandan gayr-i meşru işle uğraşan kadınlardan vergi alınırken öte yandan da fuhuşla ilgili fermanlar çıkarılmıştır. 22 Haziran 1602 tarihli bir belgede, bir anda yakalanan üç fahişeden ikisinin kızgın demirle cinsel organın dağlanması, diğerinin ise bir çuvala konulup İstanbul Boğazı'na atılmak suretiyle öldürüldüğü tespit edilmişse de fuhuş yaygın bir şekilde devam etmekteydi. 1639'da İstanbul'da yapılan büyük esnaf alayını tasvir eden Evliya Çelebi, Kadın taciri (Esnaf-ı Zengâhbegân'dan) 212, cinsi sapığın da (Esnaf-ı Hayzandilberan) 500 kişi olduğunu ancak bunlar gibi pek çok insanında var olduğunu anlatır. Tarih-i Gilmâni yazarı Mehmed Halife ise sokaklarda alenen anal seks yapan Yeniçerilerden bahseder.

III. Selim meyhanelerin kapatılması, fahişelerin asılması dışında kadınların şehvet uyandıracak tarzda kıyafetler giymelerine yönelik oldukça sert yasaklar getirmiştir. Fuhşun daha fazla yaygınlaşmasından korkulmuş ve önlemek amacıyla yine kadınları hedef alan yeni tedbirler uygulamaya konulmuştur. Padişahın onayı ve şeyhülislamın bilgisi dahilinde meşhur fahişelerden beş tanesi, bir gece çuvala İstanbul Boğazı'na atılıp boğulduktan sonra ve sabah erkenden herkesin görmesi için üçü İstanbul kent merkezi, biri Kasımpaşa ve biri de Üsküdar'da asılarak "ibret-i alem" için teşhir edilmiştir. Ayrıca 1791'in Temmuz ayında elli beş fahişe tutuklanmış ve sürgüne yollanmıştı.

Oysa, Kırım Savaşı sonrasında İstanbul'a çok sayıda savaş esirinin yerleştirildikleri yerlerde devlet eliyle umumhaneler açılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren umumhanelerin de fahişelerin de sayısı artmıştır. Sadrazam Ali Paşa'nın 1859'daki emirnamesine kadar fuhuş önleyici herhangi bir hüküm konmamış, hatta bu gibi kadınlar, Osmanlı tebaasından olan bir şahısla evlendirilerek veya evlenmiş gi-

İslamiyet'in kabul gördüğü Osmanlı'da da durum çok farklı değildir. Fuhşun en çok hissedildiği dönem 16. yüzyıldır. Bir yandan gayr-i meşru işle uğraşan kadınlardan vergi alınırken öte yandan da fuhuşla ilgili fermanlar çıkarılmıştır.

Sümerler döneminde tapınaklarda yapılan fuhuş, bir gelir kapısı olmanın ötesinde, dinsel bir olguydu. Elbette ki, kutsal fahişelerin hizmetlerinden kazanılan gelirler, tapınak için oldukça önemliydi. Ancak tapınak fahişeliğinin ekonomik boyutu, onun kutsalla olan ilişkisinin önüne geçecek kadar baskın değildi.

bi gösterilerek umumhanelerde rahat bir şekilde çalışabilmelerinin önü açılmıştır.

1920 yılında Sıhhiye Heyeti Müdürlüğü kayıtlarına göre İstanbul'da fuhuş yapılan 175 umumhane ve 2171 kayıtlı kadın olduğu bilinmektedir. Gizli fuhuş yapanların da dâhil edilmesiyle bu sayının iki katına kadar çıktığı söylenmektedir. Ayrıca devlet bu kadınlardan kanuni hakkı olan aylık vergisini de almayı ihmal etmemiştir.

Osmanlı toplumunda da zina eden veya bu işi meslek edinen "fahişe" vb. sıfatlar yakıştırılıp toplumdaki dışlanırken, mahalle veya evlerinden çıkarılırken, erkeklere ne böyle bir sıfat yakıştırılmış ne de onlara bu tür muameleler reva görülmüştür. Nitekim zina davalarında tarih boyunca hep kadın daha fazla suçlanmış ve ilk ceza verilen kadın olmuştur. Çünkü kadın erkeğin şehvetini uyararak, onu baştan çıkaran günah keçisidir.

Tapınaklar ve genelevler

Sümer kent devletleri döneminde toplumsal artı, tapınaklara bağlı depolarda korunurdu ve kutsal yakarma, bereketin sorgotması olarak algılanırdı. Tapınaklarda yapılan fuhuş, bir gelir kapısı olmanın ötesinde, dinsel bir olguydu. Elbette ki, kutsal fahişelerin hizmetlerinden kazanılan gelirler, tapınak için oldukça önemliydi. Ancak tapınak fahişeliğinin ekonomik boyutu, onun kutsalla olan ilişkisinin önüne geçecek kadar baskın değildi.

Eskiçağ tapınakları günümüz kilise, sinagog ve camileri gibi insana hüznü veren mekânlardan ziyade dansın, müziğin ve cinselliğin yer aldığı tapınma yerleriydi. Bugünkü kiliselerde çarşıya gerilmiş acı çeken İsa ya da kucağında çocuğu ile boynu bükük Meryem'in freskleri yerine cinsel birleşmenin tasvir edildiği erotik sahneler, içki sunumları, dans ve eğlenceler konu edilmiştir.

Antik dönemin genelevleri içinde kuşkusuz en ünlüsü Roma'daki Pompei idi. Pompei antik kentinde bile en azından yirmi beş genelev bulunmaktaydı. Bununla birlikte McGinn, Pompei antik kentinde genelev olduğunu tahmin ettiği yapıların bir listesini vermiş ve yüz elliden fazla isim sıralamıştır. Duvarları farklı cinsel birleşme pozisyonlarını konu alan erotik fresklerle süslü olan Vetti genelevi, Pompei'ye gelen kalburüstü insanların uğrak yeri idi. Ancak Romalı seçkinlerin tensel ihtiyaçlarını karşılayan sonsuz hazzın yer aldığı Pompei'deki bu yaşam M.Ö.79 yılında Vezüv yarımadasının öfkesiyle son bulmuştu. Pompei'nin de Tevrat'ta bahsi geçen günahkârlar şehri Sodom ve Gomora gibi Tanrı tarafından yerle bir edildiği inancı tüm Hristiyan dünyasına benimsetilmişti. *Oysa eşcinsel ilişki yaşandığı için yerle bir edilen Sodom ve Gomora'dan kaçarak kurtulan Lut'un soyu kızlarıyla yaptığı ensest ilişkisinin ürünüydü.*

19. yüzyılın başlarında Pompei'de yapılan kazılardan çıkartılan erotik resim ve

kabartmalardan oluşan sanat eserleri Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesinde kilitli odanın önüne ek duvarlar örülerek muhafaza edilmişti. Yalnızca ayrıcalıklı konukların görme şansını elde ettiği bu erotik eserler, insanların ahlakını bozacağı düşüncesiyle 200 yıl boyunca sıradan ziyaretçilerden gizlenmişti. Pagan kültürünün bu cinsel hoşgörü düzeyine Hristiyan Avrupa'sı, ancak 2000 sene sonra ulaşabilmişti.

Zeugma antik kentinde yapılan kazılarda bazı mekânların zevk ve eğlence amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dura-Europo'ta bir yapının duvar sıvası üzerinde ortaya çıkarılan boyama ile yapılmış uzun bir yazıtta; Zeugma ile Dura-Europos arasında gidip gelen gece eğlencelerinde sahne alan profesyonel sanatçıların ve hetaera'ların listesi bulunmaktadır.

Efes antik kentindeki genelevin günümüz genelevlerinden çok daha sağlıklı şartlara sahip olduğu söylenir. Öyle ki, geneleve giren erkeklerden salona geçmeden önce antrede ellerini ve ayaklarını yıkamaları istenirdi. Venüs (Aphrodite)'e adanmış genelev temizlik için gereken her türlü imkânı sahipti ve mermerden yapılmış salonlarda bir Venüs heykeli bulunmaktaydı.

Öte yandan; antik dönemde erotik resimlerle süslü genelevlerin dar, loş ve karanlık odalarında yaşanan kısa süreli ilişkilerde önemli olan bir anda kabaran erkek cinselliğini teskin etmeye yönelik bedensel hazzın sağlanmasıydı.

Antik dönemin genelevleri içinde kuşkusuz en ünlüsü Roma'daki Pompei idi.

Tanrılara göre bütün tanrıçalar, gerçekten değişebilecek bir gecelik, fahişe görünümündeydi.

Osmanlıda ise sürtük olarak adlandırılan bu kadınlar mangalla ısınan soğuk ve pis yerlerde yatıyor, erkeklerin ellemelerini engelleyecek tel örgülerin ardındaki kafeslerinde bedenlerini satışa sunuyorlardı.

Ana Tanrıça'dan baba tanrıya-kutsaldan karanlığın yitik günahkâr kadınına

Sonuç olarak Ana Tanrıçanın yaratıcı özellikleri ve doğurganlığı tarihsel süreç içerisinde erkek tanrılara aktarılır: Mısır tanrısı Atum, Nil Nehri'ni penisıyla yaratmış ve Mısırlılara ve onların kültürüne hayat vermişse, Enki de penisıyla döleyerek Mezopotamya insanına nehirler yardımıyla hayat vermiştir. Enki bu kanalları penisini kullanarak kazmış ve insanlığın hizmetine sunmuştur sonra da insanlara seks yoluyla üremeyi öğreten ilk insan bebeğin babası olmuştur. "Benim penisime şükredin" diyen de Enki'dir. Yunan baş tanrısı Zeus da bundan geri kalmaz. Zeus, Athena'yı kafasından, Dionysos'u bacağından doğurur. Rüyasında orgazm olur ve gökyüzünden toprağa düşen spermeleri ile Agdistis meydana gelir.

Sırada Ana Tanrıça'nın yüceliğinin yok edilmesi ve aşağılanması vardır. *Sümer baş tanrısı Enlil'in Tanrıça Ninlile tecavüzü ile "Ana Tanrıça'nın alt edilmesi söz konusudur. Bahçıvan Sukaletuda'nın Tanrıça Inanna'ya tecavüzü ise tanrısallıktan insani boyuta inen bir başkaldırışın göstergesidir.*

Yunan tanrısı Zeus'un boğa, yılan, kuğu gibi kılıktan kılığa girip kız peşinde koşması yetmiyormuş gibi tanrıçalara tecavüzleri dinsel açıdan utanç duyulacak derecededir. Tanrılara göre bütün tanrıçalar, gerçekten değişebilecek bir gecelik, fahişe görünümündeydi. Yaratıcı kadın Yunan mitolojisinde saf değiştirir. Onu yaratan artık bir erkektir. İnsanlığın başına köklü dertler açan bir "ilk kadın" tasviri olan Pandora kadın yaratıcı gücünden koparılmakla kalmaz aynı zamanda cinselliği ile aşağılanır. Devletin ortaya çıkması, iktidarın erkeklerin eline geçmesiyle Sümer'de olduğu gibi kadın tanrıçalar daha önceleri ilk sıradayken, onların yerini erkek tanrılar alır, daha sonra tanrıçalar gök'ten kovulur ve göğün tek sahibi baba tanrı olur.

Baba Tanrının dini Tevrat'ta da kadının rolü aynıdır. O, erkeği baştan çıkaran, kıskırtıcı bir varlıktır. Hatta tıpkı Pandora'da ki gibi yasaklanmış bir eylemi yapan ve ilk günahın işlenmesine de yine bir kadın neden olmuştur. Şeytan'a kanan Havva yüzünden Adem'de cennetten kovulmuştur. Böylece "Hayatın anası" (ki Chawa/Havva) olan ve insanları doğuran kadın ilk günahı işleyen kişi olarak lanetlenir. Bu günah sadece din kitaplarında kalmaz, kiliselerin, sinagogların duvarlarına, tavanlarına işlenen fresklerle insan bilincine kolay kolay unutulmayacak şekilde kazınır.

Hristiyan kadınların önünde en güçlü rol, Inanna'ya hiç benzemeyen "Bakire Meryem" figürüydü. O, bakire bir anneydi!

Kadınların ruhsal hedefi Meryem gibi saf ve dokunulmamış olmaktı. Anneliğin cinsel arzular tarafından gölgelenmemesi gerekiyordu. Cinsel ilişki sadece kutsal amaç olan doğuma hizmet içindi. Bedeni zevke teslim etmek bir günah olarak kabul ediliyordu. Bu inanca göre ruhun temiz kalması ancak cinsel perhizle sağlanabilirdi. Arzuyu görmezden gelen inanç, penisin karmasını sağlayan gücü de, kadın bedeninin şeytani kıskırtıcılığı olarak ilan etti. Bundan böyle erkek, yapacağı günahkâr eylem sonucunda duyacağı suçluluk duygusunu, kadın bedenini lanetleyerek hafifletecekti. Tek tanrılı dinlerin yayılma sürecinde erotik çağ artık çok gerilerde kalmıştı. *Sümer tapınaklarında bedenlerini Inanna'ya adayan kadınlar, Hristiyanlıkta bu sefer tanrı babaya adayacaklardı, ancak tam tersine cinsellikten uzaklaşıp ömür boyu bakire kalacaklardı.*

Tarihsel süreç içerisinde iktidarı ele geçiren erkek egemen güç hukuk ve din vasıtasıyla insan soyunu üretime büyük katkısı olan kadının kutsallığını el birliğiyle yok ederek kadını cinsel bir nesne haline getirir. Erkek kadın cinselliğini hem yargılamaya hem de istediği şekilde yönetmeye başlar. Namuslu/namussuz kadın kategorileri oluşturarak kendisine bir tehlike olarak gördüğü kadın cinselliğini kontrol altına alır. Fuhuş, erkek cinselliğinin yüceltilmesine hizmet ederken, kadının cinselliği "iyi, na-

Sümer tapınaklarında bedenlerini Inanna'ya adayan kadınlar, Hristiyanlıkta kendilerini tanrı babaya adayacaklardı, ancak tam tersine cinsellikten uzaklaşıp ömür boyu bakire kalacaklardı. İktidarı ele geçiren erkek egemen güç ise hukuk ve din vasıtasıyla insan soyunu üreten kadının kutsallığını yok ederek kadını cinsel bir nesne haline getirecekti.

muslu" anne rolü ve "tehlikeli, kötü, namus-suz" fahişe rolü ile ikili bir ayrıma sokulmasına ve kadının değersizleştirilmesine hizmet eder. Erkek bir yandan soyun devamı için evliliği, diğer yandan ise kendi cinsel hazzı için evliliğin ayrılmaz yoldaşı fahişeliği desteklemeye devam eder. Kadın ve erkek doğasına ilişkin ileri sürülen mitler sayesinde, kadın kurban seçilip damgalanarak toplum dışına itilir ve kaos engellenir, aksi takdirde, devlet tescilli genelevler, "namuslu" kocalar olmayacak, toplumun iki yüzlü ahlak anlayışı ortaya çıkacak ve toplumda kuralızsızlık hakim olacaktır. Devlet hem kadın bedenini denetleyen yasalar çıkarırken, hem de bu bedenden kâr sağlamaya yönelik genelevler açar. Böylece yasal hale gelen fuhuş normalleştirilir ve genç kuşak erkekler kadının cinsel bir mal olduğu ve fuhuşun zararsız bir eğlence olduğu mesajını verir. Dolayısıyla bu durum kadınları açık hedef haline getirmekten ve kurban sayısını arttırmaktan başka bir işe yaramayacağı gibi bu kadınların ömür boyu sicillerinde taşıyacakları "genel kadın" etiketi ile damgalanmasını sağlar. Üstelik yasalar kadınların *girişimciler* tarafından sömürülmesine de engel olmuş değildir. Sermayeden zarar görmemek adına kadına uygulanan her türlü duygusal, ekonomik, bedensel şiddet devlet kontrollü genelevlerde devam etmekte, fuhuşun yasallaşmasının kadınları koruyacağı iddiası ataerkil ideolojinin yeni bir yüzünden başka bir şey olmaktan öteye gitmemektedir. Bu ise bir yandan kadına erkek cinselliğinin dizginlenmesi rolü veren, diğer yandan gayri-meşru ilân eden ataerkil iktidarın ikiyüzlülüğünün açık bir göstergesinden başka bir şey değildir.

Erkek, fuhuşu meşru hale getirmek için fahişelik kurumunun olmaması durumunda namuslu kadınların ve çocukların zarar göreceğine ilişkin ataerkil savunma geliştirir. Erkeğin dizginlenemez cinsel dürtüleri ve saldırganlığından doğabilecek tüm sorumluluğundan muaf tutarak, erkeğin özünün toplumda yaratabileceği olası tahribatları önlemek adına tampon kurum olarak fuhuş kurumsallaştırılması ya da göz yumulması sağlanır. Fuhuşu meşrulaştırma çabasındaki erkek egemen yapı kadını şeytan, günahkâr, azgın, açgözlü nitelemeleriyle damgalayıp toplumun günah keçisi ilan ederken, erkeğe fuhuş pazarında oynadığı girişimci, doğal ihtiyacının giderilmesi pe-

şindeki masum müşteri, hata hayırseverlik rolleriyle tarihsel süreçte sütten çıkmış ak kaşık rolünü biçer.

Fuhuş, toplumdaki namuslu kadınları olası erkek taciz ve tecavüzlerinden bir ölçüde koruyan ve dolaylı yoldan yine kadınlara hizmet eden bir söylem olarak ortaya konulup meşrulaştırılır. Genelev kadınları diğer kadınların namus bekçileridir. Cinsel deneyimlerle donanan erkek, fuhuş pazarında müşteri olma hakkını da saklı tutarak, *namuslu* bir kadınla evlenip, toplumda var olan düzenin devamını sağlar. Böylece erkekler fuhuş yapan bir kadınla olduktan sonra rahatlıkla evlerine dönebilir, *aile birliği* bozulmaz, *erkeğin çapkınlığı sadece bir fahişeyle olduğu için hoş görülür*. Bu kurum aynı zamanda toplumsal statü aracı olarak erkeklerin ilk cinsel deneyimlerini yaşadıkları, cinsel eğitim alıp eğlendikleri, psikolojik terapi aldıkları bir alan olarak da *amme hizmeti* verecektir.

İlahiden gelen bir armağan olarak kutsal mekanda üretmeye yönelik yaşanan cinsellik önce din adamlarının sonrasında da devletin vasıtasıyla kadın bedeninden elde edilen kazanca dönüştürülerek erkeklerin cinsel arzularını ve haz duygularını söndürmek adına pazarlanır. Babası tarafından kutsala hizmet amacıyla tapınaklara getirilen rahibeler sonrasında pezevenkler tarafından geneleve düşürülen fahişelere dönüşür. Artık Tanrıça İnanna adına tapınaklarda sevişen saf, lekesiz atfedilen Mezopotamya'nın "kutsal kadınlar"ı tek tanrılı dinlerin öğretileriyle lanetlenen, lekelenen, hukuk yoluyla damgalanan, toplum dışına itilen, tel örgülerin ardında ya da izbe sokaklarda bedenleri satışa sunulan karanlıgın yitik günahkâr kadınlarıdır.

Kaynaklar

- AÇIKALIN, N., "Toplumda Fahişelik Kurumunun Vazgeçilmezliği Üzerine Mitler: Mersin Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal Of International Social Research Volume 1/4 Summer 2008*.
- AYDINGÜN, Ş., "Yerleşik Hayat Öncesi: Yaratan Beden", *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005, s.11-27.
- BATI, U., "Hayatın Arka Sokakları: Seks İşçilerine Karşı Toplumsal Şiddet", Dokuz Eylül Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, 2008.
- BEAUVOIR, S., Kadın -Evlilik Çağı, Payel Yay., İstanbul, 1976.
- BOTTERO, J., Eski Yakındoğu, Dost Yay., Ankara, 2005.
- BERKTAY, F., *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşı-*

laştırmalı Bir Yaklaşım, Metis Yay., İstanbul, 2009.

- CAMPBELL, J., *Batı Mitolojisi, Tanrının Maskeleri*, (Çev.) Kurek Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- CANER, E., *Kutsal Fahişeden Bakire Meryem'e -Toprak ve Kadın*, Su Yay., İstanbul, 2004.
- CHALLAYE, F., *Dinler Tarihi*, (Çev.) Samih Tiryakioğlu, Varlık Yay., İstanbul, 2007.
- CİBİROĞLU, Y., *Anadolu'da Kadının Kültürel Şifreleri*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2011.
- ÇİĞ, M.İ., *Bereket Kültü ve Mabret Fahişeliği*, Kaynak Yay., İstanbul, 2012.
- ÇELEBİ, B., "Eskiçağ Dininde Kadın- Ana Tanrıçadan Günahkâr Kadına", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, S.239, İstanbul, 2014, s.7-22.
- DARGA, M., "Yunan/ Helen Uygarlığında Kadın" *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1993, s. 118-121.
- ERBİL, P., *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi*, Arkadaş Yay., Ankara, 2012.
- FOUCAULT, M., *Cinselliğin Tarihi*, (Çev.) Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2012.
- GEZGİN, İ., *Sanatın Mitolojisi*, Sel Yay., İstanbul, 2008.
- Fallusun Arkeolojisi*, Sey Yay., İstanbul, 2012.
- GÖRKAY, K., "Zeugma Roma Dönemi Konutları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S.141, İstanbul, 2012. s.VII-XVIII.
- HOOKE, H., *Ortadoğu Mitolojisi, Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Musevi Hristiyan Mitosları*, (Çev.) Alâeddin Şenel, İmge Yay., Ankara, 1991.
- KOCABİYİK, E., *Dolaylı Hayvan: Süfli ve Şerefli Hayvani ve Erotik Şeytani ve Deli*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009.
- KRAMER, S.N., *Tarih Sumer'de Başlar*, (Çev.) Muazzez İlmiye Çığ, TTK, Ankara, 1998.
- MASCETTI, M.D., *İçimizdeki Tanrıça, Kadınlığın Mitolojisi*, (Çev.) Belkis Çorakçı, Doğan Kitap, 2000.
- MCCALL, H., *Mezopotamya Mitleri*, (Çev.) Bircan Baykara, Phoenix Yay., Ankara, 2011.
- PAROY, A., *Dünyada Cinsellik*, Dharma Yay., İstanbul, 2013.
- ROSENBERG, D., *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi* (Der.) Kudret Emiroğlu-Ali Tartanoglu, İmge Kitabevi, 1988.
- STONE, M., *Tanrılar Kadinken*, (Çev.) Nilgün Şarman, Payel Yay., İstanbul, 2000.
- TAMER, D., *Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteris Coercendis*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.
- TEKİN, O., *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yay., İstanbul, 2011.
- UHLİĞ, H., *Avrupa'nın Anası Anadolu*, (Çev.) Yase-min Bayer, Telos Yay., İstanbul, 2007.
- UZUNOĞLU, E., "Tarih Öncesinden Demir Çağ'a Anadolu'da Kadın", *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1993, s. 16-24.
- YETKİN, A., "İl. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlak Bunalımı: Fuhuş

Meselesi, Tarihın Peşinde-Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi- Yıl: 2011, Sayı: 6, s.21-54.

Aklın ve bilimin büyük hapishanesinde her üniversiteye bir cami

Prof. Dr. Pekünlü, 7-8 türbanlı öğrenci üzerinden, tuzağın kendisine değil, kendi şahsında laiklik ilkesine kurulduğunu söylüyor. Ama fotoğrafın karelerinde "türban" olsa da, olayın kaidesine Darwin ve Evrim Kuramına karşı bir düello oturtulmuş bulunuyor. Şu bilgiler önemli: "Pekünlü cezaevine girmeden önceki son gününü yine aydınlanmaya ayırdı. Bornova'da halka açık verdiği Evren ve Evrim konulu dersine yüzlerce dinleyici katıldı." Bu haber metninden çıkarılabilecek tek sonuç, türban için Darwin'in değil, Darwin için "türban"ın alet olarak kullanılmış olmasıdır.

Prof. Dr. Pekünlü'nün anlatımı: "Şikâyetçi öğrenciler, benim derslerimden sorumlu bile değillerdi. 16 Mayıs 2012 tarihinde Cihan Haber Ajansı muhabirleri olduklarını sonradan öğrendiğim üç kişi, beraberinde getirdikleri 7-8 türbanlı öğrenciyle provokasyon girişiminde bulunmuştu."

Geçen yıl, 7 Kasım İlhan/Kıtap Gününe hazırladığımız Katalog'a Darwin'in "*Bilgisizliğin (cehaletin) verdiği güveni, bilgi hiçbir zaman verememiştir.*" önsözünü almıştım. Bu yıl, *Mukaddime*'nin tanıtıldığı sayfada, İbni Haldun'un "*İnsanın bilgisizliği doğuştan, bilgi ise kazanılmıştır.*" özsözünü, okurla paylaştım. Ama, televizyonda bir Alevi ermişinden Hazreti Ali'nin, "*Her şey bir şeydir, cehalet hiçbir şeydir!*" sözünü işitince, durakladım. Her şey olan "bir şey" ile hiçbir şey olan "cehaleti" yazmak istedim.

İşte öykümüz:

Altıncı yüzyılda hiçbir şey olan cehalet, günümüzde, bir şey olan "türban" kılığında, uzay ve astronomi bilgini Prof. Dr. Renan Pekünlü'yü "*Evren ve Evrim*" konulu dersinden alıp Foça cezaevinin kapısına koyuyordu.

"Kaderin cilvesi!" denebilir miydi?

Cezaevine girmeye hazırlanan Prof. Dr. Pekünlü'nün, kumpasın kendine değil,

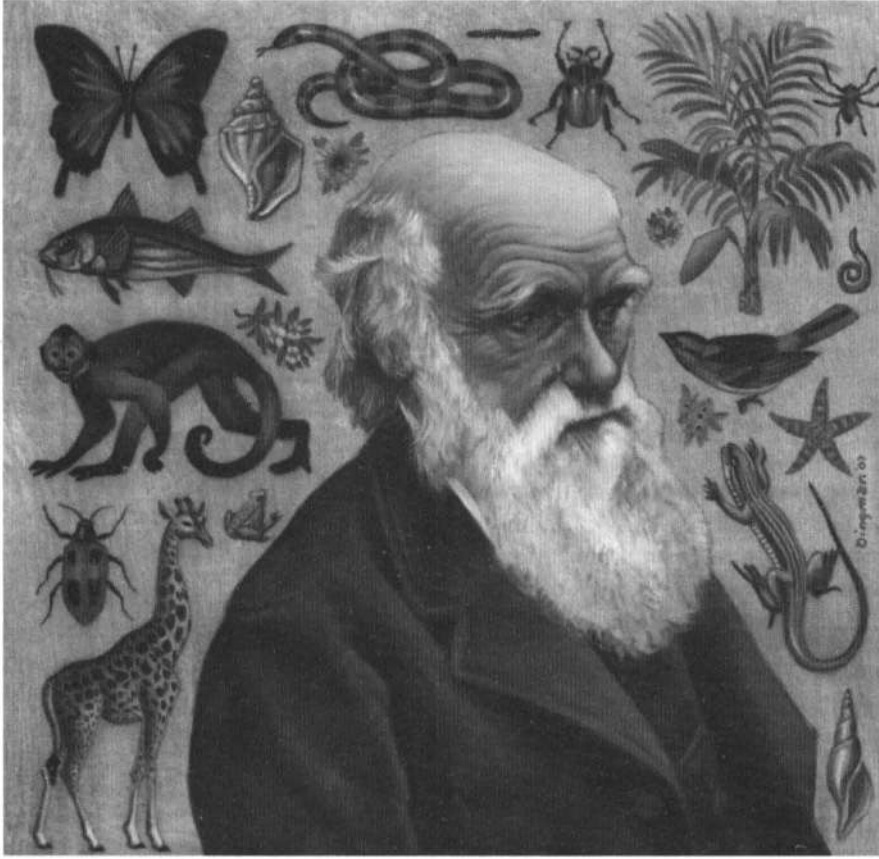
laikliğe kurulduğunu söylediği konuşmasının yayınlandığı *Cumhuriyet*'te (22 Kasım 2014) "Şimdi her üniversiteye bir cami" haberi vardı. Aynı gün *Birgün*'de ise "Dini tören gibi/ Saidi Nursili, ayetli Öğretmenler Günü" haberi.

"Laikliğe kumpas" neydi? "Her üniversiteye cami" ne demektir? Öğretmenler Günü'nde, Saidi Nursi'nin dini törene benzer bir törenle anılması ne anlama geliyordu?

Fusun İkikardeş, Pekünlü'nün yaklaşık 4,5 ay sürecek hapis cezasının öyküsü-

Prof. Renan Pekünlü cezaevine gülerek girmiş, kendi şahsında hedef alınanın laiklik olduğunu dile getirmişti.

Darwin, Evrim Kuramında, bitki ve hayvan tüm canlıların "bugünkü görünüşleriyle yaratıldıkları" dinsel öğretisinin, doğasal gerçeklikle bağdaşmadığını kanıtlamıştı.

nün 16 Mayıs 2012 tarihinde başladığını yazmıştı.

Aynı gün, yani 16 Mayıs 2012'de, biri İzmir'de, diğeri İstanbul'da yapılan iki sempozyum vardı. İstanbul'daki Marmara Üniversitesi'nde yapıyordu ve Darwin teorisini çökerttiği iddia edilen, "Yaradılış bilimi" gibi safsatalar içeren Harun Yahya'nın "Evrime Aldatmacası" kitabı tartışılıyordu.

İkincisi, Ege Üniversitesi'nde Fen Fakültesi bahçesinde yapılan "Bilimsel Düşünce ve Evrim" konulu açık hava paneliydi. Eş zamanlı olarak yapılan bu panelde, Evrimi üniversiteden kovdurma girişimlerine karşı bilimin sesi yükseltilecekti. Prof. Dr. Rennan Pekünlü bu gerici rüzgâra karşı siper olmuş, Darwin'in evrim kuramını ve materyalizmi anlatmıştı. Harun Yahya'nın kitabının ABD bağlantısına dikkat çekmiş, onun esin kaynağının ABD'deki Yaradılış Bilimi Araştırma Merkezi (Creation Science Research Center -CSRC), diğerinin de Yaradılış Araştırma Enstitüsü (Institute for

Creation Research -ICR) olduğunu belirtmişti.

"Prof. Dr. Pekünlü, eşzamanlı olarak düzenlenen iki sempozyumun yapıldığı gün F-tipi basın kumpasına uğramış, başta Zaman gazetesi olmak üzere, F-tipi basın, Prof. Dr. Pekünlü'nün 'Fakülte binasında vermedi.' diye başlattıkları kara kampanyada çekilen fotoğrafı bayrak yapmışlardı." (Fusun İkikardeş, *Aydınlık*, 28 Kasım 2014.)

Prof. Dr. Pekünlü'nün anlatımı: "Şikâyetçi öğrenciler, benim derslerimden sorumlu bile değillerdi. 16 Mayıs 2012 tarihinde Cihan Haber Ajansı muhabirleri olduklarını sonradan öğrendiğim üç kişi, beraberinde getirdikleri 7-8 türbanlı öğrenciyle provokasyon girişiminde bulunmuştu. Üstelik o gün, C Blok kapısında, Fen Fakültesi Dekanlığı'nın, türbanlı öğrencilerin binalara giremeyeceğine dair duyurusu asılıydı. Bu öğrenciler engellenmiş olsaydı, o gün derse giremezler, başarısız sayılırlardı. Derse girmişler, başarılı sayılmışlardı." (Cumhuriyet, 22 Kasım 2014.)

"Tuzak" ve "kumpas"! Eşzamanlı iki sempozyumun gerçekleştirildiği gün, Fen Fakültesi bahçesindeki panel sırasında, bir ajanstan üç muhabir, 7-8 türbanlı öğrenciyle bahçede sahne almışlardı.

Prof. Dr. Pekünlü, 7-8 türbanlı öğrenci üzerinden, tuzağın kendisine değil, kendi şahsında laiklik ilkesine kurulduğunu söylüyor. Ama fotoğrafın karelerinde "türban" olsa da, olayın kaidesine Darwin ve Evrim Kuramına karşı bir düello oturtulmuş bulunuyor. Şu bilgiler önemli: "Prof. Dr. Rennan Pekünlü cezaevine girmeden önceki son gününü yine aydınlanmaya ayırdı. Bornova'da halka açık verdiği *Evren ve Evrim* konulu dersine yüzlerce dinleyici katıldı." (*Aydınlık*, 28 Kasım 2014.) Bu haber metninden çıkarılabilecek tek sonuç, türban için Darwin'in değil, Darwin için "türban"ın alet olarak kullanılmış olmasıdır.

Daha özlü bir deyişle, 200 yıldır aklın ve bilimin gelişmesinin önüne çekilen bir tabunun yıkılması sorunudur. Sorun, bu açıdan hem evrensel, hem tarihsel bir sorun olarak önümüzdedir. Darwin ve Evrim Kuramı konusunda ve "türban" açısından

Evrime Kuramının yaradılış öğretisiyle çatışıklığı, Tanrının yadsınması olarak algılanmıştır ama, Darwin, Köken'de, "Bu kitapta geliştirilen görüşlerin bir dindarın duygularını incitmesi için hiçbir neden göremiyorum." diye yazmış, ardından da, bir Kilise adamının, kendisine "sonunda kendi kendilerine gelişme yeteneği olan biçimlenmelerin yaratıldığına inandığını, bunun kendisini daha yüksek bir tanrı anlayışına götürdüğünü" söylediğini eklemişti.

Zihinsel gelişmelerini tamamlamamış çocuklara, özellikle de kız çocuklara, tek bir ayetini bile anlayamadıkları Kuran'ı ezberleterek, onların akıllarının karartılmasına, bilinçlerinin köreltilmesine siyasetin sahne yapılması, bilimi İslamlaştırma politikası olarak gündemde bulunuyor.

karanlıkta bırakılmış bir iki soruyu yanıtlamamız gerekiyor:

İngiliz Kilisesi, doğumunun 200'üncü yılında, "yanlış anladığı, yanlış tepki verdiği, yanlış anlaşılmasına neden olduğu için", Darwin'den özür dilemişti.

Prof. Dr. Pekünlü'nün kendisine kumpas kurulacağı üniversitenin bahçesinde ve cezaevine gireceği günün öncesinde Bornova'da halka açık toplantıda yaptığı konuşmaların özünü ve esasını, Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabı ve *Evrım Kuramı* oluştuyordu. *Türlerin Kökeni*, ilk kez 1859'da yayınlanmış, 1876'ya değin yedi baskı yapmıştı.

Darwin, 1844'te, kuramını geliştirdiği 200 sayfalık metnini tamamladığı zaman, botanikçi dostu Joseph Hooker'e, "(ilk baştaki görüşümün tam tersine) hemen hemen türlerin değişmez olmadığı kanısına vardım." diye yazmış, "Bu, bir cinayeti itiraf etmek gibi bir şey!" diye de eklemişti.

Evrım Kuramının yaratılış öğretisiyle çatışıklığı, Tanrının yadsınması olarak algılanmıştır ama, Darwin, *Kökeni*'de, "Bu kitapta geliştirilen görüşlerin bir dindarın duygularını incitmesi için hiçbir neden göremiyorum." diye yazmış, ardından da, bir Kilise adamının, kendisine "sonunda kendi kendilerine gelişme yeteneği olan biçimlenmelerin yaratıldığına inandığını, bunun kendisini daha yüksek bir tanrı anlayışına götürdüğünü" söylediğini eklemişti.

Darwin, Evrim Kuramında, bir "yara-dan"ın varlığını/ yokluğunu değil, bitki ve hayvan tüm canlıların "bugünkü görünüm-leriyle yaratıldıkları" dinsel öğretisinin, do-ğasal gerçeklikle bağdaşmadığını kanıtlamıştı.

Darwin, "iki yabancı ırktan biri olan insa-nın, uygarlıkta, öteki yabancı ırk olan may-mundan daha yüksek bir aşamaya ulaşmış olmasının nedenini, beyin güçlerinin fark-lılığıyla" açıklamış, insanın maymundan türediğini değil, insan ile maymunun atala-rının aynı olduğunu savlamıştı.

"Medrese ehli" ve "ulema", Kuran'ı hif-zetmekle yetinmeyip, yaratılışla ilgili sure ve ayetleri irdelemiş olsalardı, İslami ya-radılış öğretisi ile Evrim Kuramı arasında, *Kutsal Kitap*'ta olduğundan çok daha fazla örtüşen ayetler bulunduğunu görürlerdi.

Kutsal Kitap'ta, Tanrı, insanları kendi suretinde "erkek ve dişi olarak bugünkü görünümleriyle" yaratmıştır. *Kuran*'da, Allah insanı topraktan yaratmıştır (Rum, 20). Ama, *Kutsal Kitap*'ta olduğu gibi "bir günde" değil, bugünkü görünümüyle oldu-ğu gibi değil, evrim kuramında olduğu gibi, "halden hale geçirerek" (İnsan, 2) yaratır.

"İnsanları topraktan yaratan" Allah, "insanın yaratılışına çamurdan başla-mış", "topraktan oluşan bir özden", sonra bir spermden yaratmış, sonra çiftler hali-ne getirmişti. (Fatır, 11; Nahr, 4; Rum, 20; Secde, 7; Muminun, 12.)

Bir başka deyişle, yeniden kuruluş-ta, "bel ile kaburgalar arasında çıkan bir sudan" (Tarık, 7) onun neslini usareden,

spermden, yani tek hücreden başlatır, embriyodan doğuma, Evrim sürecine koşut bir süreç ayetlerde yer alır.

Evrım Kuramı ile Kuran'ın yaratılış öğretisinin örtüştüğünü savlamak, ya da Evrimi, Kuran'ın bilgileriyle açıklamak gibi bir düşüncemiz yok doğal ki... Ama esas olarak, insanı, topraktan, sonra topraktan oluşan bir özden yaratan, sonra onu bir "damlacık" yapan, o damlacığı embriyo-ya dönüştüren, sonra o embriyoyu bir et parçası haline getiren, kemiğe et giydiren, sonra onu bir başka yaratışta yeniden ku-ran, kısacası "insanı halden hale geçiren" "yaratıcıların en güzeli Allah'ın yüce kudret ve sanat"ını (Muminun, 12-14), medrese ehli ve ulema görmekten malul olduğu gibi, spermden (zigota) ve (zigottan) embriyo-ya, ana karnında geçirilen tüm süreçlerin, bir tek prototipden insana değin geçirdiği aşamaların, tek hücreliden evrimleşerek insana ulaştığı milyarlarca değişimin kaba bir "özet"inin Kuran'da günlük dilde somut-laştığını, ehl-i medrese ve ulema görmek-ten uzak bulunuyor.

"Darwin'i Şeriatın Süzgecinden Süz-mek" adlı yazımdan aldığım bu pasajları, şu paragrafla bitireceğim:

"Her resulü, halkına açık seçik beyan-da bulunması için kendi toplumunun diliyle gönderen" (İbrahim, 4) ve "akılları çalış-tırmak için Kuran'ın Arapça indirildiğini" (Yusuf, 1) belirten ayetler gözardı edilerek, zihinsel gelişmelerini tamamlamamış ço-cuklara, özellikle de kız çocuklara, tek bir ayetini bile anlayamadıkları *Kuran*'ı ezber-leterek, onların akıllarının karartılmasına,

Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in savunduğu "Her üniversiteye bir cami" modeli ile, üniversiteler Saidi Nursi'nin "Medresetü'z Zehra"sına dönüştürülmek istenmektedir.

bilinçlerinin köreltilmesine siyasetin sahne yapılması, bilimi İslamlaştırma politikası olarak gündemde bulunuyor.

Tuzak ve kumpasın arkasında, bence ilkin bu sorun yatıyor.

Metnimizin başına dönersek, "Laikliğe kumpas neydi?", "Her üniversiteye bir cami ne demektir?", "Başöğretmen Kemal Atatürk'ün anısına düzenlenen Öğretmenler Gününün, Saidi Nursi'yle ve dini törenle anılması ne anlama geliyor?" sorularına yanıtlar aramıştık.

"Üniversiteye cami ne demektir?" sorusunu, Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez şöyle yanıtlamıştı:

"Türkiye'de yaklaşık 20 milyon genç var. Bu gençlerimize ulaşmak istiyoruz. Şehirlerdeki üniversite camilerini önemsiyoruz. Bu camilerde gençlerle iletişim kuracak din görevlileri hizmet verecek. Onların manevi yönden gelişmesini, camilerden istifade etmesini istiyoruz." (Cumhuriyet, 22 Kasım 2014)

Gazetelerdeki haberlerin başlıklarına göre, "80 üniversiteye cami" ya da "Her üniversiteye bir cami" söyleminde örtük duran "cami", halkın beş vakit ibadet için bir araya geldiği, namaz kıldığı cami değil, Saidi Nursi'nin, Cami'ül Ezher'e eş olma tasavvuruyla önerdiği, Medresetü'z Zehra'dır; Medresetü'z Zehra'nın ulema ve şeyhlerin postlarını sereceği bir köşesi, yani zaviyedir.

Bir anlatıma göre, 1890'larda, Van'dan İstanbul'a Saidi Nursi, "mekteplere din dersi, medreselere fen dersi konulmasını" önermek için gelmiştir. Bir anlatıma göre, İstanbul'a, "Şarkta dar-ül fûnun" (üniversite) açılması amacıyla gelmiştir. Bu üniversite, Medresetü'z Zehra'dır.

Saidi Nursi'nin kalp ve kafa bütünlüğüyle karakterize ettiği ideal talebenin yetişeceği Medresetü'z Zehra, "bir menzili mektep, bir hücresi medrese, bir köşesi zaviye, salonu dahi hepsinin toplantı yeri olan kompleksten oluşacak medrese, mektep ve tekke arasında ittifakı (birliği) sağlayacaktır. Bu "birlik" ise "En evvel mürşid-i umumi olan, ulema ve meşayih (şeyhler) ve talebeyi şeriat namına itihada davet eden" bir birlik olacaktır.

Saidi Nursi'nin hayalindeki üniversitenin "bir menzili mektep, bir hücresi medrese, bir köşesi zaviye" olacaktır.

Saidi Nursi, "ehl-i medrese, ehl-i mektep, ehl-i tekke"den oluşan bu komplekste, mekteplerde din bilimlerinin ve medreselerde gereksiz duruma gelmiş olan eski bilgilere karşılık yeni bilimlerin okutulmasını, tekkelerde de geniş ve derin bilgi sahibi ulemanın bulunmasını" önerecektir.

Bir menzili mektep, bir hücresi medrese, bir köşesi zaviye (tekke) olarak nitelenen bu komplekste, "geniş ve derin bilgi sahibi ulemanın bulunacağı" zaviye, bugün "her üniversiteye bir cami" söylemindeki "cami"dir.

Gazetelerdeki haberlerin başlıklarına göre, "80 üniversiteye cami" ya da "Her üniversiteye bir cami" söyleminde örtük duran "cami", halkın beş vakit ibadet için bir araya geldiği, namaz kıldığı cami değil, Saidi Nursi'nin, Cami'ül Ezher'e eş olma tasavvuruyla önerdiği, Medresetü'z Zehra'dır; Medresetü'z Zehra'nın ulema ve şeyhlerin postlarını sereceği bir köşesi, yani zaviyedir.

Burada "geniş ve bilgi sahibi ulemanın", "mektep ehli ile medrese ehlini birliğe çağırmasının" yanında, Saidi Nursi, yeni fen bilimlerinin, ahlaken kokuşmuş mektepliler tarafından (şimdiki değerlendirmeye anarşist olarak yetişen okullular) tarafından değil, "bozulmamış, bu sebeple, halkın itimat ve sevgisini muhafaza eden (Erdoğan'ın da söylediği gibi) ulema ve medreseler kanalıyla, yani din bilginleri ve şeyhler tarafından", şeriat süzgecinden süzülerek alınmasını önerir.

Sorunun ikinci püf noktası da buradadır.

Bediüzzaman'dan Çözümler kitabının yazarı İbrahim Canan, "Bediüzzaman'ın, millete mal edilmesi gereken yeni bilimlerin, ilimlerin, 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan sosyoloji, antropoloji, etnoloji gibi her çeşit beşeri bilimlerin sömürge ilmi olmaları nedeniyle millileştirilemeyeceği için ulema ve şeyhler tarafından şeriat süzgecinden süzülmesi gerektiğini, süzülmezlerle zararlı olacağını belirttiğini" yazacaktır.

"Vicdanın ziyası" ile "aklın nuru"nu, "din ilimleri" ile "medeniyet fenleri"nin birlikte alınmasını/ okutulmasını öneren eski Said'e karşı, yeni Said, İngiliz ortodoks bir aileden gelen Nurcu hanımefendi Meryem Weld'in sözleriyle, "bir tarafa vahiy ve dini, diğer tarafa aklı, bilimi ve felsefeyi koyarak, aklın, bilimin ve felsefenin, din ve vahyin emrinde ve hizmetinde olması gerektiğini görmüş ve dine itaat etmeyen fen ve bilimi yadsımıştı." (Meryem Weld, *İslam, Batı ve Risale-i Nur*, İstanbul 1981, s.35, 83)

Geniş ve derin bilgi sahibi ulemanın, mektep, medrese ve tekkeden sosyoloji, antropoloji gibi, toplumbilim gibi bilimleri şeriat süzgecinden süzecek olan ulemanın, bugün, üniversitelere konurulan camilerde görevlendirilecek din adamları olacağı açıktır. Ama bilimi şeriat süzgecinden süzmek yeterli olmayacak, din ve vahiyyle çelişen, bunlara itaat etmeyen akıl, bilim ve materyalist öğreti, reddedilecektir. Doğal ki bilim adamlarını dinsel öğreti üzerinden hizaya getirecek de derin bilgili din adamları olacaktır. Üniversiteye caminin anlamı buradadır. Üniversiteye cami, üniversiteyi medreseleştirme, bilimi ve aklı dinsel inancın kafesine hapsedmektir. Sorun da buradadır, gençlerin namaz kılp dua etmesinde değil.

Üniversitelere inşa edilmekte olan "cami"lerin yeri nedir diye sorulacak olursa, yineleyelim, Saidi Nursi'nin hayali, "bir menzili mektep, bir hücresi medrese, bir köşesi zaviye" olan Cami-ül Ezher'e eş tasavvur edilen Medreset-üz Zehra'dır. Medreset-üz Zehra'nın bir bölümü, medrese ve mektep talebelerini şeriat namına ittihada davet edecek olan müşid-i umumi ulemanın ve şeyhlerin postunu serdiği zaviye, üniversiteye yapılmakta olan camidir. Bir başka deyişle, üniversiteye yapılacak bu cami, aslında cami değil ulemanın postunu sereceği tekkedir. Akıl, bilim, materyalist öğretti, din ve bilimin denetiminde, bilim adamı ulema ve şeyhlerin emri altına alınacaktır.

"Her üniversiteye bir cami!" haberi üzerine görüşünü açıklayan Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği Başkanı Prof. Dr. Tahsin Yeşildere, "Üniversiteler AKP'nin siyasi vesayeti altına girdi. Bundan önce askeri vesayetin altındaydı. Şu anda son rektör atamalarının YÖK'ün tamamıyla kendi düşüncelerinden insanlardan oluşması, dekanların yüzde 80-90'ının kendi siyasal göstergeleri doğrultusunda olmaları, üniversitelere camilerin yapılması, Sünni İslam değerlerinin üniversite üzerine çökmüş olduğunu gösterir." sözleriyle, eğitimin dinselleşmesi, bilimin İslamlaşması, İslamlaşmakla kalmayıp tarikatlaşması ve cemaatleşmesi konusunda bir kumpas

Şuurlu Öğretmenler Derneği Genel Başkanı İsmail Akkiraz, Eğitim Birliği Yasası'nın "bize ve bizim milli ve manevi değerlerimize ait bir model olmadığını" "uygulanmakta olan bu modelin maneviyatçı değil, materyalist ve batıcı olduğunu" "bizi bitirmek ve yoketmek isteyenlerin bize dayattıkları bir model olduğunu" savlamıştı.

Eğitimde AKP programını savunanlar, "kız-erkek öğrencilerin aynı sınıfta eğitim görmelerinin nesilleri ifsat anlamına geldiğini" de dile getiriyorlar.

açıklanırken, *paralel bir programın varlığı da duyumsatılmıştı.*

Bu program, varlığından o güne değin haberimiz olmayan, 65 ilde örgütlenmiş bulunan Şuurlu Öğretmenler Derneği'nin Genel Başkanı İsmail Akkiraz tarafından basına açıklanmış olan (sanırsız) AKP programıydı.

Şuurlu Öğretmenler Derneği Genel Başkanı Akkiraz, Kemal Atatürk'ün "ulusun ortak düşüncesi ve isteğine uygun olarak ulusal, laik, çağdaş, *tek ve bütün* bir eğitim anlayışını yaşama geçirecek" atılım olarak tanımladığı Eğitim Birliği Yasası'nın, "bize ve bizim milli ve manevi değerlerimize ait bir model olmadığını", "uygulanmakta olan bu modelin maneviyatçı değil, materyalist ve batıcı olduğunu", "*bizi bitirmek ve yoketmek isteyenlerin bize dayattıkları bir model olduğunu*" savlamıştı.

Kız-erkek öğrencilerin aynı sınıfta eğitim görmelerinin nesilleri ifsat anlamına geldiğini, okulların, kız ve erkek okulları olarak ayrılmaları gerektiğini savlayan Akkiraz, (a) "*Bütün ders kitaplarının Kuran'a göre bir daha (yeniden) yazılmasını*"; (b) "*İnsanlığın günümüzde derin bir bunalım içerisinde olduğunu, bu bunalımın temelinde, İslamsız olarak inşa edilmiş bir dünya düzeni bulunduğunu*"; (c) "*Dünyanın yenisinden ve İslamlı inşası için, yeni fetihlere ve fatihlere muhtaç hale geldiğimizi*" ileri sürmüştü. (Sol Gazete, 26 Mayıs 2013.)

Fetih de, fatih de eyerlenmiş at üstünde beklemedeydi. Kendi partisinin bir milletvekilinin sözleriyle "*dünya liderliği kabiliyetinde ve Allah'ın bütün vasıflarını kendisinde toplayan bir lider olarak*" (Aydınlık, 17 Ocak 2014) Recep Tayyip Erdoğan, daha İstanbul Belediye Başkanırken (12 Aralık 1997'de) Siirt'te sunduğu manifestosunda, "*Kardeşlerim,*" demişti, "*şunu bilin ki, altı asır nasıl üç kıta yedi iklime hükmettiysek, Allah'ın izniyle, yeniden üç kıta yedi iklime hükmedeceğiz.*"

Niçin? İslamsız olarak inşa edilmiş dünya düzeninin yeniden ve İslamlı inşası için...

Fetih fetihtir...

Fatih fatihtir...

Üç kıta, yedi iklime hükmetmeye Irak'la başlayacaktık; Libya'yı taşılayacaktık; Mısır'da o şeye bulaşacaktık; Suriye'de taşlanacaktık. 17 Aralık'ta filan alttan-üstten haşlanacaktık.

Olmayacak, güle oynaya Pekünlü'yü cezaevine koyacaktık.

Aklımdan Nazım'ın dizeleri geçiyor:

Serez çarşısı kör

Serez çarşısı kapatmış elleriyle yüzünü
10 Aralık 2014

* Bu yazı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Yıldönümü Etkinliği dolayısıyla, TİHAK yönetimi adına, sunum olarak yazılmıştır.

“Mezhepçilik yerine yurttaşlık haklarını ve evrensel insanlık değerlerini öğretilim”

“Bilişsel gelişimini tamamlamış, nedensellik bağı kurabilen, tartışabilen, eleştirebilen, soyutlama becerisi gelişmiş bir çocuğa Tanrı ve din kavramını, kuralları, ritüelleri öğretirseniz her ikisinin de akılla değil inançla ilgili kavramlar ve soyutlamalar olduklarını öğrenecek; bu inancını varoluşumu besleyen, yaygın bir deyimle “Allah ile kul arasında kalan” bir konu olarak görecektir, körü körüne saplanmayacak, bu inanma biçimi onda bir bağnazlık olarak gelişmeyecektir.”

“Soyutlama becerisi gelişmeyen insan kendisi ve dış dünyadaki her kavrama ‘canlı ve gerçek’ muamelesi yapacaktır. Özellikle din ya da başka soyut kavramlar üzerinden çocuğun henüz hazır olmadığı bilgiler, ya da korkutmalar ve cezalandırmalar çocuğun zihninde anlayamadığı kavramlar oluşmasına neden olur. Çocukta sorumlu, korkulu, kaygılı bir düşünce içeriği yaratır.”

19. Milli Eğitim Şurası’nın da ilkököl 1, 2 ve 3. sınıflarda Din eğitiminin zorunlu olması kararlaştırıldı. Anaokullarında da din eğitimi değerler eğitimi adı altında verilecek. Türkiye Psikiyatri Derneği Ruh sağlığı ve Medya Çalışma Birimi Koordinatörü Doç. Dr. Burhanettin Kaya bu uygulamanın sonucunda çocukların bilişsel, sosyal, psikolojik açıdan nasıl etkileneceklerini anlattı.

Mantıksal düşünce yerine sezgisel düşünce egemenliği

Bilim ve Ütopya: Yorumlama ve değerlendirme yetenekleri henüz gelişmemiş çocuklara, değerler adı altında din eğitimi verilmesi, çocukların bilimsel düşünce yeteneğini nasıl etkiler?

Burhanettin Kaya: Burada vurgulanan şey din eğitimi olmasa gerek. Din nedir? Nasıl gelişir? İnsanlar neden dine ihtiyaç

duyar? Neden inanır? Dinler nasıl bir tarihsel evrim geçirmiştir? Hayata nasıl bakar? Neye ne kadar müdahale eder? Neden eder? Burada istenen bu soruların yanıtını veren bir eğitim olmasa gerek. Bunlar değil elbette. Burada söz konusu olan, İslam dininin sadece bir mezhebinin yorumunu, tartışılmadan, henüz bilişsel yetileri tam olarak gelişmemiş ve bu tür soyutlamalar kavrayamayacak çocuklara benimsetilmesidir. Son 3-4 yıldır siyasi iktidar tüm üst temsilcileri ile dindar nesil yetiştirmek gibi belki de kamu-

“19. Milli Eğitim Şura kararları, 3-4 yıldır siyasi iktidarın tüm üst temsilcileri ile ‘dindar nesil yetiştirmek’ gibi, belki de kamuoyu nezdinde uygun görülecek ifadelerle bu arzusunu hayata geçirme çabasının somutlaştırılmasına yönelik bir adım gibi görünmektedir.”

“Burada söz konusu olan, İslam dininin sadece bir mezhebinin yorumunu, tartışılmadan, henüz bilişsel yetileri tam olarak gelişmemiş ve bu tür soyutlamalar kavrayamayacak çocuklara benimsetilmesidir.”

"Bir günah işlediğinde Tanrı'nın onu yakacağı duygusu, çocuğun elini değdirdiği sobanın yakışı gibi, ateşin elini yakışı gibi gerçektir."

oyu nezdinde uygun görülecek ifadelerle bu arzusunu hayata geçirme çabasıydı. 19. Milli Eğitim Şura kararları bu çabanın somutlaştırılmasına yönelik bir adım gibi görünmektedir.

Yorumlama ve değerlendirme yetenekleri henüz gelişmemiş çocuklara, değerler adı altında din eğitimi verilmesi, çocukların bilimsel düşünce yeteneğini şöyle etkiler: İlkokul dönemi çocukların bilişsel yapısının ve ilgili süreçlerin henüz tam olarak gelişmediği, soyutlamanın olmadığı, somut düşünceni egemen olduğu bir döneme denk düşer. Bu dönemde çocuk her şeyi somut olarak algılar. Mantıksal düşünce gelişmemiştir. Sezgisel düşünce egemendir. Dil, gelişmiş simgeler oluşmuş, kavramlar gelişmeye başlamıştır ama bu kavramsal gelişme düzeyi son derece basittir. Soyutlama yapamazlar.

Her insan için değişmez bir yaş aralığı tanımlanamasa da zihinsel gelişimde çok temel bir değişken soyutlayabilme becerisidir ve bu beceri ortalama olarak 12 yaş civarında oluşmaya başlar, bu 18 yaşa kadar sürer. 11-15 yaş arasında soyutlama becerisi bir gelişme sürecinde olduğu için örneğin suç davranışının değerlendirmesinde çocukların farik ve mümeyyiz olup olmadıkları, diğer bir deyişle eyleminin sonucunu kavrayıp kavrayamadığı, neden sonuç bağlantısını kurup kuramadığı, eyleminin

farkında olup olmadığı uzmanlarca değerlendirilir. Bu değerlendirmede çoğunlukla bu yetilerin gelişmediği görülür. 15 yaştan sonra bu soyutlama erişkine benzer biçimde gelişmiş olacaktır. Bu durumda, 7-11 yaşında olan bir çocuğun tanrı kavramını, ceza kavramını anlaması, benzeri ahlaki kavramaları kavraması son derece güçtür.

Neden-sonuç ilişkisini kurabilmek

Soyutlama becerisi gelişmeyen insan kendisi ve dış dünyadaki her kavrama 'canlı ve gerçek' muamelesi yapacaktır. Ana babalarının anlattıkları masalların, masallardaki canavarların gerçekten yaşadıklarına inanacak, Noel babanın ya da dış perisinin gerçekten geleceğini düşüneceklerdir. Bu evredeki bir çocuğa tanrı kavramını öğrettiğinizde, dinin kurallarını ve değerlerini, karmaşık ritüellerini uygulattığınızda, onun somut bir canlı olduğuna, "göğün yedi kat üzerinde yaşadığına" ve günah işlediğinde kendisini çarpacağına, cayır cayır yakacağına inanır. Bu yanma duygusu elini değdirdiği sobanın yakışı gibi, ateşin elini yakışı gibi gerçektir. Ritüeller onun itaatkâr, boyun eğici tepkisiz kılacak koşullanmalara neden olur. Bu şekilde yerleştirilmiş bir inancın sorgulanması, üzerine düşünülmesi de olanaksız olacaktır. Değişmez, değiştirilemez, üzerine tartışılmaz bir sabit ina-

nışa dönüşecektir. Oysa bilişsel gelişimini tamamlamış, nedensellik bağı kurabilen, tartışabilen, eleştirebilen, soyutlama becerisi gelişmiş bir çocuğa Tanrı ve din kavramını, kuralları, ritüelleri öğretirseniz her ikisinin de akılla değil inançla ilgili kavramlar ve soyutlamalar olduklarını öğrenecek; bu inancını varoluşunu besleyen, yaygın bir deyimle "Allah ile kul arasında kalan" bir konu olarak görecektir, körü körüne saplanmayacak, bu inanma biçimi onda bir bağnazlık olarak gelişmeyecektir.

"Çocuklar hayal dünyasına göre yorumluyor"

Bilim ve Ütopya: Çocuklar soyut somut kavramını hangi yaş periyodunda daha iyi kavramaya başlar?

Burhanettin Kaya: Çocukların dil, yürüme, yargılama, somut ve soyut kavramları öğrenmeleri belli gelişim dönemlerinde olmakla beraber çocuğun bireysel özelliklerine aldıkları uyaran ve eğitime göre farklılık gösterir. Çocukların 3-6 yaş arası dönemde oyun önemlidir. Başlangıçta simgesel oyunlar oynayan çocuk daha sonraları sosyal ve etkileşime dayalı oyunları kuralları da içerecek şekilde oynamaya başlar. Bu dönemde dil gelişimi artmış olup, dili şekillendiren ise düşüncedir. Bu dönemdeki çocuğun düşüncesi benmerkezcidir. Yani kendi düşüncesinden bakış açısından başka bir düşünce ya da bakış açısı olduğunun farkında değildir. Diğer olayları kendi bakış açısıyla düşündüğü gibi başkasının

"Soyutlama becerisi henüz gelişmemiş bir çocuğa Tanrı kavramını öğrettiğinizde, dinin kurallarını ve değerlerini, karmaşık ritüellerini uygulattığınızda, onun somut bir canlı olduğuna, 'göğün yedi kat üzerinde yaşadığına' ve günah işlediğinde kendisini 'çarpacağına, cayır cayır yakacağına' inanır."

"Çocuklarda hem ölüm kavramı hem dinle ilgili kavramlar soyut olduğundan, bu kavramların yaklaşık 11 yaştan sonra erişkin düzeyde gelişmeye başlayacağı görülmektedir. Bu nedenle bu kavramları içeren eğitimlerin 11 yaştan sonra başlatılması çocuğun gelişimine uygun yaş dönemi olacaktır.

da olayları kendi bakış açısıyla gördüğünü düşünür. Yine bu dönemde çocuk geçmiş ya da geleceği aynı anda düşünmeyi başaramaz. Yine çocuk 8 yaşlarına kadar olaylar ve kavramlar arasındaki neden sonuç ilişkisini kavrayamaz. İki olayı bir araya getiren nedenlerin ne olduğunu bilemez. Bu dönemde çocuğun olayları ya da nesneleri bir araya getirerek kavrayabilmesi için nesnelerin somut olması, gözünün önünde olması gerekir. Bunları zihninde bir araya getirerek aralarındaki farkları ya da benzerlikleri ile ilgili ilişkiyi kuramaz. Yine bu dönemde çocuk bütün içindeki parçaları, ya da parçaları bir araya getirerek parça bütün ilişkisi kuramaz. 7-11 yaşlarındaki çocuk henüz somut düşünme dönemindedir. Bu dönemde somut nesnelere bağlı kalarak varsayımlar üzerinden düşünme yeteneği gelişmemiştir. Bu yaştan sonra ise soyut kavramlar üzerinden düşünmeye başlayacaktır. Neden sonuç ilişkisi kavramaya, ahlak, gerçek, adalet ve dini kavramları anlamaya başlayacaktır. Gelişimsel olarak bu basamaklardan geçerek zihinsel gelişim süreci tamamlanmakla birlikte bu gelişimin tamamlanması bazı koşullara bağlıdır. Çocuğun benzer basamaklardan geçerek soyut kavramları kullanabilecek olgunluğa erişimi için, normal sağlıklı bir gelişim, bu gelişimsel süreçte belli olgunluğa ulaşması gereklidir. Aynı zamanda çevresel uyaranların uygun ve çocuğun ihtiyacını karşılayacak düzeyde olması, uygun ebeveyn etkileşimi ve yaşam deneyimleri önemlidir.

Çocukların kullandığı kelimelerin onların zihinsel temsillerini açığa vurduğu düşünülür. Her ne kadar kelime öğrenme ile

bu kelimelerin kavramalarının gelişiminin birbiriyle ilişkili olduğu belirtilse de soyut kavramların anlaşılması için çocuğun yukarıda tanımlanan basamakları sağlıklı bir şekilde tamamlaması önemli ve gerekli görülmektedir. Yani daha erken dönemde çocuğun henüz gelişimsel olarak hazır olmadığı, anlayamayacağı kavramların çocuğa öğretilmesi söz konusu olduğunda çocuk bunları anlayamayacaktır. Anlayamamaktan da öte bu kavramları henüz soyut düşünce dönemine girmedikinden, anlamları ile ilgili zihinsel kapasitesine göre hayali yaşantılar ve düşüncelerle tamamlamaya çalışacak ve bu kavramlar çocuğun zihninde erişkinler tarafından öngörülemez bir şekilde yer almaya başlayacaktır. Bu hayali yaşantılar zaman zaman çocuk için korkutucu, ürkütücü, kaygı verici ve kafa karıştırıcı boyutlara ulaşabilecek ve çocuğun normal gelişimini etkileyebilecek olumsuz sonuçlara neden olabilecektir. Özellikle din ya da başka soyut kavramlar üzerinden çocuğun henüz hazır olmadığı bilgiler, ya da korkutular ve cezalandırmalar çocuğun zihninde anlayamadığı kavramları, çocuk kendisi gerçek dışı-hayali olarak tamamlanması nedeniyle daha sorunlu, korkulu, kaygılı bir düşünce içeriğinin oluşmasına neden olacaktır.

Çocukların doğruyu yanlıştan ayırt etmeleri, kuralları öğrenmeleri 2 yaşından sonra gelişmeye başlasa da, ailenin değerlerini, doğruyu yanlışla özellikle 3-6 yaşla-

rında taklit, model alma şeklinde gelişimsel süreçlerde aileden öğrenecekler ve kendilerine göre özümseyerek kendilerine özgü bir biçimde geliştireceklerdir. Bu dönemde çocuk ahlaki kavram olarak öğrenmek yerine model alarak bu değerleri içselleştirerek öğrenecektir. Çocuklara bu dönemde konacak bilimsel derslerde öğretilmeye çalışılacak ahlaki kavramları yine gelişimsel düzeyleri, düşünce gelişimi göz önüne alındığında anlaması beklenmemelidir. Bu kavramlar öğretildiğinde verilecek bilgiler yine, çocuğun soyut kavramları öğrenme düzeyleri yeterli olmadığından, gerçeğe uygun değerlendirmeden ziyade kendi düşünce sistemlerine göre değerlendirecek, anlamadıkları kısımlar kendi zihinsel kapasitelerine göre hayali ya da gerçekte olmayan şekilde tamamlanacaktır. Bu da çocuğun yaşına uygun olmayan korku, kaygı ya da hayali düşüncelerle baş başa kalmasına neden olacaktır.

Doğru zamanda doğru bilgi

Bilim ve Ütopya: Din eğitimi için ideal yaş var mıdır? Çocukta ölüm, günah korkusu nasıl ve hangi yaşta başlar?

Burhanettin Kaya: Çocuklarda yukarıdaki bilgiler dikkate alındığında, hem ölüm kavramı hem dinle ilgili kavramlar soyut olduğundan, bu kavramların yaklaşık 11 yaştan sonra erişkin düzeyde gelişmeye başlayacağı görülmektedir. Bu nedenle

"Yaş ya da ölümle ilgili çalışmalar, çocuklarda ölüm kavramı ile yaş arasında bir ilişki olduğunu ve yaşla birlikte ölüm kavramı geliştikçe ölümden korkma ve kaygı düzeyinde azalma olduğunu ortaya koymuştur."

bu kavramları içeren eğitimlerin 11 yaştan sonra başlatılması çocuğun gelişimine uygun yaş dönemi olacaktır. Yaş ya da ölümle ilgili çalışmalar, çocuklarda ölüm kavramı ile yaş arasında bir ilişki olduğunu ve yaşla birlikte ölüm kavramı geliştikçe ölümden korkma ve kaygı düzeyinde azalma olduğunu ortaya koymuştur. Bu bilgiler bize din, ölüm, ahlak gibi kavramların çocuklara doğru zamanda öğretilmesi gerektiğini, doğru zamanda öğretilmediğinde bu kavramların anlamalarının mümkün olduğunu ve bu kavramlar yüzünden yaşayacakları kaygı, korkunun ve kafa karışıklığının önüne geçilebileceğini göstermektedirler.

Dışarıdan dayatma bilgilerin kimlik gelişimine engel

Bilim ve Ütopya: Erken yaşta zorunlu din eğitimi alan çocuk, ergen ve yetişkinlikte sorun yaşar mı?

Burhanettin Kaya: Her ne kadar çocuklarda soyut kavramlar belli yaşlarda gelişse de, gelişim düz bir çizgi gibi gitmediğinden bu durum çocuklara göre değişkenlik de gösterebilir. Yine gençlik dönemi özellikleri olan merak, canlılık, dürtüsellik, değişime yatkınlık, duygu yoğunluğu, çocukluk dönemi özellikleri ile gençlik dönemi özellikleri arasında gidip gelme, ebeveynlerden ayrılaşma, arkadaş ilişkilerine verilen değer, kimlik geliştirme özellikleri göz önüne alındığında, bu dönemde bile (soyut kavramların geliştiği) din dersinin zorunlu verilmesi, gencin yukarıda sayılan özellikleri ile kendi seçimini yapabilmesi, bununla paralel kimlik geliştirmesine fırsat verilmesine engel teşkil eder. Çocuklar, çocukluk ve gençlik döneminde ailelerinden ve çevreden edindikleri değerleri, bilgileri kendileri benliklerinde değerlendirerek kendisine özgü yeni değerler, özellikler geliştirirler. Bu dönemde dışarıdan dayatma şeklinde verilen bilgileri gençler, yukarıda sayılan dönem özelliklerinden dolayı almaya uygun değildirler. Din ya da ahlakla ilgili dersleri için seçim yapma, bu yaptıkları seçime paralel olarak eğitim görme gençlerin gelişim özelliklerine daha uygun bir eğitim modeli olacaktır. Yine seçmeli ders şeklinde verilecek bir eğitim modeli ile gençlerin farklı dine ait yaşatılarını tanıma, kabul etme, değer verme, bu farklı dindeki öğrencilerin ötekileştirilmesi ve etiketlenmesinin de önüne geçilebilecektir.

"Somut düşüncenin egemen olduğu dönemde korkunun somut olarak algılanması bireyi sürekli bir tehdit altında olduğu, dünyanın güvenilmez olduğu, hep bir güce sığınarak hayatta kalabileceği düşüncesini yaratır."

"Öteki dünya nerede? Ya orada kaybolursam?"

"Öteki dünya"nın, soyutlama becerisi gelişmemiş bir çocuktaki algısı erişkinden çok farklıdır. Bir çocuk şunu sorabilir: "Baba, öteki dünya nerede? Mars'ta mı? Oraya nasıl gidilecek? Siz önce giderseniz ben sizi nasıl bulacağım? Kaybolursam?" Bunlar ya da benzerlerini duyan ve ne diyeceğini bilemeyen birçok anne baba olmuştur eminim. Ayrıca öteki dünya inancı ve bu dünyanın öteki dünyayı hak etmek için yaşanması gerektiği, bunun yolunun tek tip inancı ve tek tip insan olmayı gerektirdiği anlayışı insanları edilgin kılacaktır. Bunun yanında, zayıf ya da zayıflar üzerinde tahakküm kuracak kadar saldırgan ve acımasız olmaya da yol açabilir. Çünkü ina-

"Her şeyin sonunu baştan gören, her şeyin önceden bilindiğini ve hesaplandığını, bunun kader olduğunu düşünen bir zihin yenilikleri etkin biçimde araçsallaştırsa da yeniliklere açık olmayacak, yeni, eleştirel olanın, hayatı değiştirme ve ileri götürme potansiyeli olanı ötekileştirecek ve onun yaşam bulmasına engel olacaktır."

nılan mutlak gerçek olansa bunun hayata geçmesi için her şey mubah diyebilir. Bu anlayış ne yazık ki yüz yıllardır dünyada birçok ülkede dinsel inancı ve kültürü bir siyaset aracı olarak kullanan her iktidarın kullandığı ve geliştirdiği bir anlayıştır. Bu yönde biçimlenmiş bireyler bilimsel düşünce karşısında yetersiz kalacak ama bunun farkında olmayacak, ötekileştirmeye daha uygun bir zihinsel zeminde duracaktır. Her şeyin sonunu baştan gören, her şeyin önceden bilindiğini ve hesaplandığını, bunun kader olduğunu düşünen bir zihin yenilikleri etkin biçimde araçsallaştırsa da yeniliklere açık olmayacak, yeni, eleştirel olanın, hayatı değiştirme ve ileri götürme potansiyeli olanı ötekileştirecek ve onun yaşam bulmasına engel olacaktır.

Öteki dünyanın cennet olarak öğretildiği ve cennetin güzel bir yer olarak tanımlandığı çocuk, kayıp sonrası yakının yanına ölümle gidileceğini de öğrendiğinden, erken yaşlarda kayıptan sonra, ölüm kavramı ve ölen birinin geri dönmeyeceğine ilişkin kavram henüz gelişmemiş olduğundan kaybedilen kişiyi özleme, onun yanında olma isteği ile çok tehlikeli olan intihar girişimine kalkışabilir ve bu girişimler ölümle sonlanabilir. Bunu da akılda tutmak gerekir.

Biat eden, hakikatin sınırlarında kalmış, çekingene ve kaygılı bireyler

Bilim ve Ütopya: Din üzerinden korku, cezalandırma ve günah kavramlarının işlenmesinin çocuklar üzerindeki etkileri neler olabilir?

Burhanettin Kaya: Erken dönem yaşıtlarda korku önemli bir yer tutar. Belli gelişim evrelerinde yaşanan doğal korkular vardır. Bileği işleme becerisi, yani bilişsel gelişim sağlıklı biçimde devam ederse bu korkunun nedenselliğini kavrayan birey korkularını yenerek dünyayı doğayı keşfedecek, hayatı değiştirecek bir birey olma potansiyeli kazanır. Ama yenemediği, gücü karşısında boyun eğmekten, çaresiz kalmaktan başka seçeneğin ona sunulmadığını bir korkuyla biçimlenen birey sağlıklı bir soyutlama becerisi geliştiremeyecektir. Somut düşüncenin egemen olduğu dönemde korkunun somut olarak algılanması bireyi sürekli bir tehdit altında olduğu, dünyanın güvenilmez olduğu, hep bir güce sığınarak

hayatta kalabileceği düşüncesini yaratır. Korku ve onu üreten nesne örseleyicidir. Korkuyu yenmenin yolu korkulanla özdeşleşmeye doğru götürür ve korkuyu yenmek isteyen birey büyüdükçe bu korkuyu üretene dönüşecektir. Akıl yürütmeye varılacak sonuç ise kapalı düşünce sisteminin en önemli argümanı olan kadercilik, değişmezlik algısı ve muhafazakârlıktır.

Sorgulama, hayata başka bir şekilde bakma, esnek olma, alternatif düşünceler ve bakış açıları geliştirme yeteneklerini geliştirmeyecek, beceri kazanmalarına olanak vermeyecektir. Zihni hep geriye dönük, aslında binlerce yıldır bilinen ama kendisini yeni öğrenme şansı yakaladığı, onun bilgi ve gücünün sınırlarını aşan bir "hakikat"ın sınırlarında kalacaktır. Yeni olana hem kapalı, hem dirençli kalacak, tehlikeli bir durum olarak algılayacaktır. Korkutularak erken çocukluk döneminde terbiye edilmeye çalışılan çocuk ya gerçekten bu korkutular ve kısıtlamalar karşısında boyun eğecek, araştırmayan, sorgulamayan, daha çekingen kaygılı bir çocuk haline gelecek, ya da başkaldıran bu korkulara boyun eğmeyen kural tanımayan, uyum güçlükleri yaşayan bir çocuk haline dönüşebilecektir. Her iki halde de sağlık gelişim yolundan sapacak, çekingen ya da uyumsuz çocuk özelliklerinin gelişimi açısından daha riskli bir çocuk gelişimi söz konusu olacaktır. Bu çocuk aynı zamanda bilimsel düşünceyi sorgulayan, soru soran, kendini ve dünyayı değiştirme yeteneğinden de yoksun olarak ergenlik dönemini geçirme riskini taşıyacaktır. Oysa kuralları, değerleri yaşla birlikte öğrenen, korkutulmayan, cezalandırılmayan bir çocuk sorgulayan, girişimciliği gelişen sosyalleşebilen bir çocuk olma özelliğini kazanacaktır.

Adım adım dindar nesil

Bilim ve Ütopya: Din dersinin anaokulları ve ilkokullarda müfredata alınma sebeplerinden birinin, çocuklara güzel ahlakı öğretmek olduğu söylenmektedir. Güzel ahlak öğretisi, din eğitimi dışında nasıl öğretilmelidir?

Burhanettin Kaya: Ben buna katılıyorum. Milli Eğitim Şurası'ndaki kararlara baktığınızda ilkokul 1. sınıfa taşınan sadece din eğitimi değildir. Ayrıca Türk müziği,

Liselerde felsefe grubu derslerinin kaldırılmasıyla, hem ahlak hem yurttaşlık hem de evrensel insanlık değerlerini öğrenmek için tek bir kapı bırakılmaktadır.

musikisi, dinsel müzik de, okul öncesi programa kadar indirilmektedir. Burada milli değerler ve kültürle okul öncesi programda karşılaştırılan bir çocuğun bu mistik müzik tınıları, şarkı sözleri, dil ve simgelerle buluşturulması yukarıda vurguladığım zihinsel altyapıyı hazırlayan uygulamalar gibi görünmektedir. Bu dönemle sinir sisteminin henüz olgunlaşmadığı sesin, kokunun, tınının, gürültünün, rengin, beş duyu ile gelen her uyarının nöronal plastisiteyi etkilediği bir dönemdir ve bu uygulanan değişiklikler tesadüf değildir.

Bir diğer değişiklikle yurttaşlık bilgisi ve trafik bilgisi gibi birey olmayı, kişisel hak ve özgürlükleri öğrenmeyi, demokrasiyi, başkalarıyla birlikte bir mahalleyi, bir şehri, bir ülkeyi paylaşmayı, diğer bireylere saygı duymayı, birlikte yaşama duygusunu kavramayı öğreten dersler müfredattan, sadece ilkokulda değil, ortaokul ve lisede de çıkarılmaktadır. Birey olmak, ülkesini sevmek, yurttaş olma, temel hak ve özgürlüklerini bilmek dindar bir nesil için, böyle bir nesil ile egemenliğini süren kılmak isteyen için en büyük tehdit olarak görülmektedir.

"Din ahlak eğitiminin önemli bir parçasıdır. Ama tamamı değildir. Soyutlamanın geliştiği bir evrede verilen din eğitimi ahlak gelişiminde daha yararlı olacaktır."

Liselerde felsefe grubu derslerinin kaldırılmasıyla, hem ahlak hem yurttaşlık hem de evrensel insanlık değerlerini öğrenmek için tek bir kapı, din; İslam dini ve onun tek tip bir Sünni yorumu bırakılmaktadır.

Ahlak gelişimi aile içi tutumlar, demokratik ilişkiler, evrensel değerleri içselleştiren bir aile içi ilişkiler ağı, ve ayrıca evrensel değerler eğitimi ile sağlanır. Din ahlak eğitiminin önemli bir parçasıdır. Ama tamamı değildir. Soyutlamanın geliştiği bir evrede verilen din eğitimi ahlak gelişiminde daha yararlı olacaktır.

Bilim ve Ütopya: Demokratik ve uygun din eğitimi sizce nasıl olmalıdır?

Burhanettin Kaya: Bence demokratik ve uygun din eğitiminin; 12 yaştan sonra verilen, sadece o ülkede egemen olan dini mezhebi değil; dinler tarihini, dinsel kültürü ve dinin hayatı nasıl değiştirdiğini, hayatta nasıl değiştiğini, felsefi bir kategori olarak nasıl geliştiğini, insanın yaşamı anlamasının bir yolu, yolculuğu olarak nasıl bir tarihsel gelişim gösterdiğini de içeren, dinler arasında hoşgörü, eşitlikçilik, kendilerine özgü inanış, ibadet ve kurallarına saygı duyan, farklılıkları zenginlik sayan, onu insanı zenginleştiren bir öge olarak görüp öteki üzerinde baskı kurmayan, bir egemenlik aracına, iktidar silahına dönüştürmeyen içerikle gerçekleştirilmesi, zorunlu olmaktan çıkarılması, inanç sistemine göre hangi din eğitimi seçeceği konusunda serbest bırakılması gerekir. Bu dinsel eğitimin nasıl verildiği de önemlidir. Bir anlatı şeklinde, masalsı bir biçimde görsel öğelerle bezenerek, dua ve ritüelleri içermeyen, dinin ne olduğunu nasıl geliştiğini, farklı dinleri ve özelliklerini içeren, korkutucu öğeler barındırmayan, boyun eğici davranışları geliştirmeyen, bireyin kendi dinsel inanışını özgürce seçebileceği, yaşayabileceği esneklikte verilmelidir. Yurtdışındaki örneklerde de ilkokul 3. sınıfa denk düşen dönemlerde verilebilecek dinler tarihi anlatılmakta, kendi ait oldukları din ve diğer dinler resimli ve görsellerle kurgulanmış biçimde öyküsel bir anlatımla verilmekte, dualar ve ritüeller öğretilmemektedir. Çağdaş olmak, evrensel değerlere saygı duymak, tüm insanları Tanrı karşısında eşit saymak bunu gerektirir.

İz Bırakanlar

Bir yazın ustası , “Kahkahayla gözyaşını aynı anda yaşatan adam”.

Adnan Binyazar

“Bir ülke düşünün ki, iktidar simgesine dönüşen bir saraya milyarlar yatırılırken İstanbul’da harabeye dönen Atatürk Kültür Merkezi’nin tiyatro, opera, bale gösterilerinin yapıldığı salonlarında baykuşlar ötüyor. Ankara Devlet Tiyatrosu, bilgisizlerin elinde okul müsamerelerine dönüştürülmüş, kent tiyatrolarının desteği kesilmiş... Oysa tiyatro, kütüphane, gösterim salonları toplumların kültür okuludur. Devlet bu okulları gözü gibi korumalı, destekten yoksun bırakmamalıdır.”

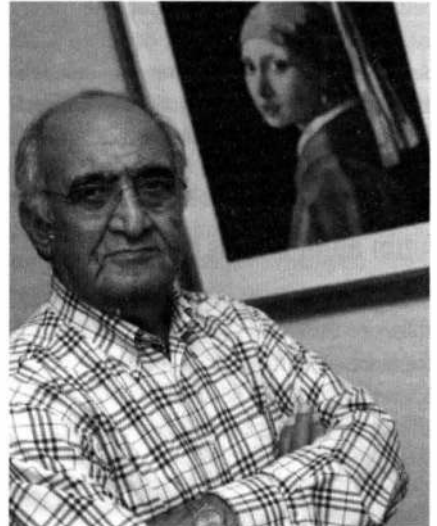
“Yazmak, insanın, ruh derinliğini yansıtırma isteğinden doğar. Kitap, yazmanın dinamosudur; beyni kitapla beslenmeyenler, gençlik ateşinin alevlendirdiği yivşik şiirlerin dışında bir şey yazamaz. O nedenle yazmak hobi değildir; tam tersine kendini, koca bir insanlık dünyasını kavrayıp onu yansıtırma isteğinden doğan bir bağlanma sorumluluğudur.”

“Masalını Yitiren Dev adını verdiğim romanımda dev, çocukta aile bütünlüğünü simgeliyor. Çocuk, neneli dedeli aile içinde, uyumlu anne babanın şefkatli kolları arasında her an devce büyüttüğü hayalleriyle yaşar. O, hayata başladığı ortamın kahramanıdır. Ana baba uyumu bozuldu mu, ne şefkat kalır, ne sığınılacak sevgi!”

Adnan Binyazar, Türkçemizi en ustalıkla kullanan yazarlarımızdan biri. Tanınıyor, okunuyor ve çok seviliyor. *Masalını Yitiren Dev* romanı 17 Baskıya ulaştı. *Ölümün Gölgesi Yok* adlı eserine, 2005 yılı Orhan Kemal Roman Armağanı ve 2011 yılı Ebubekir Hazım Tepeyran Roman Ödülü verildi. *Toplum ve Edebiyat* adlı deneme kitabı, 2010 yılı Sedat Simavi Edebiyat Ödülü’ne değer görüldü. *Tohum*’la gelen 1965 Öğretmenler Bankası Öykü İkincilik Ödülü ise Binyazar’ın ilk ödülüydü.

O aynı zamanda yıllarca ilk öğretmen okullarında ve pek çok değişik okullarda Türkçe-edebiyat öğretmeni olarak çalıştı ve üniversiteye yüzlerce genç yetiştirdi. Türk Tarih Kurumu’nda ve Türk Dil Kurumu’nda görev yaptı. Binyazar’ın bu kuruma hizmetinin bir de geçmişi var. Örnek alınacak bir büyük toplum imecesi olan bu hizmet, Binyazar’ın anlatımıyla şöyle gerçekleşiyor:

“Köy Enstitüsünde; köyümüzün, mahallemizin yerel sözcüklerini saptayıp bir deftere yazmak kaçınılmaz ödevimizdi. Enstitünün 2. sınıfındayken ben de, özellikle anamdan duyduğum sözleri fişlere yazıyor, Atatürk’ün Türk Dil Kurumu’na gönderiyordum. Yurdun dört bir yanından derlenen sözlerin bir araya getirilmesiyle oluşan 12 ciltlik *Derleme Sözlüğü* bu toplum imecesinin verimidir. Cumhuriyet döneminin bu benzersiz sözlüğünde, saptadığım 300’ü aşkın sözcükle benim adım da yazılıdır.”

Adnan Binyazar, Türkçemizi en ustalıkla kullanan yazarlarımızdan biri. Tanınıyor, okunuyor ve çok seviliyor.

Binyazar, yurtdışında da görevli olarak hem öğretmenlere hem de gençlere yönelik eğitim çalışmalarına katılmış, kitaplar yazmış. Son yıllarda ona birbiri ardına ödüller veriliyor: 2005 İzmir-Konak Belediyesi Yılın Edebiyatçısı Ödülü, 2008 Dil Derneği Onur Ödülü, 2009 Bartın Kitap Fuarı Onur Ödülü, 2012 Uluslararası Ankara Öykü Günleri Onur Ödülü.

Adnan Binyazar'ın yaşamı üç dört yaşlarından on altı yaşına dek bir çocuğun deşil yetişkin bir insanın bile dayanma gücünü aşan olaylarla savruluyor. Köy Enstitüsü'ne girdiğinde ancak kurtuluşa ulaşabiliyor.

Babası, annesini ve iki küçük çocuğı ortada bırakıp gidiyor. Sonraki yıllarda da babasına sığınmak zorunda kaldığında bu terk ediş durumu devam ediyor. Babası "ayıkken melek gibi ama içince deliye dönüyor." Tüm kazancını içki sofrasında tüketebiliyor. Sonrası işsizlik, parasızlık, gerginlik, çaresizlik... "Meleklik" kalıcı olamıyor.

"Sözün büyücüsü" ve güçlü bir kadının oğılu

Öncelikle acımasız yaşam koşulları eğitiyor onu. Okumayı altı yaşında, dayısının ona verdiği alfabeyle birkaç günde söküyor ama ilkokula on dört yaşında başlayabiliyor. "Sözün büyücüsü" ve güçlü bir kadın olan annesi Pakize Gündüz'den, nenesinden ve yakın çevresindeki kişilerden gördüğü sevgi, dinlediğı ağıt ve hikâyeler duygu dünyasını besliyor, renklendiriyor, zenginleştiriyor. Severek dinlediğı öykülerin, kitap olarak İstanbul'da karşısına çıkması derin yaralarına süreceğı bir merhem, tutunacağı bir dal sağlıyor ona. Yalnızca bu kadar mı dersiniz, yanıtım hayır olacak. Kendi söyleyişle; okumak, göz gibi, yürek gibi, görmeyi, düşünüp duymayı sağlayan yaşamsal bir kılavuz oluyor.

Her şeye karşın sınırlı, gelip geçici de olsa bir şekilde sevgi, şefkat görüyor. Köy Enstitüsü olabileme şansı ise ona sunulmuş en büyük armağan olmalı. O, bu ödülü de masallardaki "gökten düşen üç elma" gibi kucağında bulmuyor. Kendi bilinçli tercihiyle, çabıyla kazanıyor. Korunaklı aile ortamında büyüyen bir çocuğun başaramayaacağı zorlukları aşarak ulaşıyor.

Bu yaşamın bazı anı ve duyguları ile onun sanat, yazın, ülkemize, insanlara ilişkin düşüncelerini Binyazar'dan dinleyelim.

Şefkatsizlik, çocukta hayal diye bir şey bırakmaz. O artık evin içinde rastladığı herkesin bacaklarına sürtünen bir kedi yavrusudur.

Çocukluğu

Bilim ve Ütopya: Nerede, ne zaman doğdunuz? Çocukluğunuz nerede, hangi koşullarda geçti? Sizdeki etkileri önemli olan çocukluk anılarınızın olduğunu biliyoruz. Anlatır mısınız? Yaşamınız boyunca "masalını arayan bir dev gibi savrulup" durdunuz mu? Kendinize yönelik bu saptamayı açar mısınız?

Adnan Binyazar: 07 Mart 1934 yılında Diyarbakır'da(1) doğdum. Çocukluğum, beş altı yaşlarına kadar Diyarbakır'da, Diyarbakır'ın Kulp, Silvan, Çermik ilçelerinde geçti. Anılarım sizin öne çıkardığınız gibi, *Masalını Yitiren Dev*(2) adlı romanımda ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Çocukların ve gençlerin okuma dünyasını göz önünde bulundurarak, yaşadıklarımın can alıcı kesitlerinin yer aldığı üç ayrı kitap daha yazdım: *Gün Işığına Yolculuk 1/Kaçış, Güneşine Yolculuk 2/Varış, Güneşine Yolculuk 3/Okul Yılları*(3).

Masalını yitirdi mi dev, devlikten çıkar. Masalını Yitiren Dev adını verdiğim romanımda dev, çocukta aile bütünlüğünü sim-

geliyor. Çocuk, neneli dedeli aile içinde, uyumlu anne babanın şefkati kolları arasında her an devce büyüttüğü hayalleriyle yaşar. O, hayata başladığı ortamın kahramanıdır. Ana baba uyumu bozuldu mu, ne şefkat kalır, ne sığınılacak sevgi! Şefkatsizlik, çocukta hayal diye bir şey bırakmaz. O artık evin içinde rastladığı herkesin bacaklarına sürtünen bir kedi yavrusudur. Her gün, tutunacak bir yeri daha yitirir. İp kadar da olsa tutunacak bir dalı kalmışsa, kendi yolunu bulur. Yoksa küskün çocuklar ordusuna masalını yitiren bir dev daha katılır. Ben, çocukluğumun her aşamasında, bilinçli ya da bilinçaltı arayışlarla dev hayallerimi canlı tutma savaşımı verdim.

Hayatın kendisi de bir okul değil mi?

Bilim ve Ütopya: İlkokul, Dicle Köy Enstitüsü ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'ndeki eğitim yıllarının sizde bıraktığı izler için ne söylersiniz? Edebiyatı seçmenizde kitaplara, okumaya olan tutkunuzun rolü oldu mu?

Adnan Binyazar: İstanbul'da babam biz iki kardeşi ortalarında bırakıp gidince so-kağa düştük. Ben yedi, kardeşim beş yaşında hamallık yaparak ancak kuru ekmekle sözde karnımızı doyuruyorduk. Kardeşimi bir aile evlatlık aldı, ben sekiz yaşında bir aşçının yanında çırak olarak çalışmaya başladım. Oradan on dört yaşında ancak kaçarak(4) kurtuldum. Yarı kaçak, yarı belediyelerin yardımıyla, annemin yaşadığı Elazığ'ın Ağın ilçesine yirmi altı günde vardım. Okulların kapanmasına bir ay kalmıştı. Ertesi gün, iki sınıf atlayarak, okula başladım. Bir hafta sonra, derste işlenen bir şiiri benim açıklamalarımla iyi bir teftiş geçiren öğretmen, "Bugünden itibaren bu sınıfın birincisi sensin!" dedi, yüceltici sözlerle bana dua etti: "Oğlum, yüzün ak olsun, elin yeşile batsın!"

Dicle Köy Enstitüsü'ne 1950 yılında girdim. Demokrat Parti iktidara gelince adı Dicle İlköğretmen Okulu olan enstitüyü 1956'da ikinci olarak bitirdim. Okulu birincilikle bitirip sonradan Yargıtay 10. Daire Başkanlığı'na kadar yükselen değerli arkadaşım Resul Aslanköylü'yü saygıyla anıyorum.

Okuma tutkusu

Dicle Köy Enstitüsü adı, beni hemen sorunuzda öne çıkardığınız kitap konusuna

"Köy Enstitüsü'ne yazıldığımın ertesi günü ilk işim, kitaplığa gidip Shakespeare'in Romeo ile Juliet adlı kitabını aramak oldu. Sanki bulmamı bekliyordu, kitap üç beş dakika sonra elimdeydi. O gece okumaya başladığım kitabı, eskidikçe yenileyerek yaşamım boyunca elimden bırakmadım."

"Yazının ilk aşaması, neyin yazılacağına kesin karar vermektir. İkincisi, amacı gerçekleştirmek için direnmektir. Üçüncüsü, yazının ritmini denetlemek için, geri dönüşlerle yazılanları öz eleştirel bir gözle, bir kez daha, iki kez daha, yazıyı yoluna girdiği kanısına varıncaya değin yeniden okumaktır."

götürüyor. Diyarbakır'da bir yazlık sinemada on yedi gece gösterilen, benim de bir inşaat aralığından on yedi gece izlediğim "Romeo ve Juliet" filminden çok etkilenmiştim. Aşk dikenini, Juliet'le Romeo'nun yüce duygularıyla batmıştı yüreğime. Filmde geçen "Yarayla alay eder, yaralanmamış olan. /Dur, şu pencereden süzülen ışık da ne? /Evet, orası doğu, Juliet de güneşli /Yüksel ey güzel güneş, öldür şu kıskanç ayı," sözlerini ezberlemiş, bağıra bağıra yineleyerek Diyarbakır'ın ıssız dar sokaklarında dolaşıyordum.

Köy Enstitüsü'ne yazıldığımın ertesi günü ilk işim, kitaplığa gidip Shakspeare'in *Romeo ile Juliet* adlı kitabını aramak oldu. Sanki bulmamı bekliyordu, kitap üç beş dakika sonra elimdeydi. O gece okumaya başladığım kitabı, eskidikçe yenileyerek yaşamım boyunca elimden bırakmadım. Şu anda, Berlin'de bilgisayarımın başında sorularınızı yanıtlarken, masada duran kitaba gözümün kaydığı oluyor. Bana klasiklerin yolunu *Romeo ve Juliet* açtı.

Ardından Tolstoy'lar, Dostoyevski'ler, Balzac'lar, Emile Zola'lar, Flaubert'ler geldi. Klasikleri okurken, çağdaş kitapları da *Varlık Yayınları* arasından seçiyordum.

Giriş sınavında benimle yakından ilgilenen Coğrafya Öğretmeni Sami Öngör, Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nü bizim enstitüden ilk kazanan olduğumu söylemişti. Ama orada parlak öğrenciler arasında değildim. Yalnız bir kompozisyon ödevinde en yüksek notu alınca, yazıları sayılı dergi-

lerde yayımlanan Dursun Akçam'la Yusuf Gür'ün ilgisini çektiğimi anımsıyorum.

Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Mustafa Nihat Özön, Kemal Demirey, Faik Reşit Unat, Hüsnü Ciritli, Sami Öngör gibi değerli öğretmenlerin öğrencisi olmuştum. O sıralarda, Edebiyat Bölümü'ne ilk asistan seçilen Emin Özdemir pek aramıza katılmıyordu. İki yıl içinde bir kez sınıfımıza ders izlemeye gelmişti. Uzaktan tanıyış bugün onun en yakını olma onurunu yaşıyor bana.

Kişiliği

Bilim ve Ütopya: Kişiliğinizin en belirgin özellikleri nelerdir? Kendinizi birkaç cümleyle betimleyecek olsanız neler söyler-siniz? Bu kişiliğin oluşumunda sizi etkileyen çocukluk anıları, kişiler, öğretmenler, olaylar varsa anlatır mısınız? Kendinize örnek aldığınız ya da takdir ettiğiniz, beğendiğiniz kişiler var mı?

Adnan Binyazar: Öğrenciler en çok, kendilerini anlatmaya yönelik bir ödev yazmak istendiğinde ne yazacaklarını bilemiyorlar. Yetişkinler açısından da geçerlidir bu. İnsan, içinin derinliklerine iniyor da, dıştan kendine baktığında duraksıyor. İç, uzayan bir derinliktir; dış ise dalga kıpırtılarına daldı gittiğimiz, kendini pek ele vermeyen, ele verdiğinde de yanılgılara hazır durgun göller gibidir. Göldeki dalga kıpırtılarını herkes görür ama kıpırtının hangi derinlikten

doğduğunu kolayca kavrayamaz. O nedenle, sözü, dış dalga kıpırtılarına bakarak iç âlemimi aydınlatacağını bildiğim Emin Özdemir'e bırakıyorum.

Özdemir, bir ödül toplantısında beni "cebinde tiyatrosunu taşıyan, kahkahayla gözyaşını aynı anda yaşatan adam" diye tanıttı. Hak hukuk gözetken, vicdanı her şeyin üstünde tutan, duygusal olduğu kadar gerçekçi, sevgisine leke sürdürmeyecek denli içtenlikli bir yapıda olduğuma inanıyorum.

Çocukluğumdan yaşlılığıma uzayan inişli çıkışlı yılların her anında, kişiliğime, yerinden oynatılmaz temel taşları yerleştirdiğimin ben de bilincindeyim. Özdemir'in tanımı, duygu yontumu daha da cilaladı, renklendirdi. O günden beri düşünür durum; tiyatromu cebimde mi taşıyorum, gülerken gözyaşı döküyor, ağlarken kahkaha mı atıyorum? Oysa yıllar önce okuduğum Shakspeare'in bir oyununda, "gülerek ağlamak, ağlayarak gülmek" gibi bir sözle karşılaşmıştım. O ruhumu işlemiş de, Emin Özdemir, dışsal algılamayı içsel algılamaya dönüştürerek kişilik tanımına yeni bir boyut kazandırmış olamaz mıydı?

Kişiliğin temelinde belki değişiklikler olmuyor ama kişiliğin biçimlemelere uğradığı kesin. Altı yıl, her gün dayak yiyerek yanında çalıştığım ustam vicdan nedir bilmezdi. Kahramanlığını, güçsüzleri ezmekte gösteriyordu. İnsanın erdemi, kabalıklarını evcil-

"Bir inşaat aralığından on yedi gece izlediğim "Romeo ve Juliet" filminden çok etkilenmişim. Aşk dikenini, Juliet'le Romeo'nun yüce duygularıyla batmıştı yüreğime."

leştirmekte, "sadizm"inin önünü kesmekte aranmalıdır. Bu duygular ustada daha da vahşileşmişti. Yetişme çağındaki insan tepkisellikle de etkisellikle de kişiliğini biçimleyebilir. İçimde ustaya karşı tepki doğdukça onun bana yaptığı adaletsizliğin, işkencenin ayırımına varıyordum. Vicdanlı olmanın erdemine belki de ona duyduğum bilinçaltı tepkileriyle inandım. Acıma duygum, kesinlikle insanı kötü huylarıyla ezmeye çalışanlara karşı beslediğim nefretten doğmuştur.

Dostluk emek ister

Uzun arkadaşlıklar, insanın birbirini onarımdan geçirecek bütünleşmesini sağlıyor. Emin Özdemir'in yalınlığından, abartısız yaşamından, yüksek sorumluluk duygusundan, zaman duyarlılığından çok şey öğrendim. Yalnız ilişkilerde tek yanlı etkileşim yok. Ben de en azından onda var olanı algılayacak duyarlıklar taşıyordum ki, dostluk dağımıza güneş doğdu.

Dostluk, tanısı zor konulan bir emek ister. Yaşadıkları her ânı erdemleriyle donatmayanlar, dostluklarını sonsuz kılacaklarını ummasınlar. Bir halk deyişi, "Bir dost bulamadım gün akşam oldu" diyor. Shakspeare ise şu sözlerle, sağlam dostlukların bozulmayacağını ince mantığıyla dile getiriyor: "Dostluk süt mü ki bir gecede ekşisin!"

Okumaya ve yazmaya ilgisinin başlaması

Bilim ve Ütopya: Okumaya ve yazmaya olan ilginiz ne zaman, nasıl başladı? Okumadan yaşayamam diyenlerden misiniz? Yazma sizin için sıkıntılı ya da zorlayıcı bir süreç midir? Nasıl çalışırsınız?

Adnan Binyazar: Okumayı altı yaşımda, dayım bir gün elime alfabeyi verdiğinde birkaç günde söktüm. Köyde yaşayan yaşlı bir akrabamız vardı. Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan geceyi bizde geçirir, ertesi gün cuma namazını kıldıktan sonra köyüne dönerdi. O akşam, "Ey, erenler, bu akşam hekâti(5) nerden alalım!" diye anlatmaya başladılar. Bir gece, "Elif ile Yaralı Mahmut" hikâyesini anlatmıştı. Öyle yanık sesliydi ki, hikâyenin ezgili söylenen yerleri beni ağlatmıştı.

Sekiz yaşımın içindeydim. İstanbul'da bir aşçıda çırak olarak çalışıyordum. Aşçı dükkânının iki ötesi baharatçıydı. Vitrinde

"Yazma edimi, yoğun çabayı gerektirir. Çabanın özveri isteyen aşamaları vardır. Eli kalem tutan herkes yazar, önemli olan ise, yazılanı okunur kılmaktır."

altı yaşlarımda dinlediğim hikâyenin basılı biçimine rastladım. Dükkânda baharatçının on beş-on altı yaşlarındaki kızı çalışıyordu. Kitaplar okunmak üzere bir hafta süreyle, iki buçuk kuruşa kiraya veriliyordu. Hiçbir çırak o parayı bulup kitap kiralayamazdı. Beni vitrinin önünde kitaba bakarken gören abla kapının önüne çıktı, "Vitrine niye bakıyorsun?" diye sordu. Elimle işaret ederek, "Şu kitapta ne yazıldığını biliyorum," dedim. "Okumak ister misin?" deyince, "İsterim ama kiralayacak param yok." dedim. "Param olmasın," dedi, vitrinin arka kapağını açtı kitabı elime tutuşturdu(6).

"Öğretmenliğimde onları öyle algıladım, yazarlığımda da, yaratıcılığının bilincinde olan her gençle, Türkiye'nin dar günlerden kurtulacağına inanıyorum. Gençler konusunda yanılgıya düştüğümüz oluyor. O zaman Atatürk'ün yüce sezgisine sığınıyorum. İçimden 'Ülkeyi gençlere emanet ettiğine göre elbette bunun köklü bir nedeni vardır,' diyorum."

O gece ot yatağıma uzandım. Şehit bir asker kaputu olan yorganıma sarındım, kör bir çıranın ışığında o kitabı üst üste üç kez okudum. Okumak o günden sonra, göz gibi, yürek gibi, bana görmeyi, düşünüp duymayı sağlayan yaşamsal bir kılavuz oldu.

Yazmak, insanın ruh derinliğini yansıtmaya isteğinden doğar. Kitap, yazmanın dinamosudur; beyni kitapla beslenmeyenler, gençlik ateşinin alevlendirdiği yivşik şiirlerin dışında bir şey yazamaz. O nedenle yazmak hobi değildir; tam tersine kendini, koca bir insanlık dünyasını kavrayıp onu yansıtmaya isteğinden doğan bir bağlanma sorumluluğudur. Yazma edimi, yoğun çabayı gerektirir. Çabanın özveri isteyen aşamaları vardır. Eli kalem tutan herkes yazar, önemli olan ise, yazılanı okunur kılmaktır. Sorumluluk yüklenmenin yükü ağırdır. Yazının istenen biçime girmesi için yazar olmadık darlıklara sokar kendini. Sonunda amaçladığının gerçekleştiğini görünce onun verdiği hazı hiçbir şeyle değişmez. Yeri gelmişken; bir yazının, asıl yazılış aşamasının -düzeltildikten, onarımlardan geçirilerek- yazıldıktan sonra başladığını vurgulamalıyım.

Yazmak duygu-düşünce arasında kurulan bağlantıyla oluşturulan bir eylemdir

"Nasıl yazarım?" Aziz Nesin'e böyle bir soru yöneltildiğinde, o keskin diliyle, kimi kişilerde görülen akla sığmaz fantezileri alaya aldıktan sonra, "Kâğıdı önüme koyar, kalemi elime alıp yazarım!" der. Yazmak kâğıt-kalem-duygu-düşünce arasında kurulan bağlantıyla oluşturulan bir eylemdir. Ben, bir genelleme yaparak şöyle bir saptamada bulunabilirim: Yazının ilk aşaması, neyin yazılacağına kesin karar vermektir. İkinci, amacı gerçekleştirmek için direnmektir. Üçüncüsü, yazının ritmini denetlemek için, geri dönüşlerle yazılanları öz eleştirel bir gözle, bir kez daha, iki kez daha, yazıyı yoluna girdiği kanısına varıncaya değin yeniden okumaktır.

Coşku, yazının en tehlikeli aşamasıdır. Yazarın işi, güzellik yaratarak gerçeğe varmaktır. Bunu gerçekleştirmeye yalnızca coşku yetmiyor. Yazar, coşkuya kapılarak yaptığı betimlemelerin, imgelerin, parlak sözlerin, sonunda panolara yapıştırılmış ölü keleklerden başka bir şey olmayacağını düşünmelidir.

Düşünceyle duyguyu birbiri içinde eriten bir yazar

Bilim ve Ütopya: Yapıtlarınızı nasıl değerlendirirsiniz? "Toplumcu gerçekçi" değerlendirmesine katılır mısınız? Emin Özdemir "düşünceyle duyguyu birbiri içinde" eritmekten söz eder; sanırım siz bu çabanın en incelikli ürünlerini veren yazarlarımızdan birisiniz. Ne dersiniz?

Adnan Binyazar: Yazdıklarımı belli bir kalıpla sınırlandıramıyorum. Gustave Flaubert'in, Balzac'ın adı, gerçekçi yazarlar arasında geçiyor. Oysa Balzac'ın *Goriot Baba*, *Vadideki Zambak* adlı romanlarındaki coşumcu duygular (romantizm) çok az romanda vardır. Ben de Emin Özdemir'den alıntıladığınız "düşünceyle duyguyu birbiri içinde eritmek" tanısının, yazdıklarımaya uygun düştiği kanısındayım. Yukarıda da belirttiğim gibi, "tiyatrosunu cebinde taşıyan, kahkahayla gözyaşını aynı anda yaşatan" bir yazar kendisini başka kalıba sokabilir mi?

Sorunuzda yer alan, "Sanırım siz bu çabanın en incelikli ürünlerini veren yazarlarımızdan birisiniz," yargısının önüne "sanırım" yerleştirerek bir kesinleşmeye gitmemiş olmanız beni rahatlatmış. Çünkü düşünceyle duyguyu birbiri içinde eriterek incelikli ürünler, eserler yazmak, her yazara vergi değil. Siz bu tanımı yaparken, gözümün önüne Shakspeare, Goethe, Hermann Broch; çağımızdan Márquez, Saramago, Llosa gibi yazarlar geliyor.

Başarının sırrı

Bilim ve Ütopya: Uzun yıllar süren öğretmenlik, yazarlık ve diğer çalışmalarınızdan damıttığınız, bugüne ışık tutacak dersleri olumlu ya da olumsuz aktarır mısınız? Başarınızın bir sırrı var mı?

Adnan Binyazar: Başarının sırrı, yapılan işe yoğun emek vermekte, hangi yaşta, hangi düzeyde olursa olsun insana saygı duymaktır. Kirk yıllık öğretmenliğimde, sesleneceğim öğrencilere hep sevgi, saygı besledim. O dönemlerde öğrencilerine azgın gladyatör gibi davranan, onları küçümseyen öğretmenlerden nefret ettim. Sanırım, "öğrencinin öğrencisi olmak" sözünü ilk, Emre Kongar kullandı. Ahmet Cemal'in öğretmenliğini de o bağlamda algılıyorum. Onların yaklaşımı benim öğretmenliğimi de tanımlıyor. Hiçbir konuşmamda, dersimde,

"Hayat, etkileşimler sarmalıdır; birinde olmayanı, olan biri tamamlar. Kendinde bir şey olmadığı sanısında olanın bile bütünüleyici bir yanı vardır."

dayatıcı olmadım. Deneyimlerime inandım ama sınıfta zekâ gösterilerine girmedim. Bilerek ya da bilmeyerek saçmalamaya kalkanlarla alay etmedim. Saçmalayanın önüne, saçmaladığının bilincine ermesini sağlayacak seçenekler koydum.

Çocuklar

Çocuk benim gözümde kutsaldır. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın ikinci şiir kitabının adı *Çocuk ve Allah*'tır. Bu benim de en sevdiğim şiir kitabı adıdır. Dağlarca'nın, kitabının adında "Çocuk"u öne koymasını onun, yaratılacak şiirin erdemine inanmasına bağlıyorum. Araya "ve" koyması elbette eşitliği simgeler, ama "çocuk" sözcüğünün öne konulması rastlantı değildir. Yine de, bunun, yanıtını ancak şairin verebileceği bir giz olduğu kanısındayım. Kim gizliyle ayrılmamıştır bu dünyadan? Dağlarca da gizleriyle karıştı toprağa. Belki de az çok bu gizi sezdiğimden ilgimi çekti kitabın adı. İnsan; yalnız çözüme erdirdikleriyle değil, çözüm-süzlük sarmalında beyin donanımını yitirmesiyle de insan...

"İnsanlık damarından beslenenler, her şeyden önce kendilerini bilgiyle donatmanın yollarını ararlar. İnsan, kültürel kavrayışının açısını genişleterek sanatsal alanlara yöneliyor, dünyada olup bitenleri gerçeğiyle kavıyor."

Gençler

Sorunuzu Atatürk'ün yüce varlığından güç alarak yanıtlamak da bir seçenek. Atatürk'ün, ülkenin geleceğini onlara bağladığı büyük bir güç olarak algılıyorum gençleri. Her şeyin onlarla kurtuluşa erdirileceği ya da onlarla çöküntüye uğrayacağı günler yaşadığımızı düşünüyorum. Öğretmenliğimde onları öyle algıladım, yazarlığımda da, yaratıcılığının bilincinde olan her gençle, Türkiye'nin dar günlerden kurtulacağına inanıyorum. Gençler konusunda yanılgıya düştüğümüz oluyor. O zaman Atatürk'ün yüce sezgisine sığınıyorum. İçimden 'Ülkeyi gençlere emanet ettiğine göre elbette bunun köklü bir nedeni vardır,' diyorum. Şu örnek bile umutlanmamıza yeter:

Antakya'nın bir ilköğretim okulunda *Günüşiğine Yolculuk/Kaçış* adlı kitabım bir sınıfta topluca okutuluyordu. Beni oraya davet etmişlerdi. On iki yaşındaki bir kız öğrencinin bana yönelttiği soru, öğretmenliğimin de, yazarlığımın da en büyük ödülü olmuştur: "Öğretmenim, siz kurguyla gerçeği nasıl böylesine birbiriyle uyuşturuyorsunuz da, sizin kitabınızı okurken elimden bırakmıyorum?" Üniversite öğrencilerini, hatta bizi temsil edenlerin çoğunu da katarak, kaç kişi bir kitabın yarattığı etkiyi, terimleri de yerli yerinde kullanarak böylesine çok yönlü tanımlayabilir?

Hayat, etkileşimler sarmalıdır; birinde olmayanı, olan biri tamamlar. Kendinde bir şey olmadığı sanısında olanın bile bütünüleyici bir yanı vardır. Peki, hiçbir şeyi olmayan, neyi bütünlük. Bugün yaşadığımız siyasal boşluğun, kültürel kısırlığın temelinde bu "hiçbir şeylik" yatıyor. Aynı kuşaktan olduklarımızla aramızda her an, şu ya da bu oranda bir bütünlük gerçekleşiyordu. İnsan, algılama ya da yansıma gücüne göre, aldığı kadar veriyor, verdiği kadar çoğunu da alıyor. Gençlik yıllarımın yaşlıları ise, hayatımın her aşamasında yalnızca engin bilgileriyle değil, insanı insan yapan davranışlarıyla, tutumlarıyla da beni bütünlüyecek birikimde kişilerdi.

Adnan Binyazar ve Emin Özdemir dostluğu

Bilim ve Ütopya: Yaşam deneyim-nizden; aile, dostluk-arkadaşlık ilişkileri, çalışma yaşamı, çıkardığınız yol gösterici dersler var mı? Emin Özdemir'le yıllar boyu

süren dostluğunuzdan kardeşliğinizden söz etmezsek sanırım sizi tam olarak tanıamamış oluruz. Böylesi bir arkadaşlığın tuğlaları, harcı nedir?

Adnan Binyazar: İnsanlık damarından beslenenler, her şeyden önce kendilerini bilgiyle donatmanın yollarını ararlar. İnsan, kültürel kavrayışının açısını genişleterek sanatsal alanlara yöneliyor, dünyada olup bitenleri gerçeğiyle kavlıyor. Emin'le dostluğumuza yukarıda değindim. Sorunuzla yolu siz açmamış olsaydınız bile bu konuda her an değişik şeyler söyleyebilirim. Bu olanağı yarattığımı için size teşekkürlerimi sunuyorum.

Emin Özdemir'le birbirimizi yalnızca dostluk bağlamında bütünlemiyoruz. İlk karşılaştığımız günden beri, üzerine eğildiğimiz konular edebiyat, sanat, düşünce, yaratıcılığın her alanına yönelik yaklaşımlar oldu. Dostluk bir görüntü değildir, alanı geniş emek üleşimidir. Bunu dışarıdan ayımsayan az insan vardır. Mutluyuz ki, bizim çevremizi, azların çokluğu sarmıştır. Şu da bir gerçek ki, sonsuzluk bağlamında düşünülen her olgunun ucu, unutulmaz olaylara dayanır.

Sokrates'in, dostlarının da bulunduğu bir agora toplantısında sözlerine, "Dostlarım, dünyada dost yoktur!" diye başlar. Esprili bir başlama seslenişi de olsa, ilk duyduğumda ürpermiştim. Tebrizli Şems'in deyişiyle çevremizi "yüzü dost özü düşman"ların sardığını görünce sözün doğruluğu anlaşılıyor. Ayrıca, dost dediklerinin kumpasıyla baldıran zehri içirilmemiş miydi Sokrates'e? O zaman, sözden söz doğurtan Sokrates'in, "yok" eylemiyle dostun azlığını ya da az bulunurluğunu anlattığı sonucuna varmıştım. Gerçekte burada "yokluk", azlığın art anlamı dile getiriliştir.

Dostluğun temeli Gordion'un düğümü(7) gibi atılmalı ki, onu çözmeye kimse güç yetirmesin. Büyük İskender'e o düğümü çözerse Asya'ya egemen olacağı söylenir. Çözmeye koyulur, çözemeyince kılıcını kınından sıyrır, düğümü ikiye biçer. İskender'in yenilgisi böylece başlar. İskender'in Asya fethi kim bilir kaç cana mal oldu! Napoléon'un, Hitler'in orduları da Asya'ya egemen olma sevdasıyla telef olmadı mı? Özdemir'le dostluğumuz, sağlam temellere oturduğu için, tarihe "çözülmez" diye geçen Gordion'un düğümüyle karşılaştırılabilir.

"Dostluk bir görüntü değildir, alanı geniş emek üleşimidir. Bunu dışarıdan ayımsayan az insan vardır. Mutluyuz ki, bizim çevremizi, azların çokluğu sarmıştır."

1968'in bahar ayları... Maraş'taki(8) yedek subaylık görevim sona ermiş, Kız İlköğretmen Okulunda öğretmenliğe başlamışım. Sağ-sol çatışması sokaklara dökülmüş. Dilleriyle dışları arasında küfürler savurarak yanımdan geçenler oluyor. Başını Ahır Dağı'nın şefkatli kucağına yaslayan Maraş, gericiğin karanlığında boğuldu boğulacak.

Olayı başından alayım; *Duyguların Anakarası* adlı kitabımdan ilgili bölümü alıntılararak tabloyu çizmeyi sürdürüyem.

Askerlik, Maraş, Ahır Dağı

"Askerliğimi Maraş'ta, Ahır Dağı'nın eteklerinde yaptım.(9) Maraş'ın ak kışla-

"Fakir Baykurt'un Sabır Dağı romanında, insanımızı söylemsel varlığıyla kavrayan gücünün ölümsüz örnekleriyle bir kez daha karşılaştınca, edebiyatımızın bir boşluk içinde kıvrandığını daha iyi anladım. Bu boşluğun, söylem çarpıtmalarından, toplumsal algılayıştaki yabancılaşmadan, sanatın bir sürüm metası olarak algılanmasından doğduğu görülüyor."

rında, başı karlı Ahır Dağı'nın yürüdüğünü gördüm. 'Dağ yürüyor,' dememe güldüler. Ama görüyordum, kar altındaki kente aşağı yürüyordu dağ. Gözün, ak ipliği karasından seçemediği bir gecenin koyu karanlığında, dolunay gökte ışık patlamasına uğrayıp dağın yamaçlarında gezinince, Maraş'ın erdemli kocaları(10), sözün büyüüne erip ne dediğini anladılar; 'Ahır Dağı'nın yürüdüğünü gördü bu çocuk, askerlikten sonra burada kalsın, çocuklarımızı okutsun...' dediler.

Her gün, Maraş'ın taşında toprağında, 'Turnam nerden gelirsin, aslın Maraş'tan/ Kanadın ıslanır yağmurdan yaştan' türküsünü dinledim; 'Şu Maraş'ın kızları oyyy oyyy hem yürür hem sallanı' deyişinin güzellik sırrına erdim. Bir 23 Nisan günü, gök ekinler boy verende, Maraş'ın tüm kızları salınıp yürüyorlardı alanda. Törelerden dönerken, sevda uğruna, son sınıfa gelmiş bir kız öğrencimi gözümün önünde kurşunladılar. Öğrencinin kara gözleri bakışını yitirirken, gökte uçan turnaların kanadı yağmurdan yaştan değil, kandan ıslandı; kanı gördüm, ölümü gördüm, otopsi masasına yatırılmış öğrencimin genç kızlık bedenini gördüm...

O günden sonra, dolunay dağ yamaçlarında gezinmedi; Ahır Dağı'nın ak yamaçları kararı, yürür ayakları yürümez oldu.

Kanatları kan ıslağı turnaların gün ortasında göğü bırakıp gittiğini kimse görmedi.

Emin Özdemir'in mektubu, kızın kurşunlandığı o ölüm ertesi bir bahar gününde geldi. Hacettepe Üniversitesi Temel Bilimler Yüksek Okulu'nda Türkçe Bölümü Başkanlığı'na getirilmişti Özdemir. *Varlık*'teki yazılarım ilgisini çekmiş. 'Benim bölüme yazıdan çiziden anlayan öğretmenler arıyorum. Adaylarımdan biri de sensin,' diyordu mektubunda. Yanımda eşim Filiz; başında tolga, sırtında erguvan harmanı, Anadolu zaferinden dönen Romalı bir komutan gibi, on yıl sonra duygularımın anakarası Ankara'nın kapısından bir kez daha girdim."(11)

Dostluğu hüznüyle, sevinciyle, aynı duyguyla yaşamak...

Bir önceki sorunun yanıtlarında değindiğim gibi, ömürlü dostlukların temelinde güven, sorumlulukları üstlenme duygusu yatar. Emin Özdemir'le ilişkimiz böyle kuruldu. Onun, güvenerek beni böyle bir çalışmaya katmak için Maraş'lara mektup yazması içimde yeni duygu kıpırdanmalarına yol aç-

mıştır. Biri çıkıyor, size güven duyduğunu, inandığını içeren bir mektup yazarak olanakları çok iyi bir yere öneriyor...

Bu soruları Berlin'de yanıtlıyorum. Günlerim Emin'le her an yüz yüzeymiş gibi geçiyor. Beni anlatırken, "kahkahasıyla gözyaşını aynı anda yaşatan adam" diye bir betimleme yaptığını yukarıda anmıştım. O konuşmayı yaparken bunu nasıl bir örnekle tanıladığını anımsamıyorum. Emin'in vardığı yargının örneğini, şu günlerde yaşadığım bir duygunun çözümünü yaparak vereceğim. Ona telefonda kahkaha atışımın dışavurumunu anlattım, gözyaşı içevurumunu sonraya bıraktım. Yeri geldi, açıklıyorum...

Emin Özdemir'in çocuklara ve gençlere yönelik *Yarışmalar Kenti* adlı yapıtının anlatıcısı torunu Erdem'dir. Erdem, anlatmaya şöyle başlar: "Rüyamda Ayvalık'ta, dedemlerin yazıldığındaymışız. Dedem hayattaymış daha." Burada geçen, dedenin hayatta oluş sözü, kafamda yokluğa karışmış bir Emin imgesi yaratınca gözyaşımı tutamadım, seslice ağlamaya başladım. Bir anda, kendi kendime, bu ağlama ne gülme ne?" dedim. Erdem'in "Dedem hayattaymış daha," cümlesi Emin'in yokluğunu anlatıyordu. Bir de baktım sesimin en hüzünlü tınısıyla hıçkırıyorum. Oysa kitabın yazarı Emin'di. Romanın ölüm oyunu oynayan capcanlı kahramanıydı. Sesimin en şakrak tınısıyla kahkaha atmaz da ne yapardım! Hıçkırarak ağlamak ya da kahkaha atmak; dostluğu hüznüyle, sevinciyle aynı duyguyla yaşamak...

"Neredeyse elli yıldır Cervantes'in Don Quijote'sini elimden düşürmedim. Uzun ayrılışlarda onu çantama koymadan edemem. Bunda, Don Quijote'de geçen "Gücümü güçsüzlüğümden alıyorum," sözünün de etkisi var. O sözün beni nasıl bir karanlıktan kurtardığını başka yazılara bırakayım..."

"Homeros'un *Odysseia* ile *Ilyada*'sının onun yarattı dünyasında yeri olmasaydı, ortaya dört ciltlik *İnce Memed* çıkabilir miydi?"

"Sanat, öncesinden güç alarak çağdaş kimlik kazanır"

Bilim ve Ütopya: Dünyada ve bizde sanatın ve edebiyatın son durumu üzerine ne söylersiniz? Genç yazarları izleyebiliyor musunuz? 14 Kasım 2014 tarihli *Aydınlık* gazetesi Kitap ekinde Feridun Andaç, "Bugün Dede Efendi ile Mozart'ı bir arada dinleyen, Mimar Sinan ile Michelangelo'yu bir arada kavrayan, Dante ile Yunus Emre'yi aynı sayfada okuyan bir toplum yaratarak yerliliğimizi çağdaş dünyada var edebiliriz" açıklamasını yapıyor. Ayrıca: "Evet, öyküsü olan bir toplumuz; ama henüz 'büyük anlatı'(cı)sını çıkarabilmiş bir toplum değiliz" değerlendirmesini yapıyor. Ne dersiniz?

Adnan Binyazar: Genç yazarlar okumadan edebiyatın yeni ürünleri, bu ürünlerin nitelikleri kavranamaz. İyi bir yazarın klasik kültürden koparak kendini var edebileceğine inanmıyorum. Ayfer Tunç, Faruk Duman, Sibel K. Türker, Yekta Kopan, Murat Gülsoy, Ahmet Büke gibi, klasik anlatı kültürünü kavradığına inandığım yazarları gözden kaçırmayı önemli bir eksiklik sayarım. Günümüzde klasik kültürden yoksun yazarların bir anda saman alevi gibi parlayıp çok geçmeden, ardında kül bile bırakmadan sönüp gittiğine tanık oluşumuzun nedeni, köksüzlükten doğan önemli bir eksikliklerdir.

Edebiyat tarihleri, ancak gerçeğin ruhunu arayarak sanatsallığa ulaşan eserlerin zamanı aştığını gösteriyor. Öbürleri siyasal ortamın, ideolojilerin, kayırmaların etkisiyle bir süre ilgi uyandırıyor, koşullar değişince geride silik bir iz bile bırakmıyor. Bugünlerde Fakir Baykurt'un, aramızdan ayrılmadan önce hazırlayıp yayımlanmayan, yarı öykü, yarı masal, yarı fıkra, yarı şiir tadındaki *Sabır Dağı*(12) adını verdiği kitabını okuyorum. Onun, insanımızı söylemsel varlığıyla kavrayan gücünün ölümsüz örnekleriyle bir kez daha karşılaşınca, edebiyatımızın bir boşluk içinde kıvrandığını daha iyi anladım. Bu boşluğun, söylem çarpıtmalarından, toplumsal algılayıştaki yabancılaşmadan, sanatın bir sürüm metası olarak algılanmasından doğduğu görülüyor. Bu, okuma oranından da belli. Yazılanların çoğu ancak belli bir kesimin gereksinimini karşılıyor. Duygu tüketiminden başka işe de yaramıyor. Feridun Andaç, yaratıcı ürünlerinin yanında, nesnel kavrayışı, edebiyatın nabzını halk damarından tutuşuyla özellikle eleştiri yazınında tanıklıklarına güven duyulan bir yazardır. Andaç'ın, sorunuza boyutlandırılan yargısına yürekten katılıyorum. Onun da vurgulamak istediği gibi, sanat, öncesinden güç alarak çağdaş kimlik kazanır. Dünya yazınının ünlü eserlerine bakın, tümünün temelinde kökten beslenen bir söylem birikimi, destan-efsane-gelenek kültürü vardır. Konuya bir yazısında Feridun Andaç da

"Pek belirgin olmasa da, insanımız bu baskı ortamında bile kendine yetmeyi öğrenip içinde yaşadığı darlığı aşacak yollar arıyor. Dinselliği, etnik ayrımcılık düşüncesini defterinden silen "Gezi Parkı" gençleri bunun somut örneğidir. Gezi gençleri, her şeyi kendi olanaklarıyla kotararak bir tabuyu yıktılar, özgürleşmenin yolunu açtılar."

değiniyor; özüm senerek okunduğunda, Yaşar Kemal'in kök kültürünün yaratıcı damarını *Dede Korkut Kitabı*'nin, dinleyip derlediği ağıtların, Karacaoğlu'nun lirizminin, Dadaloğlu'nun başkaldırısının, *Binbir Gece Masalları*'nin kurgusal anlatılarının beslediği görülecektir. Homeros'un *Odyseia* ile *İlyada*'sının onun yaratı dünyasında yeri olmasaydı, ortaya dört ciltlik *İnce Memed* çıkabilir miydi? Yaşar Kemal, Dante'nin *İlahi Komedya*'sının, Cervantes'in *Don Quijote*'sinin, Dostoyevski'nin *Suç ve Cezası*'nin, Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'inin da yabancıları değildir. Yeryüzünün herhangi bir yerindeki bir yazar, ses getirecek nitelikte eserler vermişse, başarısını bütün dünya yazarlarının bir parçası olmaya borçludur.

Anadolu toprağı, Homeros'la eş tutulan bir Yaşar Kemal yetiştirmişse, bunu, dünya yazınına büyük bir anlatıcı katmanın ilk örneği sayabiliriz.

Yazarlar arasında ayırım yapmak

Bİllm ve Ütopya: Sevdığınız, beğendiğiniz şair, sanatçı ve yazarlar kimlerdir? Onlarla ilgili anılarınızdan birkaçını anlatmak ister misiniz?

Adnan Binyazar: Yıllardır genç demeden, yaşlı demeden yazarlar üzerine yazılar yazdım, onların yazınımıza katkılarından söz ettim. "Beğenme"yi ölçü alırsam, onları birbirinden ayırmakta zorluk çekerim. Hele şairlerde "beğenme" ayrıcalığı düşünülme-

melidir. Üç beş şiir yazmış genç bir şairin de, şiirleri kitaplar dolduran yaşlı, hatta bugün aramızda olmayan bir şairin dizelerinin büyüüne kapıldığımız olabilir. O nedenle yazarları birbirinden ayırıp ayrı kefelere tartmanın iyi bir yöntem olmadığını düşünüyorum. Yazarları birbirleriyle karşılaştıran edebiyat anlayışına da karşıyım. Sanat, gözenekleri en ince eleklerle ölçülmelidir. Oysa bu işi yapmaya kalkanlar, ince elek bir yana, geniş gözenekli kalburlar bile kullanıyorlar. Bana göre her sanatçının kendi ölçüsü vardır. O ölçünün değerlendiricisi de "zaman"dır. Benim yaklaşımına göre, Balzac'ta Cervantes aranmayacağı gibi, Kafka'da da Dostoyevski aranmamalıdır. Yazar, başkasına öykünerek yazmadığı sürece edebiyatta kendi yerini bulur. Fazıl Hüsnü Dağlarca ile Cahit Külebi arasındaki çocukça bir tartışmayı anımsıyorum. İkisi de "Sivas" sözcüğünü ilk önce kendisinin şiire soktuğunu savunurdu. Hele, "Bu dünyadan ayrılmadan önce hangi kitabı okumak istediniz?" türünden ölümü çağıştıran sorular, saçma olduğu kadar bana ürpertici de geliyor.

Don Quijote ve "Gücümü güçsüzlüğümünden alıyorum," sözü

Bİllm ve Ütopya: Sizi çok etkileyen kitaplar hangileridir? Son aylarda okuduğunuz kitaplardan söz eder misiniz? İzlediğiniz dergiler var mı?

Adnan Binyazar: Neredeyse elli yıldır Cervantes'in *Don Quijote*'sini elimden

düşürmedim. Uzun ayrılışlarda onu çanta- ma koymadan edemem. Bunda, *Don Quijote*'de geçen "Gücümü güçsüzlüğümünden alıyorum," sözünün de etkisi var. O sözün beni nasıl bir karanlıktan kurtardığını başka yazılara bırakayım...

Bu vesileyle bir gerçeğe daha değinmeliyim. Enis Batur, YKY'de sorumluluk yüklendiği yıllarda; klasiklerle çağdaş kitapların seçiminde gösterdiği özen başta olmak üzere, yalnızca *Don Quijote*'nin iki ciltlik Roza Hakmen çevirisi ve *Dede Korkut Oğuznameleri*'nin özgün baskısıyla Türk yayın hayatına Rönesans döneminin ruhunu yaşatmıştır. Bu kanıda oluşum *Don Quijote*'ye bağlılığımı da açıklanabilir; Las Palmas'ta *Don Quijote*'nin, sayfaları o dönemin gravürleriyle ayrı değer bulan özgün baskısının tıpkıbasımını bulunca sevinçten ne yapacağımı bilememiştim. Ama az çok kitap bilgisi olan herkes, Batur'un çabalarını saygıyla anmalıdır.

İyi bir şey okumak isteği duyduğumda raftan indirdiğim kitapların başında Dante'nin İlahi Komedya'sı, Fernando Pessoa'nın *Huzursuzluğun Kitabı* gelir. Son iki yıldır Haruki Murakami'nin *1Q84* adlı romanıyla Hermann Broch'un *Vergilius'un Ölümü*'nü dönüp dönüp okuyorum. Şu günlerde de masamda Fakir Baykurt'un *Sabır Dağı*, Haruki Murakami'nin *Renksiz Tsukuru Tazaki'nin Hac Yılları*, Yukio Mişima'nın *Dalgaların Sesi* romanları var. Bir çalışma için de sık sık Shakespeare'in *Romeo ve Juliet* ile *Othello* adlı oyunlarına sıkça başvuruyorum.

"Düşünün ki, Aydınlanma Çağı, Ortaçağ karanlığından doğmuştur. Ülkemizde dipten dibe bir Aydınlanma Çağı yaşandığı kanısındayım."

İzlediğim dergiler: "Dünyanın Öyküsü", "Kitap-lık", "Sözcükler", "Cumhuriyet Kitap", "Radikal Kitap", "Çağdaş Türk Dili", "Türk Dili Dergisi", "Zeit Magazin"

Tasarılar ve hayaller

Bilim ve Ütopya: Bu günlerde ne tür çalışmalar yapıyorsunuz? Yapmak istediğiniz, çalışmalardan, tasarımlarınızdan ve hayallerinizden söz eder misiniz?

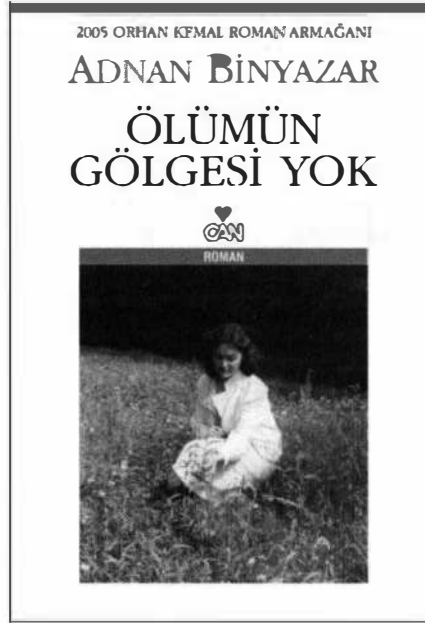
Adnan Binyazar: İki hafta önce "Uzun İnce Yolda Âşık Veyse" adlı incelememi bitirdim. Ardından "Korkut Ata" gelecek. Gençlere yönelik *Günüşiğine Yolculuk* adlı roman üçlüsünün "Kaçış"la Varış"ın ardından sonuncusu gelecek: "Günüşiğine Yolculuk 3/Okul Yılları" *Akın İçkalesi, Sözün Onuru* adlı deneme şu günlerde yayımlanmış olacak. Onların ardından *Ağır Toplum*'nun yeni baskısı yapılacak.

Yazarın hayalleri tükenmez; on yıldır bir roman arayışı var hayal dünyamda. Umarım yazılıp ortaya çıkınca yılların boşluğunu doldurur...

"Türkiye'nin sıkıntısı ayrımcılıktan doğuyor"

Bilim ve Ütopya: Ülkemizin, toplumumuzun bugün içinde bulunduğu kültürel, sosyal, siyasi durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Dünyada ve bizde yeni bir ortalığa mı yaşıyoruz? Çıkış yolu ne olabilir?

Adnan Binyazar: Kültür-toplum-siyasa birbirinin içinde değerlendirilir. Toplumun mutluluğu bunlar arasında kurulan dengeye bağlıdır. Siyasal yaşamda yasalar egemen olursa denge daha da sağlamlaşır. Toplumda bireyleri karşı karşıya getiren, siyasal denge bozukluğudur. Kayırılana ayrı, dışlanana ayrı siyasa uygulanırsa, devlet kamunun değil, belli bir çıkar kesiminin devleti olur. Bu da ayrımcılığa yol açar. Türkiye'nin sıkıntısı ayrımcılıktan doğuyor. Yalnızca kültürel ayrımcılık bile tabloyu çizmeye yetiyor. Bir ülke düşünün ki, iktidar simgesine dönüşen bir saraya milyarlar yatırılırken İstanbul'da harabeye dönen Atatürk Kültür Merkezi'nin tiyatro, opera, bale gösterilerinin yapıldığı salonlarında baykuşlar ötüyor. Ankara Devlet Tiyatrosu, bilgisizlerin elinde okul müsamerelerine dönüştürülmüş, kent tiyatrolarının desteği kesilmiş... Oysa

"Ölümün Gölgesi Yok adlı romanımda, olayın kahramanı umutların yenilgisine uğrayınca 'Kör ol umut!' diye haykırır; kurtuluşu salt boş umuda bağlamaya başkaldırır bu."

tiyatro, kütüphane, gösterim salonları toplumların kültür okuludur. Devlet bu okulları gözü gibi korumalı, destekten yoksun bırakmamalıdır. İhaleler el altından kayırılmış kesimlere verilerek zenginler çoğaltılırken, yoksul kuru ekmek bulamaz hale getiriliyor.

"Ülkemizde dipten dibe bir aydınlanma çağı yaşandığı kanısındayım"

Ortaçağdan kurtulmamış toplumlar dışta tutulursa, artık dünyada da, az çok kendini kültürcü toparlamış ülkelere de bir ortaçağ yaşanmaz. Kötümserliğe kapılmak gerekir, varsayalım yaşandı. Düşünün ki, Aydınlanma Çağı, Ortaçağ karanlığından doğmuştur. Ülkemizde dipten dibe bir Aydınlanma Çağı yaşandığı kanısındayım. Devlet, bakanlıkları yoluyla birtakım yayıncıları, kendi amacına uygun kitaplar yayımlamak üzere desteklese de, özel sektör yayıncılığı, bastığı kitaplarla okuru nerdeyse Rönesans ortamında yaşıtıyor.

Bir gelişim de şudur: Pek belirgin olmasa da, insanımız bu baskı ortamında bile kendine yetmeyi öğrenip içinde yaşadığı darlığı aşacak yollar arıyor. Dinselliği, etnik ayrımcılık düşüncesini defterinden silen "Gezi Parkı" gençleri bunun somut örneği-

dir. Gezi gençleri, her şeyi kendi olanaklarıyla kotarak bir tabuyu yıktılar, özgürleşmenin yolunu açtılar.

Edebiyatın, sanatın rolü nedir?

Bilim ve Ütopya: İnsanların ve toplumların yaşamında; edebiyatın, sanatın rolü nedir? Ekmek ve su gibi bir ihtiyaç mıdır, onlar? 2014 Eylülünün son günlerinde yitirdiğimiz Metin Demirtaş, "Neden Hep Karınca Haklı?" şiirinde ne güzel anlatır: "Uzun kış gecelerinin birinde/Karınca patlar can sıkıntısından/Sırtında bir torba arpayla/Varıp dayanır/Ağustos Böceğinin kapısına/Bir şarkı dinlemek için."

Adnan Binyazar: Bilim, akla seslenir; sanat, edebiyat ise duyarlılıkları etkiler. Bilimsel eserler kişiye duyarlı olmanın ne olduğunu öğretir ama görüleni tasarlanana duyarlılıkla algılamaya duygusunu geliştirmek sanatın, edebiyatın işidir. Bir konuşmamda dile getirdiğimi buraya da aktarayım; edebiyat öğretmez ama edebiyatın öğrettiğini de başka hiçbir şey öğretemez.

Metin Demirtaş'tan alıntılıdığınız karınca öyküsünde, ozan olayı tersinden alarak yorumluyor. La Fontaine'in fablunda ağustosböceği yazları şarkı söyleyip keyfine bakan, gelecekte neler olacağını hesaba katmayan, karınca ise gece gündüz durmadan çalışarak kimseye muhtaç olmadan yaşayan birbirine zıt kişilikleri simgeler. Metin Demirtaş, ağustosböceğiyle karınca arasındaki ilişkiyi başka bir algıyla yeniden biçimiyor. Yazar bu yorumuyla, canlıların besine olduğu kadar sanatsal beslenmeye de gereksinimi olduğunu vurguluyor. Olayın artalanında da bir iki lokma almak için kapısına gelen ağustosböceğini kapısından kovan karıncanın tutumunu da eleştiriyor.

Bu örnekte görüldüğü gibi, Demirtaş'ın şiiri bir şey öğretmiyor, insanı, duyarlı davranması gereken bir olayda kendi iradesiyle düşünmeye yönlendiriyor.

Umut insanlar ya da toplumlar için ne ifade eder?

Bilim ve Ütopya: İyimserlik ya da ona benzer bir kavram olan umut üzerine neler söylersiniz? Umut insanlar ya da toplumlar için ne ifade eder? Yalnızca umutlu olmak ya da karamsar olmamak yeterli midir? Me-

tin Demirtaş "Umutsuzluk Yasak" şiirinde, "Düşün, kavgayla kazanılacak baharı" der. Bahar kavgayla mı kazanılacaktır? Bu şiirden seçtiğim iki kıta şöyle:

"Ve doludizgin geçerek

Her acıyı bir sevinçle

Yolu yok kalbim

Sağ çıkacağız bu acılardan

Çünkü umutsuzluk yasak

Yılgin türküler söylemek de

Çünkü yürüyor umudun ordusu

Umutsuzluğu kurşuna dizerek"

Adnan Binyazar: Umut, insanın, yaşadığı kötü koşullara tuttuğu kurtuluş ışığıdır. Ama boş umutla insanın kurtuluşa erdiği de görülmüş değildir. Çünkü umut, aklın iyi kullanılmasıyla gerçekleştirilir. Bir zamanlar dillerde dolaşan "Umut fakirin ekmeği ye Memet ye!" dizesini unutmayalım. Soyut bir kavram olan "umut"la, temel besin kaynağı olan "ekmek" karşı karşıya getirilerek boş umut kavramı eleştiriliyor. Demirtaş bu dörtlüklerde "umut" kavramını kurtuluş idealiyle bir tutarak, umuda ancak kavgayla, başka bir deyişle düşünsel emekle ulaşılacağını savunuyor. Şair, kavgayla kazanılırsa gerçekleşir bahar. Bu, uzaktan da olsa "ağlamayana meme yok" deyimiyle de örtüşüyor. Yazara göre, direnme, umudun ordusunu yürüterek gerçekleştirilmelidir.

Yaşadığımız şu günleri düşünelim, umutla bir Godot'un gelmesini bekliyoruz. Oysa yakınılan her şeyi değiştirmek halkın elindedir. Yeter ki o direnci göstere. *Ölümün Gölgesi Yok* adlı romanımda, olayın kahramanı umutların yenilgisine uğrayınca "Kör ol umut!" diye haykırır. İnsanın umuttan umudu kesmesi, kurtuluşu salt boş umuda bağlamaya başkaldırısıdır bu.

Özgürlük ve mutluluk

Bilim ve Ütopya: Özgürlük ve mutluluk konusundaki düşüncelerinizi anlatır mısınız?

"Özgürlük kimsenin iznine tabi değildir. Bu kadar basit. Bununla birlikte nasıl özgür olacağımızı gerçekten bilmiyoruz. Dünya-

nın en özgür insanları hayattan hiçbir şey beklemeyen insanlardır" diyor Andrei Tarkovsky. Bu çok derin sözü kişisel olarak hayattan hiçbir şey beklemeyen insan olarak anlarsak hatalı bir anlayış mı olur? Çünkü bir yandan yaşamlarımızı anlamlandırmak için bir şeyler yapmaya çalışıyoruz. Bununla da yetinmeyip, "gülün gül ile tartıldığı" ya da "paylaşmanın, dayanışmanın, insanların etnik kökenlerine ve inançlarına göre bölünmediği bir ülkede yaşamının mutluluğunu" hayal ediyoruz.

Fazıl Hüsnü Dağlarca da özgürlüğü sanata bağlıyor: "En özgür olduğumuz zaman, sanat yaptığımız ya da sanatın içinde olduğumuz süredir," diyor.

Bir de şöyle bir cümle anımsıyorum: "İnsanlığın büyük geleceğine inananlar ve bunun için küçük işleri yapmaya aday olanlar mutlu olurlar." Ne dersiniz?

Adnan Binyazar: Herkesin kendi kurduğu bir özgürlük alanı var. Dağlarca'ya göre yazmak, insanın kendi özgürlüğünü yaratmasıdır. Bir başkası açısından yazmak kâbustur. Çağımız, sınırını başkalarının belirlediği özgürlüğü özgürlük saymıyor, özgürlüğü bir iç erinç sorunu olarak algılıyor. İnsanın doğası devingendir; kalabalıklar arasında özgür olan da var içimizde, aynı ortamda kendini tutsak sayan da. Tarkovsky için özgür olanlar hayattan hiçbir şey beklemeyenlerdir. Öylesi de var, doymak bilmeyen bir tutkuyla hayattan çok şey bekledikleri, bunu elde ettikleri zaman kendilerini özgür sayanlar da. Benim açımdan özgür insan, koşullar ona uysun, uymasın, en dar koşullarda bile özgürlüğü duyumsayacak bir neden bulur. Diyelim, insanlığın büyük geleceğine inananları ve bunun için küçük işleri yapmaya aday olanları mutlu saydık, büyük işler yapan Mozart, Einstein, Picasso gibi dehalar mutlu sayılmayacak mı? Kuşkusuz yasalarla sınırlanmış bir özgürlük anlayışı vardır. Ama asıl özgürlük, insanın içinde yarattığıdır. Özgürlük duygusu kişiyi mutlu kılar. Ama insan ne sürekli özgürdür, ne sürekli mutlu. Bu bağlamda özgürlük gibi, mutluluğu "an"larla sınırlayan André Gide'in görüşü üzerinde düşünülmesini öneriyorum. İnsan devingen ruhludur; kendini özgür duyumsadığı her koşulda özgür, mutluluğa erdiğini sandığı her an mutludur. Yakındığı koşulları değiştirdiğinde de aynı çelişkiyi yaşayacaktır. Çünkü insan, Spen-

cer'in dediği gibi, mutlu domuz olacağına mutsuz insan olmayı yeğlemiştir.

Adnan Binyazar'a, öğretmen ve yazar olarak toplumumuzu aydınlatmak, eğitmek, uyarmak için yaptığı tüm hizmet ve çabalar için teşekkür ediyoruz. Yaşamlarımız sizin eserlerinizle daha bir anlamlı ve renkli... İyi ki varsınız, iyi ki yazıyorsunuz!

Adnan Binyazar'ın yayımlanmış kitapları:

-*Yazmak Sanatı* (Emin Özdemir'le) *Yazılı Anlatım Bilgileri* (Emin Özdemir'le) *Kültür ve Eğitim Sorunları*, *Dede Korkut, Âşık Veysel, Toplum ve Edebiyat, Ağıt Toplumu, Dedem Korkut'tan Öyküler, Ozanlar Yazarlar Kitaplar, Ayna, Atatürk Yolunda 40 Yıl, 25 Ünlü Eser, Elif ile Mahmut, Kerem ile Aslı, 15 Türk Masalı, Öğretmen Kılavuzu, Masalını Yitiren Dev, Halk Anlatıları, Ölümün Gölgesi Yok, Şairin Kedisi, Duyguların Anakarası, Edebiyatın Dar Yolu, Şah Mahmet, Ardında Leke Bırakmamalı Sevgi, Atatürk Anlatıyor, Bozkır Aydınlığında Aşk, Güneşine Yolculuk/Kaçış, Güneşine Yolculuk/Variş, Kızıl Saçlı Kontes*

Dipnotlar

- (1) Arbedaş Mahallesi, Diyarbakır'da Saray Kapısı'nın karşısına düşer.
- (2) Adnan Binyazar, *Masalını Yitiren Dev*, Can Yayınları, İstanbul 2000 329 s
- (3) "Okul Yılları" 2015'in Mayıs ayında yayımlanmış olacak.
- (4) *Güneşine Yolculuk/Kaçış'ta* bu olay anlatılıyor: Can Yayınları, İstanbul 2013
- (5) Hikâyeye "hekâat" derdi.
- (6) 2008 yılında Merkez Kitaplar, 2014'te Doğan Egmont yayınları arasında çıkan *Elif ile Mahmut* adlı kitabımı o ahlaka adadım.
- (7) Gordion'un düşümü: Frigya Kralı Midas'ın babası Gordios, Zeus'a sunduğu arabanın boyunduruğuna çözümü bilinmeyen bir düğüm atmış. Efsaneye göre bu düğümü çözebilen Asya'ya hükmedecekmiş. Büyük Iskender Gordion'a geldiğinde bu arabayı göstermişler. Iskender ne denli uğraşmışsa Gordios'un attığı düğümü çözemedi. Sonunda öfkeye kapılıp düğümü kılıcıyla parçaladı!
- (8) Maraş'a "Kahramanmaraş" adı, TBMM tarafından 7 Şubat 1973 tarihinde verildi.
- (9) Metnin kimi cümlelerinde küçük değişiklikler yapılmıştır.
- (10) Kocalar: Kentin saygı uyandıran yaşlıları
- (11) Adnan Binyazar, *Duyguların Anakarası*, Can Yayınları, İstanbul 2006, s. 150-151.
- (12) Fakir Baykurt, *Sabır Dağı*, Literatür Yayınları, İstanbul 2014, 189 s.

Doğu'da çöküşün sebepleri*

Her yüzyıl ve her devirde, yalnız başına, dünyadaki bütün diğer milletlerce kurulmuş olan farklı devletlerin, her safhada vücuda getirilmiş olan eserlerin, yetiştirilmiş olan büyük adamların topundan daha büyük devletler kurmuş, daha yüksek eserler vücuda getirmiş, daha namlı adamlar yetiştirmiş olan bir milleti, bu acıklı vaziyete düşürmüş olan sebep ve etmenleri araştıracağız.

Metnin ilk kısmında Yusuf Hikmet Bey'in Türk tarihini devirlere ayırmasını ve ilk iki devrin Türk tarihine uygun olarak hazırlandığını görüyoruz. Zaten uzun olan metni biraz kısaltmak ve konumuzun dışında bulunması sebebiyle ilk iki devri atlamayı tercih ediyoruz (Güncelleştiren notu).

Arkadaşlar;

Türk tarihi için üçüncü bir devre başlangıcı olmak üzere 1071 tarihini kabul etmek mümkündür. Selçuk hükümdarı Alp Aslan, Bizans imparatoruna karşı Malazgirt meydan savaşını kazandıktan sonra, Türkler esasen öz yurtları olan Anadolu'da tekrar siyasî hâkimiyetlerini sağlamışlardır. Yine Anadolu'da hem pek eski, hem pek yeni za-

manlarda yerleşmiş olan Türkler arasında çabucak bir kaynaşma olmuştur.

Bu suretle Türk milleti, ucu bucağı gelmeyen Bozkırlardan uzakta, eski bir yurdunda, siyasî hâkimiyetini yeniden sağlamıştır; orada, birçok kuşakların işlerini, bozkır akıncılarının sürekli taarruzundan korunmuş olan birikimi ve milletin bütün kabiliyetini geliştirmek mümkün olacaktır; ve bu yardım yabancılar için değil Türkler için sarf edilecektir.

Aslında, birkaç kuşak süren bir yerleşme ve kaynaşma devrinden sonra, yine anayurt bozkırlarından kopan Cengiz ve İlhan fırtınalarına rağmen, Türk milleti yavaş yavaş kabiliyetini göstermeye başlamış ve durdurulamaz bir yürüyüşle yükselmeye ko-

Selçuk hükümdarı Alp Aslan, Bizans imparatoruna karşı Malazgirt meydan savaşını kazandıktan sonra, Türkler esasen öz yurtları olan Anadolu'da tekrar siyasî hâkimiyetlerini sağlamışlardır. Yine Anadolu'da hem pek eski, hem pek yeni zamanlarda yerleşmiş olan Türkler arasında çabucak bir kaynaşma olmuştur.

Türk tarihi için üçüncü bir devre başlangıcı olmak üzere 1071 tarihini kabul etmek mümkündür.

XV. yüzyılda, Türk âleminde kültür yönünde büyük bir dayanışma vardı.

yulmuştur. Yine anayurttan gelen Timur'la yaşanmış çarpışmalardan da etkilenmeyecek yükselişine 4-5 asır sürekli devam etmiştir.

İşte bu yükseliş devresinde, Türk âleminde genel bir bakış, şunları gösterir:

Kuzeyde Vistül kıyılarına kadar hâkim bir Türk Altın Ordu hükümeti ve XV. yüzyılın ortalarına kadar ona veya Kırım Türk Hanlığı'na haraç veren ve itaat eden bir Slav âlemi. Onun doğusunda, Türkistan'da dâhi Timur tarafından bozkır ahalisiyle, şehir ve köy halklarının menfaatleri ile bağdaştırılarak kurulmuş olan, muazzam bir devlet ve bu hâlin devam ettiği müddetçe orada olan Hindistan ve İran üzerinde etkili olan, çok yüksek bir medeniyet.

Hindistan'da, Timur'un beşinci kuşaktan torunu Babür tarafından kurulmuş olan devlet, ondan sonraları, hemen bütün Hindistan'a egemen olmuş ve bu memleketi refah, şevket, ilim ve sanat konularında tarihinde hiç bir vakit olmadığı bir mertebeye çıkarmıştır. Yakın Doğu'da ise, Türklüğün öz yurdundan, her taraftan taşmış olan muazzam bir devlet, Osmanlı İmparatorluğu.

Bu devlet, XVI. yüzyılda, Türk âleminin bütün diğer kısımlarını bile gölgede bırakacak bir güce sahip olmuştu. Türk milletinin, herhalde yarısından çok az bir kısmını içerdiği halde, onun ordu ve donanmaları; birkaç yüzyıl sonra bütün dünyaya hâkim olacak olan Avrupa milletlerinin ortak ordu ve donanmalarını sürekli perişan ederek Avru-

pa'nın doğu ve ortasına ve bütün Akdeniz'e hâkim olmuştu; muazzam Alman İmparatorluğu'nu haraca bağlamıştı. İmparator Ferdinand Osmanlı sadrazamına yazarken kardeşiniz tabirini kullanıyordu, Fransa kralının akrabasından Fransız büyük amirali Comte d'Enghien, kaptan paşa ve Afrika beylerbeyinin maiyetinde harbe girmeyi şeref sayıyordu. Ülkeleri üzerinde hiç güneş batmayacak kadar geniş olan ve bir müddet Alman İmparatorluğu ile İspanya Krallığı'nı şahsında toplayan Şarlken, bizzat kumanda ettiği ordu ve donanmasıyla Afrika beylerbeyine yenilmiş ve memleketlerini sürekli çiğneyen Kanunî ordularının karşısına çıkmayı ise hatırına bile getirmemişti. O devirde Türkiye'de yaşamış veya Türkleri ayrıca tetkik etmiş olan bir çok düşünür, örneğin Morosini, "La Broquiere, Tractatus" adlı eserin bilenmeyen yazarı, Şarlken'in meşhur elçisi Busbeeq, Venedik balyosu Garzoni gibi kişiler, tutuculuklarına rağmen Türklerin idarî, malî ve askerî yetkinliklerinden bahsederken hep hayret ve takdirle karışık lisan kullanıyorlardı. Bu lisan son yüzyılda İngiliz, Fransız ve Alman yöntemleri hakkında yazı yazan Türk düşünürlerinininkinden daha az şaşırtıcı ve övücü değildi.

Müslüman âleminde dahi Türkler hakkında aynı şekilde takdir edilen durum vardı. Mesela, III. Murat zamanında, Fas sultanının sefiri olarak İstanbul'a gelmiş olan Ettamgruti, hatıratında Türkleri sevmediğini hissettirmekle beraber, gördüğü servet, düzen, çalışkanlık ve kahramanlıktan hayret ve takdirle bahsetmekteydi.

Tutuculuk yüzünden kin beslemeyen bütün düşünürler, o devirde, Türkiye'deki Hristiyanların daha rahat ve refah içinde olduklarını itiraf ederler. O zaman yeryüzünde yaşayan insanların, üçte biriyle yarısı arasında bir kısmını içeren Türk âlemleri, ilim, sanat ve iktisadî yönden dahi dünyanın diğer kısımlarından çok yüksek idiler.

Mesela, Uluğ Bey zicleri diye meşhur olan kozmografya cetvelleri, özellikle "eflatun-u zaman" ünvanını taşıyan Bursalı Kadızâde Salahaddin ve Türkistanlı Ali Kuşçu tarafından, Uluğ Bey'in de desteğiyle Semerkant'ta yapılmış ve 1473'te bitirilmişti. Avrupa bu cetvelleri XVI. asır sonlarına doğru "Tycho Brahe" cetvelleri yapıncaya kadar, yani bir buçuk yüzyıl kullanmıştır. Bu müddet matbaanın icadına ve Türk ilerlemesinin Müslümanlık tutuculuğu yüzünden gerilemesine rağmen, Türklüğün, diğer Avrupa memleketlerine karşı kültürün bazı sahalarında korunmuş olduğu görüşünü ve ileri vaziyetini gösterir.

Şunu da, arada ilave etmek isterim ki, XV. yüzyılda, Türk âleminde kültür yönünde büyük bir dayanışma vardı. Bursalı Kadızâde nasıl Semerkant'a gitmiş ise orada onunla beraber çalışmış olan Ali Kuşçu, Fatih'in daveti üzerine yeni fethedilmiş İstanbul'un medreselerini düzenlemek için Türkiye'ye gelmişti.

Coğrafya bilimini alırsak durum yine böyledir. İstanbul Deniz Müzesi'nde bulunup Fatih zamanında İbrahim isminde biri

Tutuculuk yüzünden kin beslemeyen bütün düşünürler, o devirde, Türkiye'deki Hristiyanların daha rahat ve refah içinde olduklarını itiraf ederler. O dönem yeryüzünde yaşayan insanların üçte biriyle yarısı arasında bir kısmını içeren Türk âlemleri, ilim, sanat ve iktisadî yönden dahi dünyanın diğer kısımlarından çok yüksek idiler.

Son yüzyıllarda görülen düşüş daha önceki yüzyıllara benzemez. Çünkü önce yıkılan veya dağılan bir Türk devleti yerine bir müddet karışıklık ve dağınıklıktan sonra kuvvetli diğer bir Türk devleti kurulur idi; halbuki bu sefer, bütün Türk devletleri parçalanmış ve milletleri de mahvolmak raddesine gelmiştir.

ve I. Selim tarafından yapılmış olan iki harita, gerek doğruluk yönünden gerekse ikincisinin ölçekli olması dolayısıyla zamanlarında Avrupa'da yapılmış olan haritalardan en aşağı yarımşar yüzyıl önde bulunmaktadır. Mesela Avrupa'da 1492'de yapılmış olan meşhur "Martin Behaim" in haritası ile 1461 tarihli olan İbrahim haritası ve 1528 tarihli olan meşhur "Giolo Doré" adını taşıyan Frenk haritası ile 1515 tarihli olan Piri Reis'in haritaları kıyaslanırsa Türk haritalarının ne derece ileri oldukları görülür.

Bu fark tipta da vardır. İstanbul'da Fatih Millet Kütüphanesi'nde bulunup Fatih zamanında yazılmış olan Sabuncu Oğlu Şerafettin'in cerrahî kitabı, uzmanların ifadesine göre, içerik itibarıyla, Avrupa'ya oranla daha ileride olduğunun ispatıdır.

Mimarîye geçsek aynı üstünlüğü görürüz. Batı Avrupa XVII. yüzyıla kadar büyük bina ve mabetlerinde geniş kubbe kullanmamış ve bütün kiliselerde ve katedrallerde sıradan çatı ile yetinmiştir. Bu çatıları yapmak için gereken ilmî bilgi ve inşa melekesi İstanbul'daki Süleymaniye ve Edirne'deki Selimiye camilerinin kubbesini yapmak için gerekli olan ilmi bilgi ve inşa melekesine oranla hiç konumundadır. Bu iki cami, 1557 ve 1575'te bitirilmişler ve inşaları yaklaşık yedişer sene sürmüştür. Batı Avrupa, bunlarla kıyaslanabilecek binaları, yani Roma'daki St. Pierre ve Londra'daki St. Paul kiliselerini ancak 1626 ve 1716 senelerinde bitirebilmiş ve bunların inşa süreleri 110 ve 35 seneden az olmamıştır.

Dünyada mevcut mimarî eserler arasında görmüş olduklarımız arasında, kanaatimce, en nefisi Agra'da Taç Mahal denilen türbedir. Bunu Babür'ün dördüncü kuşaktan torunu Şahı Cihan zevcesi için yaptırmış ve eser 1666'da bitirilmiştir. Zamanından kalma kayıtlara bakarak, Kılağuz risalesindeki cetvelde, baştan itibaren sıra ile şu bilgiler vardır:

Mimar: Türkiyeli Mehmet İsa Efendi, aylığı 1000 rupya, yani yaklaşık olarak 110 altın lira. Hattat: Türkiyeli Settar Han, aylığı yine 1000 rupya, Mimar: Semerkantlı Mehmet Şerif Han, aylığı yine 1000 rupya.

Bunlardan sonra cetvelde, Türkiye ve diğer Türk memleketleri dâhil, farklı yerlerden gelmiş adamların isim ve maaşlarından bahis olunur ve kubbe yapıcı olarak 500 rupya maaşlı Türkiyeli İsmail Efendi gösterilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türk âleminin sanatta Avrupa'ya ve zamanın bütün milletlerine oranla işgal etmekte olduğu yüksek yeri gösterecek bu gibi örneklerin sonu gelmez.

XVI. ve hatta XVII. yüzyılı bırakıp birden XIX. yüzyıla geçecek olursak bu yüzyılın farklı zamanlarında göreceğimiz manzara şu olur:

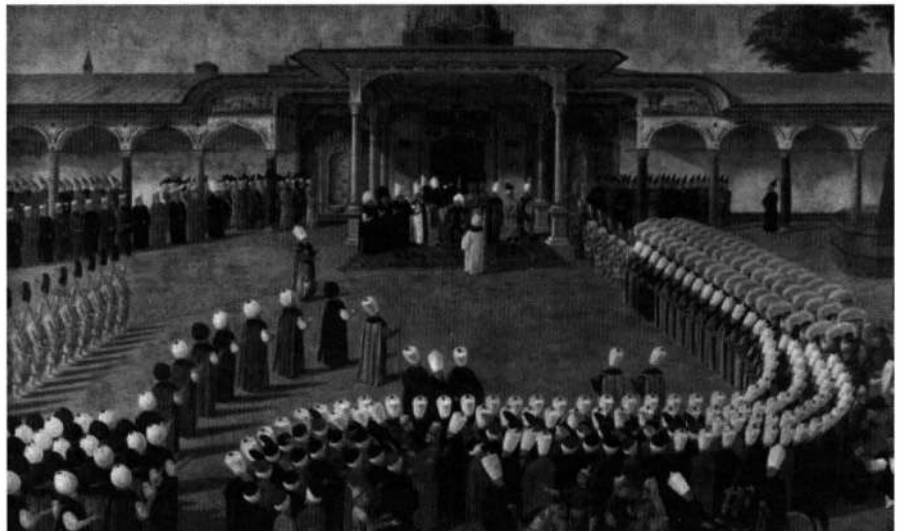
Anayurt Orta Asya bölünmüştür. Hindistan'da ise Türklüğün nam ve nişanı ancak eski zamanlardan geçmiş binalardan ibarettir. İran resmen bölünmüştür; birçok şehirleri elden gitmiş veya bağımsız krallık olan Osmanlı İmparatorluğu ise resmen siyasî istikrarını korumakla birlikte idaresinde kalan yerlerde hâkimiyetini ancak tebaasına

zulmetmek yetkisini kullanarak gösteriyor ve çaresiz görünen siyasî, idarî ve iktisadî bir çöküş, onun ölümüne ve bölünmesine herkesi hazırlığa sevk ediyor.

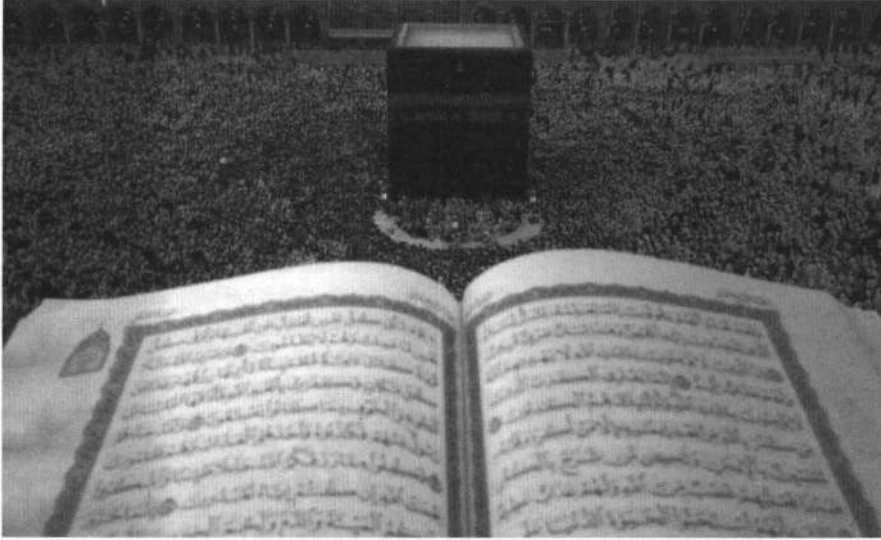
Hemen bütün ilimleri okuyup yazmak ve bilmekten ibaret olan mülki, askerî ve ilmî her memur rüşvet ile tayin oluyor ya da kovuluyor ve dolayısıyla ilk işi cebini doldurmak oluyor. Nizip Savaşı'nda sadrazam askerî müşavirlerin tavsiyesini dinleyeceği yerde eşref saatten bahseden müneccimin sözünü dinliyor; her savaşta, millet birkaç yüz bin şehit veriyorsa da, hemen her zaman, sayıca daha az dahi olsa düşmana yenilmekten ve vatanın bir kısmını kaybetmekten başka bir sonuç alamıyor; tıp üf-rükçülüğe yenilmiş; gemicilik yok olmak derecesine gelmiş, kendi yaptığımız camilerin tamiri için Avrupa'dan mimar getirmek lazım bulunuyor...

Her yüzyıl ve her devirde, yalnız başına, dünyadaki bütün diğer milletlerce kurulmuş olan farklı devletlerin, her safhada vücuda getirilmiş olan eserlerin, yetiştirilmiş olan büyük adamların topundan daha büyük devletler kurmuş, daha yüksek eserler vücuda getirmiş, daha namlı adamlar yetiştirmiş olan bir milleti bu acıklı vaziyete düşürmüş olan sebep ve etmenleri araştıracağız.

Bu sefer görülen düşüş daha önceki yüzyıllara benzemez. Çünkü önce yıkılan veya dağılan bir Türk devleti yerine bir müddet karışıklık ve dağınıklıktan sonra kuvvetli diğer bir Türk devleti kurulur idi; halbuki bu sefer, bütün Türk devletleri parçalanmış ve milletleri de mahvolmak raddesine gelmiştir.

Türk devletlerini gerileten sebeplerin toplumsal olanları en mühimdir.

Kur'an ve sünnetten zerre kadar ayrılmama tutuculuğu İslamiyet'in temel taşı olmuştur.

Bu neticeyi doğuran sebepleri üç kısma ayıracağız: Birinci kısım *toplumsal, tarihî ve ruhî* sebepleri; ikincisi, *coğrafi ve iktisadî* sebepleri ve üçüncüsü de *millî hâkimiyete istinat etmeyen her devleti belirli bir müddet geçince çöküşe uğratan* sebepleri içerecektir.

Bu üç kısım sebepten ilk ikisi, XV. yüzyıldan itibaren elbirliğiyle Türk milletinin, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine çalışmaya başlamış ve XVI. yüzyıl ortasından itibaren de üçüncü kısım sebepler bunlara eşlik etmiştir. Buna rağmen, Türklüğün yaratılışındaki kabiliyet, zeka, kahramanlık ve fedakarlık XVII. asrın sonlarına kadar Batı milletleriyle arasında gerçekleşmiş ilmi ve iktisadî farka rağmen üstün vaziyetini korumuş ve bu fark artık hiçbir kabiliyet ve teşkilatın, kahramanlık ve fedakarlığın dolduramayacağı raddeyi bulunca çöküş başlamış ve Müslüman Türklük Polonya sınırlarından ve Hint Okyanusu kıyılarından anayurtta dahi tutunamamak üzere geri atılmış; Viyana kıyılarından Sakarya kenarlarına, Fas sınırlarından Toros eteklerine sürülmüştür.

Bu üç sebepten birincisi, yani toplumsal olanları en mühimdir; ve kısmen olsun diğerlerini de doğurmuştur. Bunu açıklamak için bir taraftan Müslüman Türk ve diğer taraftan Hristiyan Avrupa âlemlerinin siyasi, idarî ve toplumsal ve ilmi bünyelerini mukayese ve dolayısıyla araştırmak gerekir. Öncelikle İslam'ın toplumsal bünyesini araştıralım:

Peygamberin tebliğ ettiği esas şu surette özetlenebilir: Allah birdir, Muhammed

onun tebliğcisidir. Şahsen Durkheim'ın toplumsal ilkelerinin doğruluğuna inandığım için ilahları esas itibarıyla her topluluğun sembolü addetmekteyim. Bununla beraber Muhammet'in tebliğinin manası şu olabilir: İnsanlar putları terk etmelidirler, yani onlar tarafından temsil edilen kabile teşkilatını bırakmalıdırlar; Allah'a tapmalıdırlar, yani bir büyük topluma dâhil olmalıdırlar; Muhammet Allah'ın tebliğcisidir. Yani o toplumun reisidir.

İslam'ı bu tarzda anlamanın ne dereceye kadar doğru olduğunu burada tartışmak istemem. Esasen bu taraf ileride söyleyeceğim fikirler için o kadar gerekli değildir. Bunu söylemekteki tek amacım, İslamiyet'in ve İslam camiasının akıllara hayret verici bir surette yayılmasını ve kuvvetlenmesini ilmi ve dünyevî sebeplerle açıklamaya yardımdan ibarettir. Muhammet'in o sırada bütün insanları mı yoksa yalnız temas edebildiği Arap bölgesi ahalisini mi düşünmekte olduğu tartışması da burada gereksizdir. Çünkü sonuç üzerine etkisi olmamıştır. Şüphe yoktur ki, İslam'ın parlak gelişimine bu esaslı ilke kadar Muhammet'in on bir sene süren devlet başkanlığı sırasında uyguladığı tedbirler ve açıkladığı kurallar da hizmet etmiştir. Bu devirde, Peygamber'in büyük başarıları ve ümmetine temin etmiş olduğu muhteşem nimetler kendisi başta olmak üzere herkesi tutulan yolun en iyi yol olduğuna ikna etmiştir. O sırada İslam toplumu arasında, geleneklerin geriye gidebildikleri kadar bilinen devirlerde, hep dağınık aşiret halinde birbirleriyle çarpışan cahil ve zalim bir çöl halkı onlarla korka korka uğraşan, tek tük küçük şehirler

ahalisi akla geliyordu; halbuki Peygamber, Mekke ve Medine etrafında az çok toplu ve yumuşak başlı ve diğerleriyle oldukça dayanışma halinde bir kitle meydana getirmiş ve bu iki şehrin ileri gelenlerini bu kitlelerin doğal reisleri yapmıştı.

Bu topluluklar arasında Peygamberin vefatı düşünülünce hatıra gelebilecek tek endişe, on sene önceki vaziyete dönmek ve elde edilen nimetleri kaybetmekti. Takip edilen başlıca amaç ise bunun önüne geçmekten ibaretti. Peygamberin hicretin onuncu senesinde veda haccı sırasında söylemiş olduğu meşhur sözler ve tebliğ ettiği ayet böyle bir endişeden doğuyordu. Peygamber demişti ki:

"Ben size iki şey bıraktım ki, onlara uyarak hareket ettikçe hiç bir vakit sapmazsınız, onların biri Allah'ın kitabı ve diğer Peygamber'in sünnetidir."

Aynı akşam Peygamber şu ayeti tebliğ etmişti:

"Bugün sizin dininizi ikmal ettim ve sizin üzerinize nimetimi itmam eyledim ve sizin için din olmak üzere İslam'ı beğendim ve ihtiyar ettim."

Bu hadis ve ayet, onları dinleyenlerin o sıradaki düşüncelerinin tam bir maskesi idi ve Peygamber'in vefatından sonra Mekke ve Medine eşrafının tamamı Peygamber'in eserinin bekası ve geriye bir adım atılmasından korkarak Peygamber'in yolundan zerre kadar ayrılmaması endişesiyle titriyorlardı; ve onun en sadık arkadaşı olan Ebu Bekir'i bu işi en iyi görür diye başlarına geçirmişlerdi.

Eski hale dönmek korkusu İslam toplumuna farkına varmadan sünnetlerin önemlisini terk ettirmiştir. O da, her yeni vaziyete göre onun gerektirdiği tedbiri almak sünnetidir. Peygamber zamanında birbirini

Kurulan muazzam imparatorlukların ve ele geçen sonsuz nimetlerin, devletin ve toplumun ancak ve ancak Kur'an ve sünnetten zerre kadar ayrılmamalarının ödülü olduğu hissi halkta ve bir çok düşünürlerde kökleşmiştir.

Abbasiler dönemindeki tartışmaların temelinde, "Büyük, ileri ve genel şartı Peygamber zamanındaki şartlardan çok farklı olan bir devlette siyaset ve idareyi yalnız Kur'an ve sünnete dayandırmak mümkün müdür, yoksa kısmen olsun onların dışında gelişim yolları aramalı mıdır?" sorusu yatar.

bozan ayetlerin tebliği sırf böyle bir zorunluluğun doğmasından idi. Bu sünnetin resmen terki bütün felaketlerin başlamasına addolunmalıdır.

Bu topluluğun muhafazakârlığına ve değişik korkuların ne derece ileri götürdüğüne örnek olarak şu olay söylenebilir. Kur'an-ı Kerim'i ezberden bilenlerin ölüp azalması korkusuyla bunu tasnif ettirip yazdırmak isteyen Ebu bekir'e Ömer başta olmak üzere büyük bir çoğunluk Peygamber'in yapmamış olduğu bir şeyi yapmaya nasıl kalkıştığına hayret ve hiddet ederek itirazda bulunmuştu ve bu mesele pek uzun münakaşalardan sonra bilindiği şekliyle hal-iledilmişti.

Hilafeti zamanında pek büyüyen İslam devletini idare için Ömer, tabii bazı yeniliklerin uygulamasına mecbur olmuş ise de, bunu daima eshabı toplayıp o andaki duruma benzer durumlarda Kur'an hükmünün uygulanması konusunda Peygamber'den ne görmüş ne işitmiş olduklarını sorarak ve daima kararını imkan dairesinde Kur'an ve sünnete uygun göstermeye çalışarak hareket etmiştir. Bu usule "icmai ümmet" denilmiştir. Bu tarzda başka birine fikrini sormak, mutlak bir meşveret, yani herkesin mesele hakkındaki fikir ve düşüncesini öğrenmeye doğru eğilen bir meşveret değildi; belki, sadece o işe uygun görülen ayetlerin anlamını anlamaya veya cereyan etmiş olan sünnet hakkında aydınlanmaya uygundu; yani tutuculuğun bir tecellisinden başka bir şey değildi.

Bu tarzdaki hareketler, kurulan muazam imparatorluğun ve ele geçen sonsuz nimetlerin ancak ve ancak Kur'an ve sünnetten zerre kadar ayrılmamalarının ödülü olduğu hissi halkta ve bir çok düşünürlerde köklemiştir. Mesela, Arap âlemine komşu olan Bizans ve İran imparatorluklarının kısmen çürümüş ve kısmen de o sırada ayrı buhranlar geçirmiş olmaları keyfiyetinin alınan parlak neticeye ulaşılmasını çok kolaylaştırmış olduğu kimsenin aklına gelmemiştir. Böyle bir his bir kere temellendikten sonra her çocuk ana babasından bunu işitmiş ve zaman geçtikçe yüzyılların her geleneğe verdikleri kutsallık dolayısıyla, bu tutuculuk, İslamiyet'in temel taşı olmuştur. Mesela, Ömer ölünce ona bir halef seçme işini üzerine almış olan Abdurrahman İbn Avf son aday olarak kalan Osman ve Ali'ye şu teklifte bulunmuştu: "Allah'ın kitabı ve Resulü'nün sünneti ve ondan sonra iki halifenin siyareti ile hareket edeceğine Allah ile ahd-ü misak et." Ali, şart ortaya koyunca Osman halife olmuştur.

Mümkündür ki Abdurrahman, Ali'nin doğasını bildiğinden Osman'ı kayırmak için bu tarzda bir dil kullanmış olsun; fakat, bu olay İslam âleminin tutmuş olduğu bir yolu aydınlatmak itibarıyla önemlidir; bu gösteriyor ki, Kur'an ve sünnet anlayış ve tefsirde, gelecek nesiller geçmiş nesillerin kararlarına bağlıdır. Bu suretle devlet idaresi için mevcut yegane iki kural kaynağından yararlanma sahası bir miktar daraltılmıştır.

Emeviler devri ise, İslam geleneklerine karşı laubalilik devridir. Çünkü, Muaviye'yi tutuculara karşı başarılı kılanlar Suriye gibi ileri yerlerin yeni Müslüman olmuş ahalisi

ve onlar arasından alınmış, sırf onun şahsına bağlı askerler idi; keza taht Şam'a, yani İslam geleneklerine nispeten yabancı bir şehre nakil olunmuştu. O zaman İslam imparatorluğu'nun Suriye gibi medeniyette ileri kısımlarında, bir çok konularda Bizans kanunları teamülen uygulanmakta idi. Bu hal bir taraftan karmaşık idarî ve toplumsal sorunları Kur'an'a uydurmak imkanı bulunmadığından ve diğer taraftan, yalnız gürültü ile iş görmek isteyen tutuculara karşı koyacak ücretli askere dayanmanın mümkün olmasından ileri geliyordu.

Abbasiler zamanında ki felsefî, dinî, hukukî ve toplumsal tartışmaların esasları araştırılırsa hepsinin şu anlaşmazlığın çözümüne yönelmiş olduğu anlaşılır:

Büyük, ileri ve genel şartı Peygamber zamanındaki şartlardan çok farklı olan bir devlette siyaset ve idareyi yalnız Kur'an ve sünnete dayandırmak mümkün müdür, yoksa kısmen olsun onların dışında gelişim yolları aramalı mıdır?

Bu yoldaki teorik tartışmaların en fazla göze çarpan kısmı Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı ve Allah'ın insanların hareketlerine müdahalesinin derecesi gibi sorunlardı. Fakat, bu hususlarda verilecek hüküm bütün İslam âleminin geleceği üzerinde etkili olacaktı.

Kur'an'ın yaratılmış olduğunu ve Allah'ın dünya işleriyle meşgul olmadığını iddia eden alimlere mutezile, dehriyun ve saire denilmekteydi ve bunlar bu esaslara dayanarak siyasî, idarî ve hukukî sorunları, daima Kur'an ve sünnete istinaden halletmenin mümkün ve zorunlu olmadığını iddia

Kur'an'ın yaratılmış olduğunu ve Allah'ın dünya işleriyle meşgul olmadığını iddia eden âlimlere mutezile, dehriyun ve saire denilmekteydi.

ediyorlardı. Bunlar, özellikle ileri ve sonra Müslüman olmuş yerler ahalisinden kuvvet alıyorlardı. Dikkate şayandır ki, İslam âlemine yeni nüfuz etmeye başlayan Türkler genellikle bu ahaliyle taraftar olmuşlardır. Mesela, annesi Türk olan Halife Memun, bu fikirlerin şiddetli yürütücüsü idi, Barmak oğulları ailesi de öyle olmuş idi. Fakat Hicret'in daha ikinci yüzyılının başlarında, ar-kada bu kadar şanlı bir geçmiş dururken, geleneklere ve cahil halka dayanan tutucu ve bağnazların yenilmeleri imkansız idi; ancak, bunların galibiyeti için büyük ve ileri birçok kısımları içeren bir devleti idare için gereken hükümlerin Kur'an ve sünnetten çıkarılması ve aynı zamanda bu iki kayna-ğa dayanarak Eflatun ve Aristo gibi Yunan âlimlerinin kurdukları ilmî şebekeye benzer bir şebekenin kurulması şart idi.

Birçok düşünür ve fakih, uzun uğraşlar-dan sonra, Kur'an ve sünnetten ve özellikle icat ettikleri hadislerden bir takım hükümler çıkararak bu işi o vaktin icabına uygun ola-rak halletmişlerdir. Bunların eseri üç kısma ayrılabilir:

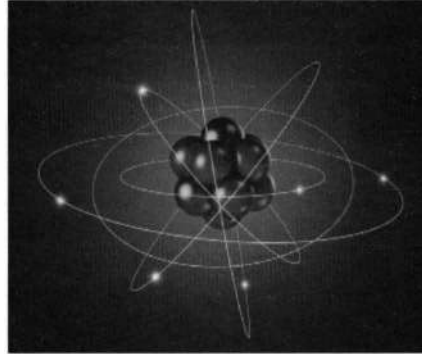
Birinci kısım, teorik olup, en bariz yönü, Kur'an'ın Allah'ın ezeli ve ebedî fikirlerinin ifadesinden başka bir şey olmadığını ve do-layısıyla yaratılmış olmayıp Allah gibi ezeli ve ebedî olduğunu ve her konuda ona göre hareketin zorunlu olduğunu iddia etmek.

İkincisi, Kur'an ve sünnet kaynak olarak devlet idaresi ve halkın işlerinin tanzimi için siyasi, iktisadi, hukukî bir nevi bir külliyyat meydana getirmek.

Üçüncüsü, esasları da Kur'an'dan alın-mış kelam ilmi gibi bir ilim şebekesi kurmak.

Bu tarzdaki çalışmalar sayesinde, Hic-ret'in ikinci yüzyılında Kur'an, Peygamber zamanında olduğu gibi yeniden insanların o zamanın gerekleri dâhilinde hem idare ve hukuk, hem ilim sahasında, bütün ihtiyaçla-rını tatmin edecek şekle girmiş ve Kur'an'da her şeyin bulunduğu işaret olan ayetler yeniden tam bir uygulama sahası bulmuştur.

Bu sonucu almak için, bu işlerle uğra-şan kişiler, yalnız mutezile gibi (rasyonalist) denmeye layık topluluklarla değil, aynı za-manda bağnazlarla da mücadeleye mecbur olmuşlardı. Medine ve Mekte'de bilinme-yen ve Kur'an ve sünnette rastlanmayan ve kirasını kabul ettirmek için uzun mücade-lelerde bulunduğu göz önünde tutulursa, başarılan işin zorluğu anlaşılır.

Din haricindeki ilimler; örneğin pozitif ilimler, genellikle din zümresine rağmen ilerledikçe, yeni bir güçlük ortaya çıkar.

Fakat, bu büyük kişilerin bütün faziletle-rini onaylamakla birlikte eserleri on iki yüzyıl sonra incelenirse şunlar görülür:

Yalnız ve yalnız Kur'an ve sünnete da-yanarak iş görme hissi, İslam toplumunda, pek esaslı surette kök salmış olmakla birlik-te, maddî imkansızlık Emeviler zamanında ve Abbasiler devrinin başlarında bunda fazla ısrar edilmesine engel olmuş ve dinle ala-kası olmayan pek çok kanun ve yöntemlerin uygulanmasını mecburi kılmıştı. Bu suretle sonucu dinî dünyadan ayırmaya varan olay-lar meydana gelmişti. Halbuki bu tarzda ça-lışmalardan sonra bu gibi olayları destekle-yenlerin mevkileri çok güçleşmiş, bunlar ya mahvolmaya ya da İslam topluluğu dışında kalmaya mahkum olmuşlardır; tabii bu so-nuç hemen olmamıştır. Bir takım halife, vezir, emir, âlim ve düşünürler zaman iler-ledikçe İslam toplumunu taşlaşmaya sevk

Kur'an, sünnet, icmai ümmet veya müftünün fetvasıyla halledilmemiş görünen her yeni sorunun çözümünü şeriata uydurmak zorunluluğu her şeye, hatta memleket ve milletin kaçınılmaz görünen ihtiyaçlarına geçmiş bulunur ve dolayısıyla yasama ve yürütme sahalarında İslam devletlerinin güç ve dolaşım sahaları, hem dardır, hem gittikçe daralmaktadır.

edeceği muhakkak olan bu gidişin önüne geçmeye çalışmışlardır. Fakat İslamiyet'in, Peygamber'in vefatından sonra sokulmuş olduğu yol, onlar için başarı imkanını bırak-mamakta idi. Çünkü, madem ki Kur'an ve sünnetten her şeyi çıkarmak mümkündür, bunlardan başka kaynaklara müracaat et-mek sadece küfür olabilirdi; işte bu kez bu çığıra girdikten sonra tutuculuğun giderek güçlenmesi ve Kur'an ve sünnet dışı görü-len her yeniliğe karşı olunması doğaldı.

Bununla birlikte, esasen âdet olan ha-dis icadı keyfiyetine sık sık başvurma sa-yesinde devlet işlerinin pek bir geri bırakıl-mamasına epey zaman çalışılmıştır. Fakat bu tedbir tedbirlerin en kötüsüydü. Çünkü, öncelikle bir sahtekarlık üzerine kurulu idi. İkinci olarak çok zaman süremezdi; o za-mana kadar kimsenin duymamış olduğu bir hadisi ortaya çıkarmak ve ona herkesi inan-dıracak bir isnat bulmak tabii mümkün ol-mamaya başlamıştı ve artık hukukî sahada yeni bir kaynak bulmak ümidi kalmamıştı. Çünkü Kur'an ve bilinen sünnetten kıyame-te kadar yeni yeni vaziyet ve ihtiyaçlar için yeni hükümler çıkarabilmenin imkansızlığı ortadadır ve dolayısıyla İslam topluluğunun katılaşması zorunlu olmuştur.

Efendiler: bu hususlar hatırd tutularak İslam âleminin hukuk ve genel hukuk, ilim ve duygular sahasındaki vaziyeti gözden geçirilirse şunlar görülür:

Hukuk ve genel hukuk sahasındaki va-ziyet şudur:

Kur'an, sünnet, icmai ümmet ve daha önce gelmiş herkesçe bilinen müçtehit veya müftünün fetvasıyla halledilmemiş görünen her yeni sorunun çözümünü şeriata uydur-mak zorunluluğu her şeye, hatta memleket ve milletin kaçınılmaz görünen ihtiyaçlarına geçmiş bulunur ve dolayısıyla yasama ve yürütme sahalarında İslam devletlerinin güç ve dolaşım sahaları, hem dardır, hem gittik-çe daralmaktadır. Çünkü, sonra gelenlerin önce gelmiş olanlara uymaya çalışmaları, oldukça esaslı bir kural haline gelir. Bir ye-nilik veya genel bir hareketin şeriata uygun olduğundan emin olmak için, bu konuda bir fetva almak gerekir; bunu, ancak şeriatta derin bir bilgisi ve itikadı son derece kuv-vetli bir kişi verebilir. Bu şekilde devletin her işine karışmaya resmen sahip hem siyasi, hem dinî içerikte yüksek bir uzman sınıf ge-lişir; bu sınıf kısmen elde ettiği menfaatleri

korumak amacıyla ve kısmen de mutezile, filozof vesaire gibi isimler verilen topluluklar ve onları koruyan bazı hükümdarlarla birkaç yüzyıl süren mücadeleleri yüzünden sıkı şekilde dayanışma içinde bir kitle haline gelirler ve fırsat buldukça işlerine gelmeyen her şey ve her fikri küfürle suçlama hakkını kendilerinde görürler ve bid'at adını verdikleri her yeniliğe karşı bölgelerinde korku ve nefret hissi uyandırmaya çalışırlar.

Din haricindeki ilimler; örneğin pozitif ilimler, genellikle bu zümreye rağmen ilerledikçe, yeni bir güçlük ortaya çıkar.

Hicret'in ilk yüzyıllarında ilimler çok ve ileri olmadıkları için zeki ve çalışkan bir adamın, din dâhil, hemen bütün ilimleri kavraması mümkündü; halbuki ilim ve fennin ilerlemesi bunu imkansız kılacak raddeye gelince, bu ilerlemeler için siyasî, idarî, askerî vesaire içerikte, yapılacak her yenilik için, yalnız Kur'an ve sünnette uzman olan ve yeni ihtiyaçları duymayan ve onları kavrayacak vaziyette olmayan adamların onaylarını almak lazım gelirdi.

İş bir kere bu duruma geldikten sonra Müslüman âleminde devlet ve ilim adamları, her vaziyetin halledilmesi konusunda zorluklardan başka, bir de o işe akli ermeyen fakat onun yürütmesini engellemek iktidarına sahip olanların mukavemetini de yenmek zorundaydılar. Ulema ise, uzmanlıklarının kıymetini azaltacak içerikte farz ettikleri her şeyin doğal düşmanı olup, böyle bir olay karşısında kaldıkça aralarındaki doğal dayanışmayı artırırlar.

Bu vaziyet, Müslüman devletlerini, hayat mücadelesinde ya iki cephe üzerinde çarpışmak ya da o mücadeleye el ve ayakları bağılı olarak atılmak zorunda bırakır. Bir çok Türk hükümdarı, örneğin Fatih ve Ebussuud Efendi gibi bir düşünüre sahip olan Kanuni, gereken fetvaları alarak bazı yenilikleri yapmayı başarmışlarsa da, bu aykırı şahsiyetlerin aykırı fırsatlardan istifade etmesinden ibaret kalır. İslam âleminde asıl olan tutuculuktur ve ilerleme ancak bir kaza ve şans eseri olarak meydana gelebilir. İslam âleminde meydana gelmiş olan tutucu ruha, bir misal olmak üzere, en meşhur İslam genel hukuku kitabı olan "Akza ul-Kuzat", Maverdi'nin "ahkamüssultaniye"sinden cihada ait şu kısmı zikredebiliriz. Müellif der ki: "Ordunun başında bulunan emir, balistik ve mancınık kullanabilir, çünkü Resulullah, Taif ahalisine karşı mancınık kullanmıştır." Bu cümle, Fransızca tercümenin 104. say-

İslam âleminde asıl olan tutuculuktur ve ilerleme ancak bir kaza ve şans eseri olarak meydana gelebilir.

fasından alınmıştır ve eser, hicretin beşinci yüzyılında yazılmıştır. Bundan 5-6 yüzyıl sonra, İstanbul'daki bir takım ulemanın desteğine dayanan yeniçerilerin Avrupa'da icat edilmiş talimleri kabul etmek istememeleri böyle bir zihniyetin ürünüdür.

Arkadaşlar:

İslam genel hukukunun diğer önemli bir tarafına, hükümdarın seçim, görev ve yetkileri sorununa geçelim. Bu başlıkta, Kur'an ve sünnete bir işarete rast gelinmediği ve ilk halifeler zamanında olayların zorlaması yüzünden bu iş sağlam bir esasa bağlanmadığı için bilinen tutucu ruh ve zihniyet dolayısıyla sonraları bu konuda bir kural meydana gelmemiş ve mesele, mutlak bir anarşi içinde kalmıştır. O makama geçmek için, genellikle, kuvvetten başka araç kullanılmadığı ve genelde hükümdar değişimi, bir iç savaş sebebi ile olduğu bilinmektedir.

Halife-i Resulullah ve Emir-ül Mümin namını taşıyan bu hükümdar, İslam topluluğunun hem dinî, hem siyasî ve askerî reisi idi; yetkisini, hareketlerini kendisini yalnız

Genellikle, yeni oluşan bir İslam devletinde, hukuk ve ilim konusunda geniş davranılır. Fakat istikrar başlar başlamaz, din ulemasının tahakkümü ve tutuculuk kendini gösterir ve din dışında ilimlere karşı baskı başlar ve o çevrede ilmi genellikle söndürür.

şeriata uydurmak mecburiyeti tehdit eder; bununla beraber ulemayı elinde tutmak şartıyla, halkın ve memlekette mevcut grupların her türlü denetlemesinden serbesttir. Bu sayede, her yerde görülen doğal kuvvetleri, Hristiyan âlemindeki hükümdarlara oranla daha az görüşü dikkate almakta serbesttir.

Şeriatta yerleri olmamakla beraber Abbasiler devrinden itibaren fiilen mevcut bulunan ve hemen tamamı Türk olan halifeden başka hükümdarlara gelince; onlar da halifeyi göstermelik saymış veya onu ele alıp rol oynamışlardır.

Esasen, İslam ve Türk âleminin son çöküş devri başlarında, önemli durumda, dört büyük İslam hükümdarı vardı. Bunlardan, Osmanlı padişahı ile, Fas sultanı aynı zamanda halife idiler, İran şahı diğer İslam âleminde ayrı olan şii İran'ın başı idi, Hindistan'ın Aksak Timur ailesinden olan Gürkanî padişahlarına gelince; memleketlerinin özelliği dolayısıyla, ayrıca bir hilafet makamı ile ilgilenmeyip, Hindistan Müslümanlarının hem dinî, hem cismanî reisiymiş gibi hareket etmekteydiler. İçlerinde halife unvanını alanlar olmuştur. Dünya ile irtibatları hemen hemen kesilmiş olan Orta Asya hükümdarlarından bahsetmeyeceğim.

Hukukî sahayı bırakıp, ilim sahasındaki vaziyete bakarsak şunları görürüz:

Her yerde din uleması vaziyete tamamen hâkim olursa, öncelikle felsefeyi sonra buna varabilecek bütün ilimleri ve her şeyden fazla, Hristiyan âleminde gelebilecek her türlü etki ve bilgiyi yok etmeye çalışırlar. Genellikle, yeni oluşan bir İslam devletinde, hukuk ve ilim konusunda geniş davranılır. Fakat, istikrar başlar başlamaz, din ulemasının tahakkümü ve tutuculuk kendini gösterir ve din dışında ilimlere karşı baskı başlar ve o çevrede ilmi genellikle söndürür.

IX. yüzyılın ikinci yarısında halifelik yapmış olan Mutevekkil'in, mutezile ve genellikle din ulemasından başka ulema aleyhindeki şiddetli takibi ve Hristiyanlara karşı muamelesi, bu halin Abbasiler dönemine ait bir örneğidir. İmam Gazzâlî'nin Büyük Selçuklular zamanında, ilim ve felsefe aleyhindeki hücumları buna ikinci bir örnektir.

Bunun Osmanlı devletine ait bir örneğine son şeyhülislamı merhum Hayri Efendi tarafından yazdırılmış olan ilmiye yığınının 647. sayfasında rastlanır. Orada denir ki:

"Fatih'in yaptığı Semaniye Medresesi'nde Seyit Şerif'in asrından olan "haşiye-i tecrit" gibi "şerh-i mevakif" gibi derslerin okutturulmasını uygun görmüş; meşhur vakfiyesinde de fermanı ile akl-ı selimin teyit ve devamına arzu göstermişti. Ve yazık ki, Sultan Süleyman-ı Kanuni muhteşem devrini takiben (bu dersler felsefedir) Sahn-ı Seman Medreselerinden bu dersler çıkarılmış, yerlerine *Hidaye* gibi, *Ekmel* gibi dersler konulmuştur. Daha sonraları yeni fenler hakkında ulemalar arası bir takım tuhaf inanışlar olmuş.

Meşhurdur ki, 987 tarihinde, Takuyid-din-i Mısıri, Tophane'nin üstüne denk gelen tepenin zirvesinde, bir rasathane kurmuştu. Bilinmeyen âlemin keşfi buradan öğrenilmeye çalışılıyor inancıyla eser, eşi görülmemiş bir takım taşlamalara maruz kaldı. Matematiğin incelenmesi, ürünler ve neticelere yerel uygulamak üzere irfan üzerine kurulmuş böyle bir yer batıl iddialar yüzünden mahvolmuştur."

Arkadaşlar;

Diğer taraftan, İslam âleminde hükümdar, devletin hem ruhanî hem cismanî reisi olduğu ve dinin koruyuculuğu rolünü takınmaya mecbur olduğu için, din ulemasının gazabına uğrayan âlimlere hiçbir koruyucu kalmamaktaydı. Bütün medreseler hükümetin denetimi altına girmiş ve ilim pek uzun zamanlar Arapçayı terkle millî dile geçememiştir. Bu hâle, Hristiyan âleminde gelebilecek her bir fikir ve icada karşı, sunî surette oluşturulan nefret hissi eklenirse, İslam âleminin uğradığı akıbetin sebeplerinden en önemlisi kolayca anlaşılır.

Mesela, Hristiyan âlemi, İslam âleminde kullanılmakta olan pusula, usturlab, barut, kağıt gibi alet ve maddeleri ve Harizmî'nin cebir ve hesapları, Uluğ Bey'in cetvelleri gibi ilmi ürünlerini alır ve onlar sayesinde, gemilerini Amerika, Hint ve Çin'e kadar gönderir; Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd gibi âlimlerin eserlerini tercüme eder, bunlar sayesinde kültürünü yükseltirken; İslam âlemi, batıda icat edilmiş şeylere, örneğin matbaaya, bid'at ve küfür gözüyle bakmış ve bu icat XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti'nde kullanılıncaya kadar, İslam memleketlerinin hiçbirinde, Müslümanlarca kullanılmak amacıyla yerleştirilmemiştir. Hristiyan âlemi, henüz yararlanmaya yakışır keşifler yapacak hâle gelmeden bunun belki o derece önemi yoktu. Fakat XV. asırdan sonra iş öyle değişti; o andan itibaren Hris-

tiyanlar bütün Müslüman keşiflerinden son derece yararlandıkları halde Müslümanların ancak aykırı hallerde, aykırı şahsiyetlerin çabalarıyla Hristiyan keşiflerini kullanmaları, bilinen durumu doğurmuştur.

Esasen, şu taraf hiç unutulmamalıdır ki, İslam âlemi ve İslam medeniyeti, kendisine estirilmiş olan, tutuculuk ve katılaşma özelliği dolayısıyla, daima yeni ve taze kan almak suretiyle yaşamış ve her bir gelişmeyi böyle bir kanın, topluluğa dâhil veya oraya hâkim olması sebebiyle oluşmuştur. Abbasî, Gazne, Selçuk, İlhanî medeniyetleri hep böyle olmuştur; her defasında, taze bir Türk dalgası katılaştıran topluluğa girip millî kurumlarıyla ona, yeni bir ruh ve yeni bir hayat vermiştir. Afrika'da ve İspanya'da bu rol, kısmen Türk topraklarından gelen miktarcı az, fakat himmetçe yüksek Türkler ve kısmen de Berberîler tarafından oynanmıştır. Bu iki açık istisnası Orta Asya'daki Timur oğulları ve Anadolu'daki Osmanlıların kurdıkları büyük medeniyetlerdir. Fakat, bunlar da kısmen olsun katılaştırmış her şeyi kırımlaşmış olan Cengiz ve halefleri istilasının ürünleri sayılmalıdır.

Bu katılaşma olayını takip ve tespitle onun kurallarını bulmak, bu konferansın hacmine sığmayacak kadar uzun bir incelemeye muhtaçtır. Bundan dolayı burada bunun, yani ulema sınıfının duruma tutuculuğu esas kılacak derecede hâkim olmaları keyfiyetinin, seyir yollarını ve sebeplerini kısaca açıklamaya çalışacağım.

İslamiyet'e atf olunan devlet kurumlarını henüz tam surette benimsememiş bir Türk dalgası bir İslam camiasına dâhil ve hâkim olunca bir müddet eski ruh ve zihniyetle hareket eder, yani her yeni vaziyet karşısında yalnız onun icabı vehiyle harekette kendini serbest görür. Fakat yavaş yavaş ulema, asıl görevleri olması gereken itikat ve ibadet işlerine ek olarak, devlet işlerine de karışmaya başlarlar. Bu konuda, başlıca dayanakları, önce anlatmış olduğum üzere, İslam'ın başlangıcındaki büyük başarıların hep tutuculuğa atf olunmuş olmasındandır. Yeni Türk kitlelerinin İslam camiasında her seferinde meydana getirmiş oldukları dirilik ve yeniden doğma olaylarının, milletimize has tevazu dolayısıyla, yeterli derecede görünmemesi bu gibi düşüncelerin uzun süre yaşamasına sebep olmuştur.

Bundan başka, ulemanın öbür dünyaya ait birçok ümit ve korkular yüzünden halk tabakaları üzerinde sahip oldukları manevi

nüfus, eğitime hâkim bulunmaları, hükümdarların, İslam genel hukukunun kendilerine bahsettiği, her türlü dünyevî kayıttan mutlak bir özgürlük istemeleri ve bu neticeye varmayı güçleştiren bazı millî oluşumların direncini kırmak için ulemaya dayanmayı kârlı addetmeleri, zayıf karakterli bir hükümdarın kendine dayanak araması veyahut zor ve tehlikeli anlarda hükümdarın bir müttefik ve hatta koruyucuya muhtaç olması gibi sebep ve faktörler, ulemanın asıl görevlerinin dışına çıkarak genel işlerde tutuculuk ruhunu galip kılacak derecede devlet aygıtına hâkim olmalarını bitiren diğer sebeplerdir.

Genellikle bu olay hanedanın yozlaşması ile beraber yürür, fakat bir defa ulema egemenliği kuvvetleştikten sonra, etkin bir hükümdar da çıksa, onu söküp atamaz, veya bunu pek büyük sarsıntılardan sonra yapabilir ve biraz zayıf bir takipçisi, bu yolda kazanılanı hemen kaybeder.

Bu konu, yani İslam genel hukukunun almış olduğu şekil şu şekilde özetlenebilir.

Her şeyin esas vahi yoluyla Peygamber'e inen Kur'an'da vardır, insanlar arasındaki sosyal, siyasî, idarî, iktisadî, ailevî, bilimsel... bütün bağlantılar, kıyamete kadar, bu esaslar dairesinde devam edecektir. Kur'an'da bulunmuyor zannedilen veya bulunduğu halde belirsiz görünen meseleler için, hadislerle, Peygamber'in sünnetine veya eshabının ve bilhassa ilk dört halifenin hareketlerine bakarak veya Kıyasa müracaat ederek bir karar almak ve ona göre hareket etmek gerekir. Bu konuda, karar alma yetkisi ancak ve ancak din ulemasına aittir. Bunlar, hicretin ilk iki asrından sonra vücut bulmuş olan dünya ilimlerinden, hiçbirinden zerre kadar faydalanmış olmakla yükümlü değildiler; İslam camiasının hem ruhanî, hem cismanî başı olan halife, dünyaya ait hiçbir kayıtlı bağlanmış değildir. Bu konu daha fazla özetlenmek istenilirse şu söylenebilir; Toplumsal hayatta ve bilimde ve onların kişisel ve millî hayata uygulamalarında zaman ne kadar ilerlerse ilerlesin, şartlar ne kadar değişirse değişsin, belirli bir genel kuraldan ayrılmamak!

(*) *Birinci Türk Tarih Kongresi'nde, Yusuf Hikmet Bey'in sunduğu konferansın metnidir.*

Not: Üç bölüme ayırdığımız yazının kalan kısımlarını gelecek sayılarımızda yayınlıyacağız.

İnsanlar ve Olaylar: Antropolojik Bir Bakış

Dinsel ve büyüsel inanışlar hakkında antropolojik kuramlar VI:

Şamanizm

Şamanizm, asli olarak, göçebe çoban toplumların av ve hayvan dünyasına özgü; tarımcıların ise dinsel kurumlarıyla eklemlenmiş dinsel-büyüsel öğeler barındıran inanma ve uygulamalar bütünüdür. Şamanizm, kurumsallaşmış bir sosyal yapı görünümü sunmaz. Fakat bireye ve kişisel yeteneklere dayanması bakımından; kişisel ve topluluk sorunlarına çözümler üretmesi bakımından sosyal işlevleri yerine getirdiği görülür.

20. yüzyıla kadar dünya genelinde yerel dinler hakkında derinleşen bilgi birikiminin artması, modern sosyal bilim alanlarının belirginleşmesi ve paradigmatik değişimler gibi tarihsel etkenler sonucunda Şamanizm anlam genişlemesine uğrayacaktır. Geline aşamada ise dünya genelinde benzer dinsel-büyüsel inanma ve uygulamaları içeren bir kapsamı vardır.

Şamanizm, toplumumuzda yaygınlıkla "eski Türklerin dini" olarak bilinir ve hatta örgün eğitimde bu içeriğiyle öğretilir. Bu dinsel inanmanın esas aktörü olan "şaman" ise yine Türklerin "İslam öncesi" inanmalarının ve ritüellerinin şahsında somutlaştığı bir figürdür. Şaman, Şamanizm'in ete kemiğe bürünmüş hali olarak kabul görür. Görünüşü, davranışları ve dinsel-büyüsel sözleriyle o, "Türkiye Türklerinin" Orta Asya'yla olan tarihsel ve soy-kütüksel geçmişlerinin yaşayan kanıtlarından birisi kabul edilmiştir.

Ne ki Şamanizm, sadece Orta Asya'nın değil Avrasya, Afrika ve Amerika kıtalarında (ve hatta diğer yeni dünya kıtalarında) yaşayan pre-modern toplulukların yaşattıkları dinsel-büyüsel inanmalar hakkında süregiden araştırmalarda ve yayınlarda karşımıza çıkan çok boyutlu bir din araştırmaları kuramıdır. Şamanizm, bu bölüme kadar irdedeğimiz önceki antropolojik din kuramlarının hemen tüm prensiplerini içeren veyahut onlardan etkili izler taşıyan; genellikle "göçebe çoban" topluluklarla ilişkili ve fakat "yerleşik tarımcı" toplulukların da dinsel-büyüsel

kozmojisiyle özgün eklemlenme biçimleriyle ayırt edebileceğimiz farklı ve derinlikli bir yapıya sahiptir. Şimdi konuyu belirli alt başlıklarla irdelemeye çalışalım.

Şamanizm'in etimolojisi

Şamanizm'in güncel anlamsal karşılığı (bugün dünya genelinde araştırmacıların hemfikir olduğu içerik itibarıyla), farklı etnografik bağlamları bulunan karmaşık din-

Şamanizm'in güncel anlamsal karşılığı, farklı etnografik bağlamları bulunan karmaşık dinsel, büyüsel ve tıbbi uygulamalar bütünü olarak verilebilir.

sel, büyüsel ve tıbbi uygulamalar bütünü olarak verilebilir (Aydın ve Emiroğlu, 2003: 758-761). 17. yüzyıldan itibaren (öncelik Rus araştırmacılar ve gezginlerde olmakla birlikte) Batılı sosyal bilimcilerin, din araştırmacılarının ve coğrafyacıların literatüründe görülmeye başlanan Şamanizm, takip eden yüzyıllarda da çoğunlukla İç Asya'ya ve Sibirya'ya özgü inanç ve pratikler bütünü olarak kabul görmüştür. Geçen yüzyılın başlarından itibaren ise anlam genişlemesine uğrayarak benzer dinsel-büyüsel inanmalar ve pratikleri tanımlayan evrensel bir nitelik kazanmıştır. Günümüzde de bu şekilde kullanılmaktadır.

Şamanizm, trans durumuna geçebilme yeteneğindeki kimselerin, yani Şamanların, doğaüstü çeşitli varlıklarla ilişkiler kurarak onların güçlerine sahip olmalarından, bunları topluluk adına kullanmalarından ve bu gibi amaçla yapılan dinsel-büyüsel ritüellerden ve uygulamalardan ibarettir. Şaman ise trans haline girebilen; böylelikle iyiliksever yahut kötücül doğaüstü kudretler/ruhlar dünyasına erişebilme yeteneğine sahip olan; bu yollarla falcılık ve şifacılık yapabilen; topluluk içerisinde sosyo-dinsel güçlü bir statüye ve rollere sahip kişidir (Barnard ve Spencer, 2002: 759). Bu itibarla Şaman kelimesinin köklerine dair tartışmalar oldukça derinlikli ve boyutludur. Örneğin kelimenin kökeni, kimilerince, Batılılarca çoğunlukla Moğollarla karşılaştırılan Doğu Sibirya'nın kadim topluluklarından Tunguzların konuştuğu dile (Tunguzcaya) dayandırılır. Bu dil grubunu konuşan topluluklar bugün Rusya, Moğolistan ve Çin'de yaşamaktadır ve "Evenki dilleri konuşanlar" olarak da literatürde yer almaktadır. Finli etno-linguist Juha Janhunen'e göre, Evenk (Tunguz) dil ailesine mensup Negidal, Lamut, Udehe/Orochi, Nanai, Ilcha, Orok, Manchu ve Ulcha gibi dillerde de Şaman "ruhlarla konuşan kişi" anlamına gelir. Janhunen ayrıca kelimenin köken olarak Proto-Tunguz dillerine dek geri götürülebileceğini ve en az iki bin yıllık tarihsel derinliğe de sahip olabileceğini ifade eder (Janhunen, 1986: 194). Buna göre, kelimenin aslının Tunguz dilindeki "Çaman" olduğu konusunda görüş birliği vardır. Çaman'ın "Ça" kökünden yani "bilen insan" anlamından türediği ileri

Şamanizm, Şamanların, doğaüstü çeşitli varlıklarla ilişkiler kurarak onların güçlerine sahip olmalarından, bunları topluluk adına kullanmalarından ve bu gibi amaçla yapılan dinsel-büyüsel ritüellerden ve uygulamalardan ibarettir.

sürülür. Diğer yandan, kelimenin "sıçramak, dans etmek yahut coşmak" gibi anlamlar içeren fiil köklerinden türediği de savunulmuştur. Şaman kelimesinin kökenini buradaki gibi Mançu-Tunguz dillerine değil de Sanskritçeye bağlayanlar da vardır. Sanskritçe'deki "sramana"nın, benzer olarak, bir diğer Hint-Avrupa dil ailesi üyesi olan ve "dilenci", "keşiş" gibi anlamlar ihtiva eden Pali dilindeki "samana" kelimesiyle irtibatlı olduğu savunulmaktadır. Bu kelimelerin Çin dilindeki karşılığı da "Şa-men" olarak verilmektedir. Önermenin savunucuları Çin, Hindistan ve İran kültür

alanlarındaki benzer etimolojik kökenlerden ve dinsel-büyüsel pratiklerdeki paralelliklerden hareketle argümanlarını inşa etmişlerdir (Örnek, 1995: 47-70).

Kavramın Kıta Avrupa'sına taşınması, Rusların 16. yüzyılda Kazan'ı ele geçirdikleri tarihe dek geri götürülür. Şamanizm, bu tarihsel temel üzerinde, ilk Batılı antropologlar tarafından Tunguzca konuşan toplulukların yanı sıra onlarla komşu olarak yaşayan diğer Türk ve Moğol toplulukların da "antik dini" olarak kabul görmüştür. Fakat Cumhuriyetin kuruluşu ve inşasında önemli bilimsel-entelektüel katkıları olan Abdülkadir İnan gibi kimi yerli bilim insanları, "Şaman" kelimesinin aslının Türk dillerinde görülen "Kam" köküyle ilintili olduğunu ileri sürmüş ve bu gibi Batılı kavramlara karşı alternatif geliştirmeye gayret etmiştir. Bu tutuma göre, "Şaman" veya "Bahşi", "Bakı" gibi Türk dillerinde de görülebilen benzer içerikli kelimeler, Batılı araştırmacıların kullandığı kavramlardan bazılarıdır. İnan, kavramların Türkleri çevreleyen farklı kültür alanlarından alınan öğeler olduğunu savunmuştur. Fakat içerik, kavramın anlamı ve işaret ettiği inanıma ve uygulamalar açısından birbirleri arasında ayırt edici bir fark bulmak da zordur. Nitekim alternatif gayretlere rağmen bugün baskın olan kavramlar Şaman ve Şamanizm olmuştur.

20. yüzyıla kadar dünya genelinde yerel dinler hakkında derinleşen bilgi birikiminin artması, modern sosyal bilim alanlarının belirginleşmesi ve paradigmatik değişimler gibi tarihsel etkenler sonucunda Şamanizm anlam genişlemesine uğrayacaktır. Geline aşamada ise dünya genelinde benzer dinsel-büyüsel inanma ve uygulamaları içeren bir kapsamı vardır. Bugün itibarıyla Şamanizm, trans durumuna geçebilme yeteneğindeki kimselerin doğaüstü varlıklarla çeşitli yollarla ilişkiler kurarak onların gücüne sahip olmalarından; bu erki topluluk ve birey ihtiyaçları yönünde kullanabilmelerinden ve bu kurgusal amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen uygulamaları kapsayan dinsel-büyüsel uygulamaları tanımlayan bir terimdir. Bu haliyle Şamanizm bir din ya da büyü türü değildir. Dinsel ve büyüsel inanma

Birçok kültürde Şamanlık kişisel girişimlerle kazanılabileceği gibi kimi kültürlerde de "ata ruhlarının" kişiyi zorlamasıyla gerçekleşir. "Mistik Parçalanma" yoluyla farklı kudretlerin/ruhların ya da topluluğun ata ruhlarının çağrısına kapılan kişi simgesel olarak ölür ve bu deneyimlerle ruhlara ya da doğaüstü kudretlere egemen olur.

ve uygulamalardan farklı özellikler taşıyan inanç ve teknikler toplamıdır (Örnek, 1995: 47-70).

Aynı içeriğe sahip olmakla birlikte dünyanın farklı ve uzak coğrafyalarında da benzer tanımlamalara rastlamak mümkündür. Örneğin farklı kıtalardaki kültürlerde benzer işlevlere ve sosyal mekanizmalara sahip inanmalar ve uygulamalar vardır. "Curanderos" (Sağaltıcılar) ya da "Hechiceros" veya "Brujos" (Büyücüler) İspanyol Kökenli – Latin Amerika dillerinde; "Medicine-Man" (Büyücü Hekim) Kuzey Amerika dillerinde "Şaman"a karşılık gelen kavramlar ve sosyo-kültürel, dinsel-büyüsel rollerdir. Şaman ve Şamanizm, bu gibi benzer dinsel-büyüsel inanışlar hakkındaki bilgilerin çoğalmasına da paralel olarak, günümüzde de olduğu gibi, zamanla tümünün yerini alacaktır.

Toplumsal teoride Şamanizm

Şamanizm de tıpkı bu bölüme kadar irdedeğimiz diğer antropolojik din kuramları gibi kavramsal ve kuramsal olgunluğuna 20. yüzyılın başlarına doğru erişmiştir. Bu içeriği itibarıyla Şamanizm, bilimsel akılcılığa karşı "irrasyonalizmin" dinsel-büyüsel bir ifadesi olarak kabul görmüştür. Dönemin hâkim bilimsel paradigması durumundaki evrimcilik, onu, (diğer din kuramlarında olduğu gibi) insanlığın sosyo-kültürel ve teknik ilerleyişi bağlamında arkaik geçmişle ilintili bir tür kalıntı yahut tek hatlı bir ilerlemenin belirli bir parçası/aşaması olarak kabul etmiştir. Özetle Şamanizm, büyü (uygarlık öncesi) ve din (uygarlık sonrası) arasında kalan geçiş dönemi dinsel-büyüsel inanışlarını karakterize etmektedir. Şamanizmin hem büyüsel hem dinsel öğelerle olan ilişkisinin yanı sıra bu tür inanmaların ve uygulamaların görüldüğü toplulukların yaşam biçimleri itibarıyla çoban-göçebe oldukları kadar yerleşik-tarımcı nitelikler taşıması da söz konusu kanıları kuvvetlendirmiştir.

Evrimci yaklaşım içerisinde tek hatlı sosyo-kültürel ve teknolojik ilerleme görüşünü savunan sosyal bilimciler, Şamanizmi, Animizmin bir başka aşaması olarak ele aldılar. Şamanın (genellikle küçük öl-

Şaman trans haline girebilen; böylelikle iyiliksever yahut kötücül doğaüstü kudretler/ ruhlar dünyasına erişebilme yeteneğine sahip olan; topluluk içerisinde sosyo-dinsel güçlü bir statüye ve rollere sahip kişidir.

çekli) bu tür topluluklar içerisinde taşıdığı toplumsal ve simgesel işlevlere ve anlamlara bakarak, onun "dinin kurumsallaşması aşamalarına" ışık tutan yönlerini öne çıkardılar. Şaman ve Şaman'la topluluk arasındaki ilişkiler, daha sonra toplumsal örgütlenmenin karmaşıklaşmasıyla birlikte kurumsallaşacak ve modern zamanlara dek uzanacak olan dinsel yapıların geçiş dönemini resmeden bir tür temsilidir.

Şamanlığın toplumsal yapıya alternatif bir zihinsel durum olduğu ya da şizofrenlikle ilişkisi bulunduğu dair birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. Burada Şamanlığın kültürel ve kişisel-psikolojik bağlamı tartışmaların odak noktasıdır.

Yine evrimci paradigma içerisinde değerlendirilebileceğimiz, biyo-kültürel (Tanrısız) evrim görüşüne entelektüel bir tepki olarak ortaya çıkan ve daha ziyade "kutsal kitapları", "dini" referans alarak evrimci görüşler ileri süren difizyonist (yayılmacı) yaklaşım ise Şamanizm'i Kuzey Kutup Bölgesine ait bir tür yerel inanma biçimi olarak değerlendirmiştir. Difizyonistlere göre bu kültür bölgesi Şamanizm'in ana yurdudur ve tarihsel süreç içerisinde dünyanın farklı kültürlerine etkilerde bulunmuştur. Kuzey Asya (özellikle Sibirya) ve Orta Asya, Şamanizm'in en karakteristik haliyle yaşandığı yerler olarak öne sürülmüştür. Esas kültür merkezinden hareketle, öncelikle Antik Yakın Doğu dinlerine etki etmiş ve zamanla Amerika kıtalarına da ulaşarak buradaki yerli toplulukların dinsel-büyüsel inanışlarına karışmıştır. Evrimci ve difizyonist teorilerin bugünkü Şamanizm algısına kuvvetle sirayet etmesi ve yine sıklıkla karşılaştığımız Şamanizm'in kurgusal tarihinin inşasındaki rolleri hala belirgindir (Aydın ve Emiroğlu, 2003: 758-761).

Şamanlar ne yapar?

Şamanın belirleyici özelliği, dinsel-büyüsel ritüeller ve uygulamalar esnasında trans ya da esrime hali yaşamasıdır. Yani bir tür bilinç kaybına uğrayarak kendinden geçmesidir. Ancak bu durum basit bir baygınlık hali değildir. Şamanın dünyevi yaşamdan sıyrılarak doğaüstü kudretlerle temasa geçmesinin, farklı boyutlarda/ dünyalarda dolaşmasının ve buralarda bulunan iyicil yahut kötücül karakterli doğaüstü varlıkları yönlendirerek (toplumsal ya da bireysel) dünyevi ihtiyaçları gidermeye çalışmasının dünyevi görüngüsüdür. Şamanın mistik güçlere sahip olması en belirgin yanıdır.

Birçok kültürde Şamanlık kişisel girişimlerle kazanılabileceği gibi kimi kültürlerde de "ata ruhlarının" kişiyi zorlamasıyla gerçekleşir. "Mistik Parçalanma" yoluyla farklı kudretlerin/ruhların ya da topluluğun ata ruhlarının çağrısına kapılan kişi simgesel olarak ölür ve bu deneyimlerle ruhlara ya da doğaüstü kudretlere egemen olur. Onlardan kendisine yardımcıları edinir.

Şamanların genellikle erkek olduğu görülmüştür ama kadın şamanlar da vardır. Bazen de erkek şamanların kadın kıyafetlerine büründükleri görülür. Bu durum anaerkil toplum yapısının ve hukukunun kalıntıları olarak yorumlanmıştır.

Bazı durumlarda ise onlarla konuşabilme yetenekleri kazanır.

Birçok etnografin gözlemlerine göre, topluluk içerisinde kimin Şaman olup olamayacağı, bireylerin küçük yaşlardan itibaren sergiledikleri davranışlara göre şekillenmekte ve "topluluk" da (zaman içerisinde belirginleşen genel bir tutum olarak) kişiyi kendisinden ayırmaktadır. Genellikle erginliğe geçiş dönemlerinde ve sonrasında görülen topluluktan uzaklaşma, insanlardan çekinme ve korku, içe kapanık yapı, süreklileşen sıkıntılı ve düşünceli ya da sinirli bir ruh hali, ıssız yerlerde vakit geçirme, sık sık bayılma, karda yalınayak yürüme yahut yatma, yemek yememe, toplumsal üretime katılmama vb. gibi özellikler, topluluğun bu kişilerde doğaüstü kudretlerle ilişkiye geçebilecek mistik potansiyelin varlığını düşüncesine ve zamanla buna göre tutum takınmasına neden olmaktadır. Kuşkusuz bu tür davranışlar karşısında takınılan tavır kişinin derhal Şamanlık eğitimi için diğer Şamanların yanına gönderilmesi değildir. Topluluktan ayrıışan her birey Şaman olmamaktadır. Burada da bir tür seçim mekanizması devreye girmektedir. Bireyin toplumsal üretime ve sosyal hayata katılımı yakınlarınca zorlanmakta ve eğer sonuç alınmazsa bakımı toplulukça üstlenilmektedir. Bunlardan da ancak bazıları, yine bazı "mistik" olayların yönlendirmesiyle diğer Şamanların yanına giderek "sırları" öğrenmeye başlamaktadır (Örnek, 1995: 47-70).

Mistik Parçalanma, eğitim gören adayların Şamanlığa geçişte yaşadığı çok kuvvetli eşiksel bir evredir. Ata ruhlarının ya

da doğaüstü güçlerin kendisini Şaman olmaya zorladığı aday, ritüel esansında esrik haldeyken, genellikle gövdesinin ruhlar tarafından parçalandığını görür. Birçok örnekte gövde parça parça kesilebilir; baş kesilip bir direğe geçirilerek dolaştırılabilir; bir hayvan tarafından yenebilir vb. Aday bu olayların hepsini bir ruh gibi dışarıdan seyreder. Bu esnada baygın şekilde yatmaktadır. Sonra can yeniden bedene döner ve Şamanlık süreci başlar. Bu törenin inisiasyon (topluluğa katılım) ritüellerinden olan farkı, kişinin toplumla bütünleşmesi, tersine ayrışmasıdır. Şaman, bu aşamadan sonra topluluktan mekânsal olduğu kadar sosyo-psikolojik olarak da uzaklaşır. Ayrı bir yerde yaşamaya başlar, "garip" davranışlar sergilemeye devam eder ve bu durum toplulukça "normal" kabul edilir (Örnek, 1995: 47-70).

Şamanın toplumdan ayrışması ve mistik parçalanma ritüelleri hakkında birçok tartışma vardır. Şamanlığın toplumsal yapıya alternatif bir zihinsel durum olduğu ya da şizofrenlikle ilişkisi bulunduğu dair birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. Burada Şamanlığın kültürel ve kişisel-psikolojik bağlamı tartışmaların odak noktasıdır. Örneğin, Şamanların trans

haline geçmelerini kutup bölgelerinin coğrafi koşullarının insan psikolojisi üzerindeki etkileriyle açıklayan görüşler vardır. Kutuplardaki sürekli karanlık kış günleri ve sürekli aydınlık yaz günleri, sessizlik, şiddetli soğuk, seyrek yerleşim, yetersiz ve tek yanlı beslenme, sık sık yaşanan açlık gibi tipik özellikler insan psikolojisini ve algısını belirlemektedir. İsterik tepkilere neden olmaktadır. Bu yüzden literatürde Şamanizm'e "kutup isterisi" ya da "şaman hastalığı" da denir. Psiko-patolojik belirtilerle karakterize edilen kutup isterisi, genellikle sara ya da şizofreni vakalarıyla ilişkilendirilmiştir.

Şamanizm'in modern dünyada yenisinden ilgi odağı haline gelmesinde (hakkındaki olumlu-olumsuz birçok eleştirisiyle birlikte) katkıda bulunan Romanyalı ünlü din tarihçisi ve felsefeci Mircea Eliade (1907-1986), Şamanizm'i bir hastalık ve Şamanları da birer hasta olarak değerlendirmeyerek tartışmalara farklı boyutlar eklemiştir. Eliade 1951'de yayımladığı ünlü yapıtı "Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy"de (Şamanizm: Esrimenin Arkaik Teknikleri), o güne değin Şamanizm hakkında yapılmış hemen bütün çalışmaları karşılaştırmacı ve tarihselci bir

Şamanist inanma ve uygulamalarda, Paleolitik dönem atalarımızın zihinsel dünyalarının kalıntıları egemendir.

perspektifle değerlendirmiştir. Bu kitabı, 1964'te genişletilmiş versiyonuyla tekrar yayımlanacak ve oldukça popüler olacaktır. Eliade, Şamanizmin Batı toplumlarında (bu tarihsel dönemde ortaya çıkan çeşitli alternatif entelektüel gençlik akımlarında) popüler olmasına kuvvetle katkıda bulunmuştur. Ona göre Şamanlarda psiko-patalojik özellikler gözlemlense bile bu, o kişilerin sinir yapılarının gücünü ispatlamak için sergiledikleri davranışlardır. Konsantrasyon, meditasyon vb. özellikler ancak bu farklı özellikler sayesinde ortaya çıkabilmektedir. Eliade, konuyu basit bir hastalık tartışmasının ötesine taşımak istemiştir. Olay sadece ayırıksı davranışlar ya da topluluğun tolare ettiği "delilik" halleri değildir. Şamanlar, yoğun ve zorlu bir teorik ve pratik eğitimden de geçmektedir. Örneğin binlerce mısıralık şiirler, kamlar, efsaneler ezberlemekte; topluluğun kültik ritüellerinin tüm inceliklerini akılda tutmakta, uygulatmakta ve aktarmakta; kendi gündelik yaşamlarını idame etmek zorunda oldukları gibi yoğun dikkat, beceri ve yetenek gerektiren pratikleri icra etmelerine dikkat çekmiştir. Hatta bazı topluluklarda Şamanların, aynı zamanda, politik önderlik görevlerini üstlendiklerini de tartışmıştır –ki doğrudur. Dolayısıyla Şamanizm ve Şaman, basit bir dinsel-büyüsel inanma ve uygulama değil; karmaşık olduğu kadar bireysel yetenek ve beceri gerektiren çok boyutlu bir kültürel çıktıdır.

Kişisel sağaltma törenleri ve büyüsel uygulamalarının yanı sıra Şamanlar toplumsal törenlerin uygulanmasında da önemli roller üstlenirler. Aynı zamanda, Şamanlar, yazısız kültürlerde sözlü kültürün/mitolojinin aktarımında da belirleyicidir. Dünyanın, evrenin oluşumu; topluluğun yaratılışı, kökenleri ve dünya üzerindeki serüveni; bu süreçte yaşadığı olumlu ve olumsuz deneyimler; topluluğu kimliklendiren ve toplumsal/kültürel kimliğin yeniden üretiminde kullanılan simgesel olaylar; doğadaki olayların ve insanlar dünyasındaki çeşitliliğin nedenleri ve topluluğun bu evrendeki yeri gibi kozmolojik konuları içeren kültürel bilgi birikiminin en önemli sembolik taşıyıcılarıdır. Şaman tüm bu işlevleri üstlenebileceği gibi, farklı kültürlerde birini ya da birkaçını da üstlenebilir. Kimi

Şamanlığın toplumsal yapıya alternatif bir zihinsel durum olduğu ya da şizofrenlikle ilişkisi bulunduğu dair birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür.

topluluklarda sadece büyücü-hekim iken kimilerinde topluluğun sosyo-dinsel hayatını yönlendiren bir statü sahibi de olabilir. Genellikle yılın önemli çevrimsel dönemlerinde düzenlenen dini-sosyal etkinliklerde, ritüellerde Şamanlar binlerce mısırayı bulabilen şiirlerle, kamlarla bu söylenceleri topluluğa aktarmaktadır. Böylelikle topluluk, yeniden ve yeniden kaostan kozmosa sembolik olarak ulaşmakta, bütüneleşmekte ve güncel uyarlanmaktadır (Barnard ve Spencer, 2002: 761).

1960'larla birlikte Batı dünyasında Şamanizm hem antropolojide hem diğer sosyal bilimlerde (ve hatta tıpta) yeni bir ilgi konusu haline gelmiştir. Giderek artan bu ilgi 1980'lerle birlikte ileri kapitalist ülkelerde değişen konjonktürle birlikte daha da görünürlük kazanacaktır.

Bu tür topluluklarda çoğunlukla bir tür mikrokozmosu simgeleyen ve Şamana ait olan bazı eşyalar vardır. Cübbe, maske ve davul simgesel ama büyük önem taşırlar. Kutsal sayılırlar ve tabularla çevrelenmişlerdir. Fakat taşıdıkları kutsiyet/mana gereği, topluluğun malıdır. Bu eşyalar, Şamanlık hakkı kazanan bireye, önceki Şaman ya da Şamanlar tarafından devredilmiştir. Şamanların giysilerinde ve diğer eşyalarında çeşitli resimler, amuletler (nazarlıklar) vardır. Eşyalar tabularla örülüdür. Herkes dokunamaz, topluluk ortasında her zaman görülemez. Bazı örneklerde Şaman cübbesi üzerinde insan ve hayvan kemikleri de bulunabilir. Kuşkanatları ya da tüyleri olabilir. Resimlerde de genellikle kuş, ren geyiği ve ayı sembolize edilir. Kimi zaman da mitik varlıkların resimleri dikkat çeker. Resimlerin neyi ya da neleri sembolize ettiği muhtelif tartışmaların konusudur. Örneğin bir görüşe göre, hayvan resimleri totemistik inançların kalıntıları ya da uzantılarıdır.

Şamanın kutsal eşyaları arasında en ilgi çekici olanı davuldur denebilir. Kimi etnologlara göre, davul, insanlığın çok daha eski kültürel evrim süreçlerinden kalan bir öğedir. Zira yakın geçmişte ve günümüzde birçok yerde Şaman giysileri ve eşyaları ortadan kalkarken, davul özgül önemini korumaktadır. Davullar genellikle tahta kasmağa geçirilmiş deriden ibarettir. Çoğunlukla, bir yüzü deriyle kaplıyken diğer yüzü boştur. Daha ziyade Sibiryada ve Kuzey Kutup dairesinde yaşayan Eskimolar gibi halklarda görülür. Elbette davul da mistik birtakım güçlerin eğleştiği kutsal bir objedir. Örneğin kimi örneklerde Şamanların davullarına at gibi bindikleri ve ritüel esnasında bu şekilde uzun yolculukları temsil eden hareketlerde bulundukları gözlemlenmiştir. Birçok davulda, tıpkı şaman giysilerinde ve diğer eşyalarında olduğu gibi, mistik varlıklara yahut dünyaya dair resimler ve "haritalar" yer alır. Etnografların çoğunluğu bu resimleri "mistik dünya haritaları" olarak isimlendirmişlerdir. Kimi zamansa "dünya ağacı"nı sembolize eden resimlerle de karşılaşılır. Merdivenler, gökyüzüne tırmanışı ve ruhlar/doğaüstü güçler dünyasına giden yolu; atlar, uzun mistik yolculukları; ufak tefek

insanimsı resimler de ruhları/cinleri/melekleri vb. varlıkları sembolize etmektedir (Örnek, 1995: 47-70).

Şamanlar esrime yahut trans anlarında "gizli dil" de kullanabilirler. Bu hayvanların ya da ruhların dili olabilir. Topluluk üyelerinin bilmediği bu dili genellikle trans halindeyken kullanırlar. Bu şekilde Şamanların canlı hayvanların ruhlarıyla iletişime geçebildiği, onlarla konuşabildiği ve topluluğun amaçları için yönlendirebildiğine inanılır. Örneğin avcı topluluklarda, göç eden sürü hayvanlarının gelişi ve avlanma öncesinde yapılan ritüellerde, Şamanın av hayvanlarının kutsal atasıyla iletişime geçerek topluluğun ihtiyaç duyduğu besini sağlamasına ikna etmeye çalışması gibi.

Şamanların genellikle erkek olduğu görülmüştür ama kadın şamanlar da vardır. Bazen de erkek şamanların kadın kıyafetlerine büründükleri görülür. Bu durum anaerik toplum yapısının ve hukukunun kalıntıları olarak yorumlanmıştır.

Dünya genelinde benzer dinsel-büyüsel inanma ve pratikleri tanımlayan Şaman ve Şamanizm uygulamalarında iki temel benzer işlev söz konusudur. Bunlar, Şamanın hastalıkları iyileştirmesi ve ölüm sonrasında ölen kişinin ruhuna yolculuğu sırasında eşlik etmesi yahut ölen topluluk üyeleriyle yaşayanlar arasında bağ kurmasıdır. Yani sıra yağmur yağdırmak, bitki ve hayvanların çoğalmasını sağlamak, büyü yapmak da ortaklaştırılabilir faaliyetleridir. Bu uğraşları haricinde Şaman, gündelik yaşamına devam etmektedir. Kimi kültürlerde Şaman topluluk içerisinde iken kimi örneklerde ise topluluğun uzağında yaşadığı gözlemlenmiştir.

Endüstriyel toplumlarda popüler bir pratik olarak Şamanizm

1960'larla birlikte Batı dünyasında Şamanizm hem antropolojide hem diğer sosyal bilimlerde (ve hatta tıpta) yeni bir ilgi konusu haline gelmiştir. Giderek artan bu ilgi 1980'lerle birlikte ileri kapitalist ülkelerde değişen konjonktürle birlikte daha da görünür hale kazanacaktır. Bu ilgi, endüstriyel gelişme mantığının sorgulandığı, yeni çevreci akımların ortaya çıktığı, alternatif

Şamanın kutsal eşyaları arasında en ilgi çekici olanı dovuldur denebilir.

tıp arayışlarının ve yeni tinsel arayışların görünür olduğu postmodern dönem arka planında daha anlaşılabilir.

Bu çerçevede bazı akımlar için (din antropolojisinin literatürün biriktirdiği hacimli külliyat içindeki) antik dinsel-büyüsel uygulamalar ve bunlar hakkındaki analizler dikkat çekici olmuştur. Şamanizm (tabiri uygun olursa) yeniden yorumlanmıştır. Daha iyi ve alternatif bir yaşam arayışlarında araçsallaştırılmıştır. Doğaya dönen, kolektif yaşam alanları kuran ütopyik akımlar, Şamanizmi yeni yaşam ve toplum kurgularında doğayla kurdukları alternatif ilişkinin bir parçası olarak yeniden inşa etmişlerdir. Kuşkusuz dönemin sosyal bilim çalışmaları da benzer konjonktürel etki içerisinde. Psikolojik Antropolojinin ilgisi "bilincin farklı biçimleri" ve Amerikalı yerli Şamanların esrime için kullandıkları teknikleri ve bitkiler/ilaçlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Öte yandan etno-psikiyatri, Şamanizm'i psiko-patalojik bir vaka olmaktan çıkarmış ve psiko-analitik yaklaşımla "te-lepatik tedavi"nin bir parçası olarak değerlendirmeye başlamıştır. Konu hakkındaki ilgi o denli ilgi çekici boyutlara ulaşmıştır ki bazı antropologlar "Şaman eğitim okulları" kurmuşlar ve kendilerini "Neo-Şamanlar" olarak adlandırmışlardır. Bu dönemden günümüze Batı dünyasında Şamanizm, bir yönüyle, yeni psikolojik arayışları ifade eder bir nitelik kazanmıştır. Özellikle Eliade'nin Şamanizm üzerinden oluşturmaya

çalıştığı "kutsallık" kuramı ile 20. yüzyıl sonlarında Batı dünyasında ortaya çıkan ve bütün dinleri kapsayabilecek bir "ilahiyat" oluşturma eğilimlerinin birleşmesi, bu sonuçta etkili olmuştur diyebiliriz (Aydın ve Emiroğlu, 2003: 758-761).

Son Sözler

Denebilir ki Şamanizm, asli olarak, göçebe çoban toplumların av ve hayvan dünyasına özgü; tarımcıların ise dinsel kurumlarıyla eklemlenmiş dinsel-büyüsel öğeler barındıran inanma ve uygulamalar bütünüdür. Şamanizm, kurumsallaşmış bir sosyal yapı görünümünü sunmaz. Fakat bireye ve kişisel yeteneklere dayanması bakımından; kişisel ve topluluk sorunlarına çözümler üretmesi bakımından sosyal işlevleri yerine getirdiği görülür.

Şamanlık, inanç sistemi kökeni ve temel özellikleriyle arkaik bir asla yaslanır. Tarih öncesine aittir ve hiçbir uygarlığın söz konusu olmadığı bir dönemin ürünüdür. Şamanizm'in kökleri bizi uzak geçmişimizin avcı ve göçebe toplulukların inanç sistemlerine dek götürür. Dolayısıyla Şamanist inanma ve uygulamalarda, Paleolitik dönem atalarımızın zihinsel dünyalarının kalıntıları egemendir. Avla, hayvanlarla, küçük ölçekli toplulukların kendilerini çevreleyen doğal evrenle (bitkilerle, doğa olaylarıyla) ve buralarda var olduğuna inandıkları çeşitli doğaüstü kudretlerle, topluluk şahsında, kişisel ve derinlikli bir irtibat noktasıdır.

Dipnot

(*) (Yrd. Doç.) Tunceli Üniversitesi Sosyoloji Bölümü - Etnolog (ahmetkerimgultekin@tunceli.edu.tr)

Kaynaklar

Aydın, Suavi ve Kudret Emiroğlu. 2003. Antropoloji Sözlüğü. Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara.

Barnard, Alan ve Jonathan Spencer. 2002. Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology. Routledge: London.

Janhunen, Juha. 1986. Siberian Shamanistic Terminology - Memoires de la Societe Finno-Ougrienne.

Örnek, Sedat Veyis. 1995. 100 Soruda İlikelerde Din ve Büyü. Gerçek Yayınevi: İstanbul.

Tanrı, Newton olsun dedi

Dünya tarihinin, şüphesiz en önemli meyvelerinden birisi elmadır: Yaratılışçı görüşe göre Adem'in cennetten kovulmasına sebep olan elma, Steve Jobs'un ısırılmış elması ve yazımızın konusunu oluşturan ve Newton'un başına düşen elma. Bu üç elma da dünya tarihine damgasını vurmuştur. Biz Newton'un başına düşen elmayla ilgileneceğiz.

Dünya tarihinin, şüphesiz en önemli meyvelerinden birisi elmadır: Yaratılışçı görüşe göre Adem'in cennetten kovulmasına sebep olan elma, Steve Jobs'un ısırılmış elması ve yazımızın konusunu oluşturan ve Newton'un başına düşen elma. Bu üç elma da dünya tarihine damgasını vurmuştur. Biz Newton'un başına düşen elmayla ilgileneceğiz.

Bu konuda Newton'a gelmeden önce, Galileo Galilei'nin (1564-1642) başarı ve çalışmalarından söz etmek gerekir. Galileo doğmadan üç gün önce, Rönesans'ın dahi ressamlarından, Michelangelo (1475-1564) gözlerini hayata kapamıştır. Galileo'nun öldüğü yılda ise Newton ve Shakespeare dünyaya gözlerini açmıştır. Bu yaşamlar göz önüne alınırsa, Galileo'nun ömrü, tam da Rönesans ile aydınlanma çağının ortasına denk gelir. Dolayısıyla Galileo'nun bir ayağı Rönesans çağında ise de, öbür ayağı bilimsel devrimlerin, aydınlanmanın çağındadır. Soylu bir İtalyan ailenin çocuğu olan Galileo, daha sonraları bir doğa filozofu, matematikçi, fizikçi ve astronom olarak anılmasını sağlayacak çalışmalarına, aslında babasının bütün karşı çıkışlarına rağmen, matematik sayesinde girmiştir. Esasen, müzisyen ve matematikçi olan babası, oğlu Galileo'nun bu işlerle ilgilenmeyip tıp okumasını ve bol para kazanmasını istiyordu. Ancak Galileo, 1581 yılında tıbbi

kazanmasına rağmen, 1585 yılında üniversiteyi bırakıp Siena ve Floransa'da özel matematik dersleri vermeye başladı. Bu süreçte o, küçük miktardaki nicelikler için hidrostatik dengenin yeni bir formunu tasarladı. Bu konu hakkında, *La Bilancetta* (küçük denge) isimli bir makale yazdı ve el yazması olarak elden ele dolandı. Bu dönem, aynı zamanda, Galileo'nun hareketle ilgili çalışmalarına başladığı döneme de denk gelmektedir.

1588 yılında Bologna Üniversitesi'ne matematik hocalığı için başvuruda bulundu, ancak bu talebi kabul edilmedi. Buna rağmen ünü artıyordu, hem Dante'nin (1265-1321) *Cehennem*'i üzerine yazdıkları hem de mekaniğe ilişkin yazıları sayesinde 1589 yılında Pisa Üniversitesi'nde matematik

Galileo'nun ömrü, tam da Rönesans ile aydınlanma çağının ortasına denk gelir.

Soylu bir İtalyan ailenin çocuğu olan Galileo, daha sonraları bir doğa filozofu, matematikçi, fizikçi ve astronom olarak anılmasını sağlayacak çalışmalarına, aslında babasının bütün karşı çıkışlarına rağmen, matematik sayesinde girmiştir.

kürsüsüne geldi. Bu dönemde, ilk biyografisini yazan Vincenzo Viviani (1622-1703)'ye göre, meşhur Pisa Kulesi'nin tepesinden farklı ağırlıktaki cisimleri yere bıraktı ve bu cisimlerin düşme hızlarının, Aristoteles'in iddiasının aksine, ağırlıkla orantılı olmadığını gösterdi. Ancak bizim bugünkü bilgilerimiz bu deneyi Galileo'nun değil, Stevinus'un yaptığını göstermektedir.

Galileo'nun bu ilk dönemlerinde yazdığı ancak basılmayan *De Motu* (1590) (Hareket Üzerine) adlı eseri, onun hareket konusunda Aristotelesçi kavramlardan ayrıldığını, buna karşın Archimedesçi kavramlara yaklaştığını göstermektedir. Ancak onun Aristoteles'e hücumları meslektaşları arasında ününü yitirmesine ve 1592'de üniversitenin sözleşmesini yenilememesine sebep oldu. Ancak onu koruyanlar da, 1591'den 1610'a kadar onu Padua Üniversitesi'nde matematik kürsüsüne getirdiler.

Bu tarihe kadar yazdığı eserlerde, belki naif bir Aristoteles karşıtlığı yapıyordu. Ancak 1609 senesinde Hollandalı bir mucidin yaptığı teleskoptan haberi oldu ve bunu edindi. Bundan sonra da Galileo'nun hayatı ani bir dönüşüme uğradı. Astronomi ve gökyüzünü daha yakından inceleme fırsatı buldu. Aldığı teleskoptan daha da iyisini yaptı ve ilk işi nesnelerin görüntüsünü çok büyüten bu aleti Ay'a çevirmek oldu. İlk şaşırtıcı sonuçlarını da bu vesileyle elde etti. Ay'ın yüzeyi sanıldığı gibi pürüzsüz değil, tepelerle ve çukurlarla doluydu. 1610 senesinin Ocak ayında Jüpiter'in etrafında dönen dört küçük ay daha fark etti. Ayrıca yıldızların çıplak gözle görülenlerden çok daha fazla olduğunu fark etmişti. Keşiflerini hemen *Yıldız Habercisi* (Sidereus Nuncius) adlı kitabında yayımladı. Bu kitabını Toscana Dükü Cosimo II de Medici'ye (1590-1621) adadı. Jüpiter'in uydularına ise Medici ailesinin adını verdi. 1613 yılında Güneş lekelerini keşfetti ve bunları yayımladı. Yayımladığı bu eser de önemli ölçüde etki yarattı. Çünkü Güneş'in yüzeyinde leke olduğu düşüncesi, o güne kadarki yaygın görüşe göre imkânsızdı. Çünkü Güneş, Antik Yunan döneminden beri, Ay üstü âlemin bir ferdiydi ve kusursuz olmalıydı. 1616 yılında Copernicus'un görüşlerini sahiplenmesi dolayısıyla Roma'ya engizisyon mahkemesine çağrıldı. Girdiği ilk mahkemede görüşlerini savunması ve yayması yasaklandı, ancak geçirdiği bu çalkantılı dönemler onun

Archimedes'den bahsederken üstün insan anlamında bir sıfat eklemeyi ihmal etmemiş ve ona olan saygısını kitabında defalarca adını zikrederek göstermiştir.

bilimsel çalışmalarını etkilemedi. İlk önce 1632 yılında *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyaloglar*, Ptolemaios & Copernicus (Dialogo sopra i due massimi del mondo, tolemaico e copernicano) kitabını yayımladı. 1638 yılında ise *İki Yeni Bilim Hakkında Diyaloglar* (Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze attenenti alla meccanica) adlı eserini bitirdi ve bundan dört sene sonra da hayata gözlerini yumdu.

Galileo ve yeni bilim anlayışı

Yukarıda kısaca hayatını anlattığımız Galileo Galilei, bilim anlayışı bakımından da önemli bir kopuşu simgeler. Galileo matematiğe düşkünlü. Babasının bütün karşı

1609 senesinde Hollandalı bir mucidin yaptığı teleskoptan haberi oldu ve bunu edindi. Bundan sonra da Galileo'nun hayatı ani bir dönüşüme uğradı. Astronomi ve gökyüzünü daha yakından inceleme fırsatı buldu. Aldığı teleskoptan daha da iyisini yaptı ve ilk işi nesnelerin görüntüsünü çok büyüten bu aleti Ay'a çevirmek oldu.

çıkmalarına rağmen, yine babasının matematik öğretmeni olan arkadaşı Ricci'ye yaptığı ziyaretler sırasında, matematiğin, özellikle de Euklides geometrisinin büyü- süne kapılmıştı bile. Daha genç yaşlarda, kendinden yüzyıllarca önce yaşamış olan ve belki de matematiksel fiziğin ilk örneklerine şahit olduğumuz Archimedes'in (MÖ 287-212) metinleriyle tanıştı. Bu tanışmanın tesirlerini, Galileo'nun hareket üzerine yazdığı ilk kitabı *de Motu*'da görürüz. Çünkü yazar bu kitabında Archimedes'den bahsederken önüne üstün insan anlamında bir sıfat eklemeyi ihmal etmemiş ve ona olan saygısını kitabında defalarca adını zikrederek göstermiştir. Ayrıca kalemini çok iyi kullanması ele aldığı konuları anlatma becerisini artırıyor ve yazılarını anlaşılabilir ve okunabilir kılıyordu.

Archimedes'den fiziksel olgular için matematiksel yöntemi öğrenen Galileo, deneyci kişiliğini de yine genç yaşlarda oturtmaya başlamıştı. Anlatılana göre, 17 yaşında bir, tıp öğrencisiyken, bir ayinde, tavanda asılı duran avizelerden birisinin salındığını fark etmiş. Rüzgârın etkisiyle avizenin zaman zaman daha fazla salındığını gören Galileo, bunun üzerine nabız yardımıyla geçen süreyi hesaplamıştı. Bu hesabın üzerine bir tam periyodun bütün salınımlar için aynı olduğunu fark etmiştir. Böylelikle her salınım için geçen sürenin birbirine eşit olduğunu öngördü. Modern okuyucu için şu şekilde de ifade edebiliriz. Bir basit sarkacın salınım süresi T (periyod), sarkacın uzunluğu l ve bugün bizim bildiğimiz ancak Galileo'nun zamanında

çekimi ivmesi g , olmak üzere $T = 2\pi\sqrt{\frac{l}{g}}$ ile verilir. Galileo bu matematiksel ifadede de yoksundu. Ancak deneyi onu bu sonuca götürüyordu. Galileo'nun bu deneysel yeteneği başka bir şeyle daha birleşti ve ona çok daha ileri deneyler yapabilme yeteneği kazandırdı. Yukarıdaki avizenin yanına başka bir avize koyarsak ne olur? Ya da bunu Galileo'nun yaptığı gibi bir laboratuvar ortamına alırsak ve yan yana kurşun bir mantarı aynı uzunlukta ipe asıp, çekip salınma bırakırsak ne olur? Sonuç tam da Galileo'nun avizesiyle aynı olacaktır. Yerlerine dönüş süreleri birbirinin aynı olacaktır. Burada, Galileo'nun yaptığı şey bilimsel anlamda bir yeniliktir. Doğada gördüğü bir fenomeni laboratuvara aktarmıştı. Sadece bununla da kalmamış sürtünmeyi ihmal ederek fiziğin en önemli atılımlarından bir-

Galileo'nun Copernicus taraftarlığı kilise tarafından sapkınlıkla suçlanmasını perçinlemiştir.

rini yapmıştır. "İdeal ortamlar yaratmak" Tarihin bundan sonraki safhasında, yani klasik fizik ya da Newton fiziğinin kurulma aşamasında bu ideal ortamlar yaratma fikri önemli bir rol oynamıştır.

Böylelikle Galileo'nun bilim anlayışında üç özellik dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi matematiktir ki, Galileo'ya göre "doğa matematik diliyle yazılmış bir kitaptır" Diğer bir özelliği deney yapmaktır. Bu da özellikle Rönesans döneminde Roger Bacon'la (1214-1294) başlayan bir dönemin meyvesi gibi görünmektedir. Üçüncü özellik ise, şüphesiz ideal ortamlar yaratma, ya da başka bir deyişle soyut deneyler yapma yeteneğidir. Bu üç özellik Galileo'nun bilim anlayışını şekillendirmiştir.

Galileo ve Copernicus taraftarlığı

Galileo, olgunluk dönemlerinde Aristoteles karşıtlığını Copernicus taraftarlığı ile perçinlemiştir. Diyalogları, Copernicus'un kurduğu matematiksel ve Güneş merkezli sistemine fiziksel dayanaklar sağlamaktadır. *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyaloglar* adlı eserinde hem kaleminin gücünü kullanmış hem de Copernicus'un sistemine çok güçlü fiziksel delil ve argümanlar getirmiştir.

Aristotelesçiler ve Ptolemaiosçular tarafından Yerküre'nin durağan oluşuna getirilen delillerden birisi, yüksekte bırakılan bir taşın bırakıldığı noktanın batısına düşmemesi, olduğu yere düşmesiydi. Galileo bu savı çürütmek için kitabında:

Hareket, kendisi olarak kaldıkça ve hareket olarak etki ettikçe kendisinden yoksun olan nesneler için göreceli olarak vardır. Herhangi bir hareketi eşit olarak paylaşan nesneler arasında etki yapmaz, sanki yokmuş gibidir. Örneğin bir gemiye yüklenmiş olarak Venedik'ten ayrılan mallar, Korf, Girit ve Kıbrıs'tan geçer ve Halep'e gider. Şehirler durgun halde kalır ve gemiyle birlikte hareket etmez; fakat geminin yüklü olduğu çuvallara ve geminin kendisine göre, Venedik'ten Suriye'ye hareket bir şey ifade etmez; bu yüzden de gemilerdeki nesnelerin birbirleri arasındaki ilişkiyi hiçbir şekilde etkilemez. Bu durumun nedeni, hareketin hepsi için ortak olması ve aralarında eşit olarak pay edilmesidir. Eğer geminin yükü içindeki bir çuval, bir sandıktan bir santimetre öteye konacak olursa, çuval için tek başına bu hareket, bütün öteki yüklerle beraber yaptığı üç bin beş yüz kilometrelik yoldan daha büyük bir hareket demektir.

Bu kısım, Aristoteles doğa felsefesine ve Ptolemaios astronomisine vurulan bir darbeyi ifade eder. Yine Galileo *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar* adlı eserinin üçüncü gün konuşmalarına şu şekilde başlar:

...Doğada, devinimden daha eski belki hiçbir şey yoktur, onun üzerine felsefecilerin yazdığı kitaplar ne az sayıda ne de incedirler; ama yine de ben deneyler sayesinde, devinin bilinmeye değer ve şimdiye dek ne gözlemlenmiş ne de tanımlanmış olan bazı özelliklerini keşfettim. Kimi yüzeysel gözlemler yapılmıştır, örneğin düşmekte olan ağır bir cismin serbest devininin sürekli olarak ivmelenmesi gibi; ama

bu ivmelenmenin tam olarak hangi düzeye dek gerçekleştiği daha henüz bildirilmemiştir. Çünkü bildiğim kadarıyla, durağanlıktan düşmeye başlayan bir cisim tarafından eşit zaman aralıkları boyunca kat edilen uzaklıkların birbirlerine oranının bir ile başlayan tek sayıların birbirlerine oranı ile aynı olduğunu henüz hiç kimse belirtmemiştir.

Mermilerin ve fırlatılan cisimlerin bir tür eğri yol betimledikleri gözlemlenmiştir, ancak bu yolun bir parabol olduğu olgusuna hiç kimse dikkat çekmemiştir...

Burada da Aristoteles'in hareket kavramlarından kesin bir kopuş vardır. Burada ayrıntılara girmemekle beraber Aristoteles'in fiziğinde eğik atış bir parabol olarak değil, bir müddet yükselen sonra aniden düşen bir hareket olarak tanımlanmıştır. Galileo bu hareketin bir parabol olduğunu söyleyerek, Aristoteles'in fiziksel görüşlerini çürütmeye yönelik bir adım daha atmıştır.

Galileo ve kilise

Galileo, hayatının uzunca bir süresini, kilise babaları ve engizisyon mahkemelerinin gölgesinde geçirmiştir. Engizisyon mahkemesinin karşısına ilk çıkışı 1615 yılında olmuştur. Galileo'nun Copernicus taraftarlığı kilise için önemli bir sorun teşkil etmiştir. Çünkü Kutsal Kitap'la Copernicus'un teorisi birbirine uymamaktadır. Bu sebeple Galileo sapkınlıkla suçlanır. Görüşlerini terk ettiğini beyan eder; bunda

Galileo, hayatının uzunca bir süresini, kilise babaları ve engizisyon mahkemelerinin gölgesinde geçirmiştir. Engizisyon mahkemesinin karşısına ilk çıkışı 1615 yılında olmuştur. Galileo'nun Copernicus taraftarlığı kilise için önemli bir sorun teşkil etmiştir. Çünkü Kutsal Kitap'la Copernicus'un teorisi birbirine uymamaktadır

Kepler'in matematiksel olarak ifade ettiği, ancak sebebini açıklamakta zorlandığı, göksel cisimlerin bu hareketlerini tamamlayansa Newton olmuştur. Isaac Newton, Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri adlı kitabında Galileo'nun ve Kepler'in keşif ve buluşlarını birleştirmiş; gök mekaniği ile yer mekaniğini aynı potada eritmiştir.

muhtemeldir ki, 15 sene önce Giordano Bruno'nun (1548-1600) sapkınlık sebebiyle yakılması çok etkili olmuştur. Ancak Galileo çalışmalarına devam eder ve 1632 yılında yukarıda değindiğimiz diyaloglarından birincisi basılır. Galileo'ya yine Engizisyon mahkemesi yolu görünür ve yine görüşlerini inkâr ederek daha büyük cezalardan kurtulur. Verilen metni diz çökerek okur. Metin şu şekildedir:

"Ben Galileo Galilei, geçmişteki tüm yanlış ve aykırı düşüncelerimden ötürü, huzurunuzda kendimi lanetliyor, bir daha öyle saçmalıklara düşmeyeceğime, kutsal öğretiye aykırı hiçbir fikir taşımayacağıma yemin ediyorum" der ve idamdan kurtulur. Ancak anlatılan bir hikâyeye göre, Galileo mahkemeden çıkarken, sessizce de olsa "ama yine de dönüyor" demiştir.

Ömrünün geri kalanında idamdan kurtulmuş ama eve mahkûm bir yaşlı olarak sürdüren Galileo, 1638'de ikinci diyaloglarını Hollanda'da bastırmıştır. Zaten bir müddet sonra da hem göz sağlığı hem de vücut sağlığı iyice bozulmuş olan Galileo 1641 yılında ölmüştür.

Galileo'nun hayatını ve yaptıklarını bu kadar uzun uzadıya anlattıktan sonra sözü 20. yüzyılın dahi bilgini Einstein'a bırakalım ve *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar* adlı eserin önsözünde yazdıklarıyla Galileo'yu özetlemiş olalım:

"Bu kitap bize, rahip ve âlim kıyafetine bürünmüş öğretmenlerin uyuşukluğundan ve halkın cahilliğinden destek alarak otorite olma konumlarını sürdürenlerin ve savunmaların çokluğu karşısında, rasyonel düşüncenin temsilcisi olarak ayakta kalma cesaretine, zekâsına ve tutkulu iradesine sahip bir insanı tanıtır..."

Ağaçtan düşen elma

Maddelerin Yerküre'den ayrılmaması yıllar boyunca bütün düşünürlerin dikkatini çekmiştir. Genel kabul olarak ve sağduyuya uygun bir şekilde, maddelerin Yer'e yerleşimi ağırlığın bir sonucu olarak görülmüştür. 25 Aralık 1642 yılında doğan Newton bu görüşü bütünüyle değiştirmiştir.

Newton, matematikçi ve fizikçi olarak en önemli görüşlerini daha ilk üniversite yıllarında şekillendirmişti. Ancak, prematüre olarak dünyaya gelen Newton, çok çekingen bir kişiliğe sahipti ve bu kişilik özelliği onun bütün akademik hayatına sirayet etmiştir. Yapıtlarını yayımlamakta hep tereddüt etmiştir.

Yapıtlarının içinde en önemlisi olan *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri), klasik mekaniğin doğuşunu simgeler. Yukarıda anlattığımız Galileo, mekaniğin kinematik ile ilgili kısmı üzerinde çalışmıştı. Yani kuvveti tanımlamamış, kuvvet olmadan olan hareketleri incelemişti. Ancak Newton bu kitabıyla birlikte mekaniğin di-

namik alanını, yani kuvvete bağlı harekete ait teoremleri vermiştir. Newton'un diğer önemli iki başarısı ise, optik üzerine yaptığı çalışmalar ve Leibniz'den (1646-1716) bağımsız olarak bulduğu, ancak kimin daha önce bulduğu tartışma konusu olan, Calculus yöntemini bulmasıdır.

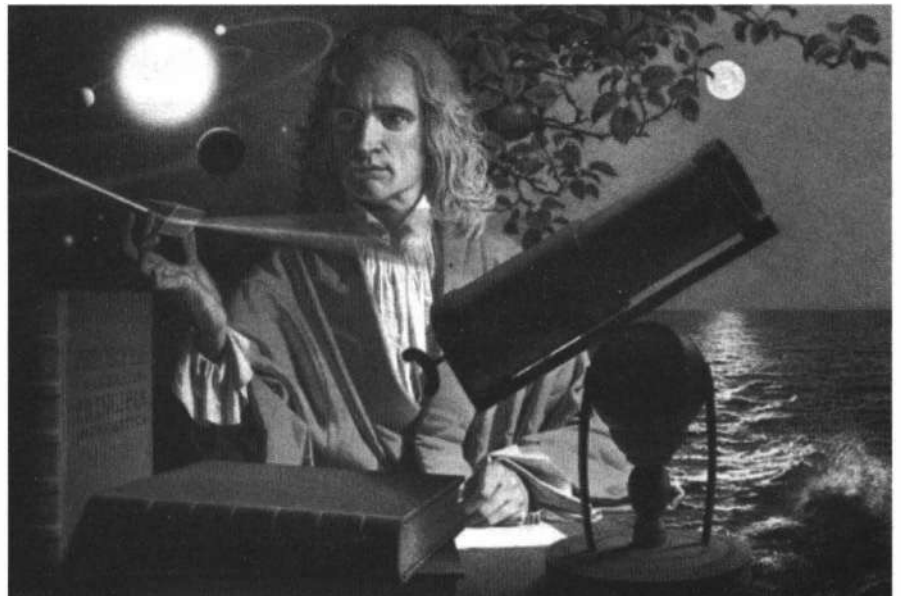
Newton, Galileo'nun çalışmalarından fazlaca yararlanmıştı. Ancak burada, Newton konusuna devam etmeden, Kepler'e (1571-1630) de bir yer açmak gerekir. Çünkü Kepler yaptığı çalışmaların sonucunda, daha sonra kendi adıyla anılan üç tane yasa ortaya koymuştur. Bu yasalar:

Gezegenler, merkezlerinin birinde Güneş bulunan elips şekilli yörüngelerde dolanırlar.

* Gezegenler dolanım boyunca, eşit zaman aralıklarında eşit alanlar süpürür.

* Gezegenlerin Güneş etrafında dönme periyotlarının karesi, dolanılan eliptik yörüngenin yarı ana ekseninin uzunluğunun küpüyle orantılı olduğunu söylediği yasalardır.

Kepler'in matematiksel olarak ifade ettiği, ancak sebebini açıklamakta zorlandığı, göksel cisimlerin bu hareketlerini tamamlayansa Newton olmuştur. Isaac Newton, *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri* adlı kitabında Galileo'nun ve Kepler'in keşif ve buluşlarını birleştirmiş; gök mekaniği ile yer mekaniğini aynı potada eritmiştir. Newton, bu çıkarımını elma örneğiyle anlatmış-

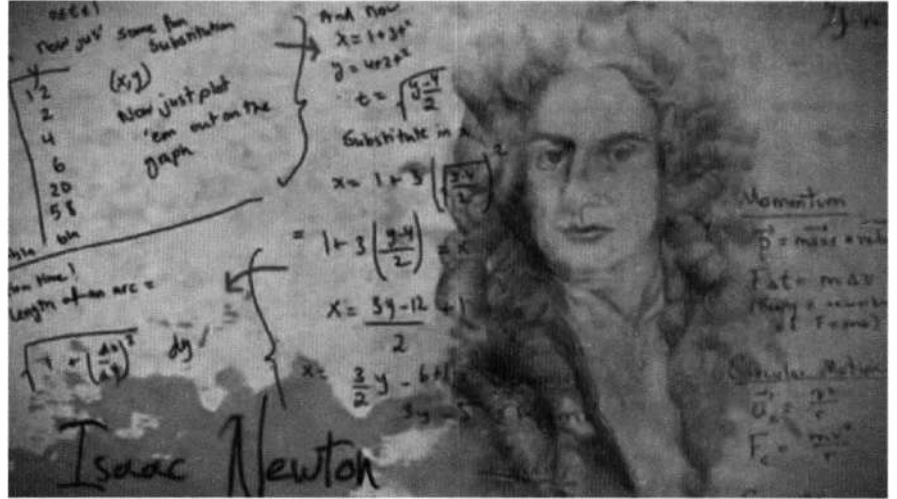
Newton, Galileo'nun çalışmalarından fazlaca yararlanmıştı.

tır. Bu örneğe göre, elmayı ağaçtan yere düşüren kuvvetle, Ay'ın Yerküre etrafındaki dönüşünü sağlayan kuvvet arasında bir ilişki olabilir mi? Newton yüksekçe bir yere çıkıp elmayı fırlattığında elmanın parabolik bir eğri çizerek yere düşeceğini biliyordu. Peki, bu elmayı daha hızlı fırlatırsak ne olurdu? Bir süre sonra elma Yer Küre'nin etrafında bir yörüngeye yerleşip dönmeye devam ederdi. Bu çıkarım sonucu Newton, Ay'ı, Yer Küre'nin etrafında tutan kuvvetle; elmayı ağaçtan yere düşüren kuvvetin aynı olduğunu fark etti. Bu bizim bugün kütle çekimi dediğimiz kavramdır. Bunu çıkarsadıktan sonra, Newton matematiksel olarak bu çekim kuvvetinin neye eşit olduğunu araştırmıştır. Kütleleri sırasıyla m_1 ve m_2 olan iki cismin arasındaki uzaklık R kadar olursa, bu iki cismin birbirine uygulayacağı kuvvet $F_1 = F_2 = G \frac{m_1 m_2}{R^2}$ kadar olur demiştir.

İlkeler adlı eserinde bu bağıntıyı veren Newton'un, yine aynı kitabındaki diğer başarıları da dinamik yasalarını vermesidir. Bugün bunlar Newton'un üç yasası olarak bilinmektedir. Bu yasalar şunlardır:

* Hareket halindeki bir cisme, herhangi bir dış kuvvet etki etmezse, cisim hareketine aynı biçimde devam eder. Eğer cisim durgun haldeyse, dış bir kuvvet olmaksızın hareket edemez.

Fizik konusunda bugün bildiğimiz pek çok şey, Galileo ve Newton tarafından bilinmemekteydi. Ancak bugün fizik başta olmak üzere doğa bilimlerinin bütününün günümüzdeki hale gelmesinde bu iki bilginin, şüphesiz çok büyük katkıları olmuştur. Öyle ki, Galileo klasik kinematiğin, Newton ise klasik mekaniğin kurucuları olarak tarihteki yerlerini almışlardır.

Kütle çekim yasası ve Newton'un dinamik yasaları kendinden sonra gelen bilim insanlarını üç yüzyıl boyunca derinden etkilemiştir.

* Hareketteki değişim, uygulanan kuvvetle doğru orantılıdır ve kuvvetin etkiyi yarattığı yöne doğrudur.

* Her kuvvet kendisine eşit ve zıt yönünde bir tepki kuvvetiyle karşılaşır.

Kütle çekim yasası ve Newton'un dinamik yasaları kendinden sonra gelen bilim insanlarını üç yüzyıl boyunca derinden etkilemiştir.

Newton'un başarıları bununla da sınırlı kalmamıştır. Yaptığı prizma ile Güneş ışığını renklerine ayırmış ve ışığın mahiyetini gözler önüne sermiştir. Güneş ışığı, yani beyaz ışık sanıldığı gibi temel renk değildir. İçinde diğer renkleri de barındırır ve prizma, elek gibi, bu renkleri ayırıştırır.

Newton'un bilim anlayışı

Newton, *İlkeler* adlı eserinin birinci kısmının önsözünde şunları yazmıştı:

Bu çalışmayı felsefenin matematiksel ilkeleri olarak sunuyorum, çünkü felsefenin bütün sorumluluğu bundan oluşuyor gibi görünüyor, hareket olaylarında doğanın kuvvetlerini incelemek ve sonra bu kuvvetlerden diğer olayları göstermek; birinci ve ikinci kitaplardaki önermeler bu amaca yöneliktir.

Buradan da anlaşılacağı üzere, Newton'un genel kaygısı olgulardan yasalara gitmek ve bu yasaları diğer olgular üzerinde uygulamak olarak görülmektedir ve modern bilim bütününü bu sistem üzerine bina edilmiştir.

Sonuç

Fizik konusunda bugün bildiğimiz pek çok şey, Galileo ve Newton tarafından bilinmemekteydi. Ancak bugün fizik başta olmak üzere doğa bilimlerinin bütününün günümüzdeki hale gelmesinde bu iki bilginin, şüphesiz çok büyük katkıları olmuştur. Öyle ki, Galileo klasik kinematiğin, Newton ise klasik mekaniğin kurucuları olarak tarihteki yerlerini almışlardır. Bilimsel süreçler bazı dehaların öngörülleri üzerine yapılan nitelikli çalışmalarla beslenir. Eğer bilim ve doğanın kuvvetleri hakkında bugün sahip olduğumuz bilgiler bu derece ileriye, Galileo ve Newton'a çok şey borçluyuz. Yazımızı başlığa da taşıdığımız ve İngiliz şair Alexander Pope'un yazdığı şu şiirle tamamlayalım:

Doğa ve doğanın yasaları karanlıkta gizliydi,

Tanrı, Newton olsun dedi ve her şey aydınlandı.

Kaynaklar

Albert Einstein, "İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog'un Önsözü", *Bilim ve Mühendislik-3*, çev. Metin Sitti, İstanbul Ağustos 1991, s.1.

Galileo Galilei, *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar*, Çev: Yasemin Çevik, Ankara 2011, Elips Yayınları, s.147.

Richard S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, çev. İsmail hakkı Duru, Ankara 2008, Tübitak, s.21.

Dikkat!..

Dünya'da alarm zilleri çalıyor...

Kyoto protokolü gibi zamana yayılmış uluslararası sözleşmeler yerine, her ülkenin kapitalist ekonomilerini ıslah ederek, kendi ekonomik sistemini doğaya daha az zarar vermeye dönüştürecek ve buna mecbur kılacak çevre politikalarını hayata geçirmesi bekleniyor. Bu amaca ulaşmak için, bir yandan etkili çevre politikalarının, diğer yandan buna ayak uyduracak toplumsal değişimin nasıl olması gerektiği de her toplumun kendi iç dinamiği içinde şekillendirilmeye çalışılıyor.

Dünyamızı kurtarmak için süre azalıyor. Bu dominonun başında sera etkisi ve küresel ısınmayla belirginleşen iklim değişikliği var. Aslında sera etkisi oluşturan gazların atmosferdeki yoğunluğunun artışı 250 yıl öncesine dayanıyor. Bu artış, sanayi toplumu oluşun getirdiği faaliyetlerle hem hız kazanmış hem de çeşitlenmiş durumda.

Sera etkisi, küresel ısınma derken, parça parça kaybediyoruz Dünyamızı. İklimler, mevsimsel periyotlar değişiyor. Kavurucu yaz ayları uzuyor, ilkbahar, sonbahar ve kış ayları kısalıyor. Kar yağışı azalıyor, şelaleler, dereler, göller kuruyor. Ormanlarımız yok oluyor, çöller genişliyor, buzullar eriyor, okyanus akıntı sistemleri değişiyor. Denizlerimiz, akarsularımız kirleniyor, havamız soluk alınamayacak hale geliyor. Hepsi birbirini tetikleyip domino etkisi yaratıyor.

Dünyamızı kurtarmak için süre azalıyor. Bu dominonun başında sera etkisi ve küresel ısınmayla belirginleşen iklim değişikliği var.

Aslında sera etkisi oluşturan gazların atmosferdeki yoğunluğunun artışı 250 yıl öncesine dayanıyor. Bu artış, sanayi toplumu oluşun getirdiği faaliyetlerle hem hız kazanmış hem de çeşitlenmiş durumda. Hemen her sanayi faaliyeti bir şekilde doğaya zarar olarak geri dönmeye başlamış. Kullanımı yaygınlaşan nitrojen bazlı gübrelere çözünerek atmosfere nitrojenoksit

bırakması örneğinde olduğu gibi öngörülen sonuçlarla yüzleşiliyor artık.

Sera etkisi, en basit tanımıyla yerkürenin daha fazla ısınmasını sağlayan ve ısı dengesini düzenleyen doğal bir süreç. Burada problem, sera etkisi yaratan gazların salınımlarının artmış olması. Atmosferi oluşturan ana gazlar %78.08 azot, %20.95 oksijen, %0.93 argon ve % 0.03 karbondioksit. Normal süreçte, bu gazlar

Sera etkisi, en basit tanımıyla yerkürenin daha fazla ısınmasını sağlayan ve ısı dengesini düzenleyen doğal bir süreç.

Burada problem, sera etkisi yaratan gazların salınımlarının artmış olması.

Buzulların bu erime hızı, giderek okyanus sularındaki yükselmeyi ve kıyıların sular altında kalması sonucunu beraberinde getirecek. Küresel ısınma yüzünden deniz seviyesindeki yükselmenin 2100 yılında 90 cm'ye ulaşması bekleniyor.

gelen güneş ışınımına karşı geçirgen, yerden geri salınan uzun dalgalı ışınımına karşı ise daha az geçirgen.

Sera gazları; karbondioksit, kloroflour-karbon gazları (CFC-11, HCFC-22, CF4), metan, azotoksitleri, ozon ve su buharı. Bu sera gazları aynen serayı kaplayan camların gördüğü işlevi sağlıyor. Güneş ışınlarının büyük bir kısmının yeryüzüne kadar gelmesinde engelleyici bir rol oynamıyor. Güneş ışınları yeryüzüne çarpınca ısı enerjisine dönüştüğünden dalga boyları değişiyor. Sera gazları, bu ısı enerjisi dalgalarının yeryüzünden atmosfere doğru yükselmesine yani karasal ısıma (radyasyon) olayı ile atmosferin yüksek katmanlarına ulaşmasına engel oluyor. Yeryüzünden yükselen ısı enerjisi dalgalarının bir kısmını yutuyor, bir kısmını yeniden yeryüzüne yansıtıyor. Sera etkisi, yeryüzüne en yakın atmosfer katmanı olan, 10 km yükseklikteki troposferde gerçekleşiyor.

Küresel ısınma da tıpkı sera etkisi gibi doğal ve yararlı bir süreç. Küresel ısınma yani yerkürenin dış kısmının ısınması güneşle başlıyor. Dünyanın ısısı hem güneş ışınlarındaki ufak değişimlere ve hem de sera gazlarına karşı duyarlı. Dünya atmosferindeki radyasyon dengesini her iki si birlikte denetliyor. Güneşten yeryüzüne ulaşan enerjinin %30'u uzaya geri yansıtılıyor. Bulutlar, atmosferdeki asılı partiküller

(aerosol), yeryüzü ve okyanus yüzeyi bu geri yansıtma işlevini sağlayan ana unsurlar. Güneş enerjisinin % 70'i, hava, kara (özellikle kayalar) ve okyanuslar tarafından emiliyor. Bu da gezegen yüzeyini ve atmosferini ısıtarak yaşamı mümkün kılıyor. Ancak enerji sürekli olarak yeryüzünde kalmıyor. Tekrar uzaya geri dönerek bu kez yeryüzünün soğumasını sağlıyor. Bu geri dönüş sırasında atmosferdeki karbondioksit, su buharı ve diğer gazlar tarafından emiliyor. Sonra tekrar yerküreye yansıtılıyor. Şayet, bu doğal süreç olmasaydı, alt atmosferin sıcaklığı -18°C olacaktı. Küresel ısınma süreci sayesinde sıcaklığı 15°C. Aradaki 33°C fark küresel ısınma sayesinde gerçekleşiyor.

Küresel ısınmada problem olan husus, insanların enerji üretimi, enerji tüketimi ve yarattığı endüstri gibi çeşitli aktiviteleri sonucunda meydana gelen ve sera gazları olarak nitelenen bazı gazların atmosferde yoğun bir şekilde artmasıyla hem yeryüzüne yakın atmosfer tabakaları ve hem de yeryüzü sıcaklığında oluşturduğu yapay artış. Keza, küresel ısınmadaki bu artış, küresel iklim değişimine neden olarak bir diğer dominoyu tetikliyor.

Küresel iklim değişimi, küresel ısınmaya bağlı olarak yağış, nem, hava hareketleri ve kuraklık gibi diğer iklim öğelerinin değişmesi olaylarının tümünü kapsıyor.

Son yüzyılın en sıcak yazlarının son 10-15 yıl içinde yaşanmış olması, iklim değişikliğinin en büyük belirtisi. Örneğin, 1991, 1994, 1995 ve 1998 yıllarında ölçülen sıcaklıklar, meteoroloji ölçmelerinin düzenli olarak yapıldığı 1860-1996 yılları arasında ölçülen sıcaklıkların en yüksek değerlerine sahip. Son 15-20 yılda ölçülen küresel sıcaklıkların ortalaması ise son 600 yılın en yüksek sıcaklık ortalaması olarak hesaplanmıştır.

20.000 yıl önceki buz devrinde dünya bugünkünden sadece 5°C daha soğuk. Sıcaklığın günümüzdeki değerine ulaşması ancak 4.000 yılda 1°C artışa karşılık gelmekte. Oysa günümüz küresel ısınması, bu durumun önümüzdeki on yıllarda çok farklı bir seyir izleyeceğini gösteriyor.

Diğer yandan, küresel ısınma nedeniyle okyanus yüzey sıcaklığının artması, El Nino gibi olayların gelenekselleşmesini sağlıyor. Bu durum, okyanus dolaşımında da değişimlerin beklenmesine neden oluyor.

Sıcaklık ortalamalarının artmasının dışında, küresel ısınmanın çok önemli bir diğer sonucu da kutuplardaki ve yüksek dağlardaki buzulların erimeye başlamış olması.

İklim değişikliği panelinde (IPCC) belirtilen hesaplara göre, geçen yüzyılda sıcaklık 0.4-0.8°C yükselmiş, bu da deniz seviyesinin 0.1-0.2 metre yükselmesine neden olmuş. Bu durum buzulların erimesinin hızlanmasıyla doğru orantılı bir ivme kazanmış. Günümüzde ise dünyanın kıta-

20.000 yıl önceki buz devrinde dünya bugünkünden sadece 5°C daha soğuk. Sıcaklığın günümüzdeki değerine ulaşması ancak 4.000 yılda 1°C artışa karşılık gelmekte.

Oysa günümüz küresel ısınması, bu durumun önümüzdeki on yıllarda çok farklı bir seyir izleyeceğini gösteriyor.

Ülkemizde, deniz seviyesinin yükselmesine bağlı olarak modellenen iklim değişimi senaryolarından en fazla etkilenecek bölgeler kıyı bölgelerimiz. Bu modellemelerde, 2030 yılında Türkiye'nin büyük kısmının kuru ve sıcak bir iklimin etkisinde olacağı ifade ediliyor.

sal buzul seviyesindeki düşüş kararlı hale gelmiş durumda.

Amerikan Kar ve Buz Verileri Merkezi (NSIDC) ölçümlerine göre, Güney Kutbu'ndaki Thwaites büyük buzulundan 3400 kilometre karelik buz kütlesi kopmuş, Antarktika'da 7 dev buzul kütlesinin alanı, 1974 yılından bu yana 13500 km² daralmış. Antarktika kıtasının Güney Amerika'ya bakan ucundaki buz kütlesinden, 12 bin yıllık olduğu tahmin edilen 3250 km², 200 metre derinliğinde, 750 milyon ton ağırlığında buz kütlesi ana parçadan ayrılmış ve binlerce aysberge bölünmüş. Larsen-B buzulu da son 5 yılda 5700 km² bölümünü kaybetmiş. Kuzey Kutbu yakınlarındaki Blomstrandbreen Buzulu da önemli miktarda eriyerek geri çekilmiş.

Günümüzde, masif Antarktika buz tabakaları eriyerek hızla denize çökmekte, Kuzey kutbu buz örtüsü incelmekte ve donmuş toprak altı tabakasının da erimesine neden olmakta. Arktik ve Antarktika'daki buzul erimesi deniz seviyesi artışına en önemli katkıyı vermekte. Keza, küçülmenin bu hızda devam etmesi durumunda, yüzyılın sonunda Arktik denizde hiç buzul kalmayacağı öngörülüyor.

Küresel ısınmaya bağlı olarak dağ zirvelerindeki buzul örtüleri de eriyor. Örneğin, Klimanjaro dağının zirvesinde bulunan buz örtüsü % 85 oranında erimiş durumda.

Buzulların bu erime hızı, giderek okyanus sularındaki yükselmeyi ve kıyıların sular altında kalması sonucunu beraberinde getirecek. Küresel ısınma yüzünden deniz seviyesindeki yükselmenin 2100 yılında 90 cm'ye ulaşması bekleniyor. Örneğin, İzlanda'nın % 8'ini kaplayan ve kutuplar dışındaki en büyük buzul olan Vatna dev buzulunun en yüksek erime hızına eriştiği ve küresel ısınmanın böyle devam etmesi halinde, bu dev buzulun 100 yıl sonra yok olacağı ve bütün İzlanda'nın sular altında kalacağı öngörülüyor.

Küresel ısınmanın doğal olmayan sonuçlarından biri de ozon tabakasının delinmesi. % 90'ı atmosferin yeryüzünden 10-50 km yükseklikteki stratosfer katında bulunan ozon ultraviyole (UV) ışınlarını absorbe ederek yeryüzündeki canlılığı sağlıyor. Ozon tabakasının delinmesi, ozon yoğunluğunun ultraviyole ışınları tutma görevini yapamayacak kadar azalması anlamına geliyor. Devam eden küresel ısınma, ozon tahribatını hızlandırmakta. Bu yolla stratosferdeki ozonun tükeneceğinden endişe ediliyor.

Küresel ısınmaya neden olan ve sera etkisi yaratan gazlar, oranlarının artmasına bağlı olarak atmosferin troposfer katını bir örtü gibi örtterek sıcaklığın stratosfer katına iletilmesini engelliyor. Böylece stratosferin daha soğuk olmasına neden oluyor. Diğer anlamıyla, küresel ısınma nedeniyle stratosfer soğuyor. Soğuyan

stratosfer ise ozon tahribatını hızlandırıyor. Böylece dominonun diğer unsurları da harekete geçmiş oluyor.

Küresel ısınmaya bağlı olarak, son on yılda yağışlarda % 0.5-1 oranında artış olmuş, yağışların süre ve şiddeti değişmiş. Bu durum bir yandan su baskınları diğer yandan kuraklıkların nedeni oluyor. Örneğin, kuzey yarımkürenin yüksek enlemlerindeki kara alanlarında soğuk mevsimlerde yağışlar artmış, Afrika-Endonezya arasında uzanan yarı tropikal- tropikal kuşaklar üzerindeki bölgelerde yağışlarda azalma olmuş.

Yüzey sıcaklığında gözlenen küresel ısınma dünya üzerinde eşit bir coğrafi dağılış göstermiyor. Kuzey 40-70 enlemleri arasındaki ana karalarda uzun süreli ısınma eğilimi en fazla. Afrika kıtası, iklim değişikliği nedeniyle kuraklıktan en fazla etkilenen bölge durumunda.

Ülkemizde, deniz seviyesinin yükselmesine bağlı olarak modellenen iklim değişimi senaryolarından en fazla etkilenecek bölgeler kıyı bölgelerimiz. Bu modellemelerde, 2030 yılında Türkiye'nin büyük kısmının kuru ve sıcak bir iklimin etkisinde olacağı ifade ediliyor. Sıcaklığın, kışın 2°C, yazın 2-3°C artacağı, yağışların kışın çok az bir artış göstermesine karşın, yazın % 5-15 azalacağı öngörülüyor. Buna bağlı olarak da su kaynaklarının gelecek 50 yıl için yetersiz kalacağı hesaplanıyor. Keza, gelecek 50 yılda ülkemizde kişi başına

Kuzey 40-70 enlemleri arasındaki ana karalarda uzun süreli ısınma eğilimi en fazla. Afrika kıtası, iklim değişikliği nedeniyle kuraklıktan en fazla etkilenen bölge durumunda.

düşecek su miktarında % 40 azalma öngörülmüyor. Ülkemizde sıcak hava dalgalarının daha sık ve daha uzun süreli olacağı, buna bağlı olarak sağlık problemlerinde ciddi artışlar olacağı düşünülüyor.

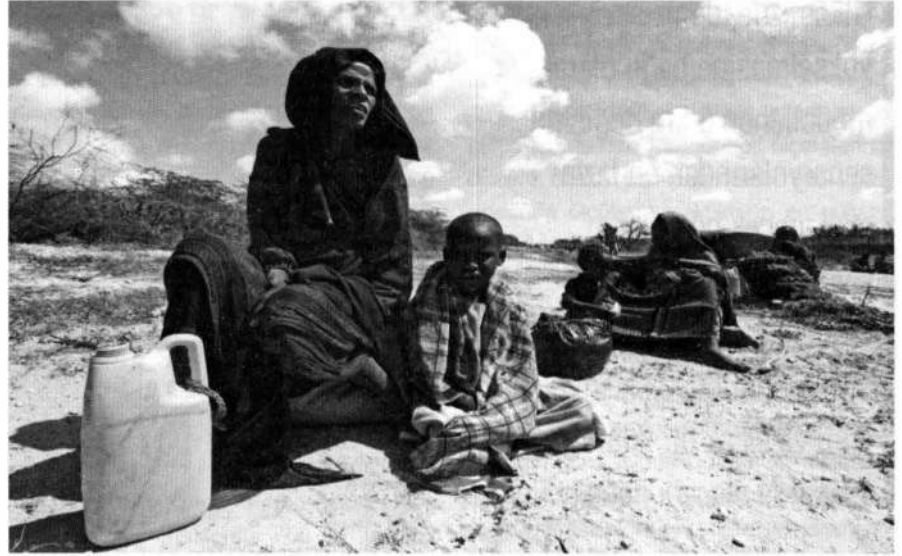
Dünya Sağlık Örgütü, iklim değişikliği nedeniyle düzensizleşen ve sellenmelerle normal seviyesi üzerinde olan yağışların biriktiği durgun su ortamlarının sıtma ve ateşli humma hastalıklarında artışa neden olacağı uyarısıyla, küresel salgınlara dikkat çekiyor.

İklim değişikliğiyle mücadele konusu uzun yıllar ciddiye alınmamış, bu konuda uluslararası bir anlaşmaya varmak için ilk müzakereler 1992'de Rio de Janeiro'da gerçekleşen "Dünya Zirvesi" 'nde başlamış. Bu çabalar, Kyoto Protokolü'nün kabul edilmesini sağlamış.

Kyoto Protokolü, küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda mücadeleyi sağlamaya yönelik uluslararası tek sözleşme olup, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi içinde imzalanmış. Bu protokol 160 ülkeyi ve toplam sera gazı salınımlarının %55'ini kapsamakta.

Bu protokolü imzalayan ülkeler, karbon dioksit ve sera etkisine neden olan diğer beş gazın salınımını azaltmayı ve atmosfere saldıkları karbon miktarını 1990 yılındaki düzeylere düşürmeyi taahhüt etmişler. 1997'de imzalanan protokol, ancak 2005'te yürürlüğe girebilmiş. Çünkü, protokolün yürürlüğe girebilmesi için, onaylayan ülkelerin 1990'da atmosfere saldıkları karbon miktarının (emisyon) yeryüzündeki toplamın %55'ini bulması gerekliliği var-

Küresel ısınmada insanın katkısını sıfırlamak için, sera etkisi oluşturan kömür, petrol gibi fosil yakıtların kullanımından vazgeçip, rüzgâr, güneş ve su enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına geçilmesi tavsiye ediliyor.

Dünya Sağlık Örgütü, iklim değişikliği nedeniyle düzensizleşen ve sellenmelerle normal seviyesi üzerinde olan yağışların biriktiği durgun su ortamlarının sıtma ve ateşli humma hastalıklarında artışa neden olacağı uyarısıyla, küresel salgınlara dikkat çekiyor.

mış. Bu orana da ancak 8 yıl sonra Rusya'nın katılımıyla ulaşılabilmiş.

Kyoto Protokolü ile devreye girecek prensip, kural ve mevzuat düzenlemeleriyle, önlem, teknolojik yatırımlar ve hedefler için bir yol haritası belirlenmiş.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne 2004 yılında taraf olan Türkiye'nin Kyoto Protokolüne katılmasına ilişkin kanun tasarısı 05.02.2009 tarihinde TBMM Genel Kurulunda kabul edilerek yasalaşmış.

En büyük emisyon yüzdesine sahip ABD'nin protokolü imzalamamış olması yanında, protokol katılımcılarının özellikle Japonya, Hollanda gibi zaten az salınım yapan ve çevre standartlarına saygılı ülkeler oluşu, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik güçlükleri gibi faktörler göz önüne alındığında Kyoto Protokolü'nün tek başına yeterli olamayacağı görülmüyor.

Sadece Kyoto Protokolü gibi zamana yayılmış uluslararası sözleşmeler yerine, her ülkenin kapitalist ekonomilerini ıslah ederek, kendi ekonomik sistemini doğaya daha az zarar vermeye dönüştürecek ve buna mecbur kılacak çevre politikalarını hayata geçirmesi bekleniyor.

Bu amaca ulaşmak için, bir yandan etkili çevre politikalarının, diğer yandan

buna ayak uyduracak toplumsal değişimin nasıl olması gerektiği de her toplumun kendi iç dinamiği içinde şekillendirilmeye çalışılıyor. Küresel ısınmada insanın katkısını sıfırlamak için, sera etkisi oluşturan kömür, petrol gibi fosil yakıtların kullanımından vazgeçip, rüzgâr, güneş ve su enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına geçilmesi tavsiye ediliyor. Bu durumda güneş enerjisinin, küresel ısınmada hem sorunun nedenlerinden biri, hem de çözümü olarak karşımıza çıkması da ilginç bir ironi oluyor.

Kaynaklar

Hannel, R., 2014, Yeşil İktisat, Ekolojik Kriza Karşı Koymak (Çev. Ersoy, N., Ertör, P. Gülboy, M., İlhan, A. ve Saysel, K.A.), Dost Yayınları, 282 s.

İnan, N., 2001, Dikkat!...Doğa Alarında, Mavi Gezen, Popüler Yerbilimi Dergisi, 4/68-69.

İnan, N. Ve Taslı, K., 2009, Tarihsel Jeoloji, Mersin Üniversitesi Yayınları No.15, 140 s.

Kırılı, S. Ve Sırma, S.N., 2014, Ekolojik Kriz ve İletişim Çalışmaları, Aya Kitap 71, 121s.

Önal, Z., 2005, Kırmızı Alarm: Küresel ısınma, Mavi Gezen, Popüler Yerbilim Dergisi, 12, 51-56.

<http://www.cevreorman.gov.tr>

<http://earthobservatory.nasa.gov/Library/GlobaWarming/>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Kyoto_Protokol%C3%BC

http://tr.wikipedia.org/wiki/Kyoto_Protokol%C3%BC#Kyoto_Protokol.C3.BC_ve_T.C3.BCrkiye

<http://www.meteor.gov.tr/2005/arsiv/tumak/tujib.htm>

Nietzsche sayınıza eleştiri

19. yüzyılın ilgi çekici figürlerinden biri olan dilbilimci, şair ve hepsinden önce "put kırıcı" bir düşünür olan Nietzsche'yi ve fikirlerini ele almadan önce, her daim şu ön kabul yapmakta fayda var gibi görünüyor; onun düşünce biçiminin izlediği yol tutarlılık, kesinlik, sistematiklik gibi rasyonel kaygılar gütmemektedir. Bunun yanı sıra, yazı dili son derece yoğun biçimde metaforlu-ironiktir ve yer yer son derece kapalı bir anlatım tarzına sahiptir. Bu durum bizlere, düşünürü yorumlarken gerçeklikten tamamiyle kopuk içerikler ve yorumlar yapma lüksünü vermiyor veya yazarlarından çıkarımlar yapmayı olanaksız kılmıyorsa da düşünürün yazılarının bu açıdan uç noktada yoruma açık bir konumda bulunduğunu da kesinlikle belirtmek gerekir. Bu ön kabul ekseninde bir eleştiri, çok daha sağlıklı ve yerinde olacaktır. Öncelikle Nietzsche düşüncesini anlatan yazıda, onun düşüncesinin gerçekten de temel taşlarından biri olan "bengidönüş" (sonsuz dönüş) kavramına yer verildiğini görüyoruz. Yazıda "eksilen ve artan hiçbir şeyin olmadığı" içeriği ile tanımlanan kavram, aslında palyatif olmayan başka bir noktaya işaret etmektedir. Kavramın doyurucu anlamı, elbette düşünürün kendi yazılarında varlığını göstermektedir; ancak yine de kısaca bahsetmekte fayda görüyorum.

Nietzsche şöyle diyor: "...varoluşunun sonsuz kum saati, içinde bir toz lekesi olan sen ile, yeniden ve yeniden baş aşağı çevrilecek..." Buradaki anlamı bağlamında görebilmek için kavramı kendisi ile ilgili diğer tüm bir kavram seti içerisinde değerlendirmek gerekiyor. Esasında sözü edilen, her bir insanın varolma biçimi ve sınırlarının ezeli ve ebedi olarak belirlenmişliğidir. İnsanın görmekteki ve anlamaktaki ustalığının sınırları, buna bağlı olarak acı çekme ve mutlu olma sınırları ve pek çok sabitesi bu çemberde belirlenmiştir. Bu yazgı, insanın "bengidönüş"ünü var eden şeydir. Düşünür, insanın varoluşunu ve onun sınırlarını "evetlemesini" bir özgürleşme olarak görür ve bunu "yazgı sevgisi" /

yazgıyı evetleme" anlamı taşıyan "amor-fatı" şiarı ile destekler, tamamlar. (Söz konusu kavramları daha iyi anlamak adına başta Albert Camus olmak üzere varoluşçu diğer yazar ve düşünürleri de okumak yerinde olacaktır.) Yazıda Nietzsche'nin "ahlak mevhumunu gereksiz, temelsiz bulduğu ve onu seksin-içgüdüsel arzuların kısıtlanmasına bir sebep olarak gördüğünden ötürü" eleştiri konusu haline getirdiği belirtiliyor. Öncelikle düşünürün, ahlakı ciddi anlamda sorunlu ve kabul edilemez bir kavram olarak gördüğü doğrudur, ancak onun eleştirdiği "temel nokta", genelleşmiş ahlak kurallarının insanın temel arzu ve içgüdülerine vurduğu zincir değil, onun yaratıcı ve dönüştürücü gücünü, enerjisini kısıtlayan ve onu pek çok yönde körelten bir pratik olduğuna dair duyduğu inançtır. Bunun yanı sıra düşünür, herhangi bir önermeyi ya da pratiği "erdemli" veya "kötü" olarak nitelendirebilmemizi mümkün kılacak genelgeçer bir ölçüte sahip olmadığımız ve olamayacağımızdan ötürü de ahlak kavramını mahkûm eder. Burada elbette sorunlu bir anlayış vardır; ancak bu başka bir eleştirinin konusudur. Ayrıca Nietzsche'nin kimi yazılarında, "bencilik" gibi bazı kavramlardan "erdem" olarak söz ettiğini de görmekteyiz... (Yazının başında sözü edilen "tutarlılık" sorunu, düşünürün pek çok yazısında ortaya çıkmaktadır.) "...oluşmakta olan tekeli burjuvazinin ihtiyaç ve özelemleri, tüm çıplaklığı ile ilk kez onun tarafından dilendirilmiştir." Bu ifadeyi oldukça sorunlu bulduğumu belirtmem gerekir. Nietzsche düşüncesindeki "aristokratik insan" tahayyülü, herhangi bir sınıfın, sınıfsal çıkarlarına yönelik olarak var edilmemiştir. Düşünürün felsefi bir zeminde inanç duyduğu "ontik statü farklılığı" üzerinde yükselen "übermensch"i (üst insan), kesinlikle bir "burjuva" değildir. Burada bu fikrin, gerileşme evresine girmiş burjuvazi tarafından yontulup biçilerek, entelektüel koldan bir silah olarak bir savunubilgisi olarak açılanması söz konusudur. Nietzsche düşüncesinin bu tip yorumlarının, tarihte toplumlara acı

veren eylemlere kılavuzluk ettiğini görüyoruz... Yine Nietzsche'nin bir sınıf ya da grubun çıkarlarına hizmet maksatlı düşünceler ortaya attığı imasını taşıyan başka bir ifade var. "...Schopenhauer'in edilgen kötümserliğini aşma görevi Nietzsche'ye verilmişti." Burada ancak Nietzsche'nin varoluşçu Schopenhauer'in ardılı olduğu bilgisi kabul edilebilir; öncülünden düşünsel olarak beslenmiştir. Onun fikirlerini etkinliği bir nihilizm evresine taşıması verili bir görevin değil bir düşünsel sıçramanın sonucudur. En önemli noktaya gelmek istiyorum. Hitler ve Nietzsche arasında kurulan düşünsel yakınlık ve bu düşünsel yakınlığın Hitler faşizmine kaynaklık ettiği tezi...

Hitler'in Nietzsche hayranlığı su götürmez bir gerçektir, zira Hitler, Nietzsche düşüncesindeki belli önermeleri kesip kırarak düşünürü faşizmin hocalık koltuğuna oturtmayı ve onu "manken" yapmayı başaramıştır. Nietzsche'nin "savaş, güç, zayıf-güçlü, fethetmek" gibi kavramlara, kendi düşüncesi ekseninde yüklediği anlamlar ve yazılarında kullandığı şairane-aforizmatik hitabet, retorik ve sembollerle örülü propagandanın önemini kavramış Hitler'e çekici gelecek boyutlar içeriyorduysa da, sonuç olarak onun düşünce ve amaçlarına hizmet eden bir bütünlük ve genel bir fikir arzetmiyordu. Nietzsche'nin bu faşist yorumuna, düşünürün ölümünden sonra basılan "Güç İstenci" kitabına, anti-semitik ve ırkçı yorumlar eklediği konusunda mutabık olunan ve Hitler'le yakınlığı ve teması ile bilinen Nietzsche'nin kız kardeşi Elizabeth Forster'in katkısı büyüktür. "Üst insan" kavramını Alman ırkçılığına mâl eden sıgık ve art niyet, elbetteki düşünürün kendisinden kaynaklanmamaktadır. Zira onun "üst insan"ı bir burjuva ya da bir işçi olmadığı gibi, bir Nazi subayı da değildir. Onun ne olduğu üzerine çok şey söylenebilir; ancak ne olmadığı üzerine de öyle... Zerdüşt bir gerici ya da bir faşist değildi; ama içinde bulunduğu yüzyılın çılgın koşullarında sivrilmiş bir deli olması olasıdır...

Ödüllü Sözcük Bulmacası

SOLDAN SAĞA:

1) 31 Mart'ta Yabancı Parmağı isimli betiğinde, "Kimdir bu şeriat devleti isteyenler? Yakın tarihimize bakınca şeriat isteğiyle ortaya çıkan bütün hareketlerin gerisinde, emperyalizmin çirkin yüzü sırtıtmaktadır" diyen; "Türklerin Tarihi" "Milli Kurtuluş Tarihi" isimli betikleri de üretmiş, 1926-1983 yılları arasında yaşamış gazeteçi ve yazarımız.

2) "Sözün... ile düşüğü" (Yunus Emre)/Kırmızı kabuklu ve portakal kadar iri bir mandalina cinsi./ Gözü pek, cesur.

3) Hiperaktif çocukları sakinleştirmekte kullanılan ilaç./İskandinav mitolojisinde, göksel güçlerin tanrısı./Brezilya'nın plaka imi.

4) Orhan Hançerlioğlu'nun bir romanı./Parola./Veba hastalığına verilen bir başka ad./Ağaçlıklı yol.

5) Bir müzik sesini belirtmeye yarayan işaret./Eskiden harman ürünlerinden onda bir oranında alınan vergi./Hayat, yaşam.

6) Güney Afrika'da konuşulan Bantu dili./Yüz metre kare tutarında alan ölçüsü birimi./"kuzum sana çanlar takayım/ Takayım da ben zevkime bakayım" (Kastamonu yöresine ait türkü).

7) Halk dilinde ayrına verilen ad./Metal yüzeyleri kromla kaplama işlemi./Samsun ilinin bir ilçesi.

8) Knut Hamsun'un dilimize de çevrilmiş bir romanı./"Bülbülün sarı/ Ben ağlarım zarı zarı/ Elimden aldılar yarı" (Diyarbakır yöresine ait türkü)/Eski dilde, erik.

9) Herhangi bir aracın çeşitli amaçlarla kullanılması sağlayan parçaları./Soluk borusu./İridyum elementinin simgesi.

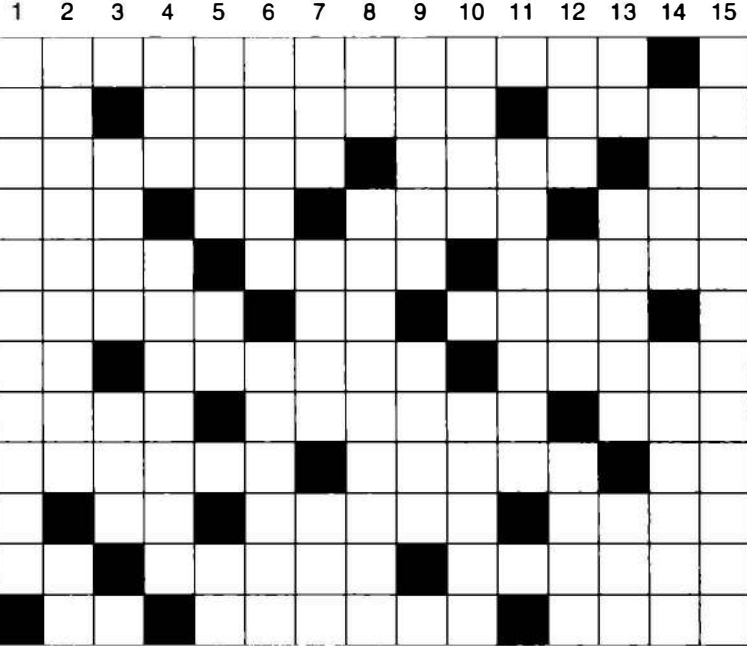
10) Bir nota./ İrade yitimi./Vietnam'ın para birimi.

11) Bir takımın gözde oyuncusu./Halk dilinde, defne./Ürdün'de Amman kenti yakınlarında, Emeviler döneminden kalma ünlü saray.

12) Mısır'ın plaka imi./" tahtası" (daha iyi bir duruma geçmek için araç olarak kullanılan yer veya kimse)/Eğilimi olan.

YUKARIDAN AŞAĞIYA:

1) Resimdeki ışık düzenini renkler arasındaki

ince tonlamalardaki geçişlerle sağlayan, Çukurova'nın doğasından yola çıkarak kırsal kesim insanının yaşamını eserlerinde anlatan, 1934- 2006 yılları arasında yaşayan ressamımız.

2) Zamana göre değişen bir büyüklüğün değişimlerini görüntülemeye ve böylece bir gösterim elde etmeye olanak veren aygıt./Tavla da "üç" sayısı.

3) Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin kurucusu olan ünlü devlet adamı./Rus yapısı, karadan havaya güdümlü silah.

4) Gözleri görmeyen./Bağırsak solucanı.

5) Çivit rengi, mavi./Argon elementinin simgesi./Tanrı Enki'nin diğer adı.

6) İsviçreli psikiyatr Jung'a göre insan ruhunun kadınsı bölümü./Yıldızların yüksekliliğini ve aç uzaqlığını gözlemeye yarayan aygıt.

7) Toplardamar./Balmumuna ya da parafine batırılmış fitil./Dağ sırtlarında geçit veren çukur yer.

8) Kobalt elementinin simgesi./Daha çok Güney Avrupa'da yaşayan, kıllarla kaplı, yak-

laşık 2,5 santimetre boyunda etçil bir örümcek türü.

9) Halk dilinde, köpeklerin boğazına takılan çivili demir./Ortaçağda İskandinav krallıklarında kullanılan bir soyluluk unvanı.

10) ABD'de Pearl Harbor deniz üssünün bulunduğu ada./Sürekli olarak.

11) Matematikte, temel olarak on sayısını alan, aşar.

12) Libya'nın plaka imi./İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun kısa yazılışı./Üzeri kırmızı parafine kaplı bir Hollanda peyniri.

13) İri karınlı, kırılgan, mızrapla çalınan bir çalgı./Behçet Necatigil'in bir şiir kitabı./Çeşitli bitkilerden yapılan ilaç.

14) Denizcilikte, yatay serenlerin ucuna bağlı bulunan ve bunları sağa, sola veya ortaya çevirmek için yararlanılan halat veya palanga./İki şey arasında ilgi, ilişki.

15) Anadolu arkeolojisi alanındaki çalışmaları ve eski İzmir kentini ortaya çıkaran kazı çalışmalarıyla tanınmış arkeologumuz.

Aralık sayımızın bulmaca yanıtları

Aralık ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımızdan Eren ADIR / İstanbul, Meryem KUL / İstanbul ve Engin GÜNEŞ / Ankara, Kaynak Yayınlarının yayımladığı Sadık USTA'nın "Türk Ütopyaları" kitabını kazandılar.

Ocak ayı ödüllü bulmacamızı çözecek okurlarımız arasından kurayla belirleyeceğimiz 3 kişi, Kaynak Yayınlarının yayımladığı Osman Bilge KURUCA'nın "Atatürk ve Gerilla Savaşı" adlı kitabını kazanacaklar.

Çözümler en geç 19 Ocak 2015 tarihine dek, e-posta ya da mektup yoluyla adresimize ulaştırılmalıdır. E-posta adresimiz, bilimveutopya@gmail.com, mektup adresimiz ise Dr. Mediha Eldem Sok. No: 51/1 Kızılay/Ankara'dır.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	U	L	U	Ç	G	Ü	R	K	A	N	B	A	S	K
2	M	A	L	A	R	Y	A	S	A	R	A	T	A	
3	U	M	A	Y	E	K	R	E	M	B	O	R	A	
4	R	I	M	E	L	K	O	T	A	B	A	H	L	
5	B	A	A	L	S	A	I	Z	H	A	K	U		
6	U	K	I	Ş	I	S	E	L	A	P	S	I	S	
7	G	E	N	I	E	L	E	J	I	I	D	I		
8	A	G	A	D	I	R	E	N	A	N	I	Y	E	T
9	Y	E	K	E	I	L	K	L	K	O	F	A		
10	S	A	N	A	Y	I	L	U	P	I	N	I	N	
11	A	T	I	Y	A	H	A	Z	A	L	K	I		
12	B	A	T	T	A	L	G	A	Z	I	K	S	A	

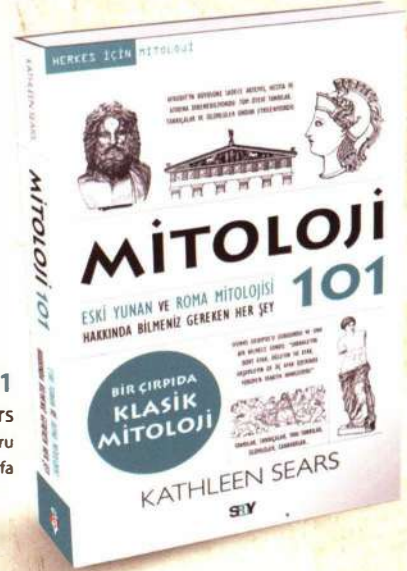
Kara delikler, karanlık madde, paralel evrenler ve dünya dışı yaşam hakkında bilgiler edinebileceğiniz, evrenin geçmişine doğru ufuk açıcı bir yolculuk

EVRENİN DOĞUŞU

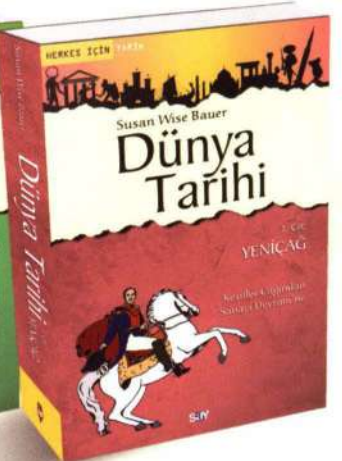
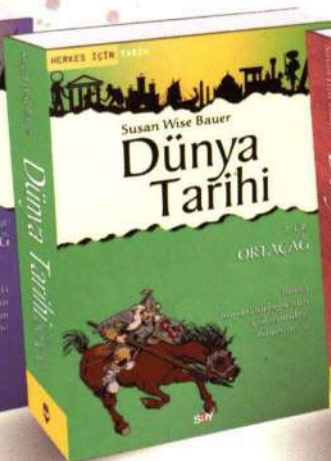
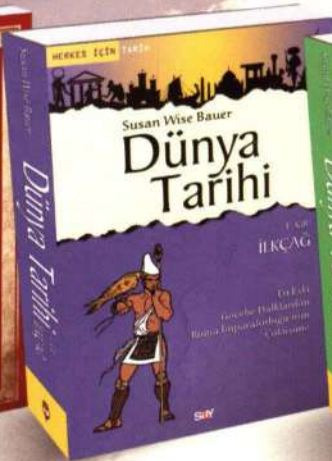
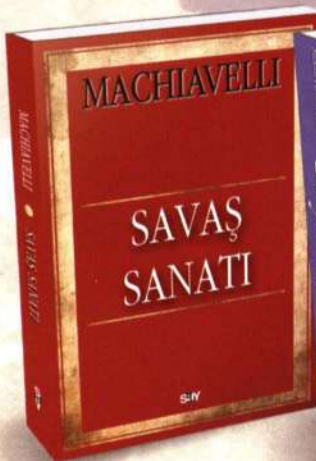
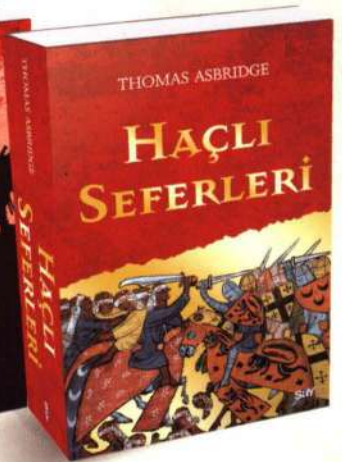
Chris Impey
Çeviren: Orhan Düz
472 sayfa

Klasik mitoloji, Batı dünyasının ve ötesinin tarihini, edebiyatını, kültürünü, yaşamını şekillendirmiştir, günümüz yaşamını etkilemeyi de sürdürmektedir. Mitoloji 101'de Eski Yunan ve Roma mitolojisi hakkında bilmeniz gereken her şeyi bulacaksınız.

MITOLOJİ 101

Kathleen Sears
Çeviren: Ekin Duru
256 sayfa

internet satış: www.saykitap.com

Tel: (0212) 512 21 58 • E-mail: dagitim@saykitap.com

www.facebook.com/sayyayinlari
www.twitter.com/sayyayinlari

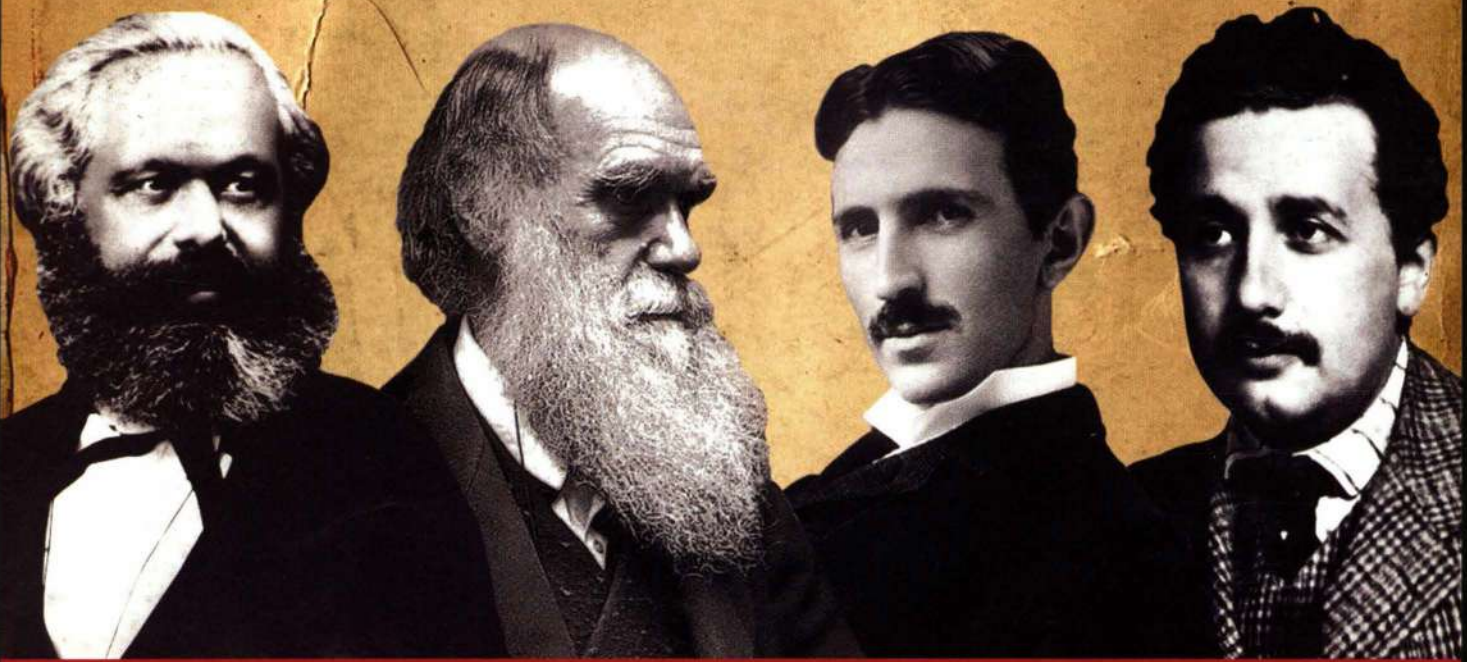
SAY

Bilim ve Ütopya

Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

Türkiye'de Bilim de var Ütopya da!

Aydınlanma mücadelesinde 20. yıl...

**ABONE OL;
GÜÇ VER!**

İletişim

Dr. Mediha Eldem Sok. No: 51/1

Kızılay/Ankara

Tel.: (0312) 418 52 64

www.bilimveutopya.com.tr

bilimveutopya@gmail.com